

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૬૨૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ભામિની ૩ ભૈરવ

વિષય ૬ : ૩

શ્રીકૃષ્ણ નામકથા

ભામિની કે ભૈરવી ?

અથવા

ભેદી ત્રિશૂળના ચમત્કાર.

મુંદર ચિત્રા સહિત.

~~અમદાવાદ : ૧૯૨૩~~

“ Literature is a mirror which reflects the position of a nation. ”

~~અમદાવાદ : ૧૯૨૩~~

પ્રયોગક:-

ધર્મરાજાલ એમ વીમાવાળા.

કેળાપીઠ-સુરત

~~અમદાવાદ : ૧૯૨૩~~

પ્રકાશક.

હરિશ્ચંદ્ર દલપતરામ પટેલ.

શાહપુર વનમાળીવાંકાની પોળ-અમદાવાદ.

~~અમદાવાદ : ૧૯૨૩~~

સોલિ એજન્ટ:-

હરગોવિંદલાલ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાટા-અમદાવાદ.

~~અમદાવાદ : ૧૯૨૩~~

આવૃત્તિ ૨ જી.

પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૨૬.

સને ૧૯૨૩

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦.

(પ્રકાશકે સર્વ હક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પ્રથમ પ્રકાશન
૧૦૬૨૫
ગુજરાત એપીરાઈટ સંગ્રહ

ટુંક સમયમાં બહાર પડી ચુકી છે.

સંસારિક નવલકથા

મડમ કે મધુરી.

લેખક-મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

અમદાવાદ શાહપુર વતી. ગીવાંકાની પોળમાં હરિભાઈ
દલપતરામે પોતાના “ મૃ-થોદય ” ગ્રંથમાં જાણી.

પ્રસ્તાવના.

સુવારુમયેન ગીતેન યુવાતિનામ ચ લીલયા ।

યસ્ય ન દ્રવતેચિતં સ ષૈ મુક્તોઽથવા પશુઃ ॥

“ A novel is an easy medium of teaching, and a detective novel easily teaches the practical method of the world. ”

મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનું આ બીજું અપત્ય વાંચકવર્ગની સમક્ષ મૂકતાં મને ઘણો આનંદ થાય છે. એ એક નાનકડી ડીટેક્ટિવ નવલ-કથા છે.

નવલકથા અનેક પ્રકારની હોઈ શકે. તેના ગુણ પ્રમાણે બે ભાગ પાડીએ, તે એક-કડી પરંતુ લાંબી અસરકારક, અને બીજી-momentary ક્ષણિક આનંદ આપનારી, એમ વિભાગ પાડી શકાય. આ નવલકથા બીજા વર્ગમાં નકી શકાય. એ વ્રતની વાતા નવરા-શમાં સમય ગાળવા માટે તેમજ દીક્ષગીરીના સમયમાં મનરંજન કરવા માટે અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે છે.

Sensational-ન એટલે ધગ્ગીજ ઉચ્ચલપચલ વાળી) આ નવલકથાને કડી શકાય. જેમાં પ્રત્યેક પ્રકરણમાં-પ્રત્યેક પાને પાને નવીજ અને વિચિત્ર ખટપટા આવે, વારંવાર ઉતાવળના અને દોડદોડના અનાંત વર્ણવવામાં આવ્યા હોય-તેવીજ વાતચિત ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ક્ષણિક આનંદ-momentary pleasure-ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને સામાન્ય મનુષ્ય જીવનમાં એવા આનંદની પણ કાંઈ કાંઈ વાર જરૂર પડે છે.

“ ભામિની કે દૈરવી ” માં એ પદ્યગીતો આનંદ વાગળને

જાણેજ ઝંતી આશા રાખું છું. એનાં દરેક પ્રકરણમાં અને પાને પાને વાંચકને “ ખટપટીયા ત્રિશળ ” ના પ્રભાવે કંઈને કંઈ નવું અને આકર્ષક વાંચન મળશે; એ ત્રિશળની હીનભાગી વારસ કુમારી સરોજિનીની શુદ્ધિનો વિચિત્ર ચમત્કાર વાંચકની દ્રષ્ટિએ પડેજ એમાં મને સંશય લાગતો નથી. અને એથીજ એકવાર વાંચવી શરૂ થયા પછી “ લામિની કે ભૈરવી ” વાંચકને ઝૂઝ જેવી વળગશે !

ત્રિશળનું ચિન્હ ” એ દર્શિત છે, અસંભવિત છે એમ દ્રશ્ય કરવુંજ નોંધએ. પણ ચક્રના ચક્રી, અને બીજાં અવાચક પ્રાણીઓને વાતચિત કરતાં વર્ણવવામાં આવતાં હોય તેવી વાંતા પણ જે લોકો રસથી વાંચે છે તે આ મનુષ્ય પ્રાણીની રરીલી વાત વાંચતાં સમાજ મેં મર્યાદાશે નહિ એમ આશા રાખું છું. કારણ કે આ વાર્તાનું મૂળ એક સિનેમા ફિલ્મ ઉપરથીજ આ નવલકથાનો પ્લોટ સ્થિત છે, અને ત્રિશળ સંબંધીની વાત જે તેમાંથી કાઢી નાખીએ તો આ-ખો પ્લોટ પડી લાગે એમ હોવાથી તે રાખવો પડ્યો છે.

પરદેશી ફિલ્મની પુત્રી રૂપ હોવાથીજ આ નવલકથાના પ્લોટમાં કાંઈક સ્થળે ‘ અબજુકતું ’ રહી ગયું હશે—inconsistency આવી ગઈ હશે, પરંતુ રસિક વાંચક તે તરફ લક્ષ ન આપતાં વાર્તાના સરળ પ્રવાહમાંજ વહી જવાનું ઉચિત ધારશે એમ ધમ્મું છું. તેમજ દ્રષ્ટિ સુકથી શબ્દપ્રયોગની બૂલ થઈ હોય તે માટે ક્ષમા માગું છું.

અંતે આ વાર્તાનું મેટર હસ્તલિખિત સ્થિતિમાં હતું ત્યારેજ તેને રસ લઈ વાંચી તેમાંની બૂલો દ્રષ્ટિસુકો ઇત્યાદિ મને બતાવી આપવા મારા મિત્ર રા. રા. માણેકલાલ ત્રિ. પારેખનો હું આ સ્થળે આભાર માનવાની તક લઉં છું.

કળાંપીક, સુરત.

કાર્તિક પૂર્ણિમા ૧૯૭૬

} ઇન્દરલાલ એમ. વીમાવાળા.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ મું.	કેદખાનાને રામરામ !	૧
૨ મું.	બેદી ત્રિશુળનો પ્રથમ પરિચય	૮
૩ મું.	વળી એ રામ એના એ !	૧૭
૪ મું.	ત્રિભેરીમાંનું કુતરું, કે હાય સત્યાનાથ !	૨૭
૫ મું.	“ગ્રોહ ! ઘેટ્સીટ—એ તો એજ”	૩૫
૬ મું.	દીનદયાળનું કારસ્થાન.	૪૨
૭ મું.	ધુપી વાતો.	૫૧
૮ મું.	“પાતાળમાંથી પકડી લાવું !”	૬૦
૯ મું.	“દેખો હથેલીમાં ચાંદ ?”	૬૮
૧૦ મું.	બહરું કાઢતાં પેકું ઉટ !	૭૭
૧૧ મું.	તરણુ દરજી શીવલો !	૮૪
૧૨ મું.	તીજલો ને ખીજલો !	૯૫
૧૩ મું.	સંશય ભરેલું ખાસકું !	૧૦૫
૧૪ મું.	પડિતજની પેટી !	૧૧૩
૧૫ મું.	ખાટું મીઠું આમંત્રણ !	૧૨૨
૧૬ મું.	“અરેરે, આમાંથી ક્યારે છુટાસે ?”	૧૩૦
૧૭ મું.	ચોરટીનો કાન !	૧૩૮
૧૮ મું.	“ક્યું જાતી હય કે નહિ ?”	૧૪૪
૧૯ મું.	વીજલાનો અફસોસ !	૧૫૧
૨૦ મું.	‘કાણુ’ નો કહેનારજ.	૧૫૭
૨૧ મું.	“આને ક્યાંક જોયો છે ખરે !”	૧૬૬
૨૨ મું.	લાંબી દાઢી વાળો સંન્યાસી.	૧૭૩

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૨૩ મું.	ત્રિશુળધારિણીનો હવન ! ...	૧૮૨
૨૪ મું.	વનમોજન ! ...ભૂઉતિ ! ...	૧૮૬
૨૫ મું.	ત્યારે સરોજ કોણુ ? ...	૧૯૬
૨૬ મું.	વીસ વર્ષની વાતો. ...	૨૦૩
૨૭ મું.	“ પેટીમાંનો રાક્ષસ ! ” ...	૨૧૨
૨૮ મું.	લાલા કનૈયાલાલનો ભાગીઓ. ...	૨૨૦
૨૯ મું.	કનૈયાલાલનું કાટલું. ...	૨૨૮
૩૦ મું.	વીજળાકાનું હેત ! ...	૨૩૩
૩૧ મું.	મીઠા મજુરોની હડતાળ. ...	૨૪૨
૩૨ મું.	આલ કાટયું ! ઘડાફ ધુસ ! ! ...	૨૫૧
૩૩ મું.	પ્રેમાવિષ્કરણુ અને રહસ્ય બેદ ...	૨૬૦
૩૪ મું.	વીજળાનું ઘેર, અને યમને ઘેર ! ...	૨૬૬
૩૫ મું.	ભયંકર સ્વપ્ન. ...	૨૭૭
૩૬ મું.	બેદ કૃત્યો અને ક્રાંત્યો ! ...	૨૮૪
૩૭ મું.	“ અચ્યુતં કૃશવમ્ ” ...	૨૯૨
૩૮ મું.	અને આરતી ! ...	૨૯૯

ભામિની કે ભૈરવી ?

અથવા

ભેદી ત્રિશૂળનો ચમત્કાર.

॥ तत्सत् परमात्मने नमः ॥

ભામિની કે ભૈરવી ?

અથવા

ભેદી ત્રિશૂળનો ચમત્કાર.

૧

કેળખાનાને શમરામ !

પ્રિય પાઠક ! આપણા સુપરિચિત ડીટકટિવ શ્રીપત્તસાલના આ નવિન અને આશ્ચર્યકારક પરાક્રમના ઇતિહાસમાં પ્રવેશ કરવા માટે તારી હજિને અક્ષમેથી મુંબાઈ નગરીમાં આવેલી એક પોલીસ યાત્રીના ઓટલા ઉપર ઉમેચી વ્યક્તિઓ પ્રતિ દોરવ અને ધ્યાન આપ.

રમણીય પ્રભાતનો સમય છે. માત્ર આઠ વાગ્યા હશે. અત્યારે યાત્રીના ઓટલાનાં પમથીઆં આમળના એક થાંભલાને આડીંગીને એક સત્તર અઢાર વર્ષની યુવતિ, કમ્બર આડો એક હાથ રાખી તેની મુઠી પર બીજો હાથ ટેકવી તેને હડપચીએ લગાડી, વિચારમસ્ત સ્થિતિમાં ઉભી રહેલી છે. સીએનાં રૂપને સાંભળી સાંભળી વાક્યો લખીને વર્ણવવાની યોદ્ધી ટેવ આ ભેખિનીને પાકવા કરતાં દુઃખમાં એટલુંજ કહીશું કે તે એક મુઠ્ઠી હતી, મનોહર સ્વામા હતી. તેનું નામ સરોજિની હતું.

ઢાકાની બ્રીણી મક્કમલનું એક ભુરું ગવન, તેનેજ શોભાવે એવા એક રેશમી ચોળી, લેડી ફેશનનાં નાનકડાં ખૂદ તથા તેવીજ એક છત્રી અને તેની સાથે મુંબાઈ સહેરમાં રહેનારી એક યુવાન અગળા પોતાને શોભાવવા માટે જે જે યુગાર અગત્યનો ધારે તે સર્વ આ કુદરતી મનોહર માનવ-પ્રાણીની આસપાસ દીપી ઉડતાં હતાં.

સરોજિનીની સામેજ એક ચાળીસ પીસતાળીસ વર્ષની આર્મી માઈ ઉભેલી હતી. તે વિધવા દેખાતી હતી. એની નજરમાં એના પ્રત્યેક દષ્ટિપાતમાં સરોજ માટેની જે ઉર્મિ રપટ દેખાઈ આવતી હતી તે પરથી તો એ તેની માતા હોય એમજ લાગતું. અને કોઈ ધનુષ્ય દ્રવ્યવાન શેડીઆને ત્યાંના હોય એમ તેઓનો પોપાક સૂચવતો હતો.

તેમની બાલુમાં કાળા પોપાકમાં સતત ઘમેલો એક પોલીસ જમાદાર ઉભો હતો, અને તે ઉપર્યુક્ત આવેલી સ્ત્રીઓને માન આપવા માટેજ પોતાના સ્થાન પરથી ઉડ્યો હોય એમ લાગતું હતું.

“કેટલી વાર છે ? કેટલીઓ છૂટવાને ?” પેલી નવયૌવના સ્ત્રીએ થોડીક વાર પછી પેલા જમાદારને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“હમણાંજ છૂટશે. દશેક મિનિટ લાગશે, નામો લખાઈ ગયાં છે. ડ્રોનિંગ અપાય છે...” જમાદારે જવાબ આપ્યો.

જમાદારનો ઉત્તર પુરો થાય તે પહેલાં તો ત્રણે જણાંનું ધ્યાન બીજી તરફ આકર્ષાયું. એક પચીસ ત્રીસ વર્ષનો યુવાન તે યાજ્ઞના કંપાઉન્ડમાં પ્રવેશ કરી પગથીયાં ચઢતો હતો. તેણે આલપાકનો આપન કોલરનો એક આખો કોટ, જાકીટ, સોનાના બટનવાળું ખમીસ મેંડોરી ટોપી, કલકત્તાનું રેશમી કારનું બ્રીણું પોતીયું, અને પગમાં દક્ષિણી ફેશનની પુનેરી સપાટ પહેરી હતી. કોટનાં બટન બુટનાં પેદલાં ટોચથી જાકીટના ઉપરના ગજામાં રાખેલા થીયંત્રનો સુનેરી છંદ શોભી ઉડતો હતા.

હવે શું બાકી ? આ લેખિનીની સાથે સતત પરિચયવાળા વાંચકાએ તો એ નવિન આવનાર વ્યક્તિને ક્યારનીયે ઓળખી હશે.

તે બીજું કાંઈ નહિ પણ શ્રીપતલાલ ડીટકટિવજી હતો. દરવા નીકળતો ત્યારે હમેશાં શ્રીપતલાલ એક ફાંકડે જીવાન મુંબાઈગિરે ખની જતો. જતે કાઝું અંગ્રેજી બહેલો નહોતો છતાં વાતચિતમાં એક ખરા ઇંગ્લીશમેનને પણ આંજ નાંખે એની છટા વાપરી શકતો. આત્માર સુધીમાં એણે દરેક કેસ હાથમાં લીધેલા અને તેમાંના કણ ખરામાં વિજયી નીવડેલો.

આત્મારે પ્રજાતકાળમાં પણ એ દરવા નીકળેલો હોય અને ત્યાંથીજ પરભાર્યો આ તરફ આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું.

થાણાના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતાંજ એની નજર પેલી નવચોવન બી ઉપર—આપણી સુપરિચિત સરોજ ઉપર પડી અને એ ચમક્યો.

આવી સુંદર બાળા પોલિસથાણા પર ક્યાંથી ?

પરંતુ એવા વિચારે પચાસીયાં આગળ રોકવાનો એને સમય પણ ન હતો તેમ અધિકાર પણ ન હતો. પરરપર મળવા જતી દૃષ્ટિને અટકાવી તે પાધરો અંદર ગયો. ઉતાવળે દારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે એના ગળવામાંથી એક ચિઠ્ઠી પડી મઘ તેનું એને લક્ષ્ય ન રહ્યું. દારમાં જે પોલિસ જમાદાર ઉભેલો હતો તે પણ એને સલામ કરી એની પાછળજ અંદર ગયો એટલે પડેલી કાગળની કાપલી ઉપર લક્ષ્ય રાખનાર માત્ર બેજ જણાં રહ્યાં.

સરોજે ઝટ લઇ તે ચિઠ્ઠી ઉપાડી લીધી અને ઉપાડી વાંચવા માંડી

“ પોલિસ સુપરીન્ડેન્ટ આશીસ

તા. ૧૫ મી આ.

૨૧. ૨૧. શ્રીપતલાલ વિ. ગુર્જર

પ્રાઇવેટ ડીટકટિવ—મુંબાઈ.

આપે કણા દિવસ થયાં અમને દર્શન દીધાં નથી, એટલે આજે

કુદરતી રીતેજ આપને તેમ કરવાની જરૂર પડશે. કારણ, “દામા ચંચુ” એ નામથી જે બદમાશ આખા મુંબાઈ શહેરમાં મસકુર છે અને જેની કુમારો વપરાતી અચાગ શક્તિની આપને માહિતી છેજ તે આજે સવારે સાડાઘાઠ વાગે તુરંમમાંથી મુક્ત થનાર છે. આપે હવે પ્રાઇવેટ વ્યવસાય ચાલુ કર્યો છે પરંતુ તેમાં પણ આ સખત ઉપર નજર રાખ્યા કરશો તો મને ખાતરી છે કે થોડાજ વખતમાં એકાદ નવે રહસ્ય-ભેદ આપને હાથે ખુલશે, અને આપ અનાયાસે સરકારને સહાયશ્રૂત બનશો, તેમજ યશ પ્રાપ્ત કરશો.

સહી.

પોલિસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ.

એક હરિણીનાં નેત્રની ચંચળતાથી ચિદ્રીને આદ્યંત વાંચી સરોજે પેલી પ્રૌઢ:-જેનું નામ નંદનબા હતું-તેના તરફ જોઇ ધીમે સાહે કહ્યું, “એ તો શ્રીપતલાલ ડીટેક્ટર છે...”

નંદનબાના મુખ પરની ઉત્સુકતા શાંત થઈ ગઇ.

થોડીક સ્વણ પછી શ્રીપતલાલ બદાર આગ્યે અને અત્યંત વિનીત ભાવથી નંદનબા તરફ ફરીને તેણે પૂછ્યું:-“આપ ક્યાંનાં નિવાસી છો? અને અહીં શા અર્થે આવવું થયું છે?”

“અમે મુંબાઈમાંજ ચર્ચિત આગળ રહીએ છીએ. આપ પ્રદાય અમને ઓળખતા નહિ હો, પરંતુ અમારું અહીં ઘણીવાર આવવું થાય છે.”

“ઘણીવાર આવવું થાય છે!?” શ્રીપતલાલે આશ્ચર્યથી કહ્યું.

“હાજી. જ્યારે જ્યારે કેડીઓ છૂટવાના હોય છે ત્યારે હું ખાસ કરીને અહીં હાજર રહું છું.” વચમાં સરોજે ઉત્તર આપ્યો.

એક અપરિચિત પુરૂષ સાથે વણ બોલાગ્યે બેસનાર આ સુંદરીની સાથે વાર્તા કરવાનો પ્રસંગ હવે આગ્યો છે એમ શ્રીપતલાલને લાગ્યું, અને તેની સાથે હિંમત પણ આવી.

તેણે નમ્રતાથી પૂછ્યું—“ આપનું નામ શું ? ”

“ સરોજિની ” તે બાલિકાએ ઉત્તર આપ્યો.

“ શું આપ અહીં કેદીઓ છુટવાને ઢરેક દિવસે આવો છો ? ”

“ હાજી. ” ઉત્તર મળ્યો.

“ શા અર્થે ? ”

શ્રીપતલાલના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા જતી સરોજને અટકાવી નંદનનાં એજ કંથું, “ જુઓની, બાઈ હુંજ તમને કહું. કેટલાક દિવસો પર અમે ન્યુસપેપરમાં વાંચું હતું કે એક કેદીએ કેદખાનામાંથી છૂટયા પછી પોતાનો સગાંવહાણાંએએ તિરસ્કાર કર્યાથી આત્મહત્યા કરી. આ વર્ણન એનું તો અત્રરકરક અને હૃદયદ્રાવક રીતે કરવામાં આવેલું હતું કે મારી સરોજનું હૃદય તે વાંચી પીમળી મયું અને તે દિવસથી અમે કેદીઓ છૂટતી વખતે અહીં ધણું ખરું હાજર રહીએ છીએ અને છૂટનારને આશ્વાસન તથા શ્રેષ્ઠ આપી દેવની મદદ આપીએ છીએ—જેથી કેદી પોતાનું ભવિષ્ય સન્માર્ગે અને સ્વતંત્ર રીતે સમાજમાં માન મેળવી નિર્જનન કરે અને એવાજ કેદેશથી અમે આજ પણ આત્યાં છીએ અને કેદીઓ છૂટવાની રાહ જોઈએ છીએ...કેટલી વાર છે હજી ? ”

“ વૉર્નિંગ અપાઇ ગઇ છે. હમણુંજ છૂટશે ” શ્રીપતલાલે ઉત્તર આપ્યો. “ હું આટલા બધા દિવસથી અહીં આવું છું, છતાં આપને તો આજેજ જોઈ છું, એનું કારણ શું ? ”

“ આપે અમને આજેજ જોયાં હશે, પરંતુ આપનો ડીટેક્ટિવનો ધંધો એટલે તદ્દનુસાર જુદા જુદા વેશ લઇને અહીંથી બહાર પડતાં મેં તો, આપને ધણીવાર જોયા છે ! ” સરોજે ચતુરાઇથી ઉત્તર આપ્યો.

શ્રીપત ચમક્યો.

“ હે ! મારા ડીટેક્ટિવનો ધંધો છે તે આપને કાણે કહ્યું ? ”

“ આ કાગળની કાપલીએ. ”

એમ બોલતાંની સાથેજ પેલી ચિટ્ટી શ્રીપતલાલના હાથમાં સરોજે મૂકી દીધી. તે જોતાંજ શ્રીપત આશ્ચર્યથી ઝંખવાણે પડ્યો.

“ આ ચિટ્ટી તમારી પાસે ક્યાંથી ? ”

“ ગભરાશો નહિ. મેં ચોરેલી નથી. અંદર જતાં તમારા ગળ-વામાંથી અહીં નીકળી પડેલી હતી, તે મેં લઈ રાખી છે. ”

“ બહુ સારું કર્યું. જો કે આ ચિટ્ટીમાં દૈવત જેવું કાંઈ નથી પરંતુ તે જેમ ઓછા હાથમાં જાય તેમ સારું. ” શ્રીપતલાલે મંડાવાતે મને ઉત્તર આપ્યો. “ ખરેખર, તમે અત્યંત ચતુર છો હો ! ”

સરોજે માત્ર મંદ હાસ્યથીજ ઉત્તર વાળ્યો; પરંતુ એ ઉત્તર મળતાંજ શ્રીપતલાલના હૃદયને વિચિત્ર આકર્ષણ થયું. સરોજની મધુરી આકૃતિએ એનાં નેત્રને તો ક્યારનાંએ મોહિત કરી નાંખ્યાં હતાં; અને હવે તો ધીમે ધીમે પોતાનું હૃદય પણ તેને શરણે જતું હોય એમ એને લાગ્યું.

“ ત્યારે તો મારું નામ પણ તમે જાણ્યું દરો. ” શ્રીપતલાલે બેલાક વખત શાંત રહીને કહ્યું.

“ હાજી. શ્રીપતલાલ ગુજર. ”

“ ખરેખર છે. પરંતુ એટલું હું યાચી લઉં છું કે એ જો તમે નહ્યું, તે બીજા કોઇને કહેશો નહિ. ”

“ હી...હ. ” એ શબ્દથી સરોજ શ્રીપતલાલની યાચનાનો ઉત્તર આપવા જતી હતી એટલામાં યાણાના મુખ્ય ખંડમાંથી એક જમાવરનો “ દામા ચંબુ. ” એવો અવાજ આવ્યો.

થોડીજ વારમાં એક વિચિત્ર આકૃતિવાળા નહિ સુંદર, નહિ મેંડાળ-એવા એક દેહીને ત્યાં લાવી ઉભો કરવામાં આવ્યો. એટલા ઉપર તેના હાથ-પગની સૃષ્ટિશા છોડી નાંખવામાં આવી, અને

“ જન હવે નીતિથી વર્તજો. ” એવા શબ્દોમાં સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે તેને વિદાયગીરી આપી. હામુ તે સાંમળવાની જગા પહોં દરકાર કર્યા વિના ચાલવા મંડ્યો, એટલામાં પેલા જમાદારે તેને રોક્યો.

“ એઈઈ. દેખો. વહ બાઈસાળ કુછ કહને મંગતી હય. ” એમ કહી જમાદારે ફવાળથી હામુ પ્રતિ ડોળા કાઢ્યા.

હામુ થોભ્યો અને સરોજની તરફ ફર્યો.

“ તમારું નામ શું ? ભાઈ ! ” સરોજે એક નાની ખદેનના જેવી નરમાશથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ હામેશ્વર જગજીવન. ” હામુએ તેની નરમાશની અવગણના કરતાં તિરસ્કારયુક્ત મુદ્રાથી ઉત્તર આપ્યો.

સરોજ સ્તબ્ધ થઈ, પરંતુ નિરાશ ન થઈ. એણે એવા ઉત્તર પહોંવાર સાંભળ્યા હતા. કેટલીક વાર અજણ કેદીઓ એ બિચારીનું અપમાન પણ કરતા. છતાં અંતરની સફળિતથી સરોજ તે સર્વ સહન કરતી, અને પોતાની ઉચ્ચ ભાવનાને તૃપ્તિ દેતી નહિ.

“ હામુભાઈ ! હું ખાસ તમને મળવા માટેજ આવી છું. ” કેટ વીંટ લાજુ વિચાર કર્યા પછી સરોજે શરૂ કર્યું, “ તમને કાંઈક મદદ કરવી એવીજ મારી ઇચ્છા છે. પણા દિવસ આ સ્થાને રહેવાથી...”

“ મને મદદ ! કેવી મદદ ? નરકમાં પહોંચાડવાની ? ” હામુ વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો.

“ નહિ, નહિ, તમે એમ બોલી છેક નિરાશ ન થાઓ. મને ખબર છે કે હવે દુનિયા તમને આવકાર આપશે નહિ અને સમાજમાં—સગાં વહાલામાં તમારો તિરસ્કાર થશે; પરંતુ તેથી ગભરાશો નહિ, અકળાશો નહિ. હું તમને એ માટેજ આશ્વાસન આપવા આવી છું. તમે યાદ રાખજો કે તમારો એક મદદગાર હજી તમને સત્કાર આપશે અને તેથીજ તમારો નિરાશ થવાનું કારણ નથી. હજીયે તમારી

હિનનિતિ મધ્ય શકશે. તમે પ્રમાણિકપણે સ્વતંત્રતાથી રહેતાં સિખશો, અને કોઈ સારા ધર્મે વળગી શકશો. તમે આત્મધાત કરવાનો જરા પણ વિચાર કરશો નહિ. તમને સ્ત્રી હશે, પુત્ર હશે, તે લોકોને ખાતર તો તમારે...”

દામુ હસ્યો.

“સ્ત્રી ? હું તેના ક્યારની મરી ગઈ...ગરીબ બિચારી...” દશ વર્ષ પછી થયાં હશે...”

“તો પછી તેનાં કોઈ બાળબચ્ચાં હશે. પુત્ર હશે, પુત્રી હશે તેને માટે તો તમારે...”

“એક !” દામુ વિચિત્ર અવાજથી બબડ્યો, અને સરોજિની પ્રતિ એક કુદ્ધ દષ્ટિપાત નાંખી, વધારે સાંભળવાની તકલીફ લીધા વિના અપાટાઅંધ પગથીઆં ઉતરી આવતો થયો !

૨

ભેદ ત્રિશૂળનો પ્રથમ પરિચય.

ગામઢેરી આગળની પેલી પેપર મીલના દરવાજા આગળ એક વીસ બાવીસ વર્ષનો છોકરો આંટા માર્યા કરે છે. ઘડીકમાં રસ્તાને આ નાકે, તો ઘડીકમાં પેત્રે નાકે જમને તે થોડી થોડી વાર ઉભે રહે છે, એટલે તે કોઈની વાટ જોતો હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

થોડીવારે તેણે એક નાકે જઈ રસ્તામાંથી જડેલું એક ખીડીતું કુંડું સંગ્રહાવ્યું, અને ખીડીતો ખીડીનો તે કુંડવા લાગ્યો. એક કલાક થયો, દોઢ કલાક થયો, પરંતુ પોતે જેની વાટ જોતો હતો તે માણસ ન મળવાથી નિરાશ થઈ અતે તેણે બગ્ગર બહુી ચાલવા માંડ્યું.

મીલ તો ક્યારનીયે ચાલુ થઈ ગઈ હતી. છતાં હજી પણ કેટલાક ગડ્યાખડ્યા દારીગરો રસ્તામાં મળતા હતા, અને મીલ તરફ ઉતાવળાં પગલાં ભરતા હતા.

“અમ્મા, ક્યાં ચાલ્યોરે શંકરીઆ ?” સંતાપને જતા પેલા ઊકરાને એકે પ્રશ્ન કર્યો.

“માથું ફેડવા તારું.” શંકરે તોરમાં જવાખ આપ્યો.

“હાજરી વખતે...માસ્ટરને કંજે કે માંદો પડ્યો છ.” પેલે કારીગર પોતાનું વાક્ય અમળ લાંબાવે તે પહેલાંજ ચતુર શંકરીઆએ તેને હસીને જવાખ આપ્યો. અને અમળ ચાલવા માંડ્યું.

પ્રિય વાંચક ! આ શંકરીઆ તે બીજો કાંઈ નહિ પણ કેદી દામા ચંબુનો એકનો એક દીકરો—“શંકર ચંબુ”—હતો. પોતાના આપને વારવાર કેદમાં જતું પડે છે તે તથા તેનું કારણ તે સારી પેટે જાણતો. હાથ ચલાકી અને લક્ષ્મણમાં કાંઈ પોતે પાછો હશે તેમ ન હતું અને આટલી નાની વયમાં પણ એ બે ડઝન કારખાને નોકરી ભરી આવેલો. બીડી, દારૂ, ભુતાર, અને નાના પાયા પર ચોરી એ વિષયો પણ એણે સારી પેટે હસ્તગત કર્યા હતા; અને પહેલી બે વસ્તુઓ મેળવવાને માટે તે પાછલી બે વસ્તુઓનો ધણી ક્ષયગતાથી ઉપયોગ કરી ચકતો.

શંકર હીંડતો હીંડતો ગીરગામ બેઠ—રોડના રસ્તા પર આબી અને એક મોટા માળાના ફરવાળ આમળ પચાસેક માણસોનું ટોળું બેઠું થયું હતું તે તરફ વળ્યો. ત્યાં બે ચાર માણસોએ એક ચોરને પકડ્યો હતો અને તેને ચોડી પર લઈ જવા માટે ખેંચતાણુ થતો હતો. કેટલાક અટકચાળાઓ “મારો એ હરામખોરને, લખાવો બે તમાચા.” વગેરે મુંદર વાક્યોનું ઉચ્ચારણ કરી રહ્યા હતા. બીડ એટલી ગંધી હતી કે નવા આવનાર ઉત્સુક માણસને ટોળાની અંદર જઈ શું છે તે જોવાનું બહુજ મુશ્કેલ થઈ પડે.

આપણા શંકરીઆને તેવુંજ થયું. ટોળું બેઠું થવાનું કાંઈ કારણ તો જોઈ શક્યો નહિ પરંતુ એક શેષીન યુવાન તાલના મળવામાંથી સોનાનું ધડીઆળ બોંય પકુ પકુ થઈ રહ્યું હતું તે એની નજરે ચડ્યું.

અત્યંત ચાલાકીથી શંકરે ધડીઆળને હાથ કળાડ્યો. એટલામાં એના શરીરપર એક ધક્કો લાગ્યો. પાછું ફરી જુએ છે તો પોતાનો બાપ !

દામુએ શંકરનો ઉદ્દેશ તરત કળી લીધો અને તેને તે કામ કરતાં અટકાવવા માટે તેનો હાથ પકડી ખેંચ્યો. તેની સાથે તરતજ ધડીઆળનો છેડો ખેંચાતાં પેલા તાત્યાની સુધસુધ ઠેકાણે આવી અને પોતાનું ધડીઆળ બહાર લટકતું જોઈ તે પણ ખૂબ પાડી ઉઠ્યો—
“હૈ...ચોર, ચોર દુસરા ચોર. માઝં ધડીઆળ બાહાર કાઢજાં, દરા-મખેરાલા પકડા. ચોર આહે.”

શંકર ગભરાયો. નજર ચુકવી તે દોડવા લાગ્યો. તેની પાછળ તેને બાપ પણ દોડ્યો, એટલે ટોળામાંના માણસોને તે બંને ઉપર ગ્રસ્ત આવતાં કેટલાંકે તેમની પૂંક લીધી; તેમાં દામુ ઉપર સતત નજર રાખી રહેલો. અને સુંદર સરોજિનીના મનોહર સ્વરૂપની કૃપાકામાંથી દમશાંજ મુક્ત થએલો આપણો ચતુર ડીટેક્ટિવ શ્રીપતશાસ્ત્ર મુખ્ય હતો.

દામા ચંચુ એક અડંગ હિડાઉગીર હતો. અંત પોતાના એ ધવાને અનુકૂળ પડે તેમ તેણે અંગ પણ કીક કસેલું હતું; એટલે કામળ અને ફાંકડા શ્રીપતશાસ્ત્રને તો શું, પરંતુ એક સાધારણ પાવરની મોટરને પણ એની પૂંક લેવાનું ભારે ચર્ચ પડે એવો તેનો વેગ હતો. તેજ પ્રમાણે આજ દશ દશ વર્ષ થયાં એ મુંબાઈ શહેરમાં રખડતો એટલે લાગ્યેજ કોઈ ગલીકુંચીમાં એ જતા આવ્યો ન હશે.

દોડતાં દોડતાં બાપ દીકરો બંને એક ગલીમાં ઘુસ્યા. પૂંક લેનારામાંના કેટલાક ધીમે ધીમે ખરવા લાગ્યા. શ્રીપતશાસ્ત્ર પણ પાછળ વળવા લાગ્યો. એટલામાં એક નાની પેટાગલી આવી તેમાં વિજળીને વેગ દાખત થઈ જતાં શ્રીપતશાસ્ત્ર બોહો પડ્યો અને શિકાર ક્યાં ગયા તે ધ્યાનમાં રહ્યું નહિ.

એ વેળાએજ ધીમે ધીમે વરસાદના છાંટા પડવા લાગ્યા. શ્રીપ-

નસાલ પાસે જતી ન હતી એટલે તે એક ઝોટલા ઉપર ચઢી ગયો. થોડી વારમાં તો વરસાદ વધવા લાગ્યો અને અંતે એક સખત ઝાપડું આવ્યું. શ્રીપતલાલે ધાર્યું કે હવે હાલને હાલ ઘેર જઈ શકારો નહિ; નથી તે લાંબા ઝોટલા ઉપર એણે આમથી તેમ આંટા મારવા માંડ્યા. બહમાણેએ એને જે ચાલાકાથી હથેલીમાં ચાંદ બતાવ્યા જેવું ક્યું હતું તે માટે પોતાને શરમ લાગી, અને હવે એને કેવી રીતે દાવમાં લેવો તેનો વિચાર કરતાં એને એમ તો લાગ્યુંજ કે બંને ગુન્હેગારો હજી આટલામાંજ હોવા જોઈએ. જરૂર તેઓ મારા ઉપર નજર રાખી રહેલાજ હશે.

એટલામાં એણે સામેના ઘરની બાજુમાંની સાંકડી જમીનમાં એક છોકરાને કાંઈક શોધનાં જોયો. તરત તે તેની પાસે ગયો.

“અહ્યા તું શું શોધે છે ? ભાઈ !” શ્રીપતલાલે માયાળુ સાદૃશ્યે પૂછ્યું.

“કંઈ નહિ.”

“ના. પણ તું કાંઈક શોધે છે તો ખરો.”

“તેનું તમારે શું કામ છે ?”

“હું તને શોધવા લાગું...”

“હે !”

“હા. તું મને કહે. શું જોવાયું છે ?”

“હમણાં આ બારણામાં બે માણસો ગયાં ત્યારે તેના હાથમાંથી કંઈક પૈસા જેવું પડ્યું તે હું શોધું છું.” છોકરાએ સામેની ભીંત તરફ આંગળી કરીને હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો.

શ્રીપતલાલે તે ભીંત તરફ નજર કરી, પણ ત્યાં કાંઈ બારણું હોય એમ એને લાગ્યું નહિ તેથી તેને નવાઈ લાગી.

“અહ્યા ભાઈ ક્યા બારણામાં બે માણસ ગયાં ? ક્યાં છે બારણું ?”

“ પેલું રહ્યું. દેખાય છે કે નહિ ? ” એમ કહી ફરીથી તેણે ત્યાંજ આંગળી કરી.

શ્રીપત વિચારમાં પડ્યો. “ ક્યાં છે ? મને તો કાંઈ દેખાતું નથી. ”

છોકરો દોડીને ભીંત પાસે ગયો અને એક ભાગ ઉપર આંગળી મૂકી બોલ્યો, “ આ રહ્યું, જુઓ. ”

“ હું ! ”

એમ બોલતો બોલતો શ્રીપતલાલ અત્યંત આશ્ચર્ય સહ બાળકની પાસે ભીંત પાસે જઈને ઉભો; તો ખરેખર ત્યાં ભીંતમાં એક ઉભી ફાટ હતીજ ! શ્રીપતલાલે બારીફરીથી તપાસ કરી તો આખું બારણું ભીંતમાં કાતરી કાઢેલું—ભીંતની સપાટીની સાથેજ ખરાબર સરખા આવી રહે એવું બનાવેલું—નજરે પડ્યું. ડીટેક્ટિવનું કામ કશું વખતથી કરવા છતાં આવું ઉત્તમ કારીગરીવાળું ચોર બારણું તો શ્રીપતલાલે આજેજ જોયું. તેથી એને આશ્ચર્ય સાથે અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. કારણ કે એજ સ્થાને ચંપુ કુટુંબનો નિવાસ અથવા અખાડો હોવો જોઈએ, એમ એને ચોક્કસ લાગ્યું.

એ ભીંત—દારના નકુચા અંદરની બાજુએ રતા. તેમ બારણું પણ અંદરની બાજુએથીજ ઉઘડતું હતું. એકી વખતે એક કરતાં વધારે માણસ તેમાં પ્રવેશ કરી શકે તેમ ન હતું. કદાચ કોઈ જાડે માણસ પ્રવેશ કરવા જાય તો ભીંતો તેને સળંગડ ભેટી લે. એ તરફ બીજાં કોઈ ઘર કે ચાલની ઝોરડીઓની બારી પણ પડતી ન હતી. લોકોની આવજાનો રસ્તો પણ ત્યાંથી ઘણે દૂર હતો.

પેલા છોકરો તો બારણું ખતાવીને પાછો પૈસો શોધવા જતા લાગ્યો એટલે તેને અટકાવીને શ્રીપતલાલે પૂછ્યું :—“ અત્યા, ખરેખર આ બારણામાં બે માણસ મ્યાં ? ”

“ હા હા. હું અહીં આંખો શોધવા આવ્યો એટલામાં બે

માણસો દોડતા દોડતા આવ્યા, ને માનીથી બારણું ઉપાડતા કે અંદર પેલા ને બારણું બંધ કર્યું. તેનોજ પૈસો પડ્યો છે તે કું શીધું છું !”

“ તે માણસ કેવા હતા ? ”

“ એક તો મોટો હતો અને બીજો નાનો-માથ મોટાભાઈ જેવડો-હતો. ”

“ શું પહેર્યું હતું ? ”

“ એકે લેથો ને ફાળીયું અને બીજાનું મને યાદ નથી. મોટા માણસનો ઝમો હાથ ઉઘાડે હતો; તે પર એક મોટું ત્રિશળ જેવું કાંઈક ચિહ્ન હતું ! ”

“ હે ! ખરેખર ! તે તો ત્રિશળ જોયું હતું કે ? ” શ્રીપતલાલે આનંદથી પૂછ્યું.

જે ત્રિશળના ચિહ્નવાળા માણસને માટે એને આટલી બધી તકલીફ પડી હતી, જે ત્રિશળના ચિહ્નવાળા બદમાશે આખું મુંબાઈ શહેર ઉજાડ કરવા જેવી ખટપટ કરી હતી-(તે માણસ તે આપણા સુપરિચિત હામા ચંબુજી છે તે સુઝવાંચકાએ પારખ્યુંજી હશે.)-અને જેને પોતે ત્રણ ત્રણ વાર કેદમાં મોકલ્યો હતો છતાં તેને નિવાસ માલમ પડ્યો ન હતો, તે ત્રિશળના ચિહ્નવાળા કુટુંબનું-ઘરજી કે એ ચિહ્ન વંશપરંપરાથી ઉતરતું આવેલું હતું તે વાત આખા મુંબાઈ શહેરમાં પ્રસિદ્ધજી હતી.-રહેઠાણ આટલી સહેલાઈથી અનાયાસેજી હાથ લાગી જતું જોઈ કાને આનંદ થયા વિના રહે ?

“ હા. હા. જાંખું ત્રિશળનું ચિહ્ન હતું. ” એમ કહી તે ઊંકરો પાછો પૈસો શોધવા લાગ્યો.

શ્રીપતલાલે તરત મજવામાંથી ડાબરી કાઢી એક પાનું ફાડી તે પર લખ્યું-“ મદદ માટે પડીજી જરૂર છે. આ ઊંકરાની પાછળ પાછળ આત્મા આવતું-શ્રીપતલાલ ડીટરક્ટિવ. ”

નીચે ચોકખા અક્ષરે પોતાની સહી કરી પેલા છોકરાના હાથમાં કાગળ આપ્યો. “ જા. જમને તને કાંઈ સિપાઈ મળે તેને આપી દેજે. ”

“ પણ મને મારો પૈસો શોધવા દો. ”

“ લે હું તને એવા દશ પૈસા આપું છું. ” એમ કહી શ્રીપત-
લાલે થોડાક પૈસા છોકરાના હાથમાં મૂકી દીધા, એટલે તે ખુશ
ખુશ થઈ ગયો.

“ એ કાગળ લઈ જમને એકાદ સિપાઈને આપજે. એટલે...”

“ ક્યા સિપાઈને ? ”

“ તને જે પહેલો મળે તેને. તે તારી સાથે અહીં આવશે.
તેને આ પ્યારણું બતાવજે અને પછી તું તારે ખજાનમાં જઈ મોજ
કરજે, કેમ ઠીકને ? ” —

“ હો ! હો ! ” કરતો છોકરો કાગળ લઈ દોડી ગયો.

+ + x + x

વાંચક આપણે અહીં સ્ટેન્ડ અટકીશું ?

પોલિસ ચોકીના આટલા ઉપર ફરીથી નજર કરીએ. દામા
ચંધુ તો સરોજિનીની મદદ લેવાનો તિરસ્કાર કરી સડસડાટ પગ-
થીયાં ઉતરી ચાલતો થયો, એ આપણે જોયું છે. પરાપકારવૃત્તિવાળી
બિચારી સરોજ કંઈક નિસ્તેજ થઈ. નંદનખાને તો કંઈક ક્રોધ પણ
આવ્યો. તેને તો એમજ થયું કે આવી નિષ્કુર, નિમકહરામ વૃત્તિ-
વાળાં માણસને મદદ કરવાથી લાભ શો છે ?

આજ સુધી દરરોજ નંદનખા પોતાની પુત્રીની સાથે આ પુણ્યના
કાર્યમાં ભાગ લેવા માટે આવતી; પણ જેમ જેમ દામા ચંધુ જેવા
ફેદીઓનો પ્રસંગ વધતો ગયો તેમ તેમ તેને આવા પ્રકારનું ધર્મકાર્ય
કરતાં કંટાળો આવવા લાગ્યો. તેથી ફેટલીક વાર તો પોતે ન આવતાં
તે સરોજની સાથે દાસી માણેકને મોકલતી. આટલી ઉમ્મરે પહોંચેલી

પુત્રીને આવે સ્થાને એકલી મોકલવા તે હિંમત કરતી ન હતી, છતાં હજુ સરોજ કેટલીક વાર ચોપાટી ઉપર એકલીજ ફરવા જતી હતી. નંદનબા સુધરેલા વિચારની-નવા યુગની-શ્ચત્રિબાષ હતી, અને પોતાની પુત્રીને તેની ઈચ્છા સિવાય લગ્ન શુંબધામાં ન જકડવી એવો તેનો અભિપ્રાય હતો. હજુ સુધી કુમારી સરોજનું મન કોઈ પર લાગ્યું ન હતું એટલે તે અઢારેક વર્ષની હોવા છતાં પણ કૌમારવતીજ રહી હતી. અસ્તુ.

કુમારી સરોજનો ઉત્સાહ પણ દામા ચંબુ જેવા કેદીઓનો પ્રસંગ પડતાં કંઈક મંદ થવા લાગ્યો હતો; છતાં હજુ તે હિંમત રાખી આ પુણ્યકાર્યનું અવલંબન કરી રહી હતી. દામુએ કરેલા તિરસ્કારરૂપ વર્તનથી કંટાળી નંદનબાએ કહ્યું:—

“ચાલ બહેન ! હવે તો હું આવા માણસોથી છેક કંટાળી છું. એ શું ? ગાંડનું ગોપીચંદન કરવું અને નીચ માણસોનું અપમાન મહત્ત કરવું ?”

“આ એ લોકો નીચ છે, તેની સાથે અભણ પણ છે. આપણે તે તરફ પણ જોવું જોઈએ. જ્યારે આપણે પરોપકાર કરવા નીકળ્યો છીએ તો આવી અદૃષ્ટ બાબતો મનમાં લાવવી ન જોઈએ.” સરોજ કામળ સાહે કહ્યું.

“ખરેખર છે.” શ્રીપત્રાક્ષ જે હજુ સુધી ત્યાંજ ઉભો રહ્યો હતો, અને જેનું ચિત્ત ખરેખર સરોજિનીના મનોહર સ્વરૂપે અને મધુર આપણે આકર્ષ્ય હતું તે નમ્ર સાહે બોલી ઉઠ્યો.

પોતે શા કાર્યને માટે ત્યાં આવ્યો હતો તેનું એને ખરેખર વિસ્મરણ થયું હતું, અને એ અરસામાં દામા ચંબુ તો ક્યારનો નજર ચુકવી લોપ થઈ ગયો હતો.

ત્યાર પછી બીજા બે કેદીઓને છોડવામાં આવ્યા. સરોજિનીએ તેને બોધ તથા સહાય માટે ઘોડુંકે દ્રવ્ય આપ્યું, તે લઈ તેઓ એ અપરિચિત કુમારિકાને એક દેવી સમાન માનતા અનેકવાર પ્રણામે

કરતા ત્યાંથી વિદાય થયા.

“ચાલો. હવે ખીજા કદી આજે છૂટવાના નથી.” આખરે નંદનબાએ ઉતાવળથી જવા માટે કહ્યું.

“હા. હવે આપણે જઈશું.” એમ કહી સરોજે પેલા જમાદાર તરફ જોઈ બાડે ગાડી કરી લાવવા ઇશારત કરી. તેણે એક સિંપાઈને મોકલ્યો.

“ત્યારે તમે ક્યાં રહો છો ?” શ્રીપતલાલે સરોજના જવાની વાત નીકળતાં ફરી મળવાની આશાથી નંદનબાને પૂછ્યું અને પોતાની પ્રમરી કાઢી.

સરોજે પોતાનું શીરનામું તેને લખી આપ્યું. અક્ષર મોતીના દાણા જેવા હતા !

ભાડાની ગાડી આવી પહોંચી. પછી નંદનબાએ કહ્યું:- “આજે તમારો બહુજ આભાર થયો. મીંડ શ્રીપતલાલ ! તમે કોઈક વાર અમારે મુકામે આવી દર્શનનો લાભ દેશો તો અમને બહુજ આનંદ થશે.”

“ક્ષમી ખુશીથી આવીશ. મને શીરનામું મળ્યું છે એટલે સ્થાન ખોળતાં વાર નહિ લાગે.....”

તરતજ બંને જણાં ગાડીમાં બેઠાં અને ગાડી ચાલવા લાગી. એએક મિનીટ સુધી શ્રીપતલાલને બાવનું હતું ને વૈદે કહ્યા જેવું લાગ્યું; પરંતુ ગાડી અદૃશ્ય થતાંજ અને પોતાનું ચિત્ત શુદ્ધે પર આવતાંજ એક અપરિચિત કુમારિકાની સુંદરતા ઉપર મોહ રાખી પોતાના વ્યવસાયના ઉદ્દેશને આટલો ધોખો લગાડવા માટે-દામા ચંચુ જેવા અઠંગ હાહોરોને નજરચુક કરવાની તક આપવા માટે અત્યંત પસ્તાવો થયો. પોતાને આવો પ્રસંગ કદી આવ્યો ન હતો અને કદી આવવો ન જોઈએ એમ વિચાર કરતો કરતો આપણો ચતુર ડિટકિટવ શ્રીપત ગીરગામના રસ્તા પર આવ્યો. અહીં ભાગ્યવશાત્ પેલા ટોળામાં એણે પુનઃ દામુને ઉભેલો જોયો. આમળ શું થયું તે આપણે જોયુંજ છે.

વળી એ શમ એના એ !

શ્રીપતલાલ પેલા ચોરદાર આગળ મદદની રાહ નેતો, ખીસ્સા-માંથી ત્રણ બારની પિસ્તોલ કાઢી હોતો રહ્યો. થોડીક મિનીટમાં બે ત્રણ માણસ મદદ માટે આવી પહોંચ્યા.

અવાજ ન થાય તેવી રીતે એક લોખંડી સીક વડે તેમણે તે ચોરદાર ઉધાડ્યું અને તેની અંદર પેકા.

તે એક નાની અધેકારમય ઝોરડી હતી. ફાનસ સળગાવ્યું એટલે એક ખૂણા પર દાદર હોય તેવું દેખાયું. શ્રીપતલાલે ત્યાં પત્ર મૂક્યો કે તરતજ તે બામ બેસવા લાગ્યો અને પોતે એક બેંચરામાં કિતરતો હોય એમ એને લાગ્યું.

તેણે પિસ્તોલ બરાબર સળજ કરી.

આ તરફ દામુ અને શંકર જેવા પોતાના ગુપ્ત સ્થાનમાં દાખલ થયા, તેવાજ અંદરથી દાર વાસી નિશ્ચિંત મને બેઠા. શંકરીઓ તો અશીષુના ધેનમાં ફરી હેંલવા પડ્યો. દામુ જઈને એક હાથિકા પર બેઠો અને વિચાર કરવા લાગ્યો.

“ પેલી છોકરી કહેતી હતી કે મને એકાદ દીકરો હશે; તેના કલ્યાણ માટે તો મારે સદ્વર્તનથી ચાલવુંજ નેમએ...આ નેમે મારો દીકરો ! પડ્યો પડ્યો અશીષુની લહેરમાં ધસલસાટ ઉઠે છે ! હરામખોર અત્યારથીજ દાર પીવામાં પૂરો ગરાડી અને ખીસ્સાં કાપવામાં હુશીઆર નંબર વન છે ! તે ક્યારે સુષરવાનો છે ?...”

એટલામાં એની દષ્ટિ પોતાના કપા હાથ ઉપર પડી અને જુએ છે તો પેલું “ ત્રિશ્વનાંતું ચિહ્ન ” ઝાંખું ઝાંખું દેખાવા લાગ્યું !

દામુએ પોતાના હાથે કપાળ કુટ્યું—“ અરેરે ! આ અધારા

વંશનો શાપ કોણે જાણે ક્યારે ઉતરશે ? અને અમને ક્યારે સ્વસ્થ બેસવા દેશે ? અમારા વંશનાં બધાં તો મરી પરવાર્યા; માત્ર અમે બાપ દીકરો રહ્યા છીએ...”

“છોકરો પણ હવે તો પૂરો હાથથી ગયો છે. માફ તો ને થવાનું હશે તે થશે, પણ એ ક્યારે સુધરશે તે સમજાતું નથી. હું એને અનેક વાર સારી સલાહ આપું છું; ચોરી, હુમ્મલા, દારૂ વગેરે વિષયોમાં ન પડવાનો ધણેયે બોધ આપું છું પણ તેની તેને કાંઈ જ અસર થતી નથી. અરેરે !”

પણ તેમાં એનો શો વાંક ? એના હાથ પર પણ આ “મત્યા નાશીયું” ચિહ્ન છે તે એને કેમ જપવા દેશે ?...

“અરેરે ! પણ અમે આવે અવતાર કાઢીએ તેના કરતા આત્મધાત કરીએ તો શું ખોટું ? આ જગતમાં આવું જીવન શા ઉપયોગનું છે ?...”

કેટલાક સમય સુધી તે નેત્ર મીંચી વિચાર કરતોજ બેસી રહ્યો અને જાણે સ્વપ્નમાંથી જાગ્યો હોય તેમ બોલી ઉઠ્યો:-

“કંઈ નહિ બસ અમારે બનેયે હવે મરવું એજ શ્રેયસ્કર છે !”

તે એકદમ ઉઠ્યો અને અંદરની ઓરડીમાં ગયા. ચૂસામાં ગ્યાસતેલ રેડી ભડકા ક્યો અને પુષ્કળ છાણાં તથા લાકડાં તે પર નાંખ્યાં. પછી એક કપાટમાંથી એક ઝેરી પડીકું કાઢી તેણે અગ્નિમાં નાંખ્યું; એટલે કાળજી કાઢી નાંખે એવો તીખો ધૂમાડો નીકળવા લાગ્યો.

પોતે પાછો હિંચકે આવી બેઠો અને બબડવા લાગ્યો:- “આ હુમાડાથી શંકરીઓ તો તરતજ આ દુનિયામાંથી ઓછો થશે. વળી તે ભર નિદ્રામાં હોવાથી તેને મરણની અસહ્ય વેદના પણ થશે નહિ. પરંતુ મારે હવે કેવી રીતે મરણ પામવું ? તેનો કાંઈ ઉપાય કરવો નેહીએ. શંકરીઓ તો સુખી થઈ ગયા.”

હિંમત ઉપર એવા નિહિષ્ણાસનમાં પડેલો દામુ પેતાની એ ભયકર ચોળનાનાં પાટીયાં ગાઠવતો હતો, એટલામાં એક ધીમે આવજ થયો. આથી દામુ ચમક્યો, તેટલામાં તો કામના પખતો ધસારો સંભળાયો.

ખરેખર ! દાદર પરથી કામ ઉતરે છે !

એ સાથે તેના નિરાશાના વિચારો વીળળીને વેગે નહીં ગયા, અને તેને સ્થાને તેની સ્વાભાવિક કૂર પશુચરિત ઉત્તેજિત ઘમ. પોતાના યુગ નિવાસસ્થાનમાં આવે વખતે પ્રવેશ કરનાર અલખત કામકે સક્રિય હોવાં જોઈએ, એવું અનુમાન કરી તેના પ્રતિકાર કરવા માટે તે દાદર તરફ ચાલ્યો.

અધારું હતું તેથી શ્રીપતલાલે ફાનસ હાથમાં રાખ્યું હતું. માત્ર એકજ પુકંથી દામુએ તેને હોલવી નાંખ્યું. શ્રીપત અધારામાં ફેંફોળવા લાગ્યો. દામુએ તેને ઝોળખ્યો અને એક આંચકા મારી તેના હાથ માંથી પિસ્તોલ ઝુંટાવી લીધી.

પોતાના ડાબા હાથ પર પેલા ત્રિશ્ચુના ચિહ્નને લીધે અત્યારે દામુને એવી તો ઝણઝણાટ ભરી પીડા થતી હતી, કે એ જુનુનમાં પોતે શું કરી ખેસશે તેની એને પોતાને કાંઈ સમજ પડતી ન હતી !

પિસ્તોલનો થોડો ચઢાવી શ્રીપતલાલના કપાળ સામે ધરી રાખી દામુ બોલ્યો:—“ડીટેક્ટિવરાજ ! મરખાડ કરીશ તો એક પગમાં કાઢ કરી નાંખીશ ચૂપ ખેસ અહીં.”

એક ભયભીત બિલાડીની પેઠે શ્રીપતલાલ ત્યાં ખેસી ગયો ! આ પ્રસંગથી જો કે તે ખસીધો ન હતો, પરંતુ સમયસૂચકતા વાપરવી એજ તેનો ઉદ્દેશ હતો.

શિકારી ફૂતરાની પેઠે તેના પ્રતિ પિસ્તેલની નેમ તાકી રહી દામુ બોલ્યો:—“શ્રીપતલાલજી ! તે આજ સુધીમાં જ વાર જોને દુરંદમાં પહોંચાડ્યો છે; પરંતુ આજે તો ખરેખર તું મારી ચપટીમ.

આવેલો છે. કેમ ખરું કની ?”

“હાસ્તો.” શ્રીપતલાલે ઠડે પેટે જવાબ આપ્યો. “હમણાં તો તારે એમજ માનવાનું છે; પરંતુ થોડા વખતમાંજ મારો લાગ આવશે, હોં.”

“છદ્ છદ્.” દામુ બોલ્યો. હવે વળી તારો લાગ ક્યારે-ક્યાં લાકડાંમાં આવવાનો છે ? જોયું...? આ થોડો કપાલિ કે તુરત તારો હંમેશનો લાગ આવી ગયો સમજવો.”

એમ કહી તેણે થોડા ઉપર આંગળી મૂકી.

“એ તો તારે મન સહેલજ છે તો.”

“ત્યારે તેમાં ખોટું શું છે ? આજે આપણે ત્રણ જણ સાથેજ મૃત્યુચક્ર જીએ તો તે પણ એક માદગીરી રહેશે.”

“ત્રણ કાણ ?”

“અમે બાપ-દીકરા બે તો હતાજ; તેમાં તારો ઉમેરો થયો.”

“ત્યારે તો ખરાખર ત્રણ થયા.” શ્રીપતલાલે પણ જાણે પોતે મૃત્યુ માટે તૈયારજ હે.ય તેવા ભાવથી કહ્યું.

“તારો પણ મરવાનો વિચાર થઈ ગયો ત્યારે ?”

“હો ઓ ઓ. પણ અરે, દામુ ! તારા હાથ પર કંઈક ત્રિશળ જેવું ચિહ્ન હતું તે છે કે હજી ?”

વાતો ચલુ રાખી તે દરમ્યાન પેલા ઉપર ઉભેલા સિપાઈઓને જાહેર આવનું નુકે પેટનો વખત આપવા સારૂ શ્રીપતલાલે પ્રયત્ન કર્યો. છત્ર પર અ.વેલે. દામુ તે કબ્યા વિના રહ્યો નહિ.

“તું આમ વખત વીતાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે હું સમજું છું.” તે હસતાં હસતાં બોલ્યો. “હા, હા, પેટું ત્રિશળનું ચિહ્ન હજી મારા હાથ પર બનેલું છે; પણ તે તો હવે મારી સાથેજ નાહ

પામરી, એટલે તેની ચિંતા નથી...”

“કેમ ? તે તો વંશપરંપરા ઉતરતું હતું કની ?”

“હા. તેં તે કેમ જાણ્યું ?”

“તેંજ મને કહ્યું હતું એકવાર...”

દામા ચંજી વિચારમાં પડ્યો. “હેં ! ક્યારે ?”

“ક્યાંક બંદર આગળના મોડાજીનમાંથી ફની માંસડીઓ ઉઠાવવા માટે મેં તને ત્રીજી વાર જોલમાં મોકલ્યો હતો તે વખતે.”

“હાં, માદ આપ્યું.”

દામા કંઈક કડતું હત્યો.

“અત્યારે આપણે કેવા મિત્રની પેઠે વાતો કરીએ છીએ ?” થોડીક વાર પછી તે શાંત મુદ્રા રાખી બોલ્યો.

“આપણા બેમાં મૈત્રિ થઈ શકતેજ, પણ આપણા સ્વભાવમાં થોડોક ફેર છે.” શ્રીપતલાલે શાંતિથી ઉત્તર આપ્યો. “માત્ર તું તારા સહયુજીને દુર્ગુણની મદદથી નિભાવે છે...વાર, પણ તને એક છોકરો હતો ને ?”

“હા. શંકરીઓ તેનું નામ.”

“તેના હાથ પર તે ચિહ્ન ઉતર્યું હશેને ?”

“હારતો; પણ હવે તે ક્યાં છે ?”

“કેમ ? તે મરી ગયો કે શું ?”

“હોવે. મરી ગયો હશે, કે મરતો હશે.”

“મરતો હશે ?” શ્રીપતલાલે તેને સમજ ન પડવાથી અશ્વર્થ પામતાં પૂછ્યું.

“હા, પેલી ઝોરડીમાં મેં ધુણી સળગાવી મરી ગયા હોવાનું ક્યો છે અને એ ત્યાંજ અપ્રીયુના ઘેનમાં પડ્યો છે, એટલે થોડીક

વારમાં મરી જશે ખરો. ”

દામુ ચૂપ રહ્યો.

પોતાના પુત્રનેજ માટે આવી ભયંકર વાતને આવી વિચિત્ર નેહરતાથી, આવી રાક્ષસી શાંતિથી વર્ણવતા બાપને જોઈ શ્રીપતલાલ ખરેખર કમકમ્યો. કાળાં કારમાં કર્મના સતત પ્રેક્ષકને પણ તે સમયે અનન્ય લાગણી ઉદ્ભવ્યા વિના રહે નહિ.

આખરે દામુએ ચલાવ્યું. “ તેનું તો નસીબ આવી રહ્યું હશે. હવે આપણે બે બાકી રહ્યા આ પાપી દુનિયામાં...પરંતુ તેની ચિંતા નહિ. હું હમણાં આપઘાત કરવાની તૈયારીજ કરતો હતો, એટલામાં તું-મારો જૂનો, મરો સાહજિક. મારો દિલ શત્રુ નસીબ ગોગેજ અહીં મને આવી મળ્યો, તો પહેલાં તને પરલોકમાં વિદાય કરીને પછી મરતાં મને અધિકજ આનંદ થશે. આ પિસ્તોલનો પણ યોગ્ય ઉપયોગ થઈ જશે. ”

એમ કહી તેણે પુનઃ પિસ્તોલ આગળ ધરી.

શ્રીપતલાલ-મુંબાઈનો પ્રખ્યાત ડિરિજ્ટવ શ્રીપતલાલ-ને કે જ્ઞાયલો હતો. આ માણસનો પક્ષો અનુભવી હતો. ઘણા રહસ્યમય કેસોનો શોધક હતો, તોપણ ઉપર્યુક્ત શબ્દોએ એના શરીર પર શોમાંય ઉભાં કર્યા. દિંમત એકઠી કરી ને બોલ્યો:-“ એવું નામદં-પણાનું કામ તારા જીવાને લાથે થવું શક્યજ નથી. ”

“ શ્રીપતલાલજી ! આ કંઈ મસ્કરી નથી. હવે મને ચરવાર કહેવાવાની કે નામદં કહેવાવાની બિલકુલ પરવા નથી. હું તો તને અહીંના અહીંજ દાર કરવાનો...તું તારા ઇજ્જવનું સ્મરણ કરી લે. અને ત્યુ માટે ઝટપટ તૈયાર થઈ જા. ”

દામુએ પિસ્તોલનો ધોડો ચઢાવી શ્રીપતલાલની છાતી સામે ધરી; પરંતુ એ ધરતાંની સાથેજ ચતુર શ્રીપતે પિસ્તોલને ડાબા હાથની

એક ઝુનુની ઢાપટ અચાનક લગાવી દીધી. દામુની નેમ તેથી ચુકી અને હાથમાંની પિસ્તોલ દૂર જઈ પડી. પડતાંની સાથે તે ફરી મ્હ અને હડાકુ લઈને અવાજ થયો.

પોતાના કબજામાં આવેલા આ ડીટકિટમાં આવું અણુધાતુ સાહસ જોઈ દામુ પહેલાં તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો; પરંતુ એક ક્ષણમાં જ તેને ભાન આવ્યું, અને પોતાની રક્ષા કરવાને તૈયાર થઈ ગયો. ત્રિશૂળવાળા હાથે-ગળા હાથે શ્રીપતલાલને તેણે કમળમાં એક એવો તો પ્રહાર કર્યો કે ખરેખર તેનાથી તેને ચક્કર આવવા લાગ્યા. પાસેની ભીંતને અડેલી દીધું ન હોત, તો નક્કી તે બેભાન થઈ પડતે.

દામુ આગળ પગલાં લેવાને તૈયાર થતા હતા; પરંતુ ભાગ્યનું ચક્ર અકલિત છે; બડાકુ કરતાં એ ઝોરડામાં બને પારણાં ઉઘડી ગયાં, અને પિસ્તોલના અવાજથી આકર્ષાઈ આવેલા ત્રણ સિપાઈ-ઓએ દામુના હાથ પકડી લીધા !

શ્રીપતલાલ તરત સાવધ થઈ ગયો અને દામુને હાથકડી નાંખાવી દીધી. પછી પાસેના ઝોરડામાં શંકરીઓ પરેલો હતો તે યાદ આવતાં જ શ્રીપતલાલ તે તરફ વળ્યા.

ઝોરડામાંથી પુષ્કળ દુર્ગન્ધ-ઝેરી વાસ નીકળતી હતી; પરંતુ શંકર જે પારણામાં જ સૂતેલો હતો તેને બહાર ઉઘડી લાવવા માટે શ્રીપતે સિપાઈઓને આજ્ઞા કરી. તેમણે શંકરને ઉઘડ્યો અને બહાર લાવી બુએ છે તો તે માત્ર એક પુવાન છોકરાનું પ્રેત હતું-શંકર શાંત મૃત્યુને વશ થઈ ગયો હતો.

ઝોરડામાં અધકાર હતો તે પહેલાંથી જ કહ્યું છે. માણસોએ શંકરના મુઠ્ઠાને બહાર લાવી મૂક્યું ન મૂક્યું, એટલામાં જ તે ઝોરડામાં એક પિસ્તોલ ફરી તેથી સર્વ ચકિત થયા.

શંકરને જોવા જતી વખતે પોતાની પિસ્તોલ પાછી લઈ લેવાનું

શ્રીપત્રાલ જૂલી ગયો હતો. હાથકડી નાખેલી હોવા છતાં ઘમુ ધીમે ધીમે શરીર ધસડતો ધસડતો પિસ્તોલની પાસે ગયો. એક ખાર ફૂટી ગયો હતો—હજી જે ભરેલા હતા.

પોતાના પાપી જીવનનો અંત શોધનાર ઘમુને આ ઠીક લાગ મળ્યો. પિસ્તોલ પર માથું મૂકી ઘોડો દબાય એવી રીતે તે સૂઈ ગયો. અને ખાર ફૂટ્યા અને તેનો પાપી પ્રાણ પોતાના કર્મનો ન્યાય મેળવવા માટે ચમદાર પહોંચી ગયો !

પોતે જેની પાછળ પડ્યો હતો તે અપરાધીઓએ આ પ્રમાણે જાતેજ પોતાનો ઘાત કરેલો જોઈ પેલા સિપાઈઓ તેમજ શ્રીપત્રાલ પછી ધ્રુણુભર દિફ્ફૂદ થઈ ગયા. આ કેસમાં મારા ઉપરજ ઉઠટો ખૂનનો ચાર્જ આવશે એમ પોતે અનુભવી ડીટેક્ટિવ હોવા છતાં શ્રીપત્રાલને લાગ્યું. તેણે અત્યંત ગંભીરતાથી—વહીજ સાવધતાથી—વાંકા વળીને ઘમુનું શરીર તપાસ્યું. કદાચ તે હજી જીવતો હોય, પરંતુ સીસાની ગોળીએ પોતાની ફર્જ આબાદ બળવી હતી.

શંકરની તો પહેલેથીજ ને હસા હતી.

“ થયું. ” શ્રીપત્રાલ અતે બબડ્યો. “ આપણે ધારતા હતા કે ઘમુનું નિવાસસ્થાન ઠીક હાથ લાગ્યું છે; પરંતુ અહીં તો બાપ દીકરો અને મુદ્દાં થઈ પડ્યા !...પણ હાં, એક વસ્તુ ઠીક થઈ. આ લોકની સાથેજ પેલું સત્યાનાશીયું વંશપરંપરા ઉતરતું ચિહ્ન પણ નાશ પામ્યુંજ...”

અને પ્રેતને બહાર લાવવામાં આવ્યાં. દ્વારને સરકારી તાળું લાગ્યું. રીત પ્રમાણે મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબને ખબર આપવામાં આવી. રિપોર્ટ મળતાં પંચેડસ, સાક્ષી, પુરાવા, ડૉક્ટરનો અભિપ્રાય, બ્યુરીની મત વગેરે મહાવિધિ પસાર થયાં અને ગિયાસ અને નિરાશીઆં હિંદુ પ્રેતને અગ્નિચિતા પર ચઢાવી દેવામાં આવ્યાં !

“ કેવું ટુંકું ને ટયું. ”

કદાચ એવો, પ્રિયવાંચક ! તને વિચાર આવશે. પરંતુ આવ

ખનાવો વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવી શકાતા નથી તેજ જનસમાજની સામાન્ય સાહિત્યક્ષુધાને ક્યતા પણ નથી; એટલે એવાં પિષ્ટપેષણમાં વર્ષ સમય નીતાડવા કરતાં આપણે આપણી નવલકથાના પ્રવાહમાં આમ-જન વહેશું.

સર્વ ઉપર્યુક્ત વિધિઓ પૂર્ણ થતાં અપોરના ખારેક થયા. શ્રીપતલાલને પોતાનું રેટમેન્ટ આપી-માનસિક નિરૂત્તિ પામ્યો હોય તેમ-એક હોટલમાં જઈ ક્ષુધાદેવીને નૈવેદ્ય સમર્પ્યું. ત્યારબાદ બહાર નીકળી પોતાની આશીસ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

શ્રીપતલાલને ચાલતાં ચાલતાં કંઈ કંઈ વિચાર આવવા લાગ્યા. દામા ચંદુ સાથેનો પહેલો પ્રસંગ, તેના હાથ પરનો ત્રિશ્વળાકાર, તેને પ્રભાવ અને વિચિત્રતા, તેને લીધે બીજા કેસો ઉત્પન્ન થયા હતા તે, પોતે હામુને કરાવેલી શિક્ષાઓ વગેરે એક પછી એક તેના ખાલી પડેલા મગજમાં ઉભરાવા લાગ્યાં.

અતે છેલ્લા કેસની શિક્ષામાંથી તેનો છૂટકારો થયો અને તે સમયે પોતાને સાહેબની ચિકી મળવી અને ચોપી પર જાતે જઈ હાજર થવું-અને તેજ સ્થાને પોતાને એક નવિન અકિતનો પરિચય થયો-

પણ સભુર ! જાણે એક વિદ્યુતનો ગમતકાર થયો !

શ્રીપતલાલના મગજની રંગમૂમિ પર મુંઢરી સરોજિની આવી ઉભી. એ અપરિચિત બાલિકાએ પોતાનું હૃદય અદ્વૈતિક રીતે આકર્ષ્યું હતું એમ શ્રીપતલાલને વારંવાર લાગતું; પરંતુ તેમાં પણ એક જાતની નિર્દોષતાજ હતી, એમ પોતે મન વાળી લેતા. પોતે તેની સાથે કરેલી વાતચિત, તેનું હાસ્યમય વલન, અને અંતે તેણી દ્વિપડતાં આપેલું આમંત્રણવધુ શું જોઈએ ?

શ્રીપતલાલને એમજ થયું કે અત્યારેને અત્યારે ચર્ચિત જાહેર સરોજિનીનું ધર શોધી કહાડું. પોતે કાલબાદેવીથી ધોખીતજાવ જવાના રસ્તા પર પગલાં ભરતો હતો તે એના લક્ષમાં ન રહ્યું. એટલામાં

“ ભોં ! ભોં ! ભોં ! ભોં ! ” અવાજ થયો.

પાણુ ફરી બુઝે છે તો એક કાળી મોટર સડસડાટ દોડી આવતી હતી. શ્રીપતલાલ પાણુ પર ખસી ગયો. મોટરમાં કાણુ બેઠું હતું તે સ્પષ્ટ દેખાતું ન હતું, કારણ કે તેને અંધરખના પડકા હતા. પરંતુ અંદર બેસનારનો—અંદર બેઠેલી પીળા સાડીવાળી એક યુવાન અંધળાનો—અંધો હાથ બહાર લટકતો હતો. સડસડ કરતી મોટર શ્રીપતલાલની જમણી પાણુ પરથી પસાર થતાંજ તેની દૃષ્ટિ પેલા ઔરવણ્વી હાથ ઉપર પડી અને તરતજ તે બડક્યો. “ અરે ! આ શું ! ”

અહીં પણ ત્રિશ્ણનું ચિહ્ન ! !

આ મોટરની પાછળ પડીને આ ચિહ્નવાળી સ્ત્રીનો પત્નો મેળા-યોજના નેત્રએ એમ શ્રીપતલાલને લાગ્યું. મોટરની ઝડપને લીધે તે તો અસંભવિતજ હતું; પરંતુ તેની પાછળનો નાંખર નોંઝ ડાયરી કાઢી તરત ટપકાવી લીધું. “ Boma. 25945. ”

મોટર તો અદૃશ્ય થઈ ગઈ; પરંતુ ત્રિશ્ણ લાંછનવાળા ભયંકર પ્રસાનો હવે નિહાલ થઈ ગયો એવી આશાથી ઉદ્વાસ પામતા શ્રીપતન દબ્બુ ત્રિશ્ણ ચિહ્નવાળું એક માનવી મુંખારી શહેરમાં હયાત છે એ નેતાંજ જાણે વિન્નળીતો આંચકા લાગ્યો.

“ શું તે સ્ત્રી દામુની સગી દશે ?.....અથવા તો આ ત્રિશ્ણ ગના ચિહ્નમાં કાંઈ પણ વિચિત્રતા ન હોય તો ?.....અથવા તો એ માત્ર એક છાપજ હોય તો ?

ગમે તેમ પણ એ વ્યક્તિ કાણુ છે, તે તો જાણવુંજ નેત્રએ... પાછળથી તે આપણને અચક્ષ્ણ રહી સતાવે તેના કરતાં પ્રથમથીજ તેનું જ્ઞાન આપણને થવું નેત્રએ...ગમે તેમ પણ હું તેનો પત્નો મેળવીશ.

આ બાળતની પોલિસ મુપરીન્ટેન્ડેન્ટને ખબર આપવી નેત્રએ.”
એમ વિચાર કરતો શ્રીપતલાલ પોલિસ હેડક્વાર્ટર્સ તરફ વળ્યો.

ત્રિભરીમાંનું કુતરું, કે હાથ સત્યાનારા ?

ઉદરગની અછતજ ન થાય એવે સ્થાને વસનાર એકાદ બિલાડો જેમ હજુપુજી જાને, તેમ સોમાજ લખમીદત્ત નામનો મારવાડી શેઠીઓ મુંબાઈ શહેરની ખીચોખીચ લુખખાખાહિ વસ્તીમાં રહી જાડો પડ્યો જોવા બન્યા હતા. પોતાની પેઢી પર તેણે ત્રણ ત્રીજેરી રાખેલી હતી. પરંતુ હવે થોડા દિવસમાં ચોથી કેમ લાવવી તેના વિચારમાં ને વિચારમાં તક્તીન રહેવાને લીધેજ એનું શરીર કંપકંપ ઓગળતું હતું. તરૂણ રંગીલા વાંદાઓને પૈસાની વારંવાર એટલી અડચણ પડતી, કે પૈસા કરજ કરતી વખતે તેઓ ગમે તેટલું બાળ આપવાને તૈયાર થતા, અને સોમાજ શેઠને ત્યાં બાળના દરની કાંઈ મીમાજ ન હતી.

સેંકડો રંગીલા બુવાનીઆઓ તથા દૈવના માર્યા દેવલાક બાળકીન નિર્ધનીઆઓ નિરંતર સોમાજ શેઠને સેંકડો રૂપીઆ બાળ મરતા દોવાથી શેઠની પેઠે તેમની પેઢીનું પેટ પણ દિવસે દિવસે-પાણીમાં વટાણો કુદે તેમ-વિપુલતા ધરતું હતું; અને તેમાં આશ્ચર્ય પણ ન હતું. કારણ, એકાદ કમનસીબ માનવી એ મારવાડી બચ્ચાના મપાટામાં આગે 'કે પછી પૂછુંજે શું : ' મારવાડી ' એ શબ્દનો અર્થજ બધી રીતે સંપૂર્ણતા ધસવે છે.

રાક્ષસી બાળના દરને લોભે સોમાજ શેઠ ગીરવીનો ધધો પણ કરતો હતો. બિચારો અડચણમાં આવી પડેલો દેણદાર દાગીના ગીરો ચૂકવા સાથે પંચાણું લઈને સો લખી આપે ત્યારે તે દમડી પારખતો; પરંતુ તે દાગીના પાછા દેખવાનો પ્રસંગ તો તેને બાળેજ આવતો.

સોમાજ શેઠ નજરનો પક્ષો તો ખરો. આટલા આટલા ગંજખી-ચુસ માણસ સાથે વહેવાર રાખવો પડતો હોવા છતાં તેને માણસની

પરીક્ષા કરતાં એવું આવડી ગયું હતું, કે હજુ સુધી કોઇ એના માથાનો મળ્યો ન હતો.

પેઢીના મોટા ઓરડામાં પાંચ સાત ગુમાસ્તાઓ લાંબા લાંબા પાનાના ચોપડા લપ્પને નીચી મુંડીએ નામું લપ્પતા. એ ખંડી જમણી બાજુ પર એક નાની ઓરડી હતી. એ ઓરડીમાંજ સોમાજી શેઠની ત્રિજેરી હોવાથી શેઠ પોતે તેનાં દાર આમગજ પોતાની ખેડ રાખતા. શેઠ સિવાય બીજા કોઇને એ ઓરડીમાં પ્રવેશ કરવાનો—અરે, ડોકીયું કરવાનો પણ અધિકાર ન હતો; તેથી એ ઓરડીની મુખ્ય ગુમાસ્તાને પણ માહિતી ન હતી.

એ ઓરડીની કુંચી શેઠ પોતાની પાસેજ રાખતા અને કુંચની પેઠે સાચવતા. ત્રિજેરીની આસપાસ પણ સોમાજીએ મજબૂત બાંધકામ કરાવી લીધું હતું—દુકામાં ‘લોખંડી સાવધતા’ રાખી હતી. દિવસમાં એકાદ કલાક શેઠ આ ઓરડામાં પ્રવેશ કરતા, અને વળી અંદરથી ચાવી લગાવી કોણુ બાજુ શીયે ગડમથલ કરતા, તેની ગુમાસ્તાઓને જરા પણ ખબર પડતી નહિ. વળી જો તે વખતે કોઇ ટીખણી ગુમાસ્તાએ ચાવી મારવાનું બાકું બંધ કરી દીધું હોય, તો નક્કી થોડી મિનિટમાં શેઠ ગુગળાટથી ખૂબ પાડવા મંડી જાય ખરા... એવી ‘લોખંડી સાવધતા’ સોમાજી શેઠે રાખી હતી !

એજ ઓરડીમાં એક પુરાણું કપ્પાટ હતું. તેમાં ગીરો મદનાર, દેણુદાર આસામીઓ વગેરે સાથે કરવામાં આવેલા દળરે દસ્તાવેજ રહેતા. ખર્ચે કહીએ તો સોમાજી શેઠનું ઘણુંખર્ચે દ્રવ્ય એ કપ્પાટમાંજ હતું. એ કપ્પાટને કોઇ સજાગાવી દે તો ખરેખર સોમાજીની એ શી ટકા જોટલી પૂંજ પર પૂજા મૂકાય તેમજ ગરીબ લોકોને સતાવવાનું એક ઉત્તમ સાધન એના હાથમાંથી જાય.

જે સમયે ડીટ્રિક્ટવ શ્રીપતલાલ દામા ચંબુવાળા બોમરાનાં પચથીયં ઉતરતો હતો તેજ વખતે અહીં સોમાજી શેઠ પોતાની ત્રિજેરી-

વાળા ઝોરડીમાં ધુસતો હતો. ગુમાસ્તાઓ ન દેખે તેમ ઝોરડીનું બારણું હળવેથી ઉઘાડી તે કેટલીક નોટોના ચોડા અને દસ્તાવેજો લઈ અંદર પેડો. કાળી કેદખાના જેવડી જંગી ત્રિજેરીનું બારણું ઉઘાડી, અંદર ભરાઈ, બારણું દઈ પાએક કલાક સુધી કાંઈ મગમથલ કર્યો કરી.

પોતાનું કામ પૂરું થતાં મોમાજી શેઠ ત્રિજેરીમાંથી બહાર આવવા માટે બારણું ઉઘાડવા માંડ્યું; પણ અરે, ન ઉઘાડતું કેમ નથી ? જુએ છે તો બહારથી તે વાસેલું લાગ્યું. શેઠ ધણીયે પ્રયત્ન કર્યો, ધણીયે હસાડ્યું પણ તે તો સપટ દેવાયલું હતું.

ક્યા ગમેડાની—ક્યા હરામખોર ગુમાસ્તાની—એટલી બધી હિંમત ચાલી કે શેઠ અંદર જતાં ત્રિજેરીનું દાર બહારથી બંધ કર્યું ! મોમાજી શેઠના મનમાં એવો તો ક્રોધ આવ્યો કે જાણે હમણાં ને હમણાં એક બે ગુમાસ્તાઓને લાત મારી બહાર કાઢું... પરંતુ પોતે તો કેદ થઈ બેઠો હતો. ઉઘાડવા માટે શેઠ ધણીયે જૂમ પાડી—બરાડા પાડ્યા.—પરંતુ ડબલ લોખાંડી સાવધતાવાળી ત્રિજેરીમાંથી અવાજનો જરા પણ પડ્યો બહાર જાય તેમ ન હતું ! અવાજ અંદરને અંદર ધુમીને સમાઈ જતો અને પરિણામે માત્ર શેઠનું મળું ફુપી ગયું. વધારે અવાજ કાઢવાની શક્તિજ રહી નહિ.

અંતે પોતાની કમરે પહેરેલો જડો લઈ જેવો રૂપાનો કંદોરો કાઢીને તેણે ત્રિજેરીના બારણા સાથે જોરથી અફાળવા માંડ્યો. બહાર બેઠેલા ગુમાસ્તાઓ ચમક્યા. ત્રિજેરીની અંદર કાંઈ ચોર તો ભરાયો નથી. શેઠ હોય તો કદી આવી ઠોકડાક ન કરે ! સુખ્ય ગુમાસ્તા તથા બીજા બે ત્રણ જથ્થા ત્રિજેરી પાસે આવ્યા અને બારણાંની ફાટમાંથી જેવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમને લાગ્યું કે નક્કી ત્રિજેરીમાં કોઈ બકરું કુતરું ચૂસથી ભરાઈ ગયું છે. તેને કાઢવા માટે શેઠને બોલાવવા માટે સર્વ દરેક ઝોરડામાં ફરી વળ્યા. શેઠનાં લુમડાં લટકતાં હતાં પરંતુ શેઠ તો નજ જડ્યા !

એટલામાં તો ત્રિજેરીના પારણા પર ધણુજ ધડાકા થવા લાગ્યા. ગુમાસ્તાને લાગ્યું કે જો જલદી પારણું ઉઘાડવામાં નહિ આવે તો તે પ્રાણી અંદરને અંદર ગુંગળામને મરી જશે. કદાચ શેઠ અંગરખ પહેર્યા વગર ઘેર ગયા હોય એવી આશાથી મુખ્ય ગુમાસ્તાએ ભૈયાન તેમને ઘેર દોડાવ્યો.

ધડાકા વધવા લાગ્યા, અને ગુમાસ્તાઓ હવે તો ગભરાવા લાગ્યા. પરંતુ શેઠની પાસેથી કુંચી મળ્યા વિના કોઈથી ત્રિજેરી ઉઘાડ એમ ન હતું, તેમ શેઠ ગુમાસ્તાને કુંચીઓ સોંપે એવા કાચા ન હતા.

એટલામાં એક ચતુર ગુમાસ્તાની નજર ત્રિજેરી પર પડી; તો તે માત્ર એક ખૂણા પરની બહારની આંકડી ભેરવીનેજ બંધ કરેલી હતી. એક ક્ષણમાં—માત્ર એક આંખળીથીજ આંકડીને ઉઘાડી નાંખવામાં આવી.

એક જખરા ધક્કા સાથે ત્રિજેરીનું લોખંડી પારણું ઉઘડી ગયું. અને તેની સાથેજ બહાર નીકળી પડતા શેઠ બિચારા ગુમાસ્તાઓનાં શરીર પર ધસી પડતા બચ્યા !

“કયો હરામખોર છે ! કયો ચાર છે ! કોણે આ પારણું બંધ કર્યું ? હું અંદર હતોને—ખોલો, નિમકહરામ કુતરાઓ ! ખોલો જલદી. નહિ તો તમારા બધાનાં માથાં ફેડી નાંખીશ...”

ઠત્યાદિ કડવી પુષ્પાંજલિથી ગુમાસ્તાઓનો બદલો વાળતાં શેઠ હાંફતા હાંફતા બહાર આવી ગાદી પર પડ્યા. કુતરાને બદલે શેઠનેજ ત્રિજેરીમાં બરાયલા જોઇને આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયેલા નિર્દોષ ગુમાસ્તાઓ એ શબ્દો સાંભળી બડક્યા. કેટલાકને તો આ ઉપકારને બદલે અપકાર કરે એવા શેઠ ઉપર અત્યંત ક્રોધ આવ્યો.

એટલામાંજ શેઠની નજર પેલા ઠસ્તાવેજના કપાટ તરફ ગઈ. તો તેનું પારણું ઉઘાડું અને અંદર એક પશુ ખતનો કામળ ન મળે ! એ જોતાંજ સોમાજી શેઠના હોસકોસ ઉડી ગયા, અને એક

હકમદાવક ચીસ પાડતા તે ભોંપ પડ્યા, અને ગાંડાની પેઠે ઝૂળા ફાડી આમ તેમ જોવા લાગ્યા.

શેઠની ભયંકર ચીસ સાંભળતાંજ આસપાસથી સર્વ નોકર ચાકર ગુમાસ્તા વગેરે દોડી આવ્યા. એ ત્રણ મિનિટ પછી શેઠનું ચિત ઠેકણે આવ્યું. શેઠને ઘેર શોધવા ગયેલો ભૈરવો પણ એટલામાં પાછો આવી પહોંચ્યો. પેઢી પર શેઠને—તથા તેમની આવી સ્થિતિને—જોઈ તે સ્તબ્ધ થઈ ઉભો.

“ શું થયું ? શું થયું ? શેઠજી ! ”

“ શું થયું ? ” કપાળે હાથ મૂકી શેઠ બરાડી ઉઠ્યા. “ હજુ શું થયું એમ પૂછો છો ?...અરે, જરા આંખ ફેડી ‘હજી જુઓ’ ‘અહુ’ સત્યાનાથ વળી ગયું. ભયંકર ચોરી થઈ ! અરે મારું ‘અહુ’યે તુટાઈ ગયું !...પેલા કપાટમાંથી દસ્તાવેજો ક્યાં ગયા ?.....”

દોષ કાંઈ જવાબ આપી શક્યું નહિ.

“ હરામખોરો ! તમેજ ચોર જણાવો છો. મને ત્રિજેરીમાં પૂરીને તમેજ મારા દસ્તાવેજો ઉડાવ્યા છે...અરે, હજુ તમે પૂતળાની પેઠે ઉભા શું રહ્યા છો ? જુઓ આમ તેમ, ક્યાં ઉડી ગયા ? મારાં કપાળુ પંચો શોધી કાઢો, નહિ તો તમને બધાને પોલિસને ચાવીન કરીશ...”

ગુમાસ્તા વગેરે આમ તેમ ખોળવા મંડી પડ્યા.

“ સાહેબ ! આટલાં વર્ષની નોકરી થયા પછી અમારા ઉપર આવો આરોપ મૂકવો તે વાજબી નથી...” હજીવે હજીવે મુખ્ય ગુમાસ્તાએ નમ્રતાથી કહેવા માંડ્યું.

“ પણ ત્યારે મારા દસ્તાવેજો જાય ક્યાં ? ”

“ શેઠજી ! ” બહારથી આવેલા ભૈરવોએ કહ્યું, “ ઉસ વખત મિત્ર

બાપ મહાં આઈ થી. ”

“ હેં ! ”

“ કેવી બાપ આવી હતી ! હેં ! બોલ જલદી. ”

“ વહ આ કર આપકી ખોલીમેં બેંડી થી. ”

“ રે મદદા, તેં એને અહીં આવવાજ કેમ દીધી ? કાબે તને તેને અહીં ખેસાડવાની રળ આપી હતી ? ”

“ ઉસને મુઝે બોલ દીયા, કે મુઝકો જીલવાઇ હય ઝાર શેઠકો મિલનેકે લીયે ઉસકા આને તક ઈસ ખોલીમેંહિ ઐકનેકી રળ દી હય...”

“ તારા બાપનું કપાળ. મેં કાઇને બોલાવ્યું ન હતું. મને કાઈ મળ્યું પણ નથી, તેમ મેં કાઇને આ ઝારડીમાં ખેસવાની રળ પણ આપી ન હતી. તે છતાં તેં એને અંદર ખેસવાજ કેમ દીધી ? ”

“ શેઠ ! ઈસ્મેં મેરા કયા ગુન્હા હુઆ ?...”

“ તેરા કયા ગુન્હા ? ! ” સોમાજ ક્રોધથી બોલ્યો. “ તને શરમ લાગે છે ?...વાર, પણ તે બાપ કેવી હતી ? તેનું નામ શું ? ”

“ નામ તો શેઠ, એને બહુત પૂછા. લેકીન ઉસને કહાલિ નહિ. ”

“ તે ઘરડી હતી કે જીવાન ? ”

“ જીવાન લગતી થી. ”

“ તે કાળા હતી કે ઝોરી ? ”

“ વો તો મૈને દેખા નહિ હય...”

“ શું ? શું ઉં ઉં ઉં ? તે બાપ કેવી હતી તે પણ તેં જોયું નહિ ? ” સોમાજ શેઠ ઉછળાને બોલ્યો. લૈયાને બય લાગ્યો.

“ તેણે શું પહેર્યું હતું ? ”

“ વો બી મુઝે માલુમ નહિ શેઠ !...”

“ શેડજી શેડજી ક્યા કરતા ! દરામખોર, તેજે થું પહેયું હતું તે પણ તને ખચર નથી ! આવી રીતે તું નોકરી કરે છે ? લુચ્ચા, તેં થું ભાંગ પીધી હતી કે તારી આંખો ફૂટી ગઈ હતી ?...”

ભૈરવો નરમાસથી ખોટ્યો “ માફ કરીજો, શેડજી ! વહ બાઈને મુંદસં પાઠેં તક એક કાસા જુરખા પહના થા વૈસા કે મેં ઉસીકા નખ બી નહિ દેખ સકા. ”

“ તો તેં ક્યાંથી જાણ્યું કે તે જુવાની હતી ? ” મુખ્ય ગુમાસ્તો વચમાં ખોલી ઉઠ્યો.

“ મેં તો માત્ર ઉસીકા અવાજ સુતકર વૈસા અનુમાન કરતા હું. ”

“ વાર. પણ તે ગઈ ક્યાં દવે ?...”

“ અબીલિ બહાર નીકલ ગઈ. ઉસ વખત ઉસકા જુરખામેં જમાના હુઆ ગડડા જૈસા કુછ દીખા જતા થા. મૈને ઉસકા રોકનેકા વિચાર કર્યા; પરંતુ ઈતને મેં આપકો ચીકાહટ સુની ઓર ઈસ ખાબુ દોડ આયા...”

ભૈરવોની વાત સાંભળી શેડની ખાત્રી થઈ કે તે જુરખાવાળો સ્ત્રીએજ દસ્તાવેજ ચોપા હોવા જોઈએ. એક ક્ષણનો વિચંચ ન કરતાં હાથમાં અંગરખું લઈ, માથે ફેટે ત્રૂટી તે બહાર નીકળ્યો. પેઠીથી થોડેક દૂર પોતાની મોટરનો તબેસો હતો, થોડા વખત પરજ મોટર તૈયાર કરવાની પોતે કામચરને આજ્ઞા આપી હતી, એટલે મોટર તૈયાર હશે એવી આશાથી ત્યાં ગયા, તો મોટર ના મળે, કામચર પણ ન મળે અને તબેસે તાળું !

સોમાજી શેડ કર્તવ્યમુદ જોવો થઈ આમ તેમ જોતો ઉભો રહ્યો. થું કરવું તેજ તેને સમજાયું નહિ. એટલામાં નાકા ઉપર એક સિપાઈ ઉભો હતો, તેની પાસે પહોંચી જઈ પૂછ્યું:—“ અરે, જમાદાર સાહેબ ! મારી મોટરને હમણાં અહીંથી જતાં જોઈ છે ? ”

“ હા. આ બાળુ પર ચઢને આ રસ્તે ગઇ. ”

“ ખરેખર, તે આમ ગઈ ? ”

“ હા. ઘણી ઝડપથી જતી હતી ! કેમ, શેઠ શાંક ગદુ બમાલ જેવું છે ? ”

“ અરે, પણ તેમાં કાણ બેઠું હતું ? ”

“ તે તો મને અચ્ચર ખચર નથી પણ કાઈ કાળાં જુગડાં વાળી આઈ હતી. ”

“ ત્યારે મારો ડ્રાઈવર ક્યાં મુઝો ? તે મોટર કાણ હાંકતું હતું ? ”

“ આપનો ડ્રાઈવરજ હાંકતો હતો. તેણેજ તમેજામાંથી મોટર બહાર કાઢીને તે આઈને બેસાડી મોટર કોડવી મૂકી. કેમ શેઠ ! શાંક ગયું છે ? ”

“ હા, હા, તે કાળા છુરખાવાળી આઈ ચાર છે. તેણે મારા કાબ્જો ફીઆના હસ્તાવેજ ચોંટા છે અને વળી મારીજ મોટર કોડવી ગઈ છે. એ રાંધને જલદી પકડીજ નેહજે. જમાદાર દોડો. ”

“ હું તેને કેવી રીતે પકડી શકું ! શેઠ ! ”

“ ત્યારે મારે કરવું શું ... ”

“ તમે મારી સાથે ચાલો, અને થાણા પર જઈ સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબને વર્દી આપો; એટલે એક ઘડીમાં તે મોટર અને તે ચારડી બાઈ અને પકડાશે, શેઠ ! ”

“ હા. હા, ચાલો જલદી. ”

એમ કહી સોમાજી શેઠ પોલિસની સાથે જલદી જલદી થાણા તરફ ચાલવા માંડ્યું.

“ઓહ ! ઘેટ્સીટ-એ તો એજ.”

પેલો મૃત્યુ પામેલો કારમો ત્રિશ્ણાકાર પુનઃ સજ્જન થયેલો નેતાંજ આપણા ડિટકટિવ મી. શ્રીપતલાલે આશ્ચર્ય. ગમરાટ, નિગરા, વગેરેની મિત્ર લાગણીઓથી ઉતાવળે પોલિસ હેડક્વાર્ટર્સ તરફ ચાલવા માંડ્યું એમ અમે આગળ વર્ણવી ગયા છીએ.

સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ એકલાજ એક ટેબલ આગળ બેસી કંટલાક કાગળો ઉથલાવતા બેઠા હતા. શ્રીપતલાલને નેતાંજ નેમણે ઉડીને તેની સાથે શેકહેન્ડ કરી પોતાની પાસે બેસાડ્યો. શ્રીપતલાલનું એ સાહેબ સાફ મન્માન કરતા; કારણ કે શ્રીપતલાલ એક હુશિયાર ડિટકટિવ હતો અને પહેલાં એમના હાથ નીચે પોલીસખાતામાં ઘણા સમય કામ કરી નેણે અનેક રહસ્યમય બેદોનો રફાટ કર્યો હતો.

“કેમ, મી. શ્રીપતલાલ ! અચાનક આવવું થયું ?” સાહેબે અશ્રેષ્ઠમાંજ પૂછ્યું.

એ બે ગૃહસ્થો વચ્ચેની ધણી વાત અશ્રેષ્ઠમાંજ થતી. સાહેબને જોકે ગુજરાતી ભાષા ધણીજ સારી આવડતી હતી, પરંતુ શ્રીપતલાલ સાથે તે ભાષ્યેજ ગુજરાતીમાં બોલતા.

“ઘણા અગત્યના સમાચાર કહેવાના છે.”

“શું છે ?” સાહેબે ધીમે સાહે પૂછ્યું.

“પેલો દામા ચંબુ મરણ પામ્યો.”

“હું ! કવી રીતે ?”

“તેણે આપઘાત કર્યો. તેની સાથે તેનો છોકરો પણ મૂઓ.”

“શું તે બદમાસને છોકરો પણ હતો ?”

“હા. તેનું નામ શંકરીઓ હતું. તે પણ બાપને હાથેજ મર્યો.”

“દામા ચંબુને એક છોકરો હતો, એ વાત મને ખબર ન હતી.

તે બંને મરણ પામ્યા એ વાત તમને કાણે કહી ? ”

“ મેં નજરે જોયું. ”

સાહેબ હજુ તે ન માનતા હોય એમ થીપતલાલને લાગતાં તેણે સર્વ હકીકત યથાર્થિત વર્ણવી-પોતે ગીરગામ એક રોડ ઉપર દામુને ટાળામાં ઉમેલો જોયો હતો, ત્યાંથી નાશીને પોતાના દીકરા સાથે પોતાના નિવાસસ્થાન તરફ તે દોડવા લાગ્યો ત્યારે લોકો તેની પાછળ પડ્યા. અતે તેનું જોયડું પડ્યાયું, અને ત્યાં પોતાની સાથે બાથબાથ કરતાં દામુ મરણ પામ્યો, વગેરે બનાવોનું તેણે સંક્ષિપ્તમાં વિવેચન કર્યું.

“ ત્યારે તો થાળુંજ માઈ થયું. થેંક જોડ ! દુનિયામાંથી એ સત્યા-નાશીઆ ચિહ્નનું કારણ ગયું તે વ્રણા આનંદનીજ વાત છે. મુંબાઈ શહેરમાં હવે એક રીતે કાંઈક શાંતિ થશે. ”

“ એ બધું ખરું; પરંતુ તે પછી એક કમનસીબ વાત જાણવામાં આવી છે. ”

“ તે શું ? ”

“ તે એજ કે ડાયા હાથ પર ત્રિશળની નિશાનીવાળું બીજું એક મનુષ્ય હજુ મુંબાઈ શહેરમાં ભમે છે ! ”

“ હજુ ભમે છે ! તે કાણુ વળા ? ”

“ એક સ્ત્રી છે. ”

“ ત્યારે શું દામા ચાંબુની સ્ત્રીના હાથ પર પણ એ ત્રિશળની નિશાની ઉતરી હશે ? ”

“ તે તો કાણુ જાણે; પણ એ બાઈ દામુની સ્ત્રી તો નથીજ. ”

“ કેમ ? ”

“ તેની સ્ત્રી તો વ્રણા વખતથી મરણ પામેલીજ હતી, એમ દામુ જાણે કહેતો હતોને ! ”

“ તે તો જુદું પણ હોય. ”

“ તેમ ન અને. આવો અદમાસ અને ખૂની હોવા છતાં દામા ચંચુ કોઈ દિવસ જીવું જોડ્યો હોય એવું અન્યું નથી. ગમે તેમ પણ એટલું તો મારે એને માટે કયુંકર કરવુંજ નોંધ્યો. પાતે અપરાધ કરેના ખરા, પરંતુ તે કદી પણ હનકાર જતો નહિ. પોતાના ગુન્હાની શિક્ષા તે હંમેશાં મુઝે મોંઢે મલન કરી લેતો. ”

“ ત્યારે તે આઈ કાણુ હતો ? ” સાહેબે વિચારમાં પડી પૂછ્યું.
“ તેની છોકરી તો નહિ હોય ? ”

“ દામા ચંચુને છોકરી હતી એવું બનાયામાં નથી. તેમજ તે એની છોકરી નથીજ એમ માનવાને ખીલું પણ એક કારણ છે. ”

“ તે શું ? ”

“ દામા ચંચુ તો એક રખડેલ હતો અને આ આઈ તો કોઈ સાદા ગૃહસ્થ ઘરની હોય એમ લાગતું હતું. ”

સાહેબ હસી પડ્યા.

“ એ તો અધું ઠીક, પણ આ વાત તમને કદી કાણે ? ખાંડી વાત હોય તો ? ”

“ તમને જોયેલું ખાટું કેમ હોય ? સાહેબ ! તે ખાખો એક મુંઢર કાળી મોટરમાં ખેસીને જતાં મેં નજરે પડ્યો. તેનો હાથ અદાર લટકેતો હતો અને તે પર દામા ચંચુના લેવંજ વિચ્છાનું ચિહ્ન સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. ”

“ તમે મોટર ક્યાં જોઈ ? ”

“ ઘોશી તળાવ રસ્તા આગળ. ”

“ જો તમે તે મોટર જોઈ તો પછી તેને આ માટે પોલિસની મદદ લઈ અટકાવી નહિ ? ”

“ હું તેજ વિચારમાં આશ્ચર્યચકિત થઈ ઉભો હતો એટલામાં તો તે મોટર ઘણું દૂર નીકળી ગઈ. પોલિસની મદદ લેવા જવાનો વખત પણ...”

“ ત્યારે હવે તે મોટર પકડશે કેવી રીતે ? તમે તેનો નંબર કઈ લીધો હોત તો...”

“ આ રહ્યો નંબર. ”

એમ કહી શ્રીપતશાહે પોતાની ડાયરી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ આગળ ધરી દીધી. સાહેબે નંબર જોયો. Bom. 25945. પાસેના ટેબલ પર પહેલું એક રજીસ્ટર ઉઘાડી તેણે તે નંબર જોળી કાઢ્યો. એ રજીસ્ટરમાં મુંબાઈ શહેરમાં ફરતી સર્વ મોટરોના નંબર, માલિકનાં નામ, ફેક્ટોરિયાં, મોટરની કીંમત, રંગ વગેરે લખીકતો લખેલી હતી. નંબર પરથી સાહેબે માલિકનું નામ જોળી કાઢ્યું. “ સોમાજી લખમીદાસ જયપુરવાળા. ”

“ એ તો પેલો મારવાડી શેઃ-ગામદેવી આગળ જેની પેઠી છે તે. ”

“ હા તેજ. આપણી ઑફીસને એ મારવાડી સાથે ઘણીવાર કામ પડ્યું છે, એટલે...”

સાહેબ પોતાનું વાક્ય પૂરું કરે એટલામાં તે ચાણુના ઓટલા ઉપર ગરબડ થતી સંભળાઈ અને ઘણુવારમાં એક પોલિસ કોન્સ્ટેબલની સાથે સોમાજી શેઃ ઑફીસમાં ઘુસી આવ્યો. રસ્તે ઘણી ઝડપથી ચાલવાને લીધે તે હાંફતો હતો. પોતાના ડ્રવ્યની ધુનમાં તે ગાડી કરીને આવવાનું પણ ભૂલી ગયો હતો.

આવી વિચિત્ર ક્ષણે તેને સંભારતાંની સાથેજ ત્યાં હાજર થતો નેત્ર સાહેબને ધ્રુવ આવ્યો લાગ્યું. તેમજ આવી અસાધ્ય રીતે રજા લીધા વિના ઑફીસમાં તેને પ્રવેશ કરતો નેત્ર કંઈક ક્રોધ પણ ઉત્પન્ન થયો. પરંતુ એટલામાંજ સોમાજી હાથ જોડી બોલી ઉઠ્યો:-

“ સાહેબ ! સાહેબ ! ચારી થઈ. મારે ત્યાં ચારી થઈ...”

“ શું છે ? શું છે ? શેઃ, ગલરાઓ છા કેમ ? ”

“ સાહેબ ! મારા દસ્તાવેજો ગુંટામ ગયા. ”

“ ક્યાં ચારી થઈ ? ક્યારે થઈ ? ”

“ મારી પેઠી પરજ, અને તે પણ ઘેળે દહાડે. સાહેબ, જેમ અને તેમ જલદી શોધ કરા. મારી તો મિલકત હુટાઈ ગઈ. ”

“ તમે જરા હંડા પડે શેડ ? ” શ્રીપતલાલ વચમાં બોલ્યો. “ આ ખુરશી પર બેસો અને નિરાતે બેસું કહો. ”

ખુરશી પર બેસતાં કપાળે હાથ મૂકી સોમાજી બોલ્યો:- “ શું કહું ? મારું કપાળ ! મહેરખાની કરી તમે જલદી મારી મોટરનો તેમજ તેમાં બેસનારી પેલી કાળા જુરખાવાળી હરામખોર બાઈનો પનો મેળવો આપો. હું તમને બદલો આપ્યા વિના નહિ રહું. ”

“ ત્યારે શું તમારી મોટર ગુમ થઈ છે ? ”

“ હાજી હા. એક કાળા જુરખાવાળી બાઈની ઘેળે દહાડે મારી બારડીમાં પેસી મારા દસ્તાવેજો, ખતપત્રો વગેરે ઉડાવી ગઈ અને માથે સાથે મારા ડ્રાઈવરને અને મોટરને પણ લઈ ગઈ. ”

“ એમ ! ત્યારે તો મી. શ્રીપતલાલ ! આ એક મોટું કાવતરું હોય એમ લાગે છે. શેડ ! તમે અહીં બેસો અને તમારી ચોરીનું સવિસ્તર રિપોર્ટમેન્ટ આપો. ”

એમ કહી સાહેબે આશીસના કલાકને બોલાવ્યા. તેણે આવીને સોમાજી શેડનો ફેસ નોંધવા માંડ્યો. સાહેબે ઉઠીને ટેલીફોન પર જતા બાબત દરેક પોલીસ યાજુના વડા આશીસરને મોટરનો નંબર તથા બીજી નિશાનીઓ પડોંચાડી દીધી; અને એ મોટર નજરે પડે તો તુરત તેને અટકાવવાની સૂચના કરી દીધી.

x x x x x

“ ટ્રીન ટ્રીન ટ્રીન...”

સોમાજી શેડનું રિપોર્ટમેન્ટ પુરું થયું ન થયું એટલામાં ટેલીફોનની ઘટ્ટડી વાગી. સાહેબે ઉઠીને બૂંગળું કાઢે ધર્ધ.

“ અક્ષાઉ, અક્ષાઉ, વોટીઝ ધ મેટર ? ”

“ મોટર નંબર Bom. 25945 .પકડાઈ છે. બોરીબંદર સ્ટેશનની પાછળ તે ઉભી છે...”

“ તમે કાણુ છો ? અક્ષાઉ. ”

“ મી. અકબરઅલિ. સ્ટેશન નંબર સાત. ”

“ મોટર પર પહોંચો છે કે ? ”

“ મખત ચોકી રાખી છે, તમે જલ્દી આવો. ”

ભૂંગળું ફેંકાણે મૂકી સાહેબ, શ્રીપતશાસ અને સોમાશ શેઠને લઈ એક ભાડાની મોટરમાં બેસી બોરીબંદરની પાછળ ગયા. ત્યાં એક દરવાજા આગળ તેજ નંબરની કાળી મોટર ઉભી હતી. પોતાની મોટર બેતાંજ સોમાશ શેઠ એકદમ તેના તરફ દોડ્યો.

ડ્રાઇવર અંદર બેસી રહેલો હતો, કાંઈની વાટ નેનો હોય એમ લાગતું હતું. શેઠે તો જઈને એકદમ તેનો કાન ઝાટ્યો.

“ અરે ઝો લુચ્ચા, કાના લુકમથી મારી મોટર તું અહીં લઈ આવ્યો ? બોલ જલ્દી. ”

ડ્રાઇવર ભડક્યો. પોતાના શેઠને આમ ઓચિંતો આવીને રક્તા વચ્ચે પોતાનો કાન પકડતો બેઠો તે પ્રથમ તો આશ્ચર્ય પામ્યો.

“ શું કહ્યું, સાહેબ ! ? ”

“ અરે હરામખોર તું કાને પૂછીને મારી મોટર અહીં લાડાવી લાવ્યો ? જવાબ દે જલ્દી, કાની રજા લીધી હતી ? ”

“ મેં તને રજા આપી હતી ? અરે લુચ્ચા, તું શુદ્ધિમાં છે કે દારૂખાદુ દીવ્યીને બેઠો છે ? ”

“ મેં તો સાહેબ દારૂએ પીધોં નથી, અને ભાંગે પીધી નથી. આપ કદાચ ખૂલી ગયા હશે. યાદ ન હોય તો જુઓ આ...”

એમ કહી તેણે એક ચિકી શેઠના હાથમાં મૂકી દીધી.

એટલામાં સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તેમજ શ્રીપત્રાણ સોમાજની પાસે આવી પહોંચ્યા. ચિટ્ટી ઉઘાડી જુએ છે તો પોતાની પેઢીના નામનોજ છાપેલો કાગળ, અને તેમાં લખેલું કે “ આ ચિટ્ટી લાવનાર આઈને ને કાંઈ ને કેશજી જલદી પહોંચાડી આવ. ” ચિટ્ટીના અક્ષર સુંદર અને પેન્સીલથીજ લખેલા હતા. ને જોતાંજ સોમાજ એકદમ ક્રોધથી બોલી ઉઠ્યો:—“ જુદી, ચાર, ત્રણાડી, આ કાગળ માંગે છે, પણ આ અક્ષર મારા નથી. ”

તે કાગળ વાંચીને શ્રીપત્રાણે હસતાં હસતાં કહ્યું, “ શે! ! આ ચિટ્ટી તો બનાવડીજ હશે, પરંતુ નેમાં તમારા પ્રાઇવરનો કાંઈ વાંક દેખાતો નથી. તેને કપડા આપવાથી કાંઈ વગવાનું નથી; માટે ઉતાવળે ને આઈની શેષ કરવા ઘા. ચાલો. ”

“ અરે ને જી કહ તરફ ગઈ તે નેને બગર છે કે ! ” સાહેબે પ્રાઇવરને પૂછ્યું.

“ મોટર અહીં ઉભી રાખવાનું કહીને ને આઈ પેન્ટહાઉસની પેલી બાજુ પર ગઈ તે મેં જોયું છે. ”

“ ત્યારે તો ચાલો સાહેબ. ” સોમાજએ સાહેબ તરફ ફરી ઉતાવળે કહ્યું. “ આપણે ઝટપટ તે હાથમળાડે મુન્નીને પકડી કાઢીએ; કાળા શુરખાને લીધે ને પકડાયા વિના રહેવાની નથી. ”

“ નહિ. નહિ. શે! ! ” પ્રાઇવર વચમાં બોલી ઉઠ્યો. “ કાળા શુરખાથી તે પકડાયે નહિ. તેણે તો વાગો સાડી પહેરેલી છે. મોટરમાં બેઠા પછી તેણે શુરખા ઉતારી નાંખ્યા હતા. ”

“ બોહ ! ઘેરસીટ. ” શ્રીપત્રાણ કંઈકે હર્ષથી બોલી ઉઠ્યો. “ મેં મોટરમાં જતી જો બાઇના હાથ પર ત્રિશૂળનું ચિહ્ન જોયું હતું, તેણે પણ પીળીજ સાડી પહેરી હતી. રસ્તામાં તેણે શુરખા કાઢી નાંખ્યોજ હશે. જોયું સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ ! હજુ આપણે એ સત્યાના-

શીયા ચિહ્નના ત્રાસમાંથી મુક્ત થયા નથી. આ બાઇ પણ બદમા-
સજ છે, ”

“ આપણે આપણી ફરજ બજાવીશું. ” માહેબે હસતાં હસતાં
જવાબ આપ્યો, અને શ્રીપતલાલ તથા શેકની સાથે ત્વરાથી પ્લેટફોર્મ
પર જઈ, ઑસીસરો કસારો, ટીકીટ-કલેક્ટરો, પોર્ટરો વગેરેને પૂછી
પૂછીને ‘ પીળી સાડીવાળી યુવતિ ’ની શોધ કરવા લાગ્યા !

૬

દીનદયાળુનું કારસ્તાન.

મોટરમાંથી ઉતરી, પ્લેટફોર્મ પર જઈ તે કાળા બુરખાવાળી-
પીળી સાડીવાળી બાઈ...પણ તે કોણ !

વાંચક ! તું ચમકશે; તું ભડકશે હોં !

તે બીજું કોઈ નહિ, પણ આપણી પૂર્વપરિચિત. ગૌરવર્ણી,
સીરાંગના, ઉદારચિત્ત કુમારી સરોજિનીજી !

હોં ! બાલિકા સરોજિની ચોર !

વાંચનાર ! હૃદયે લાચ રાખ. ચકિત થઈશ માં, ગભરાઈશ માં,
અડગાઈશ માં. અમારી વર્તાના પ્રવાહમાં વલો આવ !

બાલકુંદરી સરોજિની પ્લેટફોર્મ પર એક દરવાજેથી ઘુસી બીજો
દરવાજો મોટા રસ્તા પર આવી ઉભી. તે અનેક મોટા મોટા રાજમાર્ગોની
વચ્ચેના યોગાનમાંના નાનકડા ઉદ્યાનમાં એક બાંક ઉપર જઈ બેઠી.
કાળા હાથ ઉપર થી કરીને બુરખો નાંખ્યો હતો તે સરી પડ્યાની
બીકથી તેને ડીક કરવા જતાં તેની પોતાના હાથ પર નજર મઠ.

“ અરે, આ શું ? ! મારા હાથ ઉપર આવો શાંત્ર ક્યાંથી ? ”
સરોજિની ચમકી. પોતાના હાથ ઉપર ત્રિશૂળ જેવું ક્લકંક જોઈ તેને
કંઈક બય લાગ્યો; ડરણુ કે એવીજ નિશાનીવાળા એક અપરાધી દામા

ચંચુના કેસોની હકીકત તેણે ધણીવાર વર્તમાનપત્રોમાં વાંચી હતી, અને ત્રિશ્યની નિશાનીવાળા દરેક મનુષ્યને પોલિસ પકડે છે, એવી તેને ખબર હતીજ.

“ કાંઈ પોલિસ જોશે તો ? ”

એવો ત્રિચાર આવતાં તે તરત હિડી ધેર ગઈ.

x x x x x

“ ઘણા દિવસ થયા, પરંતુ તમારા ડીટફટિવ સાહેબ તો કંઈએ પકાયા નહિ ! ”

“ તે ખરું. બિચારા કંઈ કામમાં પડ્યા હશે. ”

“ અરે વળી તેને તે એવી ઝોળખાણુ યાદ રહેતી હશે ? ડીટફટિવને કાંઈ એક કામ હોય છે ? હજારો કામમાં તે તમને ક્યારના ખલી ગયા હશે ”

“ હશે ત્યારે તેની તું શા માટે વારંવાર ચિંતા કર્યા કરે છે ? ”

“ મારે તેને જ્ઞે...ઓ...વા છે. ”

ઉપર પ્રમાણેની વાતચિત “ સુંદર-નિવાસ ” જે વૃદ્ધ નંદનનાના ખંગલાનું નામ હતું તેના દિવાનખાનામાં બે સ્ત્રીઓ વચ્ચે ચાલી રહી હતી. એક નંદનના પોતેજ અને બીજી સરોજિનીની સખી જેવી થઈ રહેલી દસી માણેકગૌરી હતી. ચાંચનાર સમજી ગયા હશે કે આ વાત શ્રીપતસાક્ષને ઉદ્દેશીતેજ હતી. છેલ્લા પ્રમતો માણેકગૌરીએ હંદેશ કરી જવાખ આપ્યો.

આગળ કાંઈ પ્રશ્નોત્તર ચાલે તે પહેલાં સરોજે તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તે બહારથી આવી હતી અને કંઈ પણ બોલ્યા વિના પાધરી પોતાના ખાનગી ખંડ તરફ ચાલી તે ધણીવાર એ પ્રમાણે કરતી હોવાથી તેની આવી અપડી વ્રત્તિએ વાતો કરનારમાંના કાંઈનું ધ્યાન ખેંચ્યું નહિ.

‘ પ્રાઇવેટ રૂમ ’ માં આવી સરોજે અંદરથી દાર બંધ કર્યું. પછી ટેબલ પર કાળા ખુરખાની ઘડી ઉકેલી તેમાંથી કાગળોના ચોડા કાઢ્યા અને એક આરામ ખુરશી ઉપર બેસી એક પછી એક તે વાંચવા લાગી. સર્વ કાગળીઆ તપાસી રહ્યા પછી તેણે ગરીબ દેવાદારો—જેઓ પચાસ રૂપીઆના મુદત ઉપર વાર્ષિક પોણાસો રૂપીઆ વ્યાજ ભરતા હતા તેવા નિર્ધન કંગાલ દેણદારો—સાથે કરેલા કારમા દસ્તાવેજો છૂટા પાડ્યા. બાકીની પ્રામીસરી નોટો વગેરેનો એક ઢગલો કરી તેના ઉપર થોડુંક વ્યાસનેલ છાંટી દીવાસળી ચાંપી દીધી !

નિર્ધનીઆઓના દસ્તાવેજો અસોથી ઓછા ભાગ્યેજ હશે. સંજો ક્યાટમાંથી ‘ ટ્રાવેલ્સિંગ ટાઇપરાઇટર ’ કાઢી તેટલાજ નાના નાના પત્રો છાપી કાઢ્યા, અને પાછોટા ઉપર શીરનામાં છાપી, એક એક દસ્તાવેજ સાથે એક એક પત્ર બીડી ટીકીટા લગાવી દીધી. પછી તે બધાને પોસ્ટમાં નાંખવા જવા માટે તે દાર ઉઘાડવા જતી હતી એટલામાં તેને પોતાનાં વસ્ત્ર બદલાવાનું યાદ આવ્યું.

ખુરખાની પાછી ઘડી વાળી તેને પોતાના ક્યાટના ચોરખાનામાં નફી દીધી. સાડી બદલીને સાદું રવન્ડા વસ્ત્ર તેણે ધારણ કરી લીધું. એટલા વખતમાં પ્રામીસરી નોટોની બળીને રાખ થઈ ગઈ તે જોઈને તે બોલી:—“ હા...શ ! કુન્યા, લેજો હવે તું ! નાહક નિંદોષ લોકોનાં ગળાં દેસતો હતો તે ! ”

બંગલાના પાછળને આરણ્યી બહાર નીકળી મોટા રસ્તા પર આવી તેણે પોસ્ટના સ્ટેન્ડમાં બધાં પાછોટા પધરાવી દીધાં. તેમ કરતાં પુનઃ કાળા હાથ પર દ્રષ્ટિ મઠ નો પેલું ત્રિશળાકાર કત્તંક એ વખતે અદભૂત થઈ ગયું હતું ! અને તે સાથે એ દલકંતો અણુઅણુદ જો અન્યાર મુઠ્ઠી પોતે કાર્યની ધૂનમાં દેવાયી તેને માલમ પડ્યો ન હતો તે પણ શાંત પડી જતા લાગ્યા.

સરોજને આવું આજ પહેલાં કદી થયું ન હતું. પોતે અન્યારે

થું ક્યું તે પણ તેને સમજાયું નહિ. કાગળો પોસ્ટ ક્યાં પછી એએક મિનીટમાં તો જાણે તે બધું બૂલીજ ગઈ.

સરોજ પાછી આનંદી, દસમુખી, રમતીઆળ, પ્રદુષ્ટ અનેલી અંગકાને પાછલે બારણેથીજ પાછી આવી.

x x x x x

માણેકગૌરી નંદનબાને ઘેર બધાં વર્ષથી નોકરી કરતી હતી. બાલક સરોજને ઉછેરને તેણેજ મોટી કરી હતી. તેની અને સરોજની વચ્ચે ગાઢ માયા થઈ હતી; સરોજ તેને માશી કહી સંબોધતી, પરંતુ એક સદીયરની પેઢે તેમનાં હૃદય મજેલાં હતાં.

સરોજ નંદનબાને અત્યંત ડાડકી હતી, તે છતાં પણ કડી કડી અપરાધ થતાં તે તેની ઉપર ચીઢાય ત્યારે માણેકગૌરી સરોજનોજ પક્ષ લઈ તેનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કરતી. બા તરફથી કોઈ મનમતી વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થાય તો સરોજ તે માશીની પાસે માંગની એટલે તેની હોંશ પૂર્ણ થવામાં વિલંબ થતો નહિ.

સરોજ બહારથી આવી, અને એક રાખ પછુ ન બોલતાં પોતાના ખંડ તરફ ચાલી ગઈ, એ બનાવે કોઈનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું નહિ, એમ આપણે પ્રથમજ કહી ગયા છીએ. પરંતુ એ સમયનો સરોજનો ઉદ્વિગ્ન ચહેરો માણેકમાશીની ચતુર દષ્ટિએ ઢાંક્યો ન રહ્યો. તેને તરતજ લાગ્યું કે આજે સરોજ કંઈક નવું જીનું કરી આવી છે.

ઘોડીક ક્ષણમાંજ બા સાથે વાતચિત કરતી પડતી મૂઝી માણેકગૌરી સરોજના ખંડના દાર પાસે આવી ઉભી. પોતાના પમનો લક્ષારો ન સંભળાય તેમ બીજો પણ કોઈ અવાજ ન થાય તેવી સાવધતા રાખી તે દારની ફાટમાંથી જોવા લાગી. ત્યાં કાગળનો બગેરો થતો હતો ! અને સરોજ ટાઇપરાઇટર પર બેસી કંઈક જાપતી હતી !!

માણેકગૌરી તે સ્તબ્ધજ થઈ ગઈ. આ શું ! સરોજ માંડી તો થઈ નથી ?

પ્રથમ વિચારુજ્જારણું ઉઘડાવી સરોજને એ બાબત પૂછવાનો થયો; પરંતુ એટલામાંજ ભડકો થાત થઇ ગયો અને કંઈક શબ્દો મંભ-જાયા, પણ તે સમજાયા નહિ. ગમે તેમ પણ સરોજ કંઈક વિચિત્ર કામ કરે છે, અને તે ગુપ્ત રાખવાનો તેનો ઇરાદો છે, એમ માણેક-ગૌરીને નક્કી લાગ્યું.

રાત્રે માણેકગૌરી સરોજની ઓરડીમાં ગઇ. કચરો કાઢીને બીજાનું સાફ કરતાં એક ફાટેલી કાગળની કાપલી હાથમાં આવી. માણેક કાંઈ અભણ ન હતી. ચિઢી વાંચી, પરંતુ તેનો બીજો કટકો ન હોવાથી કંઈ સમજાયું નહિ.

શ્રી.....

શેક સોમાજી લખમીદત.....

એક હજાર રૂપીઆ રોકડા.....

મારે વ્યાજ માથે ગતી આપ.....

દર અઢવાડીએ સો રૂપી.....

દર સેંકડે ૫૪) ટકા લે.....

સહી.....

ઘણો વિચાર કરતાં માત્ર એમ લાગ્યું કે એ કાંઈ શેડીઆની લેણુ-દેણું ખત હશે; પણ તે સરોજની પાસે આવ્યું ક્યાંથી ? અને એણે તેને આમ ગુપ્ત રીતે બાળ્યું શા માટે ? તે કંઈ સમજાયું નહિ.

અંતે માણેકગૌરીએ તે ફાટેલો-બજેલો કાગળ પોતાની પાસે સાચવીને રાખ્યો, અને પ્રસંગ મળતાં તે વિષેનો ખુલાસો સરોજને પૂછવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બીજે દિવસે સાંજવર્તમાનમાં નીચલી હકીકત જોવામાં આવી.

“ ઘોળે દહાડે લખાનક ચોરી !

ગઇ કાલે સવારે દશેક વાગે ગામદેવી પર આવેલી શેક સોમાજી

લખમીદત્ત જયપૂરવાળાની પેઠીમાં કે. આડ લાખની ચેરી થઈ છે. ફરે છે કે ચેરી કરનાર એક કાળા બુરખાવાળી બાઈ હતી અને તે દસ્તા-વેજ, પ્રોમીસરી નોટ, ખનપત્રો વગેરે ગુમાસ્તાઓની આંખમાં ધૂળ નાખીને ચેરી ગઈ એટલુંજ નહિ, પણ તે સાથે તે શેડનીજ મોટરમાં બેસીને પમાર થઈ ગઈ. પોલિસને હત્યુ તે પાછતો પતો મળી શક્યો નથી તેમની શોધ ચાલુ છે. ”

માણેકગારીએ ઝટ વર્તમાન પત્ર ટેમ્પલ પર નાંખી દીધું. પોતાની પાસેની ફોટલી કાપડી કાઢી બેસું તો બરાબર એજ નામ ! “ શેડ સોમ્મણ લખમીદત્ત... ” તેને એક વિચિત્ર શંકા ઉત્પન્ન થઈ અને કંઈક બય લાગવા માંડ્યો; તેથી જેમ બને તેમ ઉતાવળે સરોજ સાથે એકાંત શોધવા લાગી.

x x x x x

આ તરફ રખડી રખડીને સોમ્મણશેડ સાંજે પેઠી પર આવ્યો. તેની ક્રોધમય મુદ્રાજ આરણે એકલા જૈયાજીને બડકાવવાને બસ હતી. આવતાં વારજ શેડ જૈયાને ઉધડે લેવા માંડ્યો. પોતાની બૂલ થયેલી હોવાથી તે બિચારો કશું બોલી શક્યો નહિ.

જૈયાનું પ્રકરણ પુરું થયું એટલે ગુમાસ્તાઓનો વારો આવ્યો. “ તમને શું મેં નીચી મંડીએ લખવા માટેજ બેસાડ્યા છે ? તમારી નજર આગળ શું થાય છે તેનું પણ તમે જાન રાખતા નથી ? મારી લાખખો રૂપીઆની મિલકત હુંટાઈ ગઈ, મારા કીમતી કામગીઆ ચોરાઈ ગયા, તો પણ તમે આંખો મીચીનેજ બેસી રહ્યા ?...” ઈત્યાદિ.

પછી આવ્યો ડ્રાઈવરનો વારો—કહેવાની જરૂર નથી કે સ્ટેશન પરથી શેડ મોટરને પાછી ઘેર મોકલી હતી—ડ્રાઈવર બિચારો ગભરાતો આવ્યો.

“ તારી આંખો ધૂટી મઈ હતી ! હરામખોર, તું બનાવડી ચિઠ્ઠી ઓળખી ન શક્યો ? નીચે સહી કરેલી ન હતી તે તો તારે જોવું

હતું...હવે ભરી આપ મારા આઠ લાખ રૂપીઆ...”

“ આ રહ્યા રૂપીઆ અઢીસો ! ”

શેઠ ચમક્યા. બારણામાં જુએ છે તો “ મોતી રથા ” આવી ઉભેલો અને તેણેજ એ શબ્દો ઉચ્ચારેલા !

તેના હાથમાં એક કાગળનું પરખીડીયું અને દસ્તાવેજ હતો.

મોતી રથા એકે ગરીબ સન્નાટ હતો. દહાડાને ડંટે બાર આના રૂપીઓ પેદા કરી પોતાના વસ્તારી કુટુંબનું મુંઝાપ શહેરમાં જેમ તેમ પોષણ કરતો. એક વાર તેનો છોકરો માંદો પડ્યો. તેની દવાદારના ખર્ચમાં પૈસાની જરૂર પડવા લાગી. એ અડચણના સમયે મોતીએ સોમાજ શેઠને ત્યાંથી પાંચીસ રૂપીઆ લઈ ચાલીસનું ખાતું પાડી આપેલું. તેના આજે આજ ચંદનાં આશરે અઢીસો રૂપીઆ થયા હતા. અઠવાડીએ પંદર દહાડે મોતી બગ્ગે ચાર ચાર રૂપીઆ ભરતો પરંતુ એ હપતાની અને વ્યાજના દરની શરતમાં આજ એટલું ઝડપીયું હતું કે હપતો તેને ભાગ્યેજ પકડી શકતો !

પોતાના દસ્તાવેજ ચોરાયા એટલે સોમાજ શેઠે એક રીતે સંતોષ માન્યો. “ મારાં લખાણ પત્રા ભલે ગયાં, પણ મારો દરેક દેણદાર શું જાણવાનો છે કે તેની સાથે કરેલ દસ્તાવેજ પણ ચોરાઈ ગયો છે ? દરેક દેણદાર આવશે એટલે ઝટપટ તેની પાસેથી રૂપીઆ કઢાવી લઈશ, અને નહિ આપશે તો દસ્તાવેજને આધારે ફરીઆદ માંડીશું એવી ધમકી આપીશ; એટલે તરત મારા રૂપીઆ નીકળી આવશે...” વગેરે વગેરે.

પરંતુ એટલામાં તો આ એક દેણદાર પ્રત્યક્ષ આવી ઉભો ! હંમેશ તો બ્યારે બ્યારે મોતી રૂપીઆ ભરવા આવતો ત્યારે પહેલાં ભૈયા મારફતે વર્ધી મોકલવી પડતી—શેઠની પાસે જવાતું નહિ, અને શેઠની રજા વિના બોલાતું નહિ; પણ આજે તો ફાણ જાણે સાથી બેસકે તે શેઠની પાસે ચાલ્યો આવ્યો અને સન્નામ પણ કરી નહિ.

“ શેઠ સાહેબજી, હવે તો હું તમારા પંજમાંથી છૂટી ગયો હો ! ”
 મોતીએ હસતાં હસતાં કહ્યું “ દીન દયાળુની કૃપાથી બસ હું તમારા
 રાક્ષસી સપાટામાંથી હવે છુટ્યો ખરો ! હવે લેજો મારી પાસેથી રૂપીઆ !
 એક દમડી પણ ન આપું એક દમડી, શેઠજી સાહેબજી. આ બુઝો
 મારો દસ્તાવેજ ! ”

એમ બોલી તેણે પોતાના હાથમાંના દસ્તાવેજના ટુકડે ટુકડા કરી
 નાંખ્યા; અને છેક ઝીણી કરચો કરી આખી ઑરીસમાં ઉરાડી સોમાજી
 તો તે જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. જાણે તેની સમક્ષ આ એક નાટકને
 પ્રવેશજી ભજવાનો હોયને !

મોતી પેલું પાકીટ શેઠના દીસ પર નાંખી ચાલતો થયો.

થોડી વારે સોમાજીને પોતાની કિંકર્તવ્ય મૂલતામાંથી જાણે ચેતન
 આવ્યું હોય તેમ સર્વ ગુમાસ્તાના દેખતાં પોતાનું અપમાન થએલું
 મન બહુજ લાગી આવ્યું. દૈવને ગાળ દેતાં દેતાં તેણે પેલું પાકીટ
 ઉઘાડી અંદરથી પત્ર કાઢી વાંચ્યો. તે ટાઇપરાઇટરમાં છપેલો હતો.

મુંબાઈ-તા.....

નિર્ધનલાલ મોતી રજા,

તમે સોમાજી લખમીદત્ત શેઠને ત્યાંથી ચાળીસ રૂપીઆ ઉપાડ્યા
 છે તેનો દસ્તાવેજ આ પત્ર સાથે બીડ્યો છે.

તમે તેનું પુકળા બ્યાજ ભર્યું છે અને ભરોછો, તમારું મુદ્દસ તો
 ક્યારનું ભરાઈ ગયું છે. હવે તમારે કંઈ પણ ભરવાની જરૂર રહેતી
 નથી. આ સાથે મોકલેલો તમારો દસ્તાવેજ ફાડી નાંખશે એટલે સોમાજી
 તમારી પાસે દમડી પણ માગી શકશે નહિ.

તમારી પેઠે બીજા પણ અનેક દેવાદારોને મેં એ લોભી માર-
 વાડીના પંજમાંથી છોડ્યા છે. એજ.

લી. એક

“ દીનદયાળુ ! ”

પત્ર વાંચતાંની સાથેજ સોમાજી “ હાય ! ઓ દુષ્ટા, તેં તો માઠું છેકજ નખખોદ વાળી નાખ્યું ! ” એમ બોલતો બોલતો ગાદી ઉપર બેઠોથ થઇ પડ્યો. ગુમાસ્તાઓ ગભરાટમાં પડ્યા. નોકર ચાકરમાં દોડ-દોડ થઈ રહી મુખ્ય ગુમાસ્તાએ તે પત્ર લઈ વાંચ્યો ત્યારે તેને સમજ પડી.

મોટરમાં નાંખી સોમાજી શેડને ઘેર લઈ જવામાં આવ્યો. તે દિવસે રાત્રે પેઢી વહેલી બંધ થઈ ગઈ. કેટલીક વારે સોમાજીને શુદ્ધિ આવી.

ખીજે દિવસે સવારે તે પેઢી પર આવતો હતો તે વખતે નંનં રસ્તામાં તેમજ પેઢીના આરણ્ય આગળ ઘણા દેણુદારો મળ્યા; કેટલાકના હાથમાં દસ્તાવેજો હતા, કેટલાક એકલો કાગળ લઈને આવ્યા હતા અને કેટલાક તો શેડની વાટ જોતા આનંદથી ગપ્પાં મરકરી ચલાવતા હતા.

“ શેડ ! હવે હું તમને એક પંસો પણ નહિ આપવાનો, હોં ! ” સોમાજીના કાનની છેક પાસે આવીને એક જણ બોલ્યો.

“ શેડ ! હવે આપણે દિસાળ સ્વર્ગમાં ! ” દસ્તાવેજના ચીરા કરતાં ખીજ એકે કહ્યું.

“ શેડ ! મેં તો તમને બહુ રૂપીઆ ભર્યા છે—મુદ્દત કરતાં ચાર ગણા એટલે હવે આપણે આવને જન્મે...” ત્રીજાએ ટોળ કરી.

એમ દેણુદારોના શબ્દોથી, તેમના ચાળાથી અને ટકારથી સોમાજી શેડ એવો તો ત્રાસ પામી ગયો, કે પેઢીના એટલાનાં પગથીયાં પણ ન ચડતાં તેણે બારેબાર બોરીબંદર આગળ ડીટેક્ટિવ મી. શ્રીપત્રનાલની ઓફીસ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

પી વાતો.

સરોજ એકદમ અચકી, અને માણેકમાશીના મુખ તરફ જોતી બોલી:—“ કેમ માશી ! આજે તું આમ કાં દેખાય છે ? બાની પ્રકૃતિ તો સારી છેને ? ”

“ કેમ, હું કેવી દેખાઉં છું ? ”

“ કંઈક ગભરાયેલી. ”

માણેક કાંઈ જવાબ ન દીધા.

“ બોલતને માશી : આજે આમ કેમ ? ” સરોજે ત્રાડ કરતાં ફરીથી પૂછ્યું.

માણેક એકદમ જંબીર થઈ ગઈ.

“ શું બોલું ? ”

“ આજે તારો ચહેરો ચિંતામય કેમ દેખાય છે ? ”

“ જો, બોલું છું. ” એક ક્ષણ શાંત રહી માણેકમાશી બોલી અને તે સાથેજ પોતાની ચોળીના અંદરના ગળવામાંથી એક બજેલી કાગળની કાપલી કાઢી સરોજ સામે ધરી. “ જો. આ શું છે ? ”

સરોજ ચોંકી. તેના મુખ પરનો રંગ ઉડી ગયો. તે કાંઈ જવાબ આપી શકી નહિ. થોડીક વાર પછી અચકાતી અચકાતી તે બોલી:— “ આ કેવી કાપલી છે ? ”

માણેકમોરીએ સરોજનો હાથ ઝાલી પોતાની પાસે ખેંચી.

“ જો. બેટા સરોજ ! કાલ બપોર પછી હું જોઉં છું કે તારા મુખ ઉપર એક જાતની વિચિત્ર ઉદ્વિગ્નતા દેખાય છે. તારા મનમાં કંઈક બયંકર વિચાર ઘોળાયાં કરે છે; તેનું કારણ શું ? તારે હાથે કાંઈ બોલું કાર્ય થયું હોય, અથવા તને બીજું કાંઈ ગુપ્ત દુઃખ હોય

તો તે મને કહી દે. હું તને ગમે તે પ્રકારે મદદ કરીશ. ” એમ બોલતાં તે સરોજના વાંસા ઉપર હાથ ફેરવવા લાગી.

ખરેખર! સરોજનું મન અસ્વસ્થ થયુંજ હતું અને તેને આવા પ્રેમાળ આશ્વાસનની અત્યંત જરૂર હતી. માશીના શબ્દો સાંભળી તેનાં નેત્રમાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યાં અને તે જોઈને માણેકગૌરીનું હૃદય પણ દ્રવવા લાગ્યું. તેણે તેને પાસેના એક કાચ પર પોતાની જોડે બેસાડી. પેલો કાગળનો કકડો એ વખતે તેમના હાથમાંથી સરી પડ્યો, પરંતુ ચિત્ત રોકાયલાં હોવાથી કાંઈએ તે પર લક્ષ આપ્યું નહિ.

સરોજ ઘણા વખત સુધી કાંઈ બોલી નહિ. માત્ર તેના બોળામાં માથું છુપાવી દીધું. તે રડતી હોય એમ માશીને લાગ્યું.

“ રડે છે શા માટે? સરોજ, તું ખુદ દીવથી મને વાત કરી દે, એટલે તારા હૃદયનો ભાર હલકો થશે અને તારા દુઃખનો કાંઈક ઉપાય થશે. તું જાણે છેજ કની, કે “ સુખ ભાગતાં વધતું જાય દુઃખ ભાગતાં કકડા થાય ! ” માટે કંઈપણ ભીતિ ન રાખતાં તું મને બધું જણાવી દે. ”

અંતે સરોજે મોં ઉઘાડ્યું.

“ હું શું કહું? માશી ! તારો મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ છે તે હું જાણું છું; છતાં પણ આ ભયાનક વાત તને કહેવા મારી હિંમત આલતી નથી. અરેરે! એ કેવી રીતે બન્યું તે મને પણ સમજતું નથી. એ એવું તો ભયંકર છે-એવું તો વિલક્ષણ છે માશી કે તને પણ તે સાંભળીને મારા તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશે નહિ. ”

“ હટ્ હટ્ એવું શું બોલે છે? ” માણેકે કહ્યું. “ બેટા સરોજનું હું તારો કદી તિરસ્કાર કરું? એ બનેજ કેમ? મને ખુદ પરમેશ્વર ઉપર કદાચ કોઈ આવે; પરંતુ તું, મારી લાડકી, તેના ઉપર કું કેમ ગુસ્સે થાઉં? બોલ, બેટા બોલ. જરા પણ ગભરાયા વિના જે હોય તે સ્પષ્ટ કહી નાંખ. ”

માણેકમાશીના આશ્વાસનદાયક, ઉત્તેજક અને પ્રેમાળ શબ્દ સાંભળી સરોજની ભીતિ નાશ પામી. માશીનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ નેના તરફ જોતાં તે બોલી:—“ માશી ! મને કંઈક ગાંડપણ થયું હોય એમ મને લાગે છે. ”

“ એટલે ? ”

“ ગયા એ ત્રણ દિવસથી મારા અંતઃકરણમાં કાણુ જાણે શા વિચિત્ર વિકાર ઉત્પન્ન થયાં કરે છે કે તેને લીધે હું શું કરું છું તેનું મને લાન રહેતું નથી. એ વિકારથી—એ વિવ્રક્ષણ કેટલી હું જાણે પર-તંત્ર થઈ ગઈ હોઈ એમ મને લાગે છે. જો હું અશિક્ષિત હોતે, જો હું પેલી ગંગાના જેવી અલણુ હોતે તો ખરેખર મને નજર લાગી છે અથવા તો જૂત વગવળું છે, એમજ હું માનતે. કાલે મારે હાથે જે કાંઈ થયું છે તેનું કાર્ય કદી પણ મારે હાથે થાય એવા જરા પણ મને ખ્યાલ ન હતો. અરેરે ! એ શું થઈ ગયું ? ” એમ કહી સરોજ આંસુ પાડવા લાગી.

“ પરંતુ થયું છે શું, તે તો પહેલાં કહે ! ”

“ શું કહું ? માશી ! કાલે હું જોતમાંથી છૂટતા કેદીઓને મળવા ગઈ હતી તે વખતે પેલા દામા ચંબુ નામના કેદીએ મારા તરફ એવી તો ખરાબ વર્તીયુંક ચલાવી હતી કે..... ”

“ હાં. હાં. તેનું નામ ન લે, મારી પાસ. ”

એમ બોલતાં બોલતાં માણેકમાશીને ખરેખર ધ્રુવરી આવી. દામા ચંબુનું નામ સાંભળતાંજ તેનો ચહેરો શીકો પડી ગયો.

“ એમ કેમ કરે છે ? માશી ! દામા ચંબુનું નામ સાંભળી તને આમ કંપારી કેમ આવે છે ? ગઈ કાલે પણ મેં એનું નામ કીધું હતું ત્યારે તું ધ્રુજ ઉડી હતી, અને મને આમજ બોલતાં અટકાવી હતી. એનું કારણ શું ? ”

માશીએ કાંઈ જવાબ ન દીધો.

“ શું તારે કાંઈ તેની સાથે ઝોળખાણ છે ? ”

“ ના. ના. તેવું કાંઈ નથી પરંતુ એવા-જેલમાં ગયેલા-માણસો મહા દુષ્ટ હોય છે એમ હું ખાતરીથી માનું છું. મને એવાઓનાં નામ સાંભળવાં પણ ગમતાં નથી. ડીક. પણ તારી હકીકત તો આગળ ચલાવ. ”

એવીજ રીતે પહેલાં એક દિવસ હું કેદીઓ છૂટવાને વખતે જેલ આગળ ગઈ હતી. તે દિવસે એક ગરીબ મજૂર કેદી છૂટવાનો હતો. તેની બેડીઓ ઉતર્યા પછી મેં તેની સાથે વાતચિત કરવા માંડી. તેની સર્વ હકીકત પૂછી તો માલમ પડ્યું કે તેણે સોમાજી લખમીદત્ત નામના એક મારવાડીને ત્યાંથી દશ રૂપીઆ ઉધાર લીધા હતા અને તેની ઉપર બે ટકાનું વ્યાજ ભરવાનું લખી આપ્યું હતું, પરંતુ પોતાની ગરીબ સ્થિતિને લીધે તેનાથી શરત પ્રમાણે રૂપીઆ અપાયા નહિ. પછી તો લગાદને લીધે દિવસે દિવસે મોંઘવારી વધતી ગઈ એટલે એને તો ખાવાના પણ વાંધા પડવા લાગ્યા. શહેરમાં મકાન મંઘાતાં ઝોણાં થયાં એટલે એને નિયમિત કામ પણ મળતું નહિ. એટલામાં તો મારવાડીએ તગાદો કરવા માંડ્યો. મુદત પૂરી થવાથી તેણે વ્યાજ ગણુરા માંડ્યું હતું. તેના બધા મળીને પંદરેક રૂપીઆ થયા એટલે મારવાડીએ ધમકી આપી કે રૂપીઆ આપી દેશે નહિ તો ફર્યાદ માંડી તને કુટુંબ સાથે ખુવાર કરીશ. આ મજૂર બિચારો ગભરાયો. પોતે પ્રમાણિક હતા તેથી તેણે બાર ચૌદ રૂપીઆનો એક લાગીનો મારવાડીને આપ્યો; તે જતાં પાળુ બાકીના રૂપીઆ માટે તેણે અત્યંત તાસ આપવા માંડ્યો. મજૂર તેની પાસે જઈ બહુએ પગે લાગ્યો અને કયા માગી, પણ પેલાના ‘ મારવાડી ’ કાળજીને કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ. આખરે કંટાળી-નિરાશ થઈ-સગાં સંબંધીઓમાં પોતાની આ-બંડ સાચવવા માટે તેમજ બાકીની સેવકોનું સંરક્ષણ કરવા માટે તેણે

લાગ મળતાં એક ગૃહસ્થના ધરમાંથી દશ રૂપીઆ ચોર્યા, અને મારવાડીને લાવી આપ્યા. પરંતુ એ ચોરીનો તુરત પોલિસને પતો લાગ્યો અને તેને જેલની શિક્ષા થઈ.

માશી ! એ ગરીબ મજૂરની વાત એવી તો હૃદયદ્રાવક હતી, કે મને તેને માટે બહુજી લાગ્યું. તે બિચારો પોતાનાં સ્ત્રી છોકરાંને માટે રડવા લાગ્યો. “આઈસાહેય” મારા જેવા સેંકડો દુર્દૈવી લોકો એ સોમાજી મારવાડીને ત્યાં ખાતું પડાવે છે અને પછી તેનું કંઈયું બચાવ મરી ન શકતાં જેલમાં જાય છે. ઓ ભગવાન ! કાંઈ પણ એ કાળજી વિનાના મારવાડીને માયાનું મળતું નથી !”

“મેં તેને પેલા મારવાડીનું ફેકાણું પૂછી લીધું. મને એ મારવાડીની નિર્દયતા ઉપર અત્યંત દોષ આગ્યો. મને એમ લાગ્યું કે એ પાપી મારવાડીને કાંઈ પણ રીતે શિક્ષા થવીજ નેહએ. વણા દિવસ સુધી હું કાંઈ કરી શકી નહિ; પણ કાલે તો મને-પેલા દામા ચંબુને મળ્યા પછી-એવી તો કેટલી ચઢી કે હું સ્વસ્થ બેસી શકીજ નહિ.”

“એટલે ! પણ તેં ક્યું છે શું ?”

પોતાની પાસેના બજેલા કામળ પરનું નામ અને સરોજની આવનાં વચ્ચે બંધ બેસતો સંબંધ આવતો જોઈ માણેકને ભય લાગવા માંડ્યો. પોતાના મનમાં જે કલ્પના કરી હતી તે દલ્દલ થવા લાગી.

“માશી ! એ વિચિત્ર દેશમાં મેં એક ચોરી કરી છે.”

સરોજ ધીમી પડી ગઈ.

“તેં ચોરી કરી છે ?”

“હા. માશી ! મેં પેલા નવાં સીવડાંવેલો કાળો ભુરખા પહેરી લીધો, અને ગામંદેવીમાં સોમાજીની પેઢી પર ગઈ. તે વખતે તે મારવાડી પોતાની ત્રિજેરીની અંદર પેઢો હતો એટલે મને દીક લાગ મળ્યા. મેં ઝડપ ત્રિજેરીના બારણાની આંકડી ચઢાવી દીધી, અને પાસે પડેલા જૂના કપાટમાં દસ્તાવેજ, પ્રોપીસરી નોટ વગેરેના ચોડા પડેલા

હતા તે ઉઠાવી તેનીજ મોટરમાં બેસી રસ્તો માપ્યો. ”

“ ઘેર આવી ગરીબ લોકોના બધાથે હસ્તાવેજ મેં સૌ સાંના ઉપર રવાના કરી દીધા, અને બાકીના કાગળોની હોળી સળગાવી. એ પ્રમાણે મેં તે નિર્દય મારવાડીને શિક્ષા કરી છે. પણ હવે ના ખરેખર મને મારા એ કૃત્ય માટે પસ્તાવો થાય છે. ”

સરોજની વિચિત્ર અને ભયંકર વાતો સાંભળી માણેકગૌરી તો સ્તબ્ધજ થઈ ગઈ. ભયથી જાણે તેનું સર્વાંગ કંપવા લાગ્યું. કંઈ વખત પછી તે હિંમત એકઠી કરી બોલી:—‘ હાય ! હાય ! છોકરી ! તને આ શું કર્યું ? તને આવો વિચારજ ક્યાંથી આવ્યો ? તારા જેવી સુશિક્ષિત, સુશીલ, દયાળુ અને નિર્ભય અંતઃકરણની બાળાના હાથે આવું રાક્ષસી કર્મ થયુંજ કેવી રીતે ? ઓ મારી સરોજ,—”

“ હા. હા. માશી ! ગમે તેમ પણ કાણુ જાણે તે વખતે મને શું થઈ ગયું, કે મને બિલકુલ ભાન રહ્યું નહિ. માશી ! હું અપરાધી છું. ખરેખર ! હું પાપી છું. તારા પ્રેમને યોગ્ય નથીજ—હવે તો નથીજ રહી ”

સરોજના આવા આત્મનિઃશ્વેપથી માણેકગૌરીની કાગણી કંપક નમ્ર થઈ.

“ એમ તો નજ કહીશ. ” તે બોલી. “ એમાં તારો દોષ નથી. પરંતુ, ખેટા, તું હવે તો જેલ આગળ જવાનું છોડીજ દે. તારી પરા-પકાર કરવાની ઉલ્ટટ ઇચ્છા હોવાથી તને નિરંતર દીન, દરિદ્રી, દુરાચારી લોકોનોજ પ્રસંગ પડ્યા કરે છે અને તેનુંજ આ દુષ્ટ પરિણામ છે. ”

“ હશે. ત્યારે હવેથી હું જેલ આગળ નહિ જાઉં; પણ માશી ! કાલે તો કાણુ જાણે મારા અંતઃકરણમાં શું થઈ ગયું તેજ મને સમજાતું નથી. એવું મને પહેલાં કદી પણ થયું ન હતું. એ વિવક્ષણુ લલરીના જોરથી માફ પોતાનું શિક્ષણ, શીલ, યોગ્યતા બધુંજે નષ્ટ

થઈ ગયું—એ કદની ધુનમાં મારાથી આવું દૃત્ય થઈ ગયું. અરેરે ! મારી ! હવે હું શું કરું ?”

“ ગમરાય છે શા માટે ! જે થવાનું હશે તે થશે. પશ્ચાત્તાપ એજ ખરું પ્રાયશ્ચિત્ત છે, એટલે પ્રભુ તને ક્ષમાજ કરશે. તું માત્ર એટલુંજ કરજે કે આ વાત કોઈ ત્રીજાને કાને ન ગય-નેમાનો એક અક્ષર પણ ફટકો ન લેજાવે.”

“ મારી ! મારે તને આ કરતાં પણ વધુ આશ્વસનકારક વાત હજી કહેવાની છે.”

“ તે શું છે વળી.”

“ કાલે જ્યારે હું મોટરમાં બેસીને આવતી હતી ત્યારેજ મારા ડાયા હાથના કાંડા પર ઘસીજ અમન ગળવા લાગી. થોડી વાર રૂ-કીને મેં જોયું. તો એ જગ્યા પર ત્રિશળના જેવું ચિહ્ન દેખાવા લાગ્યું. મને ખીક લાગવા માંડી કે રોખને પેલા દાગઃ ચંડુના હાથ પર જેવું ત્રિશળનું ચિહ્ન હતું—એમ આપણે વર્તમાનપત્રમાં વાંચ્યું હતું—તેવુંજ તે થઈ ગયું ! હું જાણું ગમરાય લાગી અને થોડી વેળા પછી જોઈ છું તો ખરેખર તેવોજ ત્રિશક્તકાર ! એ વખતમાં મારાથી શું થઈ ગયું તે પણ મને ખરાખર યાદ નથી. જાણે મારી હૃદયશક્તિજ મારી ગઈ હતી !”

એટલું બોલી સરોજ કોઈક થોભી. તેની દ્રષ્ટિ પોતાના ડાયા હાથ તરફ જતાંજ તે પુનઃ બોલી ઉઠી—“ મારી ! આ ! મારી ! જોને તે ફરીથી દેખાવા લાગ્યું !”

સરોજે પોતાનો હાથ મારી સારું ધર્યો.

માણેકમોરી તો તે જોઈ સ્તબ્ધજ થઈ ગઈ. સરોજના ડાયાજ હાથ ઉપર ત્રિશળનો આકાર જોઈ તે ભડકી-ઉઠી ઉભી થઈ ગઈ.

“ હાય ! હાય ! આ શું ! પાછું આ સત્યાનાશીયું રીકું ! આ-ટકાં વર્ષ પછી પણ જીવનું થયું ! અરેરે ! જો દૈવ ! જો પ્રભુ ! તુંજ

આ કાળ જેવા ચિહ્નથી અમને બચાવ. " એ શબ્દો માણેકગૌરીના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા.

" એટલે શું ? માશી ! " સરોજે માશીને આમ ગભરાયલી જોઈ આશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું. " આમ ગભરાય છે કેમ ? તને આ વિગે કંઈ પણ વિશેષ માહિતી છે કે શું ? શું પેલા દામા ચંબુના હાથ ઉપર જે ચિહ્ન હતું તે આવુંજ હતું કે ? "

" તે મને શું ખબર ? મને કાંઈ એને વિગે ખબર નથી. "

" નહિ, નહિ, તું જુઠું બોલે છે. તને મારા કરતાં વિશેષ માહિતી હોવીજ જોઈએ. આજ સુધી તું કદી મારી સાથે જુઠું બોલી નથી. મને સાચું સાચું કહી દે, આ મારા હાથ ઉપર દેખાયું તે ચિહ્ન કેવું છે ? અને પેલા કદીના હાથ પર કેવું હતું ? બોલ, માશી ! મને આજે તેનો ખુલાસો કર. "

એમ બોલતાં સરોજે માશીનો હાથ ખેંચ્યો.

" પણ હું જાણતીજ ન હોઉં તો શું કહું ? "

" તું સાચું બોલે છે ? માશી ! તારો મારા પર આટલો પ્રેમ છે, જ્યાં તું મને આટલું નહિ કરે ? "

" ના. પણ જણુ નહિ. તું જાણતી ન હોય તો મારા સમ ખાતે તે પ્રમાણે કંઈ તો હું માનું. "

માણેકગૌરી કાંઈ બોલી નહિ. તેની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં, ને કંઈ કંઈક ગયો હોય એમ લાગ્યું. તે એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિ.

સરોજે તે જોયું. માશીનું હૃદય દ્રવતું જોઈ પોતે ગળગળી થઈ ગઈ. તેણે પોતાના બંને હાથે માશીના બંને હાથ ઝાડ્યા, અને કહ્યું:-
" જો, માશી ! તું રડે છે ? તું ખરેખર કંઈક વાત જાણે છે. મારાથી શા માટે છુપાવે છે ? હું-તારી લાડકી સરોજ-ને તે પણ નહિ કહે ? "

માશીની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. તેનું હૃદય અંદરથી

વિંધાઈ જતું લાગ્યું. સરોજના શબ્દો ઉચ્ચારવાને તત્પર થઈ રહેલા મુખ ઉપર તેણે હાથ દાખી દીધા તોયે સરોજ બોલી.

“ તને મારા સમ છે, ન કહે તો. ”

“ સરોજ ! સરોજ ! તું મને કાંઈ પૂછીશ નહિ. મને કાંઈજ માલિની નથી; અને હશે તે તને કહેવા જેવી નથીજ. ”

“ મને કહેવા જેવી નથી ? માશી, ! હવે હું કાંઈ નાની બાળક નથી. હવે હું કાંઈ પહેલાંના જેવી બોળી નથી કે કાંઈ બીજાને કહી દઉં. મારી ઉત્સુકતા હવે તો ધણીજ વધે છે. માશી ! કાંઈ પેલો બાલક બન્યા પછી તો માંડે ચિત્તજ ઠેકાણે રહેતું નથી. તારી વાતો સાંભળીશ ત્યારેજ તે સ્થિર થશે. મને લાગે છે કે મારા ઉપર કાંઈક મંત્રથી કાપ ઉતર્યો છે; નહિ તો મારે હાથે આવી બચકર ચારી—”

“ હાં. હાં. આ શું બકી જાય છે ? ” માશીએ ધીમે સાદે પણ વિચિત્ર ગંભીરતાથી કહ્યું. “ સરોજ ! યાદ રાખજે કે ભીંતને પણ કાન હોય છે. ”

“ તે તો બધુંયે હું સમજું છું. ” સરોજ પણ નમ્ર સાદે બોલી. “ પણ એમ કરીને મારી વાત ઉઘાવવી ન જોઈએ. ચાલ તો માશી ! હવે મને તે જલ્દી કહી નાંખ. નહિ તો હું પાંધરી જઈને બાને પૂછીશ. ”

“ ના. ના. એવું કાંઈ કરીશ નહિ. એમ તો ઉલટું—”

“ ત્યારે હવે તું ઝટપટ કહેવા માંડ. હવે મારાથી સાંભળ્યા વગર રહેવાનું નથી. ”

“ બેટા સરોજ ! હું કહીશ. તને નહિ કહું તો પછી કોને કહીને મારા હૃદયનો બાર ઉતારીશ ! પરંતુ સરોજ ! એ બચકર વાત તને કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. હું ફરી કોઈ વાર કહીશ. ”

“ ના, ના, મારે તો હમણાંજ સાંભળવરી છે. જો ફરી મને જાણી આવવા લાગી. તું જલ્દી કહેવા નહિ માંડે તો મારાથી કંઈનું

કંઈ થઈ જશે. ” એમ બોલી સરોજે પોતાનો કામો હાથ ખતાવ્યો.

માણેક લય પામી. અંતે તેણે સંભારીને વાત કહેવા માંડી પરંતુ તે એવી તો છુપી વાત છે કે ‘ માણેકમાશી ’ આપણને તો કહી શકેજ નહિ, અને બોળી સરોજ પણ આપણે આ નવસમાં બસો પાનાં પુરાં કરીએ ત્યાં મુધી તે વાત આપણને કહે એમ લાગતું નથી.

તો પ્રિય વાંચક ! શા માટે આપણે અણુબોલાવ્યા એ બે માશી-ભાણેજની વાતોને છુપી રીતે સાંભળવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ ! ચાલો આગળ.

૮

“ પાતાળમાંથી પકડી લાવું ! ”

“ ઘણા દિવસથી આજે જઈ, કાલે જઈ એમ વિચાર કર્યા હું છું, પણ આજે કેટલા બધા દિવસ થયાં સરોજિનીને મળવા જઈ શકાતું નથી. ” મીઝ શ્રીપતલાલે આરીપમાં આવી ટોપી ટેબલ પર મૂકતાં મનમાં વિચાર કર્યો. “ આજે તો હવે મારે જવુંજ જોઈએ. ”

એમ કહેતાં તેણે ટોપી પાછી પહેરી લીધી. બહાર નીકળી એક વિક્ટોરીયા ભાડે કરી, સરોજે આપેલા શીરનામાનું રથજ શોધી કાઢ્યું; અને બંગલો શોધતા શ્રીપતલાલ રસ્તા પર આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો.

એટલામાં આરીએ ઉભેલી સરોજની દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડી.

“ જો માશી ! પેલા શ્રીપતલાલ ડીટેક્ટિવ. એ કદાચ અહીંજ આવના હશે, આપણને મળવા માટે. ”

માણેકગૌરી આરી પાસે આવી.

“ એજ માણસ ડીટેક્ટિવ છે કે ? ”

“ હા. હું એને બોલાઉં ? ”

“ ના. ના. ” માણેકગીરી મલગાધને બોલી. “ તને વળી એવું શું મુઝે છે ? તારી તે અક્કલ શન્ય થઈ છે કે શું ? ”

“ પણ તે આપણુંજ ઘર શોધે છે. ”

માણેક બય પામી.

“ શું આપણુંજ ઘર શોધે છે ? ”

“ હા. હા...”

“ પણ તેં તે ક્યાંથી જાણ્યું ? ”

“ હમણાં એણે પેલા માણસને કાંઈક પૂછ્યું; તેમાં મેં પિતા-જનું નામ સાંભળ્યું. મેં એને શીરનામું આપ્યું હતું...”

“ તેં એને શીરનામું આપ્યું હતું ? ” માણેક વ્રજને અંતઃકરણે કહ્યું. “ સરોજ ! એ તને પકડવા આવતો હોય નો ? ”

“ છદ્ છદ્. શ્રીપતલાલને શું ખબર ! એ તો બાને મળવાજ આવે છે. ”

માશીએ બાણેજનો હાથ ખેંચ્યો.

“ જો, સરોજ ! આપણે પોલિસનાં માણસ સાથે સંબંધ ન જો-ધએ. પોલિસનો વિશ્વાસ નહિ. ”

પણ, માશી ! શ્રીપતલાલ તેરા નથી. એમનો સ્વભાવ તો સારો જ છે. ” સરોજ બોલી. “ અમને એ તે દિવસેજ મળ્યા હતા; એમણે અમારી સાથે બહુ સારી વાત કરી હતી. ”

એટલામાંજ શ્રીપતલાલની દૃષ્ટિ તે બારી ઉપર પડી. તેણે સરો-જને એળખી. સરોજે મોં મલકાવ્યું. શ્રીપતલાલે તેનો ઉત્તર તેજ રીતે આપ્યો. બંગલામાં કયે રસ્તે દાખલ થવું તે સરોજે હાથ વડે નિશાની કરી બતાવ્યું, અને બારી હાઈ દીધી.

“ બલિ ! આ તેં શું કર્યું ? એ પોલિસના માણસને શા માટે ધરમ્—”

પણુ સાંભળે છેજ કાણુ ? સરોજ તો ક્યારની દિવાનખાના તરફ દોડી ગઇ હતી. ત્યાં નંદનખા એક કાચ ઉપર બેસી ન્યુસપેપરનાં પાનાં ઉશ્કારાવતાં હતાં; અને અમુક અમુક લેખો બહુજ ચીપી ચીપીને વાંચતાં હતાં.

“ બા ! પેલા શ્રીપતશાલ ડીટેક્ટિવ આવે છે. ”

“ ક્યા ? ક્યાં છે ? ”

“ તે દિવેસે જોલ આગળ મળ્યા હતા તે. દાદર પર ચડતા હશે. તેને બેમાડજો. ”

એમ બોલતી સરોજ ત્રીજા માળને દાદરે ચઢી ગઇ. પોતાના ગ્રાઇવેટ ખંડમાં આવી, અને અંદરથી બારણું બંધ કરવા જાય છે ત્યાંજ માણેકમાશીએ તેને અટકાવી. પોતે ખંડમાં આવી બારણું બંધ કર્યું.

“ અલિ સરોજ ! તું શું કરવા જાય છે ? ” માશીએ સાદ્દમિક ભાણેજના સ્વભાવથી બય પામતાં કંઈક હેતાળ સ્વરથી પૂછ્યું.

“ શ્રીપતશાલને મળવા...”

“ હાથે કરીને ફૂવામાં પડવા ? પેટ ચોરીને શૂળ ઉત્પન્ન કરવા ? ” માશીએ કહ્યું. “ સરોજ ! ગહી હોય તો તું દિવાનખાનામાં ન જતી. ”

“ પણુ હું ગહી ક્યાં છું ? ” સરોજ હસી. “ પણુ માશી ! તું આટલી બધી ગભરાય છે શા માટે ? એ ગૃહસ્થ કાંઈ યમદૂત તો નથીજને ? ”

એમ કહેતાં કહેતાં સરોજ પોતાની પેટી ઉઘાડી તેમાંથી એક નવી ગુલાબી સાડી કાઢીને પહેરવા માંડી. ઉપર એક ફૂંચનેબલ ચોળી પણુ ચઢાવી. જાણે તે કાંઈ બન્ધ સ્થળે ફરવા જતી હોયને ! તેને અટકાવવાની ઉત્સુક્તાવાળી માણેકગૌરીનું તે પર ધ્યાન રહ્યું નહિ.

“ યમદૂત હોય તો પણુ સારું. પોલિસનો વિશ્વાસ નહિ, અને વળી તારો પણુ વિશ્વાસ નહિ. તું બહુ બોલી છે એટલે-”

“ અરે, માશી ! તું જો તો ખરી, હું કેવી એ માણસને ચપ-ટીમાં લઉં છું. હું કાંઈ છેક અકસ્માત વગરની નથી...વારૂ. ચાલ જરા મહેરબાની કરીને આ મારો ચોટલો ખાંધી આપ તો. ”

સરોજ માશી તરફ પૂંઠ કરી ઉભી.

માશીએ ચોટલો ઝાલી કહ્યું:-“ જાવ ખાંધી આપું છું. પણ તારે હમણાં નીચે જવાનું નહિ હોં. ”

“ ડીક. ”

ચોટલો ખંધાઈ રહેતાં સરોજ એક મોટા આયના સામે જઈ ઉભી. પોતે કેવી દેખાય છે તે જોવા માગી. “ જોને, માશી ! હું આ આયનામાં કેવી દેખાઉં છું ? ”

“ બહુજ સુંદર. તારો ઓળો જોવા કરતાં હું તનેજ જોઉં વધારે સાફ ને ? ”

“ ના. પણ આમાં કંઈક બીબુંજ દેખાય છે જો. ”

“ શું દેખાય છે ? ” એમ બોલતી માણેકગારી આયના તરફ આવી કે તરત સરોજે બોલીનું બારાણું ઉઘાડ્યું અને બહાર નીકળી નીચે જતાં બોલી:-“ માશી ! હું હમણાંજશ્રીપતસાધને મળી આવુંછું. ”

બોલી રહેવાય તેટલામાં તો સરોજ પગથીયાં ઉતરી અદશ્ય થઈ. માશી વકાસી રહી.

x x x x x

“ મારે તમારા એકાદ પરાક્રમની વાત સાંભળવી છે. તમે સૌથી રસિક અને ભયંકર કેસ શોધી કાઢ્યો હોય તેની મને સવિસ્તર હકીકત સંભળાવો તો ડીક. ”

“ તે તો ખરૂં. પણ સરોજ ! એવા તો કેસો અનેક છે અને તે બધામાં ખૂન-મરકી, ચોરી, બદમાશીની વાતો આવે, એટલે તે સંભળાવીને તમારા કામળ અંતઃકરણને ભય પમાડવાની મારી હિંમત ચાલતી નથી. ”

“ નહિ, નહિ, મીઠા શ્રીપત્તાલ ! મારા સ્વભાવ કાંઈ એવો બહી-
કણ નથી. પુસ્તકોમાં મેં ઘણીયે ડિટક્ટિવ વાર્તાઓ વાંચી છે. અને
તેમની ચતુરાઈ તથા બુદ્ધિની પરાકાષ્ઠા જોઈ મને ઘણું આનંદ પડે છે.
એ ગુપ્ત પોલીસની વાર્તાઓથી ઘણો ફાયદો થાય છે, ખરું કની ? ”

“ અલબત્ત. ડિટક્ટિવ વાર્તા વાંચનારમાં એક પ્રકારની અસૌક્રિક
બુદ્ધિ આવે છે. તે નિરીક્ષણ કરતાં શીખે છે, તેમજ બીજાથી ભાગ્યેજ
છેતરાય છે. તમારી ચતુરાઈ પણ તમે તેવા વાચનથીજ મેળવી હશે ! ”

“ હાસ્તો. ન્યુસપેપરમાં પણ હું પોલીસની શોધો ઘણા રસથી
વાંચું છું. થોડા વખત ઉપર હામ! ચંબુ નામના એક મુન્ડેગારનું રહે-
ણું પોલીસોએ બહુ અજગર રીતે શોધી કાઢ્યું હતું. ખરું કની ? ”

“ હા. તે તો મેંજ શોધી કાઢ્યું હતું. ”

“ એમ કે ? ” સરોજે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. “ ત્યારે તો તમે એ
વિષે ઘાણું જાણુતા હશેજ. ”

“ હા. એ માણસના હાથ પર એક વિચિત્ર ચિહ્ન હતું, તેથી
તે બહુજ ગુન્હા કરતો હતો. ” શ્રીપત્તાલે એ પ્રમાણે સારું કયું.

સરોજ નીચે આવી ત્યારે દિવાનખાનામાં શ્રીપત્તાલ નંદનખાની
સાથે વાતચિત કરતો હતો. સરોજ એક ખુરશી પર બેસી વાત કરવા
જાય છે એટલામાં માળી દિવાનખાનામાં આવ્યો. તેણે નંદનખાને ખ-
બર આપી કે મંગાવી હતી તે પ્રમાણે ગામડી આખાની કક્કમો આવી
પહોંચી છે તેને યોગ્ય સ્થળે રોપાવવા માટે નંદનખા ઉઠીને બાગમાં ગયાં.
સરોજ તથા શ્રીપત્તાલ બે જણ એકલાં પડ્યાં એટલે ઉપર પ્રમાણે
વાતચિત થવા માંડી.

“ ત્યારે શું તે ચોરની બાઇ શેકની મોટર પણ લઇ ગઇ કે ? ”
સરોજે તે વાત આવતાં પૂછ્યું.

“ ના. મોટરનો તો પછી બેરીઅંદરના સ્ટેશન આગળ પતો છા-
વ્યો; પણ તે બાઇ તો તેમાંથી ઉતરી તરતજ ચાલી ગઇ હતી. ”

“ તે સ્ત્રીએ શું પહેર્યું હતું ? ”

“ એક કાળો ભુરખો, પણ પાછળથી તેણે તે ઉતારી નાંખ્યો હતો એટલે તેણે એક પીળી સાડી પહેરેલી જોવામાં આવી હતી. ”

“ તો પછી તમે તે બાઈની શોધ કરી કે નહિ ? ”

“ બહુીયે કરી હતી; પરંતુ પતો ન લાગ્યો. આખરે એક રાહદારીએ કશું કે એવાં કુમડાં પહેરેલી એક સ્ત્રી મેદાનમાં બાગમાં ફરતી દેખાઈ હતી. ”

સરોજ કંઈક સંભારીને બોલી:—“ એ મેદાનમાંના બાગમાં તે હું પણ ફરવા ગઈ હતી—તેજ દિવસે. ”

“ તો તમે એવી સ્ત્રીને જોઈ હતી ? ”

સરોજ યાદ કરવા લાગી.

“ હા. એક પીળી સાડી વાળી અને ડાઘા હાથ પર કાળો ભુરખો ધડી કરીને નાંખેલા એવી એક સ્ત્રી હતી ખરી. ” ઉત્તર મળ્યો. “ હાં, હાં, હવે બરાબર યાદ આવે છે. તેના તે હાથ પર કાળો ડાઘો પણ દેખાતો હતો. ”

“ હેં ! ત્યારે તો તમે મને મદદ આપી શકશો. પછી તે બાઈ ક્યાં ગઈ ? ”

“ તે તો મને બરાબર યાદ નથી; પણ તેના હાથ પર ડાઘો જોઈ મને તેના ઉપર શક પણ આવ્યો હતો. મને શી ખબર કે દામચંબુની પેઠે તે પણ ખરેખર ચોરજ હશે. ”

એટલામાં પાંડુ-ધરનો નોકર એક હાથમાં ઝાડુ અને બીજા હાથમાં એક કામળનો ટુકડો લઈ ત્યાં આવ્યો. “ બહેન બા ! આજ આપણા બોલીમાં કચરા કાઢવા તરફ હા કામદ મેળ ખાલી સાંપડા કામના અસેશ તરફ બરાબર રાખા. ” તેણે મુજરાતી બોલવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું.

સરોજે ઝટ તે કાગળ હાથમાં લીધો. તે રાત્ર માણુકગૌરીને જડ્યો હતો તેજ એ કાગળનો ટુકડો હતો ! છતાં સરોજ ગભરાઇ નહિ.

પાંડુ કાગળ આપીને ગયો એટલે શ્રીપતલાલ તરત ઉઠીને સરોજની પાસે આવ્યો. સરોજના હાથમાંથી કાગળ લઇ લેતાં તે બોલ્યો:-
“ જોઈ, કેવો છે ? એ કાગળ ” એમ કહી એણે હાથમાંથી તે ઝડપી લીધો. સરોજે તે કાગળ તેના હાથમાં ન જવો જોઈએ એવી પોતાની ઇચ્છા સહજ પણ પ્રગટ થવા દીધી નહિ.

કાગળ વાંચી, તેમાં સોમાજી લખમીદત્તનું નામ જોઈ, તેને ત્યાંથી ચોરાયેલી નોટોનોજ આ એક ટુકડો છે એમ ઓળખી શ્રીપતલાલે શ્વાસ ખાતાંજ પૂછ્યું:-“ આ કાગળ તમારી પાસે ક્યાંથી આવ્યો ? સરોજ ! એ તો પેલા શેકની ચોરાઇ ગયેલી નોટોમાંનો એક ટુકડો છે ! ”

“ હું ! ખરેખર નોટનો ટુકડો છે ! ”

“ અલખત. તેનું નામ પણ વંચાય છે. તમે એ ક્યાંથી લાવ્યાં ? ”

“ નામ તો મેં વાંચ્યું હતું, પણ તે નોટનોજ ટુકડો છે એમ પારખી શકી હોત તો પેલી ચોરડી સ્ત્રીને લ્યાંને લ્યાંજ પકડતે. ”

“ પણ તમારી પાસે તે ક્યાંથી આવ્યો ? ”

“ હું તે દિવસે બાગમાંથીજ લાવી હતી. પેલી પાળી સાડીવાળી સ્ત્રીના હાથમાંથી પડ્યો તેવોજ ઉત્સુકતાથી મેં તે ઉંચકી લીધો હતો. મને કાંઈ સમજ પડી નહિ તેથી માશીને બતાવવાને તે મેં ઘેર આવ્યો હતો; પરંતુ તે પણ કાંઈ કળી શકી નહિ. હવે શું થશે ! શ્રીપતલાલ ! ”

“ કંઈ શીકર નહિ, આ ટુકડો આપણને બહુજ કામ લાગશે તમારે મને એ બાઈને પકડી કાઢવામાં બહુ મદદ કરવી પડશે. કેમ, કરશોને ? ”

મારા જેવી બોળી બાળા એવા લામમાં શું મદદ કરી શકે ? ”

“તમે ધણીયે કરી શકશો. માત્ર તમારી ઇચ્છા જોઈએ.”

“મદદ થતી હોય તો હું ખુશીથી કરીશ.” સરોજે કહ્યું. “મને તો એમાં આનંદજ પડે છે—એવાં યુગી પોલિસનાં કામમાં.”

“હીક ત્યારે એટલું કહો, આ કામગીર તમને ક્યાંથી જડયો?”

“બાગની વચ્ચેના કુવારાની દક્ષિણ બાજુ પરની કમાન આગળથી.”

શ્રીપતલાલે તરત પોતાની ડાયરી કાઢી કંઈક ટપકાવી લીધું.

“વારૂ. ત્યારે હું કહું એટલું કામ કરશો? તે જુરખાવાળી બાગ કદાચ તેટલે વખતેજ આજે પણ તે સ્થળે આવશે. આપણે પહેલેથી તે ડેકાણે જઈને છૂપાઈ રહીએ.”

“હવે તે તે ડેકાણે પાછી આવે એવી મૂર્ખાં ફરો?”

“જતાં જોવામાં આપણું શું જાય છે? ઘણુંખરું અપરાધીઓ પોતાની પાછળ શું થાય છે તે જોવા માટે ત્યાંજ ફરતા હોય છે.”

“હીક. ત્યારે હું તે સ્થળે આવવા તૈયાર છું.”

“આપણે ત્યાં પાંચ વાગે જઈશું. હું અહીં પાછો સાડા ચાર વાગે આવીશ. ત્યારે તમે તૈયાર રહેજો મારી સાથે આવવા માટે?”

સરોજે સિર હલાવી દા જણાવી.

“મારા ઉપર ધણેજ ઉપકાર થયો. ખરેખર, જો તમે મદદ કરો તો હું કાંઈ પણ અપરાધીને પાતળમાંથી પણ પકડી લાવું.”

“મારામાં એવું તે શું છે?” સરોજે મોં મહકાવતાં કહ્યું.

હીક આડીતેડી વાતચિત કરી પેલો કામગીર મજબૂતમાં મૂકી, સરોજને સાડાચાર વાગે તૈયાર રહેવાની વિનંતિ કરી શ્રીપતલાલે રજા લીધી. તેણે ફરવાળ જહાઝ પગ મૂક્યો કે તરતજ એક બારણેથી બાલુકામૌરીએ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો.

બંને સામસામું જોઈ હસ્યાં!

“દાખ્યો હાથેલીમાં ચાંદ?”

“કેમ, માશી ! જોયું ? કેવું ડહાપણ...”

“પણ અંતે કામ વધાર્યું ને?”

“શું?”

“કાગળ ગુમાવ્યો. ભાન છે તેનું ? હવે શું કરીશ ?” માશીએ કહ્યું. “મેં તો તને પહેલાંથી કહ્યું હતું કે એવા માણસને મળવાની કાંઈ જરૂર નથી; છતાં તેં માન્યું નહિ. સરોજ ! તું તારા આવા સ્વ-ભાવથી કંઈનું કંઈ કરી બેસીશ. હજી પણ તું મારું જરા માન. તેની સાથે બહાર ફરવા જતી નહિ. હું ખાતરીથી માનું છું કે તારે વિગે તેના મનમાં કંઈક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છેજ. મેં તમારી બધી વાતો સાંભળી હતી...”

“તમારું બાપણ ચાલવા ઘો જરા.” સરોજ હસી. “માશી ! એવી તે તને કેમ શ્રીપતલાણની બ્લીક લાગે છે ? એ તો માત્ર પેલા મૂખાં પાંડુએ એવે વખતે તે કાગળનો ટુકડો મને આપ્યો કે...પણ તેનું મેં વક્ષણ કેટ વાળી લીધું તે સાંભળ્યું હતું ને?”

“હા. પણ હજી પૂરું વળ્યું ન કહેવાય.”

“તે સાંજે સંપૂર્ણ થઈ જશે.”

“નહિ. બેટા, સરોજ !” માશી તેની પાસે બેસી જઈને બોલી. “તું તેની માથે આજે ફરવા જવાનો વિચાર છોડી દે. હજી આપણે એની સાથે વધારે પરિચય પણ નથી; તેમ અજાણ્યાની સાથે ફરવા જવું બય બરેલું છે.”

“પણ મેં તેને વિશ્વાસ આપ્યો છે.”

“તેમાં શું થયું ? તું તારા ખંડમાં બેસી રહેજે. તે આવશે એટલે હું ક્ષી દર્શક કે તું કંઈ ક્ષમે બહાર ગઇ છે.”

“ હં. હં. એમ અસત્ય બોલવાનું શું કામ છે ? મેં એક ઘટના ધડી કાઢી છે તે પ્રમાણે આપણે કામ કરીશું તો સત્વર બજા દગશે. ”

“ તે શું છે ? ”

“ કહીશ પણ તું મને તેની સાથે તો જવા દેશેને ! ”

“ મને તે ઘટના સારી લાગશે તો. ”

“ લાગશેજ. જે સાંભળ. હમણું તો એ ગડુજ ગુપ્ત રાખવાની છે. ”

એમ કહી સરોજે માશીના કાનમાં કંઈક કહ્યું—જે સાંભળી માશીના મુખ પરથી ચિંતાનાં ચિન્હ દૂર થયાં ખરાં; છતાં સાંભળી રહ્યા પછી તે બોલીઃ—“ શાબાશ ! છાકરી ! તં તો પરભાઈે મારોજ ભાગ આપવાની ઠીક યુક્તિ શોધી કાઢી છે ! પણ કંઈ દરકત નહિ. મારી લાડકી સરોજને માટે હું સર્વ કંઈ કરવા તૈયારજ છું. ”

“ હેં ! માશી ! ”

બંને પરસ્પર ન્તેષ હસ્યાં.

“ ઠીક ત્યારે. ” અને સરોજે કહ્યું. “ માશી ! વખત આવે તત્પર રહેજે. તારે માટે સર્વ સાધનો મારા ખંડમાંથી મેળવી લેજે. ”

“ હું નહિ ચૂકું. ”

+ + + + +

ધડીઆળમાં ચારના ટંકારા થયા. નંદનબા બાગમાં આંખા રે-પાવવાની શ્રમદાયક મહેનત કર્યા પછી દિવાનખાનામાં આવી બેઠાં બેઠાં પાન ચાવતાં હતાં. એક ખુરશી પર સરોજ બેસી હતી. માણેક-ગોરી બારણામાં ઉભી હતી અને આનંદ-ગોષ્ઠિ ચાલતી હતી.

વાતમાં ને વાતમાં સરોજે બાને જણાવી દીધું કે, “ હું આજે શ્રીપતલાલની સાથે ફરવા જવાની છું. તેમણે મને અત્યંત આમહથી નિમંત્રણ આપ્યું છે. ” ઇત્યાદિ. અને નંદનબાએ પણ કંઈક વિચાર

ક્યાં પછી. આનંદિત ચહેરે રજા આપી હતી.

એ તને વિચિત્ર-અનુમતું-સાગરો. વાંચનાર ! એક અગ્નિપ્રવાયુ-વાન સાથે પોતાની વચમાં આવેલી પુત્રીને એકલી ફરવા મોકલવાની એક આર્થમાતા હિંમત કરી શકે ?

નહિજ.

પણુ આપણે કેમ કરીએ ! એ તો મુંબાઈ શહેર છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિવાળાં મનુષ્યોનો ખીચડો છે. કેટલાક તો તદ્દન વિલાયતી વિચારનાં-સુધરેલા વિચારનાં-ચંદ ગયેલાં, એટલે આમ કાંઈ કરી શકે કે તેમ કાંઈ કરી શકે એ પૂછવુંજ નકામું છે !

નંદનપ્પા છેક સુધરેલા વિચારવાળાઓમાંનાં એક હતાં. પોતાની પુત્રી પોતાના લમના વિષયમાં પૂર્ણપણે સ્વતંત્ર છે એમ તેઓ માનતાં; અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે ગમે તે યુવાન સાથે તેનું હૃદય મળે તો હતી સાથે લગ્ન કરી આપવાનો તેમનો વિચાર હતો. નંદનપ્પાને શ્રીપત્તાજી પણ કાંઈ ખોટો ‘ચુટર’ લાગતો ન હતો.

ખરેખર સાડા ચાર વાગે શ્રીપત્તાજી ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. નંદનપ્પાને પ્રથમ તેણે નમસ્કાર કર્યા પણ તેમને જોઈ ખચકાયો ખરો. મનમાં સંશય પેડો કે કદાચ સરોજિની આવશે કે નહિ ! તે એક ખુરશી પર બેઠો.

તેને જોતાંજ સરોજી આરણ્યમાં ઉભી રહેલી માશીને આંખ વડે કંઈક ઇશારત કરી સમજાવી. ઉત્તરમાં સામી ઇશારત કરી તે ધરમાં જતી રહી.

“ ચાલો, હું આવવાને તૈયાર છું. ”

શ્રીપત્તાજીને શાંતિ વળી.

કંઈ નહિ. આપણે થોડી વાર રહીને જઈશું તો ચાલશે. હમણાં થોડો વખત પા સાથે વાતચિત તો કરવા દો. ” તેણે કહ્યું. જો કે

મનમાં ખરેખર એમ થયું કે વહેલા જઈશું તો એટલો સરોજિનીના સંગનો વધારે લાભ મળશે.

પાંચ દશ મિનિટમાંજ બને ફરવા જવા માટે નીકળ્યાં. સરોજે પગમાં નાળુક સપાટ પહેરી લીધી હતી.

“ આપણે પહેલાં પેઢી જમા પર જઈશું ? ” શ્રીપતલાલે કહ્યું.

“ હા. ત્યાં બાગમાં બેસવા માટે બાંક પણ છે. ” ઉત્તર મળ્યો.

બેરીબંદરના સ્ટેશન સુધી તેઓ દ્વારમાં બેસીને આવ્યાં અને વાનગિયન કરતાં બાગમાં પેડાં. સરોજે “ પેઢી રહી તે જમા. ” એમ કહી બાગની વડે તે બતાવી.

“ ત્યારે આપણે આ બાંક ઉપર બેસીશું ? ”

“ પણ હું નથી ધારતી કે તે આજે પણ અહીં આવશે. ”

“ બહે નહિ આવે તો. તેની તપાસ કરવામાં આપણું કાંઈ જાય છે ? નહિ આવે તોયે આપણે અહીં પરસ્પર શાંત વાર્તાલાપ કરતાં બેસીશું, એ પણ એક લાભજ છેને ? ”

સરોજ હસી. “ તે તો છેસ્તો. ”

બંને જણાં એક બાંક ઉપર બેઠાં. ઘણીવાર સુધી કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. શ્રીપતલાલ બેસવા ઇચ્છતો હતો પરંતુ તેને વિષય જડતો ન હતો. કારણ કે તે સ્ત્રીની શોધ વિષે બોલીશ તો સરોજને અકારો લાગીશ એવો તેને ભય લાગતો હતો.

એમ વાટ જતાં ઘણો વખત ગયો. સરોજ આડું મુખ કરીને શાંત બેસી રહી હતી. શ્રીપતલાલથી પણ કાંઈ બોલાવું ન હતું; અને સરોજની રીસ્ટવોચમાં (કાંડે બાંધેલી ઘડિયાળમાં) છ વાગ્યા.

“ એ કાંઈ આવે એમ લાગતું નથી. ” સરોજ બોલી.

“ ત્યારે તમારો શું વિચાર છે ? ”

“ અહીં બેસી રહેવાથી શો લાભ છે ? હવે મને આ સ્થાનનો

પણ કંટાળોજ આવ્યો છે. ચાલો બીજો કોઇ સ્થળે જઈએ-અંપોલો બંદર. ”

“પણ અહીં પાએક કલાક વધુ બેસીએ તો ઠીક હજી કદાચ આવે”
પા કલાક ગયો; પરંતુ કાળા છુરખાવાળી કે પીળી સાડોવાળી કોઇ
પણ સ્ત્રી દેખાઇ નહિ.

“ હવે કોઇ આવવાનું નથી. ” અતે કંટાળો લાગી સરોજે કહ્યું.
“ તમે વ્યર્થ સમય ગુમાવો છો. અરે હું તો કહું છું કે તમે વ્યર્થ
એ કાગળના ટુકડાને મહત્વ આપો છો. જાણે તેમાંથીજ કાંઇ મોટો
બેઠ ખુલવાનો હોય એવું જો માનો છે તે તમારી ડીટક્ટિવ લોકોની
એક પ્રકારની ગાંડાઇજ છે. ”

“ તમને જો કંટાળો આવ્યો હોય, તો ચાલો ત્યારે તમારા કા-
મજી હૃદયને દુભવવાની મારી જરા પણ ધમ્મજ નથી. આપણે અંપોલો
બંદર જઈશું ? ”

“ અહીંથી ઉડીશું તો ખરાંજ. ” સરોજે ચિંતામસ્ત ચહેરે
આમ તેમ દષ્ટિપાત નાંખતાં કહ્યું.

બંનેએ ઉડીને ચાલવા માંડ્યું. થોડેક દૂર ગયાં ન ગયાં, એટલા-
માં સરોજ બોલી: “ પેલું શું છે ? જુઓ તો. ”

ખરેખર એક ખાઇ કાળો છુરખો પહેરીને જતી હતી. શ્રીપત-
લાલે જોયું, કે તે પેલીજ ખાઇ છે. તેના હૃદયમાં હર્ષ ઉભરાયો.

“ હાં. ખરોખર. તેજ છે. ” તેણે કહ્યું.

“ ખરેખર ! તેજ છે કે ? ”

“ અલ્પજ્ઞ. મેં કહ્યું હતું કની, કે તે આજ પણ આત્મા વિના
નહિ રહે. ”

“ પણ હવે તમે શું કરવા ધારો છો ? ”

“ તમે જરા ઉતાવળે ચાલો. આપણે તેનો પીછો પકડીએ. ”

સંગેત્ર શ્રીપતરાંત્રને કવ્યુઃ--" પેલુ યુ છે : જુગા નો "

“ ઉતાવળે તો મારાથી નહિ ચલાય. કારણ કે મારી સપાટ નવી છે. ” એમ સરોજે કહ્યું.

પરંતુ શ્રીપતલાલને તો તે સાંભળવાને અવકાશજ ન હતો. તેણે તો ક્યારનું ઉતાવળે ચાલતું શરૂ કરી દીધું હતું.

પોતાની પાછળ કોઈ પુરૂષ વેગથી આવે છે એમ જ્યાં તે સ્ત્રીને લાગ્યું કે તેણે પણ ભયથી ઉતાવળે ચાલવા માંડ્યું. શ્રીપતલાલની શંકા આથી દૃઢ થઈ. તેણે પોતાનો વેગ વધાર્યો. કદાચ તે સ્ત્રી ચોર નીકળે તો, એવા ભયથી શ્રીપતલાલ દોડી શકતો ન હતો. તે જુરખાવાળી સ્ત્રી અતે એક સાંકડી ગલીમાં પેડી. અહીં પણ પેલા પુરૂષને પોતાની પાછળ આવતો જોઈ તેણે ઝડપથી ચાલી આગળ અવગળા રસ્તાઓ બદલવા માંડ્યા.

સરોજે જોયું કે સ્ત્રીને પકડવાની ધૂનમાં શ્રીપતલાલ મારી દર-કર કરે એમ નથી, અને એમ ચાલતાં ચાલતાં તો તે મને ધણીજ પાછળ મૂકી દેશે, એટલે તેણે જૂમ પાડી. શિકાર તરફ દૃષ્ટિ રાખી શ્રીપત અટક્યો.

“ શ્રીપતલાલ ! તમે મારી સાથે હરવા જવા માટે નીકળ્યા છોને ! સરોજે પૂછ્યું.

“ હા. પણ આપણે આ ચોરને પકડવો જોઈએ કતી ? ”

“ ચોરને પકડવાનો કંઈ આ વખત છે ! ”

“ પણ હાથમાં આવેલો શિકાર જવા દઉં તો મારી ડિટેક્ટિવ તરીકેની કીર્તિ શું રહે ? ”

“ તે તો હીક છે. પણ—”

સરોજ આગળ જોલે તે પહેલાં તો શ્રીપતલાલની કાંક દૃષ્ટિએ એક ધરના પારણાની ફાડમાં ભેરવાઈ રહેલો કાળા જુરખાનો પાક્કવ જોયો. તેણે ઝટ દોડી જઈ તે પાક્કવ ઝાપ્યો અને એથીને પકડ્યો.

“ ફીક પકડાઈ છે હવે. ” તે આનંદથી બોલ્યો. હવે ક્યાં જવાની છે, હરામખોર ? ” એમ કહી તે સરોજ પ્રતિ અત્યંત હર્ષભાવે દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. સરોજના મુખ ઉપર ચિંતા છવાઈ. કારણ ?

કારણ એજ કે કાળો જુરખો પહેરીને આમ નાશભાગ કરાવનાર તે ખીન્નું કાઈ નહિ પણ આપણી સુપરિચિત માણેકમાશીજ હતી ! તેણે એક ઘરનું આરાણું ઉઘાડું જોયું એટલે નામતી વખતે શ્રીપત્તાલને છક્કડ ખવાડવાના વિચારે તેણે સત્તર તેમાં પ્રવેશ કર્યો, અને પોતાની પાછળ તે આરાણું બંધ કરી દીધું. પરંતુ તેમ કરવાની ઉતાવળને લીધે તેના જુરખાનો પાત્રવ આરાણુમાં સપડાઈ ગયો, અને તે આપણે જોયું તેમ-શ્રીપત્તાલે જાણ્યો.

“ આવો, આવો, જલ્લદી આવો. ” તેણે સરોજને કહ્યું. “ તમે જરા આ બાબુમાં થઈને આગળ જઈ આ ઘરવાળા માનિકને ખબર આપો, કે તમારા ઘરમાં એક મારટી સ્ત્રી પેદા છે.....ના, ના, નહિ તો તમે આ પાત્રવ જોરથી જાલીને ખેંસો એટલે હુંજ આગળ જઈ જુ. ”

“ હા તમેજ જાઓ. ” સરોજે કહ્યું. “ મારાથી હવે ચલાય એમ નથી. તમારી પાછળ પગ ધસતાં મારે પગે તો ઉઝરડા પડ્યા જાઓ તમેજ. હું એ છેડા જાલીને ખેંસું છું. ”

“ ફીક. પણ મજબુત પકડાઈ છે. જોડો નહિ. ”

“ વાડ. તમે જાઓ જલ્લદી. ”

સરોજ ત્યાં છેડા જાલી ખેંસી. શ્રીપત્તાલ ઘરની આગલી બાબુએ ગયા. તેના ગયા પછી સરોજે દાઢમાંથી છેડો છોડી દીધો. અને બાબુ ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તે ઘણું હચમચાયું પણ ઉઘાડ્યું નહિ તેથી સરોજને ચિંતા થવા લાગી. તેણે ધીમે સાદે બુમ પાડી. “ માશી ! માશી ! ! ”

પરંતુ કાંઈ બોધ્યું નહિ. સરોજે તપાસ કરી તો તે ઘરના સ્નાનગૃહ (Bath-room)નું તે બારણું હતું. જુરખો તેમાં સળગડ સપડાયેલો હતો. ખેંચતાં તે નીકળે તેમ ન હતું. સરોજે ગભરાઈ. “ માશીને કાંઈએ પકડી તો નહિ હોય ? ”

આ તરફ શ્રીપતસાલે બહારની બાબુ પર જઈ ઘરના માલિકને હાંકે મારી, ‘ તમારા ઘરની પાછળની ઓરડીમાં એક ચોરડી બાઈ ભરાઈ બેઠી છે. હું તેને પકડવા આવ્યો છું ’ એવી ખબર આપી દીધી. અને ઝટપટ બારણું ઉઘડાવી તેને કહાડવાને ગરબડાટ મચાવી મૂક્યો. ચોરનું નામ સાંભળતાંજ ઘરનાં સર્વ માણસ, નોકર ચાકર, વગેરે એકદમ ભેગાં થઈ ગયાં. કાંઈએ દંડુકો, તો કાંઈએ વાંસ કે કાંઈએ લોહનો ગણ્થો એમ જેના હાથમાં જે આવ્યું તે લઈ સ્નાનગૃહ તરફ આવ્યા, અને બહુજ સાવધતાથી દળાવે રહીને-રખેને ચોર પાસે કાંઈ હથીઆર હોય તો મારી પાડે, એવા બચથી ડરતાં ડરતાં-બારણું ઉઘાડ્યું.

બુએ છે તો બંદર કાંઈ ન મળે ! માત્ર કાળો જુરખો પાણીથી ભીંજીએલો અને ગંદો થએલો ત્યાં પડ્યો હતો. શ્રીપતસાલ બહુજ બેઠો પડી ગયો. તે દગાખોર બદમાશ બાઈ ક્યાં ગઈ ? તેને હાથ અવંજા શિકાર ગુમ થતાં કરી ધા લાગ્યા જેવું થયું. જો તે જુરખો ત્યાં પડી રહ્યો ન હોત તો પોતાને ડગવા માટે ઘરનો માલિક મારા પર ફટકોએ દમ બીડાવતે એ વિચારથી તેને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું. “ મહા તો ભલે, પણ આ જુરખો રહી ગયો તે કીક થયું. એનો એક મુદો પણ થશે. એટલે પોલિસને ચોરની શોધ કરવામાં સહાય રૂપ થઈ પડશે. ” વગેરે વિચારો તેના મગજમાંથી પસાર થઈ ગયા.

“ કેમ, મીસ્ટર ! ક્યાં છે તમારો ચોર ? ” એકે પૂછ્યું.

“ અહીં તો માત્ર આ જુરખોજ છે. ” બીજો બોલ્યો.

“ તેજ ચોરનો છે. ” શ્રીપતસાલે જવાબ આપ્યો. અને કહાય

ઝારડમાં બીજે કોઇ સ્થળે ઝાર ભરાઇ રહ્યો હોય તેની શોધ કરવા માંડી. અંતે માત્રમ પડ્યું કે બાબુ પરની સરકારી જમીનમાં પડતી એક ડોકાખારી જે હજુ વધુ ઉઘાડી રહી ગઇ હતી તેમાંથી ઝાર પલાયન કરી ગયો હતો.

પાછળનું દ્વાર ઉઘાડી માશીનું હવે શું થશે અને તેને કાર્તિભેર કેમ છોડાવવી તેના વિચારમાં લીન થઇ ગયેલી સરોજને શ્રીપતલાલે અંદર બોલાવી. માશીને ત્યાંથી ગુમ થએલી જોઇને તે તેની ચતુરાઇ અને સમયસૂચકતા માટે હૃદયથી પ્રસંશા કરવા લાગી—અને અતિ આનંદ પામી.

“ ક્યાં ગઇ તે ઝારડી બાઇ, શ્રીપતલાલ ! ! ” સરોજે અંતે તે બરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી તેની મરકરી કરતી હોય તેવું સાંદે કહ્યું.

“ હું અહીં આવ્યો તે પહેલાં આ બારીએથી કુદકા મારી ગલીમાંથી તે પસાર થઇ ગઇ. ” શ્રીપતલાલે નિરાશ અવાજથી ઉત્તર આપ્યો.

“ હું નહોતી કહેતી, કે આ ઝાર પડવાનો વખત નથી ? ” સરોજ અભિમાનથી બોલી. “ તે છતાં તમે કહાપણ કર્યું અને ખરડાયા ! ”

“ હશે. પણ આપણને એક મારો મુદ્દો લાઇ લાગ્યો છે. ”

“ શું ? કેવો મુદ્દો ? ”

“ આ કાળો જુરખો. એ પરથી ઘણી સલાય મળશે. ”

“ એક જુગડું તે વળી તમને શી સલાય આપશે ? ”

“ તે તમે જોશો. આ જુરખો હમણાં હું પોલિસ સ્ટેશન પર લઇ જાઉં છું. ત્યાં શહેરની દરેક મુખ્ય મુખ્ય શિવણ—કંપનીઓના મલ્લિકાને બોલાવી આ જુરખો કાણે શિખ્યો છે તે શોધી કઢાડીશું પછી તે શિવનાર તેના મલ્લિકનું નામ, હામ, શહેર, પત્તો વગેરે આપણુ કહી.....”

“ તમે પોલિસ સ્ટેશન પર જાઓ છો, ત્યારે મારે ક્યાં જવું ? ”

સરોજે તેને વચ્ચમાંજ અટકાવી પૂછ્યું. “ શું મારે પણ તમારી સાથે પોલિસ ચોકી પર આવવું ? તમારી સાથે ફરવા નીકળવું મને તો બહુ ભારી થઈ પડે છે...”

શ્રીપતલાલ નરમ ઘેંસ થઈ ગયો !

“ હું બહુ દીક્ષગીર છું, કે મારે તમારાથી છૂટા પડવું પડે છે. સરોજખેન ! આટલી વાર મને માફ કરો. તમે હાલ ઘેર જાઓ અને મને પોલિસ ચોકી પર જવાની રજા આપો. ”

“ ઠીક છે. પણ આ સારું ન કહેવાય. ” સરોજ દૃઢિમ વાપમરી આંખ કરી બોલી.

“ હવે એવું નહિ થાય. ” એમ બોલી, સરીયામ રસ્તા પર આવતાં શ્રીપતલાલે એક વિક્ટોરીઆ બોલાવી. “ બાઈ સાહેબકા ચર્નરિડ લે જાઓ ” એમ હુકમ આપી ગાડીવાળાના હાથમાં પહેલેથીજ ફીપીઓ મૂકી દીધા.

ગાડીવાળો ચમકતો હામ જોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયો; અને તેને જોરે, સરોજ બેડી કે તરતજ ગાડી એવી તો દોડવા લાગી, કે થોડીજ મિનિટમાં સરોજનું નિવાસ સ્થાન આવી પહોંચ્યું !

શ્રીપતલાલે આમ હથેલીમાં ચાંદ દેખ્યો !

૧૦

બકરું કાઢતાં પેકું ઉંટ !

સરોજને પાછી વળી, હા તરફ આવતાં અનેક વિચાર આવવા લાગ્યા. તેનું મન ઉદાસ થઈ ગયું. માશી ક્યાં ગઈ હશે ? તે ઘેર પહોંચી હશે કે નહિ ? એવા વિચારે પ્રથમ તેનું મન ભેર્યું. પરંતુ ‘ એટલું તો ચોક્કસ છે કે માશી પહોંચી વળે એમ છે. ’ એમ ધારી તે વિચાર પડતા મૂક્યા.

“ શ્રીપતલાલે જુરખો લીધો છે, તેથી એના શિવનારની શોધ કર્યા વિના તે રહેશે નહિ. ” સરોજે ધાર્યું. “ અને તેમ થતાં મારી દરજણુ બધું કદાચ ફેડી દે તો ? ”

એવી ચિંતા કરતી કરતી સરોજ બંગલે પહોંચી. દરવાજામાં જ માણેકમાશી તેને આવકાર આપવા માટે ઉભી હતી. સરોજને જોતાં જ તેનો આનંદ ઉભરાઈ ગયો. પાસે જઈ તેણે એકદમ તેમના હાથ પકડી લીધા.

“ કેમ આવી ? બેટા સરોજ ! ”

“ તું શું જુએ છે ? માશી ! ” સરોજ હસતાં હસતાં બોલી. “ હું આવી ન હોઉં તો તું કોની સાથે વાત કરે છે ? ”

વાતો કરતાં બંને દિવાનખાનામાં આવ્યાં. વાળુનો વખત થયો હતો એટલે નંદનખા રસોડામાં ગયાં હતાં તેથી ત્યાં કોઈ નહોતું.

માશી બાણેજ ત્યાંજ એક સોફા ઉપર બેઠાં. થોડી વાર મુઠ્ઠી કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. બની ગયેલા બનાવ વિષે બંને જણાં વિચારમાં પડી ગયાં હતાં.

અંતે સરોજે મોં બોલ્યું:—“ માશી ! મને તારે માટે બહુ ચિંતા થતી હતી...”

“ હાસ્તો. બાણેજ માશીની ચિંતા નહિ કરે તો કોણ કરશે ? મેં તને આજ સુધી ઉછેરી મોટી કરી તેનો બદલો વાળવા માટે, ખરેખર ? ”

“ તેએ ખરું. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો. “ પણ ખરેખર, માશી ! તું પેલા ઘરમાં બરાઈ અને જુરખાનો છેડો બહાર રહી ગયો તેથી મને બહુ શીકર થવા લાગી. મને નક્કી લાગ્યું કે હવે પોત”

થઈ જશે. પણ—”

“ મુલાએ મને ખારી મળી આવી, અને મુલાએ સંકટમાંથી

ઉઘારી. ” માણેક વચમાંજ બોલી ઉઠી.

“ પછી તું ક્યે રસ્તે આવી ! ”

“ આવી ઉઘાડી હું આબુમાંની સાંકડી ગલીમાં ઉતરી પડી. ત્યાંથી ડાબી આબુ પર જતાં પસ્ટન ચાંકીનો રસ્તો દેખાયો. ત્યાંથી
“ હાફતી ગાડી કરી લીધી...”

“ ત્યારે તો મહજ માટે બચી ગઇ, હોં. ”

“ એમ ? ”

“ આબુમાંની ગલીમાં થઇનેજ મી. શ્રીપતલાલ ઘરને આગળને આરણે ગયા હતા. તે વખત જો તું તેમને દેખાઇ હોત તો જરૂર પકાઇ જાત. ”

“ એમ ? ”

“ હા. એ તો પ્રભુએ બચાવી લીધી. ”

“ હાસ્તો. પણ સરોજ ! પછી ભુરખાનું શું થયું ? ”

“ કઃળું ! ”

“ એટલે ? ”

“ બકરૂં કાઢતાં ઉઠ ! પેડું માચી ! ” સરોજ બોલી. “ ભુરખો તો પોલિસના હાથમાં ગયો. ”

“ હે ! પોલિસ ત્યાં આવી હતી ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે ? ”

“ શ્રીપતલાલ તેને પોલિસ માણા પર લઇ ગયા છે. ”

“ જો. સરોજ ! હું કહેતી હતી છતાં ” માચીએ કહ્યું. “ કે એ માણસ આપણને નડશે; એને ન બોલાવ ! પણ તેં માન્યુંજ નહિ. ”

“ માન્યું હતે તોયે શું ? ”

“ તો આવું ન જાતે. ”

“ નાવે. ” સરોજ બોલી. “ પેલા મારવાડને ત્યાં મચેલી ચો-

રીનો કેસ શ્રીપતલાલના હાથમાંજ હતો એટલે ગમે તે રીતે પણ એ શોધ આમ આવતેજ. હશે, જે થવાનું હતું તે થયું, હવે આગળ શું કરવું તેનો...”

“ પણ થવાનું શું હતું શું થયું તે જરા બરાબર વર્ણન કરીને કહે તો ખરી ? ”

સરોજે બંધી વાત વર્ણવી. શ્રીપતલાલે બુરખાનો છેડો ઝાલવાનું પાતાને સોંપ્યું તે, તેમણે આગળ જઈ ધરના માત્રિકાને ચોરને નામે ભડકાવ્યા તે, તથા અતે મુદ્દામાલ તરીકે કાળો બુરખો હાથ લાગ્યો તે લઇને તેઓ ચાકી પર ગયા તે, ઈસાદિ યથાસ્થિત વર્ણવ્યું. વળી તે બોલી:-“ ત્યારે, માશી ! હવે શું કરવું ? ”

“ શાને માટે ? ”

“ આ કાળો બુરખાને માટે. ”

“ હો ગયો તો. ચૂસામાં ગયા એ દશ ફીઆ !

“ તે તો ગયાજ છે ને-તેં એને બીનામાં પડતો મૂક્યો ત્યારથી. ”

“ ત્યારે હવે શું છે ? ”

“ પણ શ્રીપતલાલ ચાકી પર જઈને એના શિવનારને બોળી કહાવશે એટલે તરત આપણે પકડાઈશું. ”

“ છટ્ટ, છટ્ટ, એમ આ મુંઝાઈ શહેરમાં એક યુગવતો શિવનાર હાથ લાગતો હશે કે ? એવા તો આ શહેરમાં અનેક બુરખા ફરતા હશે, અને હજારો બહાર ગામ ગયેલા હશે; તેમાં એ કેવી રીતે માલમ પડશે ? ”

“ આ તો ખરેખર, બકડું કાઢતાં ઉંટ પેડું ! સરોજ ! ” માણે-કબૌરી મંબીરતાથી બોલી. “ એવો નકામો બપ રાખવાની કંઈ જરૂર નથી. એમ દાર્ઘ્ય દરજ્જા હાથમાં આવવાનો નથી. તેમ આપણી દરજ્જાને પૂછાવશે ત્યારે ક્ષી ! ”

“ પણ ચંપા દરજ્જાની સિદ્ધાંત ક્ષી નહિ રહેશે. ” સરોજે

પોતાની સાડીનો પાલવ સંકારતાં કહ્યું. “ અને વળી એ બોળી બટાક જેવી-વિચાર ક્યાં વિના બધુયે ક્ષી દે એવી છે. ”

“ ત્યારે આપણે એને પહેલાંથી ચેતવીએ...અરે, પણ આ શું ? સરોજ ! ”

પાલવ સંકારતી સરોજના ડાબા હાથ પર વળી કાંઈક ચિહ્ન પેલું બેઠી ત્રિશૂળ-ઝાંખું ઝાંખું દેખાતા લાગ્યું હતું. માસીની તે પર નજર પડતાં તે ચમકીને બોલી ઉઠી.

સરોજે તે બેયું. તેને હાથ પર દુઃખવા લાગ્યું. તેને જાણે તે ગણકારતી ન હોય તેમ ઉઘાસથી બોલીઃ—કંઈ નહિ, માસી ! એ તો ફું ફેડી લઈશ. ”

“ તેને કાંઈક ત્રિચિત્ર વિચાર સૂઝ્યો હતો તેથી માત્ર એટલુંજ બોલી સરોજ માસીને ત્યાં છોડી એકદમ પોતાના ખંડ તરફ ચાલી. ત્યાં તેણે પોતાનાં હુમડાં બદલી નાંખ્યાં. ત્રિશૂળાકાર દેખાતો બધે થવા લાગ્યો, એટલે નીચે આવી માસીને કહ્યુંઃ—“ માસી ! આજે મને બુખ નથી, તેથી મારે ખાવું નથી. બાને કહેજો. ”

“ તું રખડીને આવી છેને—”

“ હા. તેથીજ. ”

“ તને બુખ લાગી નથી ? માંડી ચોડુંક તો ખાઈ લે. ચાલ. મહારાજે ક્યારનું રાંધી નાંખ્યું છે...”

“ પણ મારે તો બિલકુલ ખાવું નથી. ”

“ બે પુરી ખાય તો—”

“ મને જોર બુધમથી ખવાડીને મારી નાંખવી છે, માસી ! ! ” સરોજ રોષ ચડાવીને બોલી. “ તું તારે જમને બાને ક્ષી દે. મને એટલો બધો શાક લાગ્યો છે કે મારાથી ઉભાં રહેવાતું નથી. ફું અત્યારેજ ઉપર જમને ઉંધી જઈશ-જઈશ છું. વચમાં મહેરબાની કરીને મને જરા પણ ઉડાડવા આવીશ નહિ. ”

“ વારૂ જ ત્યારે જઈને નિરાંતે સૂઈ જા. ”

“ પણ કોઈ મને ઉડાડવા આવે નહિ, તે ધ્યાન રાખજે, હોં ”

“ કીક. હું બાને કહું છું. ”

“ મને કોઈ અધવચ ઉડાડશે, તો હું તારી સાથે લડીશ. ” એમ બોલતી સરોજ પાછી દાદર ચઢી ગઈ. પોતાના ખંડમાં આવી અંદરથી દાર બંધ કર્યું. એ સમયે ઘડીઆળમાં નવના ટકોરા થતા હતા. તે તરફ ધ્યાન જતાં તે હૃદય સાથેજ બોલીઃ—“ નવ વાગ્યા છે. હવે જમીને બધાં સૂઈ જશે. કોઈ ઉડાડવા નહિ આવે. હું માઈ કામ કરી લઉં. ”

એમ વિચાર કરતાં તેણે એક સાદું ગવન કાઢી અરિસા સામે ઉભાં રહીને કાઢીઆવાડી ફેંટા બાંધી લીધો. અનુભવ ન હોવાને લીધે બરોબર ન બોધાયો. પરંતુ એને બહુ સુંદર દેખાવાની જરૂર પણ ન હતી. તે અંધાર રહેતાં તેણે પોતાની પેટીમાંથી એક સફેદ અખંભો કાઢ્યો અને પહેરી લીધો.

બરોબર એક દરજ્જાના જેવા વંશ કર્યો. ખંડની અંદરની એક નાની બારી ઉઘાડી તેમાંથી ઝડપામાં ઉતરી બહાર આવી. પગમાં જોડા પણ પહેર્યા ન હતા.

આમ તેમ દૃષ્ટિ નાંખી તે ચાલતી થઈ.

x x x x x

પેલો મુદ્દામાલ—શુરખો લઈ શ્રીપતલાલ સાતેક વાગે ચોક્કી પર પહોંચ્યો. સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ કંઈ કામે બહાર ગયા હતા તેથી તે આવે ત્યાં સુધી શ્રીપતલાલને તેની વાટ જોવી પડી.

અર્થાં પોણે કસાક ગેસી રહ્યા પછી સાહેબ આવ્યા. શ્રીપતલાલે તેની એકાંતમાં મુલાકાત લઈ પેલો શુરખો બતાવ્યો અને સર્વ હકીકત વર્ણવી.

જુરખાને આમ તેમ ઉચલાવી ખારીકીથી જોઈ સાહેબે કહ્યું:-
“ ડીક, એ તો તરત પત્તો લાગશે. આ જુરખાનો દરજ્જો તરત પકડશે. એની સીલાઈ કાંઈ જેવા તેવા કારીગરની નથી...”

“ અલબત્ત, એનો સિવનાર કોઈ હુંથીઆર દરજ્જો છે, એમાં તો કાંઈ શંકા નથી. ”

“ મને લાગે છે કે સ્વદેશીસ્ટોર જેવા કોઈ જગજગર કારખાનામાં તેમાર થયેલો છે. ”

“ તેમ પણ હોય. ”

“ ડીક છે. ગમે તેમ હશે, પણ તમે હમણાંજ ઘેર જાઓ અને જમીને પાછા અહીં આવી પહોંચો મી. શ્રીપતલાલ ! એટલામાં હું ટેલીફોનથી દરેક મોટા મોટા સિલાઈ કારખાનાના માલિકોને બોલાવી મંગાવું છું. દરેકને આ જુરખો ખાનગીમાં ખતાવીને એનો સિવનાર બોળી કાઢું છું. એટલામાં તમે આવી પહોંચો, એટલે પછી આપણે તેની સાથે વાતચિત કરીશું. ”

“ ડીક જેવી તમારી ઇચ્છા. ”

“ પણ આવવાનું બૂલશે નહિ. ”

“ કેમ બૂલું ! ચોર શોધવાની ગરજ મારે છે. ”

એમ કહેતાં શ્રીપતલાલે ચાલવા માંડ્યું, સાહેબે બે ચાર લીટી જેમીને ટેલીફોન પર જઈ “ એલાવ, એલાવ ” કરવા માંડ્યું. બધાં પોલીસ સ્ટેશન પર ખબર આપી દીધી. તેટલું કરતામાં નવ વાગી ગયા.

પછી સાહેબે કસાર્કને બોલાવ્યો. શ્રીપતલાલે જુરખો હાથ લાગ્યાની જે ખીના વર્ણવી હતી તેનું સ્ટેટમેન્ટ લખવાની આજ્ઞા આપી. કેવી રીતે લખવું તેની સમજ આપી પોતે હોટેલમાં જઈ પોતાનું ખાણું ખાવાનો વિચાર કરતા હતા, એટલામાં એક જમાદાર અંદર આવ્યો.

“ સાહેબ ! બહાર એક જુવાન આપને મળવા આવ્યો છે. તે મુગ્ધ છે—કંઈ બોલતો નથી. દશાસ્તથી કહે છે કે મને શ્રીપતલાલ સાહેબે મોકલ્યો છે. ”

“ શ્રીપતલાલને પણ આ શું સુઝ્યું છે ? એક કામ પર મંડાવે તે મંડાવજ ! પોતે ખાવા જતાં જતાં પણ મારે માટે કામ વધારી નય છે. મને ક્યારે ખાવાનું મળશે ? ડીક છે. જા મોકલ તેને અંદર. ”

૧૧

તરણુ દરજી શિવલો !

જમાદાર બહાર ગયો. થોડીવારે એક તરણુ દરજી—જેને અમારા ચતુર વાંચકોએ સરોજ તરીકે તરત પારખ્યોજ હશે, તે દાખલ થયો. તેણે એક હાથમાં ગજ અને બગલમાં થોડુંક કાપડ વીટા વાળીને ઝાલી રાખ્યું હતું. પ્રવેશ કરી તેણે સાહેબને નીચા વળીને સલામ કરી; અને ટેબલથી બે વારને અંતરે ઉભો.

“ કેમ ? તું ક્યાંથી આવ્યો છે ? ”

સરોજ—અજવા કહેવા ઘો આપણો બનાવટી શિવલો દરજી—દશાસ્ત કરવા લાગ્યો. થોડી વાર સુધી તો સાહેબને કંઈ સમજ પડી નહિ. કંટાળીને તેમણે પૂછ્યું:—“ તને કાણે મોકલ્યો ? ”

શિવલાએ એક કામગીરી કાપલી ટેબલ પર મૂકી દીધી. તેમાં લખ્યું હતું:—

તા.

૧૯૧૬.

મે. સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ,

આ ચીઠ્ઠી લાવનાર એક હુંશીઆર દરજી છે. તે મારી ઝોળ-ખાણુનો છે અને મને રસ્તામાં મળ્યો એટલે આપની પાસે મોકલી આપું છું. તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખી જુરખો તેને બતાવશો.

તે જાતે મુગો છે એટલે આપને તેની સાથે વાત કરતાં હરકત પડશે, એમ ધારી મેં એને કામ સમજાવી દીધું છે. આપ માત્ર એને ખુરખો ખતાવશો એટલે એ કાણે શિવેનો છે તે જાણતો હશે તો! કહેશે. એજ

હી. આપનો

શ્રીપતશાસ ગુર્જર.

ચીટ્ટી વાંચી સાહેબને વિશ્વાસ આવ્યો. તે શિવશાસને જે રૂમમાં ખુરખો રાખ્યો હતો ત્યાં લઈ ગયા, અને એક ટેમ્પલ પર મૂક્યો. એક ખરા અનુભવી હરજીતીજ હમથી સરોજે ને આમ તેમ ઉચ્ચવાની જોયો. જેતાં જેતાં પોતાના મોં પર ઉત્સાહનાં ચિહ્ન દેખાડવા લાગી. વળી કાપડના એક ખૂણા પર રાતો કામ પડેલો જોઈને તો આનંદથી અને આશાથી સાહેબ તરફ દશરત કરવા લાગી.

“કમ, શું છે ! શિવનાર જડશે !”

સરોજે હમથી ડોકું ધૂણાવી દા કહી.

સાહેબે પાછું પૂછ્યું:—“કાણે શિવો લાગે છે !”

ગજવામાંથી એક જૂની પેન્સીલ કાઢી કાગળની કાપડી પર લખ્યું, “અમારા કારખાનામાં શિવાયલો હોય એમ લાગે છે. પણ તે અમારા માલિકને ખતાવ્યા વિના ઓગખાશે નહિ. માફ શીરનામું લખી લખને આપો તો આ ખુરખો હું તેને ખતાવવા માટે કારખાને લઈ જઈ.”

કાપડી વાંચી સાહેબે પૂછ્યું:—“અત્યારે કારખાનું ચાલતું હશે ?”

“હા.” એમ ડોકું ધૂણાવીને વળી કાપડીમાં લખ્યું, “હાલ દીવાળી પાસે આવતી હોવાથી અમારી શોપ રાતદિવસ ચાલે છે. ધેરથી વાળુ કરીને હું હમણાં ત્યાંજ જતો હતો, એટલામાં રસ્તામાં મને શ્રીપતશાસ સાહેબ મળ્યા.”

થોડીક વાર સુધી વિચાર કર્યા પછી અતે શિવશા હરજી સામે

જોઈ સાહેબે ડોકું ધુણાવ્યું.

“ ઉંહું. આવો મુદામ. સ કાંઈ એમ કાંઈને આવી શકાય નહિ. ”
તેણે કહ્યું.

“ જેવી તમારી મરજી. ” સરોજે ઇશ્વારતથી કહ્યું: અને જાણે પોતાને કંઈ દરકાર ન હોય તેમ આશીસની બહાર જવા માટે પગલાં ભર્યા.

“ હાં, ઉભો રહે. તું જઈને તારા માલિકને મોકલજો. ”

વેષધારી ચિવલો ઉભો રહ્યો.

“ સાહેબ ! તેમને જરા પણ નવરત્ન નથી. આજે કાંઈ તેઓ આવી શકે એમ નથી. ”

“ તેના નુકસાનનો બદલો મળશે. ”

“ પણ તે કરતાં એક જમાદારને મારી સાથે મોકલો. ” સરોજે કામળ પર લખ્યું. “ એટલે હું જુરખો લઈ જઈને શેઠને બતાવીને તેની સાથે પાછો મોકલીશ. ”

“ હાં, એમ થશે; પણ તું જલદીથી જુરખો પાછો મોકલી આપજો; કારણ કે પત્તો ન લાગે તો બીજાને પણ બતાવવો પડશે. ”

“ ચિંતા નહિ. ” ઇશ્વારતમાં જવાગ મળ્યો.

સાહેબે એક જગા જમાદારને બોલાવ્યો. આશીસમાં આવી તે સલામ ભરી દૂર ઉભો.

“ જા આ દરજ્જાની સાથે એના માલિકને જુરખો બતાવીને એ તને પાછો આપશે તે જલદી અહીં લઈ આવ. ” વગેરે કહીને સાહેબે તેને શા કામે જવાનું હતું તે સમજાવ્યું.

સરોજે જુરખાની નાની સરખી ઘડી વાળીને બગલમાં મારી લીધી, અને સિપાઈ દાદાની સાથે ચાલવા માંડ્યું. એ ડગલાં ચાલ્યા

એટલામાં સાહેબે સિપાઇને પાછો બોલાવી કહ્યું:—“ જોજો, આ ભુરખો શ્રીમતી મુદામાલ છે તે પર ખ્યાન રાખજો. બોવાશે તો તારો કાન પકડવામાં આવશે.

“ ડીક. ” જમાદારે જવાબ આપ્યો, અને પેલા બનાવટી દર-જની સાથે ચાલવા માંડ્યું.

એ વખતે રાત્રિના દશ વાગવા આવ્યા હતા. સાહેબને પોતાનું ખાણું ખાવાની એટલી તો ઉત્કંઠા-અપેક્ષા થઈ રહેલી હતી કે મી. શ્રીપતલાલની જમીનગીરી કાવનાર શિવલા દરજીને વિશે વધારે ચોકસી કરવાનું કે તેના માલિકનું કારખાનું ક્યાં છે તે પૂછવાનું પણ યાદ ન આવ્યું.

પેલા બે તો ચાલી નીકળ્યા ! ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં સરો-જને હાથ પર દુઃખવા લાગ્યું. જોયું તો હાથ પર ડાબ દેખાવા લાગ્યો હતો. હવે આ સિપાઈદાદાની નજર કેમ ચૂકવવી તેના વિચાર આવવા લાગ્યા. તેણે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. જમાદાર પણ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો. સરોજ ધીની પડી ગઈ, તો તે પણ ધીમે પડ્યો. સરોજે અનિયમિત વેગથી ચાલીને તેનાથી છૂટા પડવાને બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પણ એમ તો કાંઈ વળે એમ લાગ્યું નહિ.

પુષ્કળ ચાલ્યા પરંતુ હજી કારખાનું તો આવ્યું નહિ. તેથી ત્રી સાથેનો જમાદાર કંટાળી ગયો.

“ અલ્યા ! એઈ ! ક્યાં છે તારા શેડનું ઘર ? ”

“ આ થોડે દૂરજ છે. ”

ત્રણ થોડે આગળ ચાલ્યા. સરોજ હવે બીજોજ ઉપાય કરવાનો વિચાર કરવા લાગી. બંને ફ્રેંચ પૂલ પાસે આવી પહોંચ્યા હતા. પૂલ પરથી નીચેના રસ્તા પર ઉતરવા માટે દાદર દેખાયો અને તે સાથેજ સરોજને એક વિચાર સૂઝ્યો—પેલા બેદી ત્રિશળે સૂચ્યો !

તેણે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું: જમાદાર પણ થાકી ગયો હતો તેથી તેણે ફરીથી પૂછ્યું:—“ હવે તે ક્યાં, મને ફરીઆમાં લઈ જઈને નાંખવો છે ? ”

“ નારે પેકું દેખાય કારખાનું. ”

એટલું બોલી સરોજ સડસડટ પગથીયાં ઉતરવા લાગી. તે રખેને નાશી જશે એવો ભય લાગતાં સિપાઈ પણ એકાએક પગથીયાં ઉતરવા લાગ્યો. અર્ધે ઉતરીને સરોજ એકાએક ઉભી રહી. અને ખાનુ પર ખસી જઈ દોડી આવતા સિપાઈના માર્ગમાં પોતાનો એક પગ આડો ધરી દીધો. તે જોઈ દોડતો આવ્યો કે તરત તેના પગની અડફટ લાગવાથી પગથીયું ચૂક્યો. પોતાના જાડ શરીરનું સમતોલપણું નહિ રહેતાં તે ઉથલી પડ્યો.

તેનું ભારે બીમ જેવું શરીર દડપડ દડપડ સીડીનાં પગથીયાં ઉતરી પડ્યું. પથ્થર સાથે માથું અફળાતાં બિચારાને પુષ્કળ વાગ્યું, અને નાક છુંદાઈ ગયું, પણ તેની કાણુ સંભાળ લે ! આપણી ઉદાર નાયિકા સરોજ ત્યાં હોત તો જરૂર તે બિચારાની શુશ્રૂષા કરતે !

પરંતુ તે તો કાળા ગુરખાની વ્યવસ્થા કરવામાં રોકાઈ હતી. સેંડહર્સ્ટ રોડ પર પાછી આવી તેણે ઉતાવળે ચર્ચરોડને રસ્તો લીધો. એ વખતે માર્ગમાં ઝાઝાં માણુસો ન હતાં તેથી તેના આ પુણ્ય કૃત્યને જોવાનો લાભ ઘણા થોડા માણુસોને મળ્યો હશે.

સરોજ ઘેર પહોંચી પણ ગઈ.

આ તરફ આપણા જમાદાર સાહેબ મહા કટ પામતા, દુખતા હાડકાને પંખાગતા પંખાગતા ઉડ્યા. જુવાન મુગા દરજીએ પોતાની સાથે દ્વાથ ચાલાકી કરી તે માટે શરમાતા અને ગુસ્સે થતા તેને શોધવા લાગ્યા.

“ એઈ ! અહીંથી એક ગોરા જુવાનને નાશી જતાં જોયો છે !

ને ક્યાં ગયો ? ” એક રસ્તે જનારને પૂછ્યું.

“ કયો જુવાન ? ”

“ તેના ખભા પર એક કાગો જુરખો નાંખેલો હતો અને દરજી જેવો દેખાતો હતો તે. ”

“ અમે ચરકી છે કે શું ? ”

એમ બેસતો રસ્તે જનાર તો રસ્તે પડ્યો. મુંબાઈ શહેરમાં તે વળી એમ વખડતા માણસોના પતા લાગતા હશે ? ત્યાં દરેક જણુ પોતાનાજ કામમાં મશગુલ હોય ત્યાં અરિથર નાસતા માણસને માટે કોણ જવાબ દે ?

અંતે જમાદારને હુદ્દિ મુઝા કે એ હુમ્મ્યા દરજીની ખાનગી ખાત્રી કરવામાં વખત વીનાડવા કરતાં જરૂરી ચાકી પર જઈને સાહેબને ખબર આપવી એજ વધારે સાહેબ પડશે. પોતે ઘણાજ કપડાંને પાત્ર થયો હતો તેનું એને ભાન હતું, તેથી જ્હીનો જ્હીનો તે થાણા પર ગયો.

x x x x x

નાંદનખાને અંગે સચ્ચ શાંતી પથરાઈ ગઈ હતી. ફક્ત ઘરનું કામ પતી જવાથી જુદાં નોકર પાંડુ અદારના આગમાં આવી એક માંકડા ઉપર એકા એકા પોતાના નેસાસુર અવાજથી કેટલાંક કાંકડી પદ લલકારતો હતો.

થોડી વાર પછી તેને આગના એક મૂણમાં કોઈ આવતું હોય તેવા પગનો ઘસારો સંભળાયો. તેણે ધારીને એક માંડયું તો આગના મૂણમાંથી અંગણની પાછલી ભીંત તરફ કોઈ છુપાઈને જાય છે એમ તેને દેખાયું.

પહેલાં તો તેના મનમાં મૂતનીજ કલ્પના આવી. એથી તે બિચારો ભયથી આંખો મીંચી મોટે અવાજે “ જય હનુમાન ! જય

મારૂંતિ !!” કરવા લાગ્યો. પણ થોડી ક્ષણ પછી તેણે આંખ ઉઘાડી તો તેને માલમ પડ્યું કે સરોજ બહેનના ઓરડાની ડોઝાખારી ઉઘાડી તે જૂત તો ઘરમાં ગયું. એટલે તેની જૂતની કદપના ઉડી ગઈ અને ચોર આવ્યો હશે એ વિચાર સુઝ્યો. તરતજ તે ઉડીને ખંગલામાં મથે અને નંદનખાના ઓરડાની સાંકળ ખખડાવા લાગ્યો.

“ ઉડો. ઉડો. બા સાહેબ ! ચોર આવ્યાહે. લવકર ઉડો. ”

નંદનખા ચમકીને બહાર આવ્યાં. માણેક પણ સફાળી ઉડી. ખીજ નોકરો પણ આંખ ચોળતા આવ્યા.

“ ક્યાં છે ચોર ? ”

“ ઉપરચી ઓરડીમાં ધુસલા છે. ”

“ ક્યારે ધુસ્યો ? તેં ધુસવા કેમ દીધો ? ”

“ આતાં ધુસલો. ”

“ ક્યાં છે ? ક્યાંથી ધુસ્યો ? ”

“ બહેન સાહેબની ખોલીમાં ધુસલા. આતાં દેખેલો છે. ચલા બાસાહેબ ! ત્યાં તપાસ કરા. બા ! લવકર તપાસ કરા. મી ખાંક પર બસલો હોતો તે વેળા દેખ્યો છે. ”

“ સરોજની ઓરડીમાં ગયો ? ” એટલુંજ ખોલી નંદનખા માણેકને સાથે લઈ ઉપર ગયાં. પાંદુ પણ પાછળથી ફાનસ લઈ ચડ્યો. સરોજના ખંડનું બારણું બંધ હતું તે તેમણે ખખડાવ્યું.

“ સરોજ ! સરોજ ! ઉડ તો જલ્લદી. તારી ઓરડીમાં ચોર ભરાયો છે; ઉડ. ”

કોઈએ ઉત્તર આપ્યો નહિ. માત્ર કોઈ પેડીનું ઢાંકણ દેવાનું હોય તેવો અવાજ સંભળાયો. નંદનખાને એથી તે ઓરડામાં ખરેખર ચોર હોયો જોઈએ અને તે મારી સરોજને મારી નાંખશે એવો ભય લાગતાં તેમણે ગભરાટમાં બારણું ખૂબ ખખડાવ્યું.

“ ઉઠ. ઉઠ. ઓ સરોજ ! તારી ઓરડીમાં ચોર છે. જલદી ઉઠ.”

“ હેં ! કાણ છે ? આટલી રાત્રે ઝડપડ કરવું. ”

“ એ તો અમે છીએ. ઉઘાડ જલદી બારણું. ”

“ કાણ ? બા ! ”

“ હા. હા જલદી બહાર આવ, ચોર છે ! ચોર ! ”

“ ચોર ! ક્યાં છે ? ”

એમ બોલતાં સરોજે બારણું ઉઘાડ્યું અને ગલરાટમાં આંખો ચોળતી બહાર આવી નંદનબાની પાસે ઉભા રહી.

“ ક્યાં છે ચોર ? બા ! ” તેણે આંખો ચોળતાં અને નિદ્રામાં અવ્યવસ્થિત થયેલાં પોતાનાં વસ્ત્રને સરખાં કરતાં પૂછ્યું.

“ આજ ચોરગ્રમાં. લાઇટ ચેતાવ. ”

માણેકઝોરીએ ઇલેક્ટ્રીક ચાંપ દાખી લાઇટ કરી, પણ અજબ છે કે ત્યાં ચોર ન હતો. ખૂણેખૂણે, કમાટની ઉપર, પેટીઓની પાછળ, અધે જોઇ વળ્યાં પણ ચોર તો નજ નડ્યો. ક્યાંથી જડે ?

“ બા ! તમને કાણે કહ્યું કે અહીં ચોર છે ?

“ આ પાંડુ તો કહે છે. ”

“ હા. હા. મી નજરે દેખ્યો છે. બાગમાંથી લપુન લપુન જતો હતો. ” પાંડુ બોલી ઉઠ્યો.

“ ક્યારે જોયો તે ? ”

“ આતાંય. ઘોળું ઘોળું પહેરેલું હોતું તેને. ”

સરોજ સમજી ગઈ કે એ ડોસાએ મને જ જોઈને ચોરની ખૂમ ઉરાડી છે. આપણા વાંચકો પણ એ પ્રમાણે સમજી ગયાજ હશે. નંદનબાએ પેટી દેવાયાનો જે અવાજ સાંભળ્યો હતો તે સરોજે પોતાનો ઝખ્ખો, ભુરખો વગેરે ઠેકાણે કરતાંજ થયેલો હતો. આંખ ચોળતી સરોજ બહાર આવી તે દોંગજ હતો !

“ અથ્થા પાંડુ ! તને કંઈ જૂત જૂત દેખાયું હશે. ”

“ નારે ના. જરાજર ચાલતા હોતા, માણસ જસા. તે મી જરાજર જોયા છે. ”

“ એસ એસ, તું તો કંઈને કંઈ ધર્મીમ ઉડાવ્યાંજ કરે છે. ” સરોજ બોલી—“ આટલો ઘરડો થયો છે ને આટલે દૂર તારી આંખે દેખાયુંજ કેવી રીતે ! ”

“ પણ દેખ્યો તો. હા રોડાવારી મધુન અંદર આસા હોતા. ”

“ પણ એ વારી તો અંદરથી બંધ છે, તે તારી આંખે દેખાય છે કે નહિ ? જરા પાસે જઈને જો. ”

હાસો પાસે ગયો. વારી તો અંદરથી એકસ બંધ હતી. સરોજ એવી જૂલ કરે એમ ન હતું.

“ તો કોઈ યીજન બોલીમાં ઘુસી ગેલા દશે. ”

“ પણ તે બંધ ક્યાંથી ! આ વારાનું તો વાસેનું હતું તે દેખાય છેને ! ” સરોજ મનમાં આનંદ પામતી બોલી.

“ તોએ આપણે તપાસ કરવી જોઈએ. આલો ઉપર વખતે કાતરીયામાં ભરાઈ એકો છે.ય. ” એમ નંદનયા વચમાં બોલી ઉઠ્યાં અને માણેકને ઉપર જવાની આજ્ઞા આપી.

સરે ઘરનો ખૂણેખૂણે તપાસી વળ્યાં, પરંતુ ચારનો પતો તો નજર જાયો, “ કીક મઝા પડે છે ” એમ માનતી સરોજ તો બહારથી નોકરની આંખની મરકરી કરતી હૃદયમાં આનંદ પામવા લાગી.

અતે સર્વ સાવધ થઈને ચૂતાં.

x x x x x

ઘુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ ખાણ ખાણ પાછા વારીસમાં આવ્યા ત્યાં શ્રીપત્રાલ ક્યારનો તેમની વાટ જોતો બેસી રહ્યો હતો.

“ કેમ સાહેબ ! કોઈ આવ્યું ? ”

“કાંઈએ આવ્યું નથી. આવશે, તમે પણ મને ઠીક તામ્ર આપવા માંડ્યો...”

“કેમ ?”

“ત્યારે શું ? પેલાને સવારે નહિ મોકલી શકાતે ? અત્યારે ને અત્યારે શું ઉતાવળ હતી ? એને લીધે માફ સપર કેટલું...”

“કોને મોકલાતે ?”

“પેલા મુખા દરજીને ?”

શ્રીપતસાક્ષના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. “કયો મુખો દરજી ? સાહેબ ! તમે કોને વિષે કહો છો ?”

વાંચક ! એ પ્રશ્નનો સંપૂર્ણ ઉત્તર શ્રીપતસાક્ષને મળ્યો હશે, ત્યારે તેને કેવી લાગણી થઈ હશે તે કહી લેવાનું હું તનેજ સોંપું છું. પોતાની બંધી મહેનત ધૂળ મગેલી જોઈ તેને અત્યંત દુઃખ થયું.

“જુડું સાહેબ ! તદ્દન જુડું.” શ્રીપત અતે બોલ્યો—“મેં કાંઈને મોકલ્યોજ નથી.”

સાહેબ પણ ઝંખવાણા પડ્યા. પોતે એવા એક અજાણ્યા માણસ ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો તે માટે તેને પસ્તાવો થયો. પણ હવે શું કરે ?

“ત્યારે શું તે તમને ખરેખર છેતરી ગયો ?”

“પણ ફિકર નહિ, તેની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. મેં તે બદમાસની સાથે મોકલેલો કાન્ટેનલ એવો ચતુર છે કે પેલાનું કાંઈજ વળવાનું નથી.....”

તે આગળ બોલવા માંડે તે પહેલાં તો આશીસનું દાર એકા-એક આફળાયું અને પેલો જાડો જમાદાર સમજતો, હાંફતો, નિશ્વાસ નાંખતો દાખલ થયો.

“સાહેબ ! સાહેબ ! ખાત થયો મારો. મને માફ કરો. દયા કરો.” વગેરે કાંઈ બોલતો—કરમરતો—રડવા જેવો થઈ મથેલો જમા-

ઘર, સાહેબના પગ આગળ બેસી ગયો.

બંને સફળરૂપે ચક્રિત થઈ ગયા.

“ આ શું ! ભરવો ક્યાં છે ? ”

“ સાહેબ ! એ બદમાશ નાશી ગયો, અને માર્યો, અને ગમડાવી પાડ્યો. સાહેબ ! હું તો મરતો બચ્યો. બુઝ્યો, સાહેબ ! ” એમ કહી તે જે જે જગ્યાએ ધ્વજ થઈ હતી તે બતાવવા લાગ્યો.

“ અરે મદદ ! હરામખોર ! ” સાહેબે ગુસ્સાથી કહ્યું. “ તને મજબુત અને હુશીઆર બોલેને તેની સાથે મોકલ્યો છતાં તેણે તને માર્યો, અને ગમડાવી પાડ્યો એમ કહેતાં તને શરમ લાગતી નથી ! લુચ્ચા...”

“ પણ સાહેબ ! તેણે મને પગથીઆં ઉતરતાં અડફટ મારી, એટલે...”

“ પણ તારી અકબલ ક્યાં ગઈ હતી ? તું છેક ફ્રેન્ચ પૂલ સુધી ગયોજ કેમ ? ત્યાં ક્યા તારા દાદા દરજીનું કારખાનું હતું ! ”

“ પણ સાહેબ ! એમાં એનો શો દોષ ? મુંબાઈના લોક દરી-આના પાણીમાં જઈને કે રાજગાઈ ટાવરની ટોચ પર જઈને પેટી કાઢે તો તેને અસંભવિત ગણતાં વિચાર કરેલાં પડે. હવે તો આપણે આગળ પગલાં લેવાં એજ સલાહ ભર્યું છે. ” શ્રીપતલાલે પોતાની નિરાશાની લાગણી જેમ તેમ ઢાંકીને કહ્યું.

“ અરે, પણ આના જેવો ચતુર એમ ક્યા આપને આવે તો અમારૂં પોલિસ ડીપાર્ટમેન્ટ કેમ ચાલશે ? ”

“ પછી તેં કાંઈ તેનો તપાસ કર્યો હતો કે નહિ ? ” શ્રીપતલાલે પૂછ્યું.

“ હાજી, પણ પતો નહિ.....” એટલામાંજ તેને કંઈક યાદ આવતું હોય તેમ માથું ખજવાળતો બોલ્યો, “ હા, સાહેબ ! પણ

પત્નો હાથશે ખરો. ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ મને એ નિશાની માફ છે, તેથી પકડાશે. ”

“ શું ? ”

“ તે જુરખો ખાંધ પર નાંખીને નાસતો હતો, ત્યારે તેના
અગા હાથ ઉપર એક કાળાશ પડતો અથ દેખાયો હતો...”

“ હું ! ”

“ હાહ. મેં ખરાખર જોયો હતો. તે ત્રિશગના જેવો અથો હતો. ”

“ શું, ખરેખર ! ! ”

શ્રીપત્નલાલ અને સાહેબ ચક્રિત થઈ પરસ્પર જોઈ રહ્યા. “ ત્યારે
શું મુંઝાઈ શહેરમાં ત્રિશગના ચિહ્નવળાં માણસો—ખદમાશો—હજુ પજુ
રખડે છે ? ”

૧૨

વીજલો ને બીજલો !

બીજે દિવસે સવારે માણેકગૌરીએ સરોજનું દાર ખખડવ્યું. તે
તરતનીજ ઉડી હતી, એટલે તેણે આંખો ઓળતાં બારણું ઉઘાડ્યું.
તેની મુઠા શાંત પણ ઉદાસીન હતી. કાલના ચોર સંબંધે નંદનનાને
કાંઈ શકા આવી ન હતી, પરંતુ માશીના મનનું સમાધાન થયું ન
હતું. એ ધાંધલમાં સરોજનો જરૂર કાંઈ હાથ હોવો જોઈએ એમ
તેને વહેંચ હતો.

“ સરોજ ! કેમ હમણાંજ ઉડી કે ? ”

“ હા. રાત્રે, મુઠા પાંડુએ જપવા દીધી નહિ એટલે પછી
ધણા વખત સુધી મને ઊંઘ આવીજ નહિ. ” સરોજે જવાબ આપ્યો.

માણેકગૌરી ધણાજ ધીમે અવાજે સરોજનો હાથ પોતાના
હાથમાં લઈ પૂછવા લાગી:—“ બેટા સરોજ ! હવે તારી પ્રકૃતિ કેમ છે ? ”

સરોજ સમજી નહિ.

“ કેમ ? ”

“ હવે તને કેમ લાગે છે ? ” માશીએ ફરીથી પૂછ્યું.

“ એટલે ? ” સરોજે પૂછ્યું, “ હું કાંઈ માંદી બાંદી છું ? ”

“ ના. પણ તારે હાથે હવે પેલું દેખાતું હતું તેનો દુઃખાવો નરમ પડ્યો કે નહિ ? ”

“ અંહ. ”

સરોજ માત્ર એટલુંજ બોલી, અને ચૂપ થઈ ગઈ. માશીની શંકા દ્રઢ થતી ગઈ.

“ કેમ બેલતી નથી ! સરોજ ! હજુ દુઃખે છે ? ”

“ નારે. ”

“ વારૂ. ત્યારે રાત્રિ ખરેખર ચાર આગ્યો હતા ? ” માશીએ વાત ફેરવી પૂછ્યું. “ સાચું કહેજો, સરોજ ! શું હતું ? ”

“ મને શું ખબર ? ”

“ તને કંઈક તો ખબર છેજ એમ મને લાગે છે. મારાથી છુપાવીશ નહિ હોં, સરોજ ! ”

“ ક્ષણીવાર સુધી સરોજે ઉત્તર નજ આપ્યો. માશીએ પૂછ્યાજ કયું. અંતે બાણેજ બોલી:—“ માશી ! તું મને કાંઈ પૂછ નહિ. મને ગભરામણ થાય છે. એ સત્યાનાશીયું ચિદન મારે હાથે હજુ શું કૃત્યો કરાવશે તે કાંઈ કહી શકાતું નથી. મને તેની બહુ ચિંતા થાય છે. ”

માશી:—“ ગભરા નહિ, બહેન હજુ એ વાતની ત્રીજા કોષ્ટને ખબર નથી અને કોષ્ટને પડશે પણ નહિ. માત્ર તું તારા બધા વિચારો અને ભાગણીઓ મને જણાવતી રહે, એટલે આપણે તેનો કાંઈ ઉપાય શોધી કાઢવા ચિંતા રહીશું નહિ...ડીક, પણ આ હું પૂછું છું, તેનો ખુલાસો તેં ન કર્યો. ”

“ શાનો ? ”

“ કાલના ચોરની ખટપટનો. ”

“ મારી ઝોલીમાં કાંઈ પણ ચોર આવ્યો નથી. ”

“ ત્યારે પાંડુએ કાને જોયો ? ”

“ મને. ”

“ શું ! ” માશીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. “ તને ? ”

“ હા. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો. “ માશી ! સાંભળ. હું બધું કહું છું. મારે બધું તને કહેવું જ નોંઠ્યું. પણ તું સાવધ રહેજે અને કાદને કાને વાત... ”

“ તેમાં તારે કહેવું ન પડે, સરોજ ! તું ખુદ દીલથી મને રપટ કહી દે. ”

સરોજે સધળું કહી દીધું.

પોતે દરજીનો વેશ લઈ પાછળની ખારીએથી નીકળી ત્યાંથી માંડીને ચોરીના ધાંધલ સુધીનો સર્વ ખુલાસો સરોજે કરી દીધો. માશી તો તે સાંભળીને ચક્કિતજ થઈ ગઈ.

“ મજબ કર્યો તેં તો છોકરી ! ”

“ માશી ! ” સરોજ દીન મુખે બોલી :—“ એ મને તે હોય પણ મને બહુ ચિંતા થાય છે. એ ચિહ્ન હવે ક્યારે જશે ? ”

“ આપણે એનો ઉપાય કરશું. સરોજ ! તું ગભરાઈશ નહિ. આપણા જેવા કુળવાન ઘરમાં એવું કશુંક પ્રભુ રાખશે નહિ. ”

“ મને પેલા બિચારા જમાદારને માટે પણ બહુ ચિંતા થાય છે. એ બિચારો પોતાની દુર જન્મવવા જતાં બર્ષ સપાટામાં આવી ગયો. તે નિર્દોષ માણસને કેવું દુઃખ થતું હશે ? ”

“ તેને આપણે યુક્ત મદદ કરીને આશાસન આપી શકીશું ? ”

“ હા. મેં તેનો નંબર નોંધ લીધો છે, એટલે તેનો પત્તા મેળવી

શકાશે. આજે હું તેને પચીસેક રૂપિયા મોકલી આપવાનો વિચાર કરું છું. ”

“ તે સારી વાત છે. પણ તે પેલા જુરખાનું તથા જલસાનું શું કર્યું ? ”

“ પેલી પેટીમાં પડ્યાં છે. ”

“ તેનો નાશ કરવો પડશે ? ”

“ હાસ્તો, પણ આટલાં બધાં માણસની વચ્ચે તે કેમ થશે ? ” સરોજે કહ્યું.

“ આમ કરીએ. થોડા દિવસ માટે આપણા કાલાખાને બંગલે રહેવા જવાની તું બા પાસે રજા મેળવી લે, હવા ફેરનું બહાનું કાઢી શકાશે, પછી ત્યાં સૌ થશે. ”

વાત સરોજના ધ્યાનમાં ઉતરી. મારી ભાણેજે સંતલસ કરી અને બપોરે જમ્યા પછી બાને વાત કરી રજા મેળવી. નંદનખાના પિતા ત્રણાજી ધનાઢય હતા; અને તેમને પેટે છોકરો ન હોવાથી સર્વ મિલકત નંદનખાને મળી હતી. પતિને પણ સારો પગાર મળતો હતો તેથી પોતે બચાવેલા ધનને સ્થાવર મિલકતમાંજ તેણે રોકી રાખી હતી. મુંબાઈ શહેરમાં જુદે જુદે ફેક્ટોરે બે ત્રણ બંગલા તેણે લઈ રાખ્યા હતા.

ઘરકામની અનુભવીયણ મારીએ જરૂરના સામાન વગેરેની તરત તૈયારી કરી લીધી. એક ગાડું ભાડે કરીને સામાન આગળથી પાંક સાથે રવાના કરી દીધો અને સાંજે બંનેએ મોટરમાં જવાનું ઠરાવ્યું.

x x x x

સવારે પાછો શ્રીપતલાલ ચોકી પર ગયો. સાહેબ કાગળીઆં વાંચતા બેઠા હતા.

“ શ્રીપતલાલ ! આજ ક્યારનો શોધ કરી રહ્યો છું, પણ કોઈ પણ દરજ્જીની શોપમાં મુગો કારીગર નથી, તેમજ કોઈપણ કારખાનામાં શિવજી નામનો માણસ પણ નથી.

શ્રીપતલાલ હત્યો.

“ સાહેબ ! એ બધી શોધ ખોટી ! તે દરજ્જા હતોજ નહિ, અને તેનું નામ શિવસો પણ નહિ હોય. એ તો બધું ખનાવટીજ. હવે એની શોધ કરવી નિષ્ફળ છે તે કેવી રીતે હાથ લાગવાનો છે ?... પણ હાં, એક ઉપાય છે હજી. ”

“ શું ? ”

“ તમે તે દરજ્જાને જાતે જોયો છે કેની ? ”

“ અલખત. ”

“ ત્યારે તો તમને તેનો અહેસા થાદ હશે. ”

“ ગોરો સરખો જીવાન હતો... ”

“ આપણે બદમાશોની આશ્પત્રમાં જોઈએ તો કદાચ પકડાઈ આવે. ”

સાહેબને ઉત્સાહ આવ્યો.

“ ફીક સૂચવ્યું તમે. ” એમ કહી તરત એક જાડા ચોપડા મંગાવ્યો. મુંબાઈ શહેરમાં ફરતા સર્વ બદમાશોની જામીઓની તે આશ્પત્ર હતી. દરેક જામીની ઉપર તે માણસનું ખરું નામ લખેલું હતું અને નીચે તેણે જુદે જુદે વખતે ધારણ કરેલાં ખનાવટી નામો, તેની ઉમ્મર, જાત, ઠેકાણું વગેરે બાબતો લખેલી હતી. સાહેબે એક પાનું ઉપાડ્યું.

“ આ જામો, તમારો ‘ દામા ચંજી ’ ત્રિશળની નિશાનીને લીધે... ” સાહેબે વાંચવા માંડ્યું.

“ હવે મરવા છો, એ બિચારાને. ક્યારનોયે તે કુંકઈ ગયો. હવે એની સાથે શું માથાં ફેડવાં ? આગળ પાનાં ઉઘલાવો. ”

“ અને આં રહ્યો એનો સાથીદાર વીજસો. ” સાહેબે એક જામી પર આંગળી મૂકી કહ્યું. “ કેમ એ સખસ જીવે છે કે મરી ગયો ? ”

“ અરે જીવે છેને ” શ્રીપત્રાલે ઉત્તર આપ્યો. “ બિચારો મોચીની દુકાન કાઢી બેસે છે. ”

“ એની છબીની નીચે શું લખ્યું છે ? વાંચો. ”

શ્રીપત્રાલે મોટેથી વાંચવા માંડ્યું:-

“ નામ-પુંજલાલ લગા.

ધંધો-હિરા મોતી ચારવાં, ચારેલાં વચાતાં રાખવાં વચવાં વગેરે.

ઉંચાઈ-સાડા પાંચ ૫૮.

વજન-૧૪૦ પૌંડ.

ચહેરો-કાળો. શીળીનાં ચાડવાળો.

દામા ચંબુનો જીનો સાગ્રીત, તેની પહેલાં કેદમાંથી ફૂટેલો. પછી મિસ સરોજિની નામની બાળાએ આપેલા પૈસાથી કામાડીપુરા નં. ૧૧૯૬ માં નામ બદલી મોચીની દુકાન માંડી બેઠેલા. છત્તાદિ. ”

“ મિસ સરોજિની ” નું નામ બદલાયેલી આદ્યમમાં લખાયેલું જોઈને શ્રીપત્રાલે લાગી આવ્યું. એ એ શબ્દો વાંચતાં વાંચતાં તેને કંઈ કંઈ વિચાર થઈ આવ્યા.

“ બસ. આ મિસ સરોજિની આવા ધણા હરામખોરોને મદદ આપે છે તે એને હવેથી અટકાવવી જોઈએ. ” શ્રીપત્રાલે વાંચી રહેતાં સાહેબે કહ્યું.

“ કેમ ? ” શ્રીપત્રાલે પૂછ્યું. “ એ બાળા તો માત્ર પરાપકારનું કામ કરે છે અને એવી રીતે ધણાઓનું જીવન સુધારી દે છે. એને અટકાવવી ઉચિત નથી...”

“ શું તમે તેને ઝાળ્યો છો ? ”

“ હા. અહીંજ ઝાળખાણ થયેલી, ત્યાર પછી હું તેને ઘેર પહોંચાડી આવ્યો છું. ”

સાહેબે મોઢું મલકાવ્યું.

“ કેમ હસો છો ? ” શ્રીપત્તાએ પૂછ્યું.

“ તમે તેના પ્રેમમાં પડ્યા લાગો છો ! ”

શ્રીપત્તાએ કંઈક શરમાયો.

“ નારે, એવું કાંઈ નથી.....હાં. પણ આમળ પાનાં ઉધલાવે. આ દરજ્જો ફોટો જડે કે કે નહિ, તે નોંધએ. ”

આખી આત્મમ પૂરી થઈ પણ શિવજી દરજ્જો ચહેરા સાહેબને જડ્યોજ નહિ. તે કયાંથી જડે ! કુમારી સરોજિનીની છાતી લેવા કાણ ગયું હતું ?

અતે આત્મમ ઉંચી મૂકી. આ લુન્ચ દરજ્જો પનાં મેળવવાજ નોંધએ એમ ગંભીરે લાગ્યું. તે ફરી રીતે મળે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

“ અજ્ઞાત જેવું છે કે એના હાથ ઉપર પણ ત્રિશૂળ જેવું ચિહ્ન દેખાયું હતું ! ”

“ એ કાન્સ્ટેબલે તે નોંધ્યું એ કદાચ યત્ન : નહિ તો આપણને ખબર ન પડતે કે મુંબઈમાં એવા કલંકવાળાં મનુષ્યો હજી હજી છે. ”

“ પણ તે જ્યાં દામા ચંબુના વંશનાં હશે ! ”

“ કાંઈ કહી શકાય નહિ. ”

“ એ સખસ આજે જીવતો હોય તો આપણે તેને પૂછી નેતે. ”

“ એમ કાંઈ તે ખરે જવાબ આપે કે ! ”

“ અજ્ઞાત. હામુને પૂછ્યું હોત કે તારા જેવી નિશાનીવાળાં ખીજાં કાણ કાણ છે ? તો તે સત્ય જવાબ આપ્યા વિના રહેતે નહિ. ”

“ હશે. પણ હવે તો તે મૂઝોજ છે કની ! ”

“ તેનો દોસ્તદાર આ વીજલો મોઝી છે તેની પાસેથી કાંઈ પતો મળે ખરો. ”

“ ત્યારે તમે ખબર કાઢો. ” સાહેબે કહ્યું. “ એને દામા ચંબુ

સાથે પહેલાં મિત્રાચારી હતી એટલે એ જાણુતોજ હશે. પણ એ કહેશે કે નહિ...”

“ હું જાણે તેની સાથે વાતચિત કરી જોઉં. ”

“ તો તેનો પતો લખી લ્યો. ”

શ્રીપતલાલે ડાયરીમાં લખી લીધું. “ક્રમાડીપુરા નં. ૧૧૬૬ પત્થરની ગલી જોડે. ” અને થોડી વારે સાહેબની રજા લીધી.

વીજલો ને બીજલો બે ભાઈ હતા. વીજલો બત્રીસ વર્ષનો હશે, અને બીજલો પંદરેક વર્ષનો; વીજલાને દામા ચંબુ સાથે પ્રસંગોપાત દોસ્તી બંધાઈ હતી. વીજલો ચોરી, ડગાઈ વગેરે ખરી અકલ્પના ધંધામાં આહોરા હતો-દામા ચંબુના કરતાં કાંઈ ઉતરે તેમ ન હતો-પણ ખતેના ઉદ્દેશ જુદા હતા એટલે તેનો ધંધો મોટા નાના પાયા પર ચાલતો. પરોપકાર વૃત્તિવાળો દામુ ગળ્ગરને ગર્દન મારતો; એટલે પકડાતાં ભારે સજા લેઈ આવતો; અને વીજલો તો પેટજોશું બીજનેસ કરતો !

જ્યારે વીજલો જેલમાં હવા ખાતો હોય ત્યારે તેનો ભાઈ બીજલો-પેલા શંકરીઆની માફક-ચોરી, હાથ ચાલાકી, વગેરે અજમાવતો; પણ તેને પેટ ભરવું મુશ્કેલ થઈ પડતું.

ઉપર કહ્યું તેમ છેલ્લીવાર કેદમાંથી છૂટ્યા પછી વીજલાએ સરોજની મદદથી મોચીની દુકાન માંડી હતી. બે છાપરીની દુકાન હતી. આગલા ભાગમાં એક પાટીયું માંડી વીજલો-એનું ખરું નામ તો મગન હતું પરંતુ વીજલાના દોસ્તદારો એની ચંકાર આંખને લીધે બીજલો કહી બોલાવતા-મેંચી રહેતો, અને આસપાસ જતા આવતા લોકો ઉપર તીક્ષ્ણ દષ્ટિ રાખી રહેતો.

અત્યારે વીજલો ખૂબ મહેનત કરી રહ્યો હતો. ડાખા હાથ પરના ઢગલામાંથી એક પછી એક જુનાં ખાસડાં લેઈ બે ચાર હથોડા દોડી જમણી આજુ પર નાંખે જતો હતો. કાંઈને એમજ લાગે કે

તેનું વર્તન બહુ સુધરી ગયું હશે !

“ યાકુમ આવે છે. ”

બહાર ખેડેલા બીજલાએ ચેતવણી આપી. વીજલો તેને મળવા માટે સાવધ થઈ ગયો. થોડી વારમાં એક ફેંટાવાળો મુસલમાન આવી પહોંચ્યો. તેની બગલમાં એક નાનું પડીકું હતું.

તે દુકાનની અંદર આવ્યો. વીજલાએ તેને બેસાડ્યો, થોડીવાર સુધી બેઠેલો આડી તેડી વાતો કરી.

“ તું કણે દિવસે દેખાયો યાકુમ ! ”

“ હા. ”

“ આ બગલમાં શું લાવ્યો છે ? ”

“ એનેજ માટે આવ્યો છુંને. ” એમ કહી યાકુમે પડીકું છોડવા માંડ્યું. કાગળમાંથી કાગળ નીકળતાજ ગયા. અંતે એક નાની પડીકી-માંથી મોટાં મોટીની એક સેર નીકળી. દાણા મણીને તે વીજલાને હાથમાં મૂકી.

આમ તેમ તપાસીને વીજલો બોલ્યો:—“ ફિક છે, માલ ક્યાંથી ઉપજ્યો ? ”

“ કાલે રાત્રે નાટક પૂરું થતાં એક જોડું મારી ગાડીમાં બેસવા આવ્યું. બૂલેશ્વર જવાના હું દશ આના માગતો હતો, પણ બાછના ગળામાં આ જોઈ આપણે નરમ થયા, અને ચાર આના કબુલ કર્યા. ‘વાયડીને બેસાડી ધણી પાન લેવા પાસેની દુકાને ગયો. મેં ગાડીની પાછળ જઈ છત્રી ઉઘાડવાને બહાને આ સેર પર કાપ મૂક્યો અને અંતે હાથ કરી લીધી. ’ યાકુમે દુકામાં સમજતી દીધું. ”

“ એવો ચોરીનો માલ હવે હું જાઓ લેતો નથી, ” વીજલાએ માનમાં જવા માંડ્યું. “ પણ તું જાણો છે ત્યારે લખશ બધા દાણા બોડવાળા છે. કેટલાક કાચા છે અને કેટલાકના બે ઘસાઈ ગયા છે...”

“ વાહ, પણ તું એનું શું આપશે ? ”

“ વીસેક રૂપીયાનો માલ છે. ”

“ હું ! વીસજ રૂપીયા ? ” આડીચાન યાકુબ બોલ્યો. “ હું તો ધારતો હતો કે સો બસો રૂપીયાનો માલ હશે, ને તું તો...”

“ તું તો બે હજારનો ધારે, તેમાં શું વળ્યું ? ”

કંડી બે હજારની હતીજ. પણ રાત દહાડે વિક્ટોરીયા બાડે ફેરવી જાણનાર યાકુબને અવેરાતની શી પરીક્ષા ?

“ પણ વીજડા ! તું અધો નફો ખાઇ જાય છે, અમે સાચા કેટલું જોખમ ખેડીને પાંચસો હજારનો માલ લાવીએ ને તે તું દંભેશાં પાંચ દશ રૂપીઆમાં પડવી લે છે. તારે...”

“ અરે ભલા માણસ, જરા વિચાર તો કર, કે તું માલ લાવે છે ને કાંઈ મારે ઘરમાં રાખવાનો છે ? એ માલ ખપાવવાને મારે કેટલી મહેનત કરવી પડે છે ને તને ખબર છે ? વળી માલ તારા જેવા પાસેથી લઇને તમારું જોખમ હું માથા પર લઇ તમને જરા-બઢારીમાંથી છૂટા કરી તમારી આખરે અચાવવા જેવું પરાપકારનું કામ કરું છું તેનો તમે લોકો વિચાર કરોછો કે ? તારો માલ સો રૂપીઆનો હશે પણ મને કાંઈ તેના સો રૂપીઆ મળવાના છે ? ”

“ પણ વીસ રૂપીઆમાં તો મારે માલ નથીજ આપવો. ”

“ ત્યારે લઈ જ તારો માલ પાકો. ”

“ હા લાવ તે ભલે પડી રહ્યો મારી પાસે. ”

વીજડાએ જોયું કે યાકુબ માલ પાછો લઈ જઈ બીજાને બતાવશે. એટલે એણે એક યુક્તિ રચી. પાટીયાં પર એક તરફ દશ દશ રૂપીઆની બે નોટ અને બીજી તરફ પેલી મોતીની સેર મૂકીને કહ્યું-
“ લે હવે આ બેમાંથી તને ગમે તે લઈ લે. ”

સંશય ભરેલું ખાસકું !

યાકુબનો હાથ મોતીની ટંકી તરફ ગયો, પણ અચક્ર્યો. ચોરની વૃત્તિ જેમ અને તેમ જલદીથી ચોરાઉ માનસને ફેંકાણે પાડવાની હોય છે એટલે ગમે તેવી નજીવી કિંમતે પણ તેને માલ ધારી નાંખવાનીજ ક્ષમતા હોય.

અંતે યાકુબે નોટો લીધી અને દુકાનમાંથી બહાર નીકળવા બધા છે એટલામાંજ બીજાએ વર્તી આપી—“ ઘરના નંબર જોનો જોનો એક પોલિસ આ તરફ આવે છે. ”

યાકુબ અને વંજસો એટલે અને બદમાશો ગભરાયા. દુકાનની ડીલેજ ચોર તો ગભરાયજ. એટલામાં બીજાએ બોલ્યો:— “ જોનો પેસો શ્રીપતનાથ ડીટેક્ટિવ છે. ”

“ હું ! ”

એટી વખતે જોના મોંમાંથી ગભરાટ, ભય અને આશ્ચર્યના ઉદ્વેગો નીકળી પડ્યા. યાકુબે નોટો ટેબલમાં મૂકી દીધી અને દુકાનને પાછળને ખાસજોથી નીકળી વાડ ફરીને ચાલ્યો ગયો. વીજદાને પણ એકદમ એક જુનો ખૂટ લઈ તેનું નજીયું ઉમેરી તેમાં પેસી સેર મૂકી બે ચાર ખીલી મારી દીધી; અને ખૂટને એક દગલામાં નાંખ્યો. ડીટેક્ટિવ શ્રીપતનાથનું નામ સાંભળીને તેને ભયની લાગણી થઈ હતી; કારણ કે તેના પૂર્વ જીવનમાં એ માણસનો તેને ઘણું પ્રસંગ પડ્યો હતો.

થોડીજ વારમાં શ્રીપતનાથ નં. ૧૧૬૬ માં જોઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બહાર બેઠેલા બીજાને તે ઓળખતો ન હતો.

“ અહ્યા પુછનાથ ક્યાં છે ? ”

બીજાએ ચમક્યો. જવાબ આપ્યો કે નહિ, તેની તે ગુચવણમાં પડ્યો. શ્રીપતનાથે બીજાને પૂછ્યું, ત્યારે તે ઉધમાંથી ભગવાનો ટાંગ કરતો બોલ્યો—“ હું કાણુ ? ”

એટલામાં અંદર બેઠેલો પુંજસાક્ષી બોલી ઉઠ્યો—“ ઓહો, કાણુ શ્રીપતસાક્ષ સાહેબ કે ? આવો આવો ભાઈશાળ. મારું મોટું નસીબ કે આપના જેવા મોટા લોકનાં પગલાં મારી દુકાને થયાં. બોલો સાહેબ, કેમ આ ગરીબ ઉપર કૃપા કરવી પડી ? ”

એમ બોલતો તે દુકાનની બહાર આવવા ઉઠ્યો. શ્રીપતસાક્ષ દુકાન પર ચડ્યો એટલે વીજલો તેને જગ્યા કરી આપતાં બોલ્યો—
“ બેસો સાહેબ, આ મેં ચોખ્ખી કરી મૂકી છે તે જગા ઉપર. મારી આવી ગંદી ગોંજ દુકાનમાં આપને બેસાડતાં પણ મને શરમ લાગે છે. પણ શું કરું ? ”

“ કંઈ નહિ, મને અહીં બેસતાં શરમ લાગતી નથી. વારૂ પણ અગ્યા પુંજસાક્ષ તારો ધંધો કેમ ચાલે છે ? ”

“ ભગવાનની મહેરબાનીથી આઠ દશ આના જેટલું કામ મળે છે. એટલે આપણે મન...”

“ અહાં. પણ હવે તું પ્રમાણિકપણે ધંધો કરે છેને ? ”

“ હાસતો ભાઈશાળ તે વિના ધંધો ચાલેજ કેમ ? ” વીજલે બોલ્યો—“ સાહેબ ! હુઆઈ કે છેતરખીડી કરવાનું હવે તો મને આવડતુંજ નથી. ભાઈશાળ, ભક્તભક્ત મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને પોતાના ખર્ચ અહીં મૂકી ગય છે, પણ કાઢતી તકરાર થતી નથી. ”

“ તે તો હીક પણ—” શ્રીપતસાક્ષે ગજવામાંથી બીડી કાઢતાં કહ્યું—“ લે વીજલા, બીડી પીએ છે કે તું ? ”

“ ના રે આપણા, મારા જેવા ગરીબને આવાં વ્યસન હવે કેમ પાસંવે ? એ બંધી દેવ તો હવે મારી નાંખીજ છે. ”

“ તારે મહેનત તો પુષ્કળ કરવી પડતી હશે ? ”

“ મહેનતનું ભાઈશાળ પૂછવુંજ નહિ. એકાદ દિવસ કામ થોડું મળ્યું તો તો અપવાસજ કરવો પડે. એ તો હીક છે કે પેલાં ત્રિચારાં

સરોજન્યહેન વારંવાર મારી ખચર રાખે છે...”

“હજુ પણ તે તને મળે છે કે ?” સરોજનું નામ સાંભળી શ્રીપતલાલે કંઈ કંઈ લાગણીઓ અનુભવતાં પૂછ્યું.

“હા, ભાઈશ્યામ. બે ચાર રૂપીઆની મદદ મને કોઈ કોઈ વાર તે કરતાં રહે છે.”

“એમ ?”

“હા, ભાઈશ્યામ. એમનાં જેવાં દયાળુ બહેન ભાગ્યેજ કોઈ શેડીયાને ઘેર જન્મ્યાં હશે. એ કેવાં સુંદર છે ! જાણે લક્ષ્મીજીનો અવતારજ હોયને ! બહુજ દેખાવડાં છે હોં...”

“વારૂ, હવે.”

પોતાનું લક્ષ જેના ઉપર ચોટ્યું હતું તે સુંદરીના સ્વરૂપનાં વખાણ કરનાર આ બદમાશ મોચીડા ઉપર તેને ક્રોધ ચઢ્યો; પણ પાછો અંતરમાંજ દબાવ્યો.

“મારે તારી પાસેથી કેટલીક વાતો જાણવાની છે.”

“હાજી. પણ હુંતે આપને શી વાત કહેવાનો હતો ! મારા જેવા અભણ પાસેથી...”

“અલ્યા તું પાંચેક ચોપડી ભણ્યો હતોને ?”

“હા સાહેબ પણ બહુ વરમ થયાં.”

“ચોરી લુચ્ચાઈ કરવા માંડી ત્યારથી બૂલી ગયો હશે તારૂં ભણેલું કેમ ?”

“સાહેબ ! એ દિવસોને સંભારીને મને શરમમાં નાંખશો નહિ.” વીજલા બોલ્યો એ મારૂં પહેલાનું જીવતર યાદ આવતાં મને ધણી વાર કમકમાડી છૂટે છે. શું કરું ?”

વીજલાની ગમે તેટલી ચતુરાઈ છતાં શ્રીપતલાલની એમ ખાત્રીજ થયેલી હતી કે તે હજુ પણ લુચ્ચો છે, એટલે તેણે વાત ટુંકામાં પતાવવા માંડી.

“ હવે હું પૂછું તેનો જવાબ દે. ”

“ બોલો ભાઈશાળ. ”

“ તારા દોસ્તદાર પેલા દામા ચંબુની યાદ છેને ? ”

વીજલાએ હાથ જોડ્યા. “ તેનું નામ ક્યાં લ્યો છો ? ભાઈશાળ એ તો હવે પોતાના કરમનું પોટલું ખાંધીને ગયો. ”

“ કીક. પણ તેને વિષે મારે તને પૂછવાનું છે. ”

“ તેણે શું ગુન્હા ક્યાં, તે ક્યાં રહેતો હતો એવું એવું આપ મને પૂછશો તો હું તેનો કેવી રીતે જવાબ આપી શકીશ ? ”

“ તારું મોં હમણાં બંધ રાખ. ” શ્રીપતલાણે કહ્યું. “ મારે તેના કુટુંબની માહિતી મેળવવી છે. ”

“ તેનો છોકરો તો તેની સાથેજ મર્યો. ”

“ હા. તે વખતે હું હાજરજ હતો. પણ તેની સ્ત્રી ”

“ તે બિચારી તો ક્યારનીયે મરણ પામી હતી. દામુના પહેલાં દશેક વરસ પર. ”

“ ખરેખર ? ”

“ હા સાહેબ, તે તો સુવાવડમાં મરણ પામી એમ દામુ મને કહેતો હતો. વીજલાએ ચલાવ્યું. “ તે આપડીના મરણ પછી દામુ બહુ નિરાશ થઈ ગયો. તેને બહુ લાગ્યું અને એક બે વાર તો આપઘાત કરવાને પણ તૈયાર થઈ ગયેલો પણ મેં અટકાવ્યો હતો. દામુનો એની સ્ત્રી પર બહુ પ્રેમ હતો. સ્ત્રીના મરણ પછી તે ગાંડા જેવો થઈ ગયો અને બહુજ ગુન્હા કરવા લાગ્યો તે આપને ખબરજ છે. ”

“ હા. પણ તે સુવાવડમાં મરણ પામી હોય તો તેનું બાળક ક્યાં ગયું ? ”

“ તેને વિષે બે વાત છે. ”

“ શી ? ”

બધીજ મુદ્દાની વાત સાંભળવાની મળશે એમ પારી શ્રીપતલા બહુજ ઉત્સુક થયો.

“કાંઈ કહે છે કે બાળક મુએલું જન્મ્યું હતું અને કાંઈ કહે છે કે જન્મીને બે ત્રણ કલાકમાં મરણ પામ્યું હતું.”

શ્રીપતલાલ નિરાશ થયો તોયે પૂછ્યું:—“બાળક એટલે છોકરા હતા કે છોકરી ?”

“કાંઈ કહે છે છોકરા, ને કાંઈ કહે છે છોકરી.”

“દામુ શું કહેતો હતો ?”

“તેણે તો બાળકને જોયેલું પણ નહિ.”

“હું !”

“હા સાહેબ. બાળક દટાયા પછીજ તેને ખબર પડી હતી.”

“ત્યારે તે ખરેખર મરણ પામ્યું હતું ?”

“એમાં શક જોતું નથી.”

“ત્યારે દામુને બીજાં કેટલાં છોકરાં હતાં ?”

“એકજ. પેલો સંકરીઓ.”

શ્રીપતલાલ બહુજ વિચારમાં પડ્યો. આટલા બધા પ્રશ્ન ઉપરથી પણ કાંઈ આગળ માર્ગ દેખાયો નહિ.

જૂદના તળાવમાં મોતીની સેર ધુસાડીને જે હમલા ઉપર વીજલાએ તે નાંખ્યો હતો તેની પાસેનાજ પાટીઆ ઉપર શ્રીપતલાલ બેઠો હતો. વિચારમાંને વિચારમાં તેની પેલા જૂદ ઉપર નજર પડી, અને કાણુ જાણે સાથી તે તેનેજ હાથમાં લઇને રમત કરવા લાગ્યો—આંખબીમાં દોરી ભરાવીને ફેરવવા લાગ્યો.

વીજલાને બહુજ ચિંતા થઇ; તેનો જીવજ હીડી ગયો. હવે મને તેમ કરીને—શ્રીપતલાલને બિલકુલ સંકેત જાણ નહિ તેવી યુક્તિથી—તેના હાથમાંથી જૂદને છોડવવા માટે તે મનમાં ગડગાંજ કરવા લાગ્યો.

“ ત્યારે દામનું કાંઈ સગું હવે જીવતું નથી ? ”

“ નહિજ. હોય તો દામુ મને કહેતજ...હાં, પણ ભાઈશાળ, એ જૂદ જરા આમ નાંખો તો. ”

શ્રીપતલાલે કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ. વીજલાની ચિંતા વધી.

“ વાર. પણ દામુના હાથ ઉપર એક ત્રિશૂળ ફરી આવતું હતું તે તને ખબર છે કે ? ”

“ હા. દામુ કંઈક કહેતો હતો ખરો. ”

“ શું ? ”

“ એમ કે એક જાતનું ત્રિશૂળ જેવું ચિહ્ન તેના હાથ ઉપર કાંઈ કાંઈ વાર દેખાઈ આવતું હતું. એને તેનો બહુ ઝણઝણાટ લાગતો, અને તેથીજ તે ઘણા અપરાધો કરવાને પ્રેરાતો. ” થોડીક વાર પછી તે બોલ્યો:-“ એવું દામુ મને કહેતો હતો. પણ હું કાંઈ તેવું માનતો નથી...પેલો જૂનો જૂદ, આપના હાથમાં છે તે-અહીં નાંખો તો ભાઈશાળ, હું પણ જરા કામ કરતો જાઉં. વાત કરતાં પણ જે એ પૈસાનું કામ થયું તે હીક. ”

શ્રીપતલાલે કાંઈજ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તે તો તેને આંગળી પર ફેરવેજ ગયો.

“ નાંખો સાહેબ, આ બાબુ પર. ” વીજલો ફરી બોલ્યો.

“ આ બધો તમારો કાટ બગડે છે. ”

શ્રીપતલાલે હજી જૂદ છોડ્યો નહિ.

“ તેને કાંઈ બહેન કે ફાઇ હતી કે ? ”

“ કાને ? દામુને ? ”

“ હા. હા. ”

“ નારે સાહેબ, તે બિચારો તો નિરાધાર થઈને મારવાડ તરફથી રખડતો આવેલો હતો એમ લાગે છે...પણ જરા મહેરબાની કરીને

પેલો ગદો જોડા અહીં નાંખો, કે એ ખીલી મારી લઉં ”

“ પેલો તારી પાસે પડ્યો છે તેને તો સાંધ...વીજલા ! હું નને આટલું બધું ચીપી ચીપીને પૂશું છું તેનું કારણ જાણે છે ? ”

વીજલાએ ઉત્સુકતાથી ઉંચું જોયું.

“ આજ કેટલાક દિવસથી મુંઝાઇ શહેરમાં દામુના જેવાંજ ત્રિશ્ણની નિશાનીવાળાં માણસો ફરે છે એમ મારી ખાતરી છે. ”

“ હું ! ”

“ ને-દામુનું ચિહ્ન વંશપરંપરા ઉતરતું હતું તે કારણથીજ મારે આટલી ચોકસી કરવી પડે છે. ”

“ અર્યા, આ જૂટમાં કાંઈ ખખડે છે. ” શ્રીપતલાલને જૂદ ફરવનાં ફરવતાં કંઈક અવાજ સંભળાયાથી શંકા આવી. વીજલાના તો હોશ્કાશ ઉડી ગયા.

“ પુંજલાલ ! આ જૂટના તળીઆમાં કાંઈ ભારે કાંકરા જેવું દેખાય છે. ”

“ હું ! શું દેખાય છે ? ”

એમ બોલતો હાથમાં મેડો હથોડો લઈ વીજલો શ્રીપતલાલની પાસે આવ્યો. હવે ઢાંકપીછોડો કરવા જેવો વખત નથી એમ તેને લાગ્યું. શ્રીપતલાલ ડીરક્ટિવનો અડવાળો સ્વભાવ તેને અનુસર્યો ન હતો. તે જૂટના ટાંકા ઉખેડવાથી તેમાં શું છે તેની ખાતરી કર્યા વિના રહેશે નહિ, એમ તેને નકકી લાગ્યું.

હથોડાના એકજ ફટકાથી શ્રીપતલાલનું મગજ તોડી નાંખી તેનો નિકાલ પતાવી દેવાના વિચારથી વીજલો હથોડો ઉગામવા ગયો અને ઉગામતે પશુ ખરો પશુ એટલામાંજ-

“ ક્યાં છે ? પુંજલાલ ! હવે તને કેમ છે ? ”

એમ અવાજ આવ્યો. વીજલાના હાથમાંથી હથોડો પાછળ પડી ગયો. રસ્તા પર દષ્ટિ નાંખી તો કુમારી સરોજિની !

શ્રીપત્રાલ સાથે પણ તેની નજર મળી. બંનેને કાંઈ વિચિત્ર લાગણીઓ થઈ.

“ ઝોહો ! મીઠા શ્રીપત્રાલ ! તમે અહીં ક્યાંથી ? ”

“ હું અહીં ઘણીવાર આવતો નથી, પણ પુંછલાલ સાથે મારે જુની ઓળખાણ છે...પણ તમે આ તરફ ક્યાંથી ? ”

શ્રીપત્રાલ સરોજને જોતાંજ પોતાના પ્રથમના વિચારો જૂલી ગયો. ‘ સંશય ભરેલું ખાસકું ’ તોડીને પોતાની શંકા દૂર કરવાને. ઉત્સાહ પણ ઉડી ગયો, અને તે જૂદા ઢગલામાં નાંખી દુકાનની બહાર આવીને ઉભો. વીજલાએ ઉડીને તરતજ તેને ડેકણે કર્યો.

વીજલો આખાદ બચી ગયો !

“ અમે થોડા દિવસ અમારે કાલાખાને બંગલે રહેવા જઈએ છીએ. પેલા નાકા પર મોટર ઉભી છે, ચિકેટરીઆ ગાર્ડનમાં ફરીને અમે ત્યાં જતાં હતાં, એટલામાં રસ્તામાં મને વિચાર થયો કે કાલ ઉતરીને પુંછલાલની ખબર લેતી જાઉં...કેમ છે ? પુંછલાલ ! તને સંધીવા થયો હતો તે ? ”

“ ઠીક છે, બહેન આ ! આપે દવા કરીને પૈસા આપ્યા તેનાથી દવા કરી એટલે જેમ તેમ કામ કરી શકું છું. ”

“ તો હવે દવા મુટી દીધી ? ”

“ હારતો, આ ! ”

“ ના, ના, તું હજી દવા કર. લે તારે જોઈએ તો આ પાંચ રૂપીઆ ખીજ. ડોક્ટરને આપીને ચોક્કસ દવા લેજો. ”

એમ કહી સરોજે પાંચ રૂપીઆની નોટ ફેંકી.

“ આપ તો બહુ દયાળુ છો બહેન આ ! પણ મને લેતાં શરમ લાગે છે. ” નોટ ઉપાડી લેતાં વીજલો બોલ્યો. “ પણ કું શું કરું ? હાલ મારી પાસે પૈસા નથી...”

“ કંઈ શીકર નહિ. તું માત્ર પ્રમાણિકપણે ચાલજે, અને બીડમાં

હોય ત્યારે હંમેશાં મારી પાસે મદદ માગજો. ”

શ્રીપતલાલ તો સરોજની આવી દગાળુ વૃત્તિ જોઈ સ્તબ્ધજન થઈ ગયો. સરોજ તેના તરફ વળી.

“ ચાલો. ત્યારે મી. શ્રીપતલાલ ! હું રજા લઉં છું. મોટર પણે વાટ ભુજો છે. ”

“ મારે પણ હથે અહીં કાંઈ કામ નથી. હું તમને ત્યાં સુધી મૂકવા આવીશ. ”

શ્રીપતલાલ મોટર સુધી ગયો. મોટરમાં નંદનબા અને માણેક બેઠાં હતાં. શ્રીપતલાલને જોઈ માણેક બચ પામી. નંદનબાએ શ્રીપતને કાલાબાને બંગલે આવવા આમંત્રણ આપ્યું તે તેને ન ગમ્યું.

અંતે સર્વ છટાં પડ્યાં.

૧૪

પડિતજીની પેટી !

પોતાની દુકાન પરથી શ્રીપતલાલનાં પત્રોતાં પગલાં ઉતરતાં વીજલાને ફેટલો અનંદ થયો હશે ? તેણે એકદમ છટકારાનો શ્વાસ મૂક્યો. આજે પોતે એક મહા સંકટમાંથી છૂટ્યો એમ તેને લાગ્યું, અને તેને માટે સરોજિનીનો અંતઃકરણથી ઉપકાર માનવા લાગ્યો. સરોજે આપેલી પાંચ રૂપિયાની નોટની તેને મન ઝાઝી કીમત ન હતી, પણ તેના આગમનથી એક કટોકટીના પ્રસંગે પોતાનું રક્ષણ થયું તેથી એનું મન દ્રવ્યું.

બચ જમી જતાં તેણે તરત જૂદનું તળીયું ઉખેડી, તેમાંથી મોતીની શેર કાઢી. અંદર જઈ પેટીની પાછળની જમીન પરનો એક પત્થર ઉખેડ્યો. તેની નીચે તેણે આવી વસ્તુઓ મૂકવા માટે એક મોટા ખાડો કરી રાખ્યો હતો તેમાં તે મૂકી પાછું હતું તેમ કરી દીધું. વીજલાને દુકાનમાં ખાન રાખવાની સૂચના આપી તે બહાર

નીકળ્યો. નાકા ઉપર પબ્લીક ટેલીફોન હતો ત્યાં જઈ એ આના નાખી ભૂગળું હાથમાં લીધું.

“ એલાવ. એલાવ. નંબર ૩૪૫. ”

“ હહેરો. કામમે હય ” જવાબ આવ્યો.

થોડીવારે આશીસે નંબર ૩૪૫ સાથે કનેક્શન કરી આવ્યું. ટ્રાંસરોડ આગળ રહેતી ચંદા નામની વીજલાની એળખીતી એક બાદનો એ નંબર હતો. વીજલાએ તેની સાથે વાત કરવા માંડી.

“ કોણ ? ”

“ હું પુછવાલ... તું હમણાં શું કરે છે ? મારી દુકાને આવી જાય તો ડીક. ”

“ હું કામમાં છું, મારાથી અવાય એમ નથી. ”

“ કામ થયુંજ જરૂરનું છે. ગમે તેમ કરીને આવ. તારા લાભનીજ વાત કરવાની છે. ”

“ ડીક. હું પા કલાક પછી આવું છું. ”

ટેલીફોન પડતો મૂકી વીજલો દુકાન પર આવ્યો અને પોતાનું કામ કરવા લાગ્યો. થોડીવારમાં એક વિક્ટોરીઆ ત્યાં આવી ઉભી. ચંદા તેમાંથી ઉતરી અને વીજલાની દુકાન પર ચડી.

ચંદા આશરે ચોવીસ વર્ષની હશે. તેનો વર્ણુ કાળાશ પડતો હતા; પરંતુ મોનો ઘાટ દેખાવડો અને આકર્ષક હતો. શરીરનો બાંધો મધ્યમ અને આંખો ચળકાટવાળી-સુરમાના નિયમિત અંજનને લીધે તેજસ્વી દેખાતી હતી. તેનો પોશાક કીમતી તો નહિજ પણ લાલસાદાર રંગોવાળો હતો. તેના ઉપર લગાડેલું ખોટું જરીઆન સહજ ઉતરી ગયેલું હતું. તેની પોશાક પહેરવાની ચતુરાઈ પરથી તેણે પહેલાં કોઈ નાટક કંપનીમાં નોકરી કરી હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું, બોલવામાં કોઈ કોઈ વાર નાટકી હટ્ટા આવી જતી હતી. પરંતુ સામાન્ય રીતે તે દરેક પંક્તિના મનુષ્યની ભાષા ચતુ-

રાષ્ટ્રી બોલી શક્તી—ફુંકમાં તે કાષ્ઠપણ ટોળામાં બળી શક્તી.

માકુબની પેડે ચંદા પણ વીજલાનું એક નયુકનું ધરાક હતું. તેનો સર્વ ચોરાહી માલ વીજલા પાસેજ આવતો, અને તે પણ તેને પોતાનું કામ કરવાની તક શોધી આપતો.

વીજલાએ તેને સ્વાગત આપ્યું. પ્રથમ થોડીક આડીઅવળી વાત થયા પછી અને ધીમે ધીમે બોલવા લાગ્યાં.

“ તારે જલદીથી નીકળવું પડશે. વીજલાએ કહ્યું—

“ કેમ ? ક્યાં જવાનું છે ? ”

“ સિઘર છે. ”

ક્યાં—તો તો કહે ? ”

વીજલાએ વાત બદલી. “ ચંદા ! આજકાલ સહરમાં ત્રિશ્નગાકર કલંકની કેટલી ગંધી ગપ ઉડે છે તે તને ખબર છે ? ”

“ મને તો એટલું ખબર છે કે પેલા બાપ દીકરા મરણ પામ્યા...” ચંદાએ કહ્યું.

“ એ તો સૌ જાણે છે. ”

“ ત્યારે બીજું શું છે ? ”

“ એ બાપ દીકરા સિવાય હજી મુંબાઇ સહરમાં ત્રિશ્નગાની નિશાનીવાળાં કેટલાંક માણસો નજરે ચડે છે. ”

“ હું ! એ કેમ બને ? હામુ તો કહેતો હતો કે મારા ઓરસ છાકરામાંજ એ કલંક ઉતરશે અને એને સંકરીઆ સિવાય બીજું કાંઈ ન હતું તે તો આપણે જાણીએજ છીએ ! ”

“ તે ખરું. પણ આ પણ ખરું છે. ”

“ તને કાણે કહ્યું ? ”

“ હમણાં શ્રીપત ડીટક્ટિવ અહીં આવી મયોતેણે મને તો કહ્યું. ”

“ શું ખરી વાત હશે ? ”

તે ખરી હોય કે ખોટી તેમાં આપણા બાપનું શું મયું ? આપણે તો તેમાંથી ફાયદો ચતો હોય તો કરી લેવા ચૂકવું નહિ. ”

“ એટલે ? ”

“ મેં એક યુક્તિ ઘડી રાખી છે. આખું પોલિસખાતું આ ત્રિશૂળના કલાંકની વાત માનતું હશે એટલે મારી યુક્તિ પ્રમાણે તું ચાલે તો જખરો હાથ વાગે ખરો. તારે જરા સાહસ ખેડવું પડે.” વીજલાએ કહ્યું.

“ તેને માટે તો હું તૈયાર છું.”

“ ત્યારે માંભળ. આજે રાત્રે કાલાખા આગળ દારકાંદાસ શેઠના બંગલામાં ટી-પાર્ટીનો ઉત્સવ છે. ત્યાં અનેક મોટા મોટા ઘરનાં સ્ત્રી પુરૂષો આવશે. તેમના શરીર પર અસંખ્ય કીમતી દાગીના પશુ હશે. એ દેકાણે તારે જઈને લળી જવું અને આ ત્રિશૂળના કલાંકનો ઉપયોગ કરવો.”

એમ બોલતાં બોલતાં પુંજલાએ એક નાની ડબ્બી કાઢી તેમાંથી એક જાતનો કાળો મલમ પોતાની આંગળી પર લઈ તેણે ચંદાના ડાખા હાથ પર લગાડી તે મલમથી એક ત્રિશૂળનો આકાર કાઢ્યો.

“ આ તો ખરાખર દામુના ચિહ્ન જેવું દેખાય છે ! ” ચંદા આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠી.

“ હાસ્તો. લે જા ડાખડી તારી સાથે લઈ જા અને જ્યારે કાંઈ હાથ લાગવાનો સંભવ હોય ત્યારે આવો તિલકનો આકાર ચીતરી દેવો...અને પછી રૂમાલ વડે બૂંસી નાંખવું.” એમ કહી વીજલાએ તે ચિહ્ન બૂંસી નાંખ્યું.

“ ઠીક.”

“ પછી દાગીના ચોરાયાની ખૂબ ઉડ્યો, ત્યારે ઘરવાળા દરેક સ્ત્રીનો હાથ તપાસીને બહાર જવા દેશે. તે વખતે તને હરકત નડશે નહિ.”

“ સાખાજી. તને આ મુંઠર રીત જાણી છે. આ ડાખડી ક્યાંથી મેળવી ? ”

“ ચોર બનરમાંથી. ”

થોડીક બીજી મટપટ કરી અને છૂટાં પડ્યાં. ચંદા કબડી લઈ ગઇ.

કાલાખાના બંગલાના દિવાનખાનામાં નંદનબા, સરોજ વગેરે બેઠાં હતાં. માણેકભૈરી કાંઈક જરૂરના કામ માટે હાલેરમાં ગઇ હતી. ત્યાં એક માણસ હેંડબીલ વહેંચતો હતો, તેની પાસેથી મેળવેલું હેંડબીલ માણેકે સર્વને દેખાડતી હતી.

તે હેંડબીલમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:-

“ કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન-શાસ્ત્રી વિદ્યાસાગર પંડિતનાં બેકરો સદાનંદ પંડિત પોતાના બાપની અપાર સંપત્તિ તથા માલમિલકતને મોજશોખમાં ઉડાવી દઇ ખાલીખન થયેલો હમણાં મુંઝાઈમાં આવ્યો છે, તેની પાસે શાસ્ત્રીજીની એક સીલબંધ પેટી છે-જેમાં યુદ્ધને ઉપ-યોગી એક નવિન વિનાશકારક કળાની શોધ તથા તેને લગતા સર્વ પ્રયોગો વગેરેની સપ્રમાણ માહિતીના કાગળીઆ ભરેલા છે. સદાનંદ પાસે હવે વેચવા માટે તે પેટી સિવાય બીજું કાંઈ રહ્યું નથી, તેથી તે પેટી તેણે વેચવા કાઢી છે. જે પેટી માટે તેને દસ હજાર રૂપિયા ભેંષએ છે અને એક જર્મન વિજ્ઞાની તેને ગુપ્તપણે ખરીદ કરવાનો છે એમ કહેવાય છે. ”

હેંડબીલ વંચાઇ રહ્યા પછી તે ઉપર ચચા થવા લાગી.

“ આતું તે કાણે છપાવ્યું હશે ? ” નંદનબાએ આશ્ચર્ય પામતાં ઉદગાર કાઢ્યા.

“ તે તો ખબર નથી. અંદર લખ્યું પણ નથી. ”

ગમે તેણે છપાવ્યું હોય પણ વાત તો ખરી લાગે છે. ”

“ જો એ ખરી વાત હોય અને તે કળામાં એકાદ પ્રાણુધાતક મુક્તિ હોય તો તે પારકા દેશવાળા હાથ જાય, અને તેમાં પણ આપણા શત્રુ જેવા જર્મનને હાથ જાય તે તો ધાતુંજ ખરાબ ! ” માણેકે કહ્યું.

“ હાસ્તો.”

“ તેમ થાય તો આ લડાઈમાં આપણાં હજુ કેટલાં માણસ મરશે ને લડાઈનો અંત ક્યારે આવશે તે પણ કહી શકાય નહિ. આપણા અસંખ્ય શૂરવીર શિખ સિપાઈઓ માર્યા જશે; અને તેમની માતાઓ, બહેનો, સ્ત્રીઓ વગેરેને કેટલું દુઃખ થશે ! અરેરે !”

સરોજિની આ વાત સાંભળતીજ હતી. માશીના શબ્દોથી તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. તેના હાથ ઉપર ઝલુઝલુટ લાગવા માંડ્યો.

માણેક આગળ બોલવા લાગી—“ એવી વિનાશકારક વસ્તુના વ્યવહાર વિરૂદ્ધ સરકારે કાયદો કાઢવોજ જોઈએ.”

“ એમાં સરકાર શું કરે ?” નંદનઆએ ઉપાય સૂચવતાં કહ્યું. આપણા દેશી ભાઈઓમાંથીજ કોઈએ તે પેટી વેચાતી લઈને તેના જર્મન સામે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.”

“ પણ તેમ કરવા કોઈ તૈયાર થાય ત્યારે કની !” માણેક-ઝોરીએ કહ્યું—“ એટલી પેટીને માટે દશ હજાર રૂપીઆ કોણ આપે ? અને વળી તેના ઉપર સેંકડો રૂપીઆ ખર્ચાને પ્રયોગો કરીને કળા શિખવાની !”

સરોજ કાંઈ બોલી નહિ. જર્મન વિજ્ઞાની તે પેટી ખરીદી લે તો આપણા દેશી ભાઈઓને કેટલું સહન કરવું પડે, તેમજ આપણા વીર યોદ્ધાઓનાં લોહીનો તથા તેમનાં પ્રેમીજનોનાં હૃદયનો કેટલો ભોગ આપવો પડે તે વિચારમાંજ એનું મન પરોવાયું હતું.

તે એકાએક ઉઠીને પોતાના ખંડમાં ગઈ. ત્યાં શાંતપણે વિચાર કરવા લાગી, તો ગમે તેમ કરીને પણ સદાનંદ પંડિતને પોતાનો હાથ ખતાવવો જોઈએ એજ વિચાર તેના મનમાં ઉભરાવા લાગ્યો. તેના હાથ પરની ઝલુઝલુટ વધતાં જોયું તો પેલું માદક ત્રિશૂળ દેખાવા લાગ્યું હતું ! સરોજ ગભરાઈ. તેણે તે વિશ્વસક પેટીના વિચાર છોડી દેવાનો ત્રણ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ નિષ્ફળ.

અતે તરત સમુદ્ર કિનારે એકાંતમાં ફરવા જવાનો વિચાર કર્યો. સાથે સાથે પોતાની પાસેના કાળા જુરખાની તથા ઝબ્બાની પણ બવરમાં થઇ શકશે, એમ ધારી તે હડી અને ખીંટી પર લટકી રહેલી દક્ષણી ફેસનની ધુપજંચ સાડી પહેરી લીધી. પેલાં બે વચ્ચની પણ એક પોટકી બાંધી લીધી. પાછળને બારણેથી બહાર નીકળી તે સમુદ્ર કિનારે ગઇ.

સમુદ્ર પરની ખુશી હવામાં ફરતાં સરોજનું મન કંઈક શાંત થયું. જુરખાને નાંખતાં પોતાને કાંઇ જુએ નહિ એટલા માટે સરોજે આગળ ચાલવા માંડ્યું. તે છેક કોલાબા દીવાદાંડીની સામે લગભગ આવી પહોંચી, ત્યારે સમુદ્રકિનારા ઉપર એક જુની ઝુંપડી તેના જોવામાં આવી.

તે ઝુંપડી પાતરાંથી આવજાદિત કરેલી હતી. સમુદ્રની દિશા પર એક નાની બારી હતી અને બીજી બાજુ પર એક દાર હતું, આસપાસ ઝાડો હતાં.

ત્યાં માણસોની બિલકુલ આવ જ ન હતી. એ સ્થાન મારે કામ સાધવાને અનુકૂળ થઇ પડશે એમ ધારી સરોજ તે ઝુંપડીની પાસે આવી. ઝુંપડીમાં કાંઇ ગરીબ મજૂર રહેતો હશે એવી ધારણાથી તેણે નિર્ભયપણે પોટલી છોડી. પાસેજ એક મોટા પાંચશેરેક વગ્ગનનો પથરો પડ્યો હતો તે લઇ તેણે પોટલીમાં બાંધ્યો.

પાણી પર તરે નહિ તેટલું બારે વગ્ગન થયું. પોટલી લઇ પગમાંથી સપાટ ઉતારી સરોજ પાણીમાં ઉતરી અને થોડેક ચાલી તે તેમાં પથરાવી દીધી !

તે સમુદ્રને તળીયે જઇ બેઠી.

પોતાની સપાટ પહેરવા માટે સરોજ પાછી ઝુંપડી પાસે આવી. સપાટ પહેરીને તે પાછી ફરતી હતી એટલામાં ઝુંપડીમાં નીચે પ્રમાણે વાતચિત થતી તેને સંભળાઇ.

“ ત્યારે તમે શું કહો છો ? ”

“ જુઓ સાહેબ, એ કાંઈ બન્યરનો માલ નથી, તેની કીમત વળન, દરદામ કાંઈ ઠરી શકે એમ નથી. તમને જો જરૂર હોય તો મેં માગી તે કીમત આપીને પેટી લ્યો નહિતો પછી મને બીજાં ધરાક મળશે. ”

“ પડિતજી ! તમારું કહેવું મને બહુથે સમજાય છે, આ કાંઈ બન્યરની શાકલાજી નથી તે પણ ખરું છે, પણ મને એકવાર એ પેટી ઉઘાડીને અંદરના કાગળ જોવા ઘો તો માલમ પડે કે તેની કીમત કેટલે સુધીની છે...”

“ વાહવાજી વાહવા ! ”

“ કેમ ? ”

“ તમે મને મૂખો ધારોછો કે શું ? હું એકવાર કાગળો ખતાઉં એટલે પછી તેમાંની યુક્તિ યાદ રાખીને મારા કાગળોને નકામા ઠરાવો અને જાતે પ્રયોગો કરી કળાને શોધી કાઢો. શાખાશ તમારી અક્કલ ! ”

માણેકમાશીએ કરેલી વાત સરોજને પાછી યાદ આવી, અને ઉપરની વાતચિતનો પૂર્વભાગ આપોઆપ એને સમજાયો. આ પેટીનાં સોદો આવી નિર્જન ઝુંપડીમાં થાય છે તે જોઇ એને આશ્ચર્ય લાગ્યું; પરંતુ પોતે જે કેસને બૂલવા ઇચ્છતી હતી તે કુદરતી રીતેજ પોતાની સામે આવી ઉભો રહે છે તે જોઇ તેને એથી પણ વધારે આશ્ચર્ય લાગ્યું.

“ મારે હાથે આ વિષે કાંઈક થવુંજ જોઈએ એવી ઈશ્વરી ઇચ્છા દેખાય છે ” સરોજે કહ્યું.

ઝુંપડીની વધુ પાસે તે ગઇ. બારીમાંથી ડાકીયું તો ન થયું કારણ કે તેને લોખંડી ગજાઆ મારેલા હતા; પરંતુ તેમાં હાથ જઇ શકે એમ હતું. બારીની પાસેજ એક નાના રત્ન ઉપર પુસ્તકના આકારની એક લોહાની પેટી, એક સ્ટેપનો કાગળ તથા ખડીઓ કલમ પડેલાં હતાં. બારીમાંથી હાથ ધાલીને તે સહેલાઈથી ઉઠાવી શકાય એમ હતું.

એક બાજુ પર એ ગૃહસ્થો—એક સાહેબ ને બીજો ખંભાળી બેઠા હતા. તેમનું ધ્યાન વાતમાં ગુંથાઈ ગયેલું હતું. સરોજે ડીક લાગ નેયો.

તે ધીમે ધીમે ઝુંપડીના દ્વાર પાસે ગઈ. તે અંદરથી દીધેલું હતું. તેને સરોજે બહારથી સાંકળ ચઢાવી દીધી. બારી પાસે પાછી આવી તે લાગ નેવાં લાગી.

પોતાનું મોં દેખાય નહિ તેવી રીતે સરોજે ધુમટા તાડ્યો—મોં ઢાંકી દીધું. તેણે સાડી દક્ષણી ફેશનથી પહેરી હતી એટલે બંને હાથ છુટા હતા. લાગ મળતાં સરોજે પોતાનો ડાબો હાથ બારીમાં નાંખ્યો અને પુસ્તકાકાર પેટી ઉઘાડી.

એટલામાં પંડિતજીની નજર તે ઉપર પડી. પોતાની કીમતી પેટી ઉપર કોઈનો હાથ નોંધ તે દોડ્યો ત્યાં આવ્યો અને સરોજનો ડાબો હાથ નેરથી પકડી રાખ્યો. સરોજનું કંઠકંઠે એ વખતે કેટલું ખીટ્યું હતું તેનો વાંચક તારેજ વિચાર કરી લેવો.

“ ચોર ! ચોર ! સાહેબ ! દોડો દોડો. ”

“ કાણુ ! શું છે ! ” સાહેબ ચમક્યો.

“ અરે આ પેટી ચોર છે, કા. જા. જા. જા. સાહેબ દોડો તમે બહાર જઈને દરમખોરને પકડો, હું અહીં હાથ ઝાલી રાખું છું. ”

પંડિતજીએ સરોજનો કામળા ડાબો હાથ જે અત્યારે લોખંડ જેવા કણુ બની ગયો હતો તે નેરથી ઝાલી રાખ્યો. જમન સાહેબ બારણું ઉઘાડવા ગયો, પણ તે નો બહારથી બંધ કરેલું હતું. એટલામાં સરોજે જમણા હાથે પોતાની વેળીમાં શણગાર તરીકે ખોસેલો સોયો કાઢી એકદમ પંડિતજીના હાથ પર ધોવ્યો પંડિતજીને અસહ્ય વેદના થતાં તેની પકડ નરમ પડી, અને પેટી સાથે સરોજનો હાથ છટકી ગયો—અદસ્ય થઈ ગયો.

સરોજ સડસડાટ ચાલી નીકળી. સહનંદ બારીમાંથી નેચું તો ધૂપછાંચ રંગની સાડી પહેરેલી એક દક્ષણી સ્ત્રી ઝપાટાબંધ જતી હતી.

તે તરતજ દોડતો સાહેબને બારણું ઉઘાડવામાં મદદ કરવા ગયો.

સરોજે કિનારા પર માણસોની આવ જા ન હોય તેવે ઠેકાણે એકાદ ખડકની પાછળ જઈ તે પેટી સમુદ્રમાં ફેંકી દીધી. તે પાણીને તળીએ જઈ બેઠી, અને શ્રીમાન્ શાસ્ત્રી વિદ્યાસાગરજીની અનહદ મહેનત અને જ્ઞાનના ફળ ઉપર એક ક્ષણમાં પાણી ફરી વળ્યું ! અને વમળનાં ચક્રરૂપે ફેલાઈ શાંત થઈ ગયાં, તે જોઈ સરોજનું મન પણ શાંત થઈ ગયું.

તેણે પોતાના હાથ તરફ જોયું, તો ત્રિશૂળનું ચિહ્ન અદૃશ્ય થઈ ગયું હતું. ઉદાસથી સરોજે પોતાના હાથ ઉપર ચુંબન કર્યું, અને પોતાના હાથે અસંખ્ય નિર્દોષ દેશી જનોનો નાશ થતો અટક્યો તે માટે પ્રભુનો આભાર માનવા લાગી.

આમતેમ ફરતાં સરોજે એક માછીને હોડી ફાડતાં જોયો. તેની પાસે જઈ તે પૂછવા લાગી.

“ અગ, કોઈ જનો રે ? ”

“ દાંડીલા. ”

તે માછી દીવાદાંડી તરફ જતો હતો. સરોજને ધણી દિવસથી કાલાખાની દીવાદાંડી જોવાનું મન હતું. આ માછીની સાથેજ બાહુ ડરાવીને તે હોડીમાં બેસી ગઈ.

૧૫

બાહુ મિહું આમંત્રણ !

આ તરફ પંડિતજી અને સાહેબ જાનેએ મળીને વક્ષા મુક્કી કરી ઝુંપડીનું બારણું ભાંગ્યું. પંડિત ટુંકાટા મારતો બહાર આવ્યો અને ચારે તરફ જોયું, પણ કોઈ દેખાયું નહિ.

“ અરેરે, હવે શું થશે ? ”

સદાનંદના હોશકાશ ઉડી ગયા. તેને આમું જમત થત્ય જોવું

લાગવા માંડ્યું, એટલી એકની એક કોમતી પેટી તેની પાસે જતા, તે જતાં હવે પોતાનું શું થશે તે માટે તે ગભરાટમાં પડ્યો.

સાહેબ તેને ધીરજ આપવા લાગ્યો.

“ બાબુ ! એમ ગભરાઓ નહિ. આપણે પોલિસમાં વર્દી આપીશું એટલે તેનો તરત પત્તો લાગશે. આપણે જાતે પણ ચોરને પકડવાની તજનીજ કરીએ; આટલા વખતમાં તે કાંઈ બહુ દૂર નાશી ગઈ નહિ હોય. તમે તેની કાંઈ નિશાની જણા છે ? ”

“ હા. તે એક દક્ષણી સ્ત્રી હતી...”

“ એટલી નિશાની પરથી શું પત્તો લાગે ? ”

“ અને તેણે ધુપછાંચ રંગની સાડી પહેરેલી હતી, તે મેં પ્તારીમાંથી જોયું હતું. ”

“ ધણીએ દક્ષણી સ્ત્રી ધુપછાંચ સાડી પહેરે છે. તેમાંથી આ પેટીની ચોર કેમ ઓળખાશે ? ”

“ મને બીજી પણ એક નિશાની યાદ આવે છે. ”

“ શું ? ”

“ તેણે જ્યારે પેટીની સાથે હાથ ખેંચી લીધા ત્યારે તેના હાથ ઉપર એક ત્રિશુળાકારને લગતી હકીકત ધણું અકવાડીમાંથી પેપરામાં વાંચી હતી, અને એ નિશાનીવાળાં માણસો ધણાંજ આખાદ ચોર હોય છે એમ ખાતરી હતી.

“ કેમ સાહેબ ! ત્રિશુળની નિશાનીની વાત સાંભળતાં તારજ તમે આટલા બધા ચકિત કેમ થઈ ગયા ? તમે તે વિષે કાંઈ વધુ જાણો છો ? ”

સાહેબે પોતે વાંચી હતી તે વાત સંભળાવી. સદાનંદને એથી તો વધારેજ ભય લાગ્યો.

“ ત્યારે હવે શું કરવું ? ”

“ કાંઈ સારા ડિટેક્ટિવને-અરે, ડીક યાદ આવ્યું : શ્રીપતભાઈ

નામનો એક ગુજરાતી ડિટકિટવ આ નિશાનીવાળા બધા કેસની શોધ કરે છે એમ પેપરમાં હતું તેને—ખચર આપો...”

“ શું શ્રીપતલાલ ગુર્જર તેની શોધ કરે છે ? ” પંડિતે પૂછ્યું.

“ હા કેમ ? ”

“ એ તો મારા જૂના મિત્ર છે. જ્યારે એ કલકત્તામાં આવ્યા હતા ત્યારની અમારે મિત્રાચારી થઈ છે...હું તરત તેમને ખચર આપીશ. ”

એમ વિચાર કરી ખંતે પાસેની ટેલીફોન આશ્રિસમાં ગયા. શ્રીપતલાલને તરત આવવા માટે ટેલીફોનથી ખચર આપી પાછા કિનારા પર આવી, ધૂપછાંચ રંગની સાડી પહેરનાર દક્ષણી સ્ત્રીની તેઓ શોધ કરવા લાગ્યા.

સંધ્યાકાળનો વખત હતો. એટલે અસંખ્ય શોખીન સ્ત્રીપુરોનો ત્યાં મેળો ભરાયો હતો. સદાનંદ પંડિત અને તેનો જર્મન સાથીદાર એ સર્વમાં તપાસ કરતા તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી નિહાળતા ફરવા લાગ્યા. એકાદ ધૂપછાંચ સાડી પહેરેલી દંપત્યો નજરે પડતી, કે પંડિતજી ઝટ તેની પાસે દોડી જતા અને તેનો હાથ પકડી તે પર ત્રિશ્વળની નિશાની છે કે નહિ તે તપાસતા. નિશાની ન દેખાતાં પાછા નિરાશ થઈ તેને છોડી દેતા.

પ્રથમ તેણે જે એ ત્રણ સ્ત્રીઓ જોઈ તે વૃદ્ધ અને પુષ્પ વયની હતી. તેઓ પંડિતજીના આવા અસંખ્ય વર્તનથી ઘણો ક્રોધ ઉપજ્યો—પરંતુ તે કોઈ ગાંડો અથવા ચરકેલ હશે, એમ ધારી તેમણે કાંઈ હોહા કરી નહિ. એટલામાં એક ચોથી તરણ તાતીયપણુ ધૂપછાંચ સાડી પહેરેલી આમ તેમ ફરતી તેની દૃષ્ટિએ પડી. સદાનંદ તરત તેની પાસે દોડ્યો અને હાથ પકડ્યો. પેલીએ તો ગભરાઈને ખૂબ ખરાડા પાડવા માંડ્યા. હાથ પર ત્રિશ્વળની નિશાની ન જોઈ એટલે હાથ પડતો મુક્યો. પણ એટલામાંજ તે યુવતિનો પતિ જે તેની સા-

જેજી ચાલતો હતો, પણ પોતાનીજ ધુનમાં ડૂબી ગયેલા સદાનંદની નજરે દેખાયો ન હતો તેણે ઝટ પંડિતનો હાથ ઝાલ્યો, અને “પોલિસ, પોલિસ,” એમ જૂમ મારવા મંડી ગયો.

એક કોન્સ્ટેબલ પાસેજ ઉભો હતો, તે તરત દોડતો આવ્યો.

“કામ ઝાલું કામ મડબડ આહે ?”

“હા રાસકલાનીં માઝી બામકાચ અપમાન કેલ.” પેલા તાતીઆએ કહ્યું. “હરામખોર. બદમાશ આહે.”

એક ક્ષણમાં સો બસો તમાસગીર માણસોનું ટોળું બેયું થઇ ગયું, અને કોઇ કંઈ તો કોઇ કંઈ જૂમખરાડ પાડવા લાગ્યા, કેટલાક મુજરાતી બુવાનીઆ “શું થયું, અધ્યા તાતીઆ, કામ ઝાલા ?” કહીને મોટેથી પૂછવા લાગ્યા. કેટલાક “પેલીનો હાથ આણે ઝાલ્યો—પેલી રહી—ઓલી રહી.” એમ આંખળી કરી કરીને બતાવવા લાગ્યા; તેમ તેમ તે બિચારી વધારે ગભરાવા લાગી. આ ટોળામાંથી જેમ અને તેમ વહેણું છુટાય તે માટે “બરં જલ્દિન છા આતાં.” એમ કહીને તે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી, પણ પોલિસદાદા હાથ લાગેલો શિકાર છોડવા ખુશી ન હતા. પેલો જર્મન સાહેબ, જે આ વખતે ટોળા પાસે આવી પહોંચ્યા હતા, તે અંદર આવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો.

પોલિસે પંડિતજીને દમ બીડાવ્યો.

“કાચરે બદમાશ, દિવસાઠવળ્યા, છતક્યા મર્દીત અસા હલકટ પણા કરાવમાસ તુલા ભાજ નાહીં વાટલી ? ચલ હાજમાવર તુલા તુરં-માત નેઉન અઝકવિતો ?” એમ કહી તેનો હાથ ખેંચ્યો.

એટલામાં પેલો સાહેબ ત્યાં દાખલ થયો, “એ મૂઢસ બદમાશ નથી. જમાદાર એનો બહુ કીંમતી માલ ચોરાયો છે તેની તે તપાસ કરે છે.”

સાહેબની ટોપી પહેરેલો માણસ આ બહાસની ભલામણ કરતો આવેલો જોઈ સિપાઈ નરમ થઈ ગયો. પંડિતજીએ પણ કહ્યું—

“ અરે જમાદાર ! હું કહું તે તો સાંભળી લ્યો. હું પ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રી વિદ્યાસાગર પંડિતનો છોકરો છું...”

આસપાસ ઉભેલા લોકો ખડખડ હસવા લાગ્યા.

“ માઈ નામ સદાનંદ પંડિત. મારા વડીલની એક કીંમતી પેટી હમણાંજ જોતજોતામાં એક ધુપછાંચ સાડી પહેરલી દક્ષણી સ્ત્રી ઉઠાવીને ચાલતી થઈ છે. તે આટલામાંજ હશે એમ ધારી હું તપાસ કરતો હતો. ”

“ પણ પંડિતજી ! ધુપછાંચ સાડી તર સધળાં ખાયકાં નેસતાત. ” પોલિસે કહ્યું. “ ત્યાંયં કાય ? ”

“ તેની એક બીજી પણ નિશાની યાદ છે. ” સાહેબે કહ્યું.

“ હા. તેના ડાબા હાથ પર એક ત્રિશળની નિશાની હતી. ” સદાનંદે કહ્યું.

“ હે ! ” પોલિસ ભડક્યો. “ ત્રિશળ ! અહો પંડિતજી ! તરી તુમ્હી તિલા સોડલી કશ્ચલા ? ”

પોતાના હાથ પર સોય જેવી એક વસ્તુનો ધા કરીને તે બાઈ નાશી ગઈ હતી તે બધું પંડિતજીએ સમજાવ્યું, અને સાહેબે સાક્ષી પૂરી.

“ ઠીક આહે ચલા. ”

પોલિસ, પંડિત અને સાહેબ ત્રણે જણે ચોક્કી તરફ ચાલવા માંડ્યું. પેલો તાતીઓ પણ અતે બધો ખુલાસો થતાં પંડિતને ક્ષમા આપી પોતાની સ્ત્રીનો હાથ બમલમાં મારી (એમાં કાંઈ અતિશયોક્તિ નથી !) ચાલતો થયો.

સંખ્યાકાળ થઇ ગયો હતો. બી. બી. એન્ડ સી. આઇ રેફરેન્સી લેકલેટ્ટેનો એક પછી એક તડામાર છૂટતી હતી. દરેક નાનાં નાનાં સ્ટેશન પર પણ માણસોની યુબકળ બીડ થતી હતી.

ચર્નરિડના અપ પ્લેટફોર્મ ઉપર ડીટફ્લિવ શ્રીપતલાલ આંટા મારી રહ્યો હતો, પોતાની જુની ઓળખાણવાળા કલકત્તા ના મિત્ર સદાનંદ પંડિતજી સંકટમાં આવી પડ્યા હતા (વાંચકો તે જાણે છે) તેમણે ટેલીફોન દ્વારા પોતાને કાલામે બ્રેલાએ હતો.

ટ્રેન આવી પહોંચી. ઘડકલાસનો એક ડબ્બો શ્રીપતલાલ ઉભો હતો ત્યાંજ આવી રહ્યો. શ્રીપત તેમાં ચઢી બેઠો, પરંતુ જો તે વિચારમાં ન હોત અને આખો ડબ્બો ધ્યાનથી જોયો હોત તો મલમ પડતે કે એજ ડબ્બાના એક કંપાર્ટમેન્ટમાં ચંદા (રિજલા મેમ્બરીની કાયમની આસામી) બેઠી હતી.

તેણે શ્રીપતલાલને જોયો. પ્રથમ તો તે મભરાઈ, પણ શ્રીપત પોતાની તરફ પૂંક કરીને બેઠો એટલે એને કાંઈક શાંતિ વળી. અજબ જેવું તો એ હતું કે ટ્રેન કાલામા પહોંચી ત્યાં સુધીમાં પણ શ્રીપત લાલે ડેકું ફેરવી તેની તરફ જોયું નહિ.

કાલામા ઉતરીને ચંદા તો પોતાનું પોટકું લઇ બીજે રસ્તે ચાલે સપાટાબધે ચાલતી થઇ. શ્રીપતલાલને સ્ટેશનની બહાર નીકળતાંજ પેલી ત્રિપુડીનો બેટો થયો—પોલિસ, પંડિત અને જર્મન સાહેબ.

શ્રીપતલાલને જોઇ સદાનંદ પંડિતને બહુજ આનંદ થયો. એક બીજાની પૂછપરછ થયા પછી શ્રીપતલાલે જમાદારને કહ્યું:—“ નાથક ! હવે એ બંને ગૃહસ્થો મારા તાળામાં છે, એટલે તમારે એમની સાથે રહેવાની જરૂર નથી. બંને મારી ઓળખાણવાળા છે, માટે શીકર કરવી નહિ. ”

શ્રીપતલાલના એવા સ્ખન્ડે સાંભળી જમાદાર બંનેનો ચાર્જ તેમને સોંપી ચાલતો થયો.

“ આલો, ત્યારે મને ગુન્હાનું ઠેકાણું બતાવો. ”

ત્રણે સમુદ્ર કિનારા તરફ પાછા આવ્યા. પંડિતજીએ ઝુંપડીની પાસે આવી તેની બારી, બારણું, લોખંડના ગજ ઇત્યાદિ બારીકાથી બતાવ્યું, અને સાહેબે જે બન્યું હતું તેનું અથેતિ વર્ણન કરી સંભળાવ્યું. શ્રીપતલાલ ઝુંપડીની આસપાસ ફરી બાંહેધ સદમ નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો; પરંતુ કંઈ પતો લાગ્યો નહિ.

ત્યાંથી પાછા ફર્યા. જતાં જતાં શ્રીપતલાલ પંડિતજીને રિમત-પૂર્વક પૂછવા લાગ્યો:—“ પણ તમને ખાતરી છે કે તે સીના હાથ ઉપર ઘસ દેખાયો હતો ? ”

“ હા. હા. મોટા આંધળાને પણ દેખાય એવો—દેખાયો હતો. ”

“ અને તે ત્રિશૂળના આકારનોજ હતો ? ”

“ હાજી, મને તે ચાંદુખો તેવોજ આકાર દેખાયો હતો. હજી પણ મારી દષ્ટિ સમક્ષ તે તરતો હોય એમ લાગે છે ! ”

એટલામાં સંધ્યાકાળના ઝાંખા પ્રકાશમાં પંડિતજીએ એક હોડી કાલાબાની દીવાદાંડી તરફથી આવતી જોઈ તેમાં કાણુ હતું ?

એક ધૂપછાંગ સાડીવાળી બાઈ !

પંડિતજીની આંખો અનિમિષ દષ્ટિએ તેની તરફ જોવા લાગી. હોડી કિનારે આવીને છૂટી અને અંદરથી સરોજ ઉતરી. પંડિતજી તેની પાસે દોડી ગયા, “ અરે આજ રહી તે બદમા.....”

આગળ તેનાથી બોલી શકાયું નહિ. કારણ કે ચોરી કરનાર તો એક દક્ષણી બાઈ તેની અને આ તો કાંઈ ગુજરાતી સ્ત્રી છે તે જોઈ તે ખમચાયો. શ્રીપતલાલની અને સરોજની દષ્ટિ મળી.

“ ઓહો, મિસ સરોજ ! તમે હોડીમાં બેસીને સમુદ્ર સહેલ કરવા મયાં હતાં કે શું ? ”

“ હા...પણ આ ગૃહસ્થ મને બદમાશ કેમ કહે છે ? હું તો

તેને જોઈનેજ મલરાધ મઈ હું...” સરોજે મલરાટનો ટોંગ કરતાં કહ્યું.

અંતે પંડિતજીએ સરોજની ક્ષમા માગી. શ્રીપતલાલે તેમની વચ્ચે પરિચય કરાવ્યો, અને શામાટે પંડિતજીએ એવા અસહ્ય ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા તે સમજાવ્યું. સરોજે ઉદાર વ્રતિથી (!) પંડિતને ક્ષમા આપી-પણ પોતે રસ્તામાં દક્ષણી વેશનો ગુળરાતી વેશ કર્યો હતો તે ન કહ્યું.

વાતમાં વાત નીકળી કે, “આજ રાત્રે દ્વારકાંદાસ શેઠને બંગલે ડીપાર્ટ્મેન્ટ ઉત્સવ છે, એટલે મારે ત્યાં જવાનું છે. ” સરોજે કહ્યું. “ તમને તે દિવસે બાએ કહ્યું, ત્યાર પછી તમે એક વાર પણ અમારે બંગલે આઆ નથી, હોં. ”

શ્રીપતલાલ ઉત્તર આપતાં ગુંચવાયો. “ આવવાનું હું ધાણે મન કરું છું, પણ-”

“ પણ તમને કાંઈ અમારા જેવા સાથે સમય ગુમાવવાનું પાલવે ? ” સરોજે ટોળ કરી અધુરું વાક્ય પૂર્ણ કર્યું.

“ ના. ના. એમ શું બોલો છો ? ” શ્રીપત જણે મગમળો થઈ ગયો. “ તમારા જેવા સુશિક્ષિત, સુશીલ જનોના સહવાસમાં રહેવાનું કેને ન મમે ? ”

“ ત્યારે આવતા કેમ નથી ? ”

શ્રીપતે જવાબ ન આપ્યો.

“ આજે આવો ત્યારે. આપણે સર્વ સાથે ઉત્સવમાં જઈશું. ” સરોજે કહ્યું.

“ આજે તો મારાથી.....”

“ ના તે નહિ ચાલે. આજે તો આવવુંજ પડશે. સાડા નવ વાગે અમે તમારી વાટ જોઈશું હોં. ”

શ્રીપતલાલથી ફરી ના કહી શકાઈ નહિ.

“ ત્યારે નક્કી આવજો હોં. અમે અમારી વાટ જોઈશુંજ. નહિ

આવશે તો હું પછી તમારી સાથે નહિ જોતું. ”

છેલ્લા શબ્દો બોલતાં સરોજે શ્રીપતલાલ તરફ એક વિચિત્ર આ-
કર્ષક કટાક્ષ કર્યું. “ ના હું ત્યારે તો નક્કી આવીશ. ” એમ શ્રીપત
ક્યારે બોલ્યો તેનું એને પોતાને પણ જ્ઞાન રહ્યું નહિ.

આમ પેટીની ચોરી તો બાબુએ રહી, અને શ્રીપતલાલને ખાતું
મિડું આમંત્રણ મળ્યું !

૧૬

“ અરેરે, આમાંથી ક્યારે છુટાશે ? ”

સાંજે વાળુ કર્યા પછી સરોજ પોતાની ઓરડીમાં આવી ટીપા-
ટીના ઉત્સવમાં જવાને તૈયારી કરવા લાગી. ટેલમ પાસેના એક મોટા
આરસા પાસે ઉભી કબીને તેણે પોલકું સજ્યું, માથાની વેણી ફીક
કરી, ગુંદીઆ કુંકુતો ગોળમટોળ ચાંદ્યો કર્યો અને સાદું સ્વચ્છ ઝીણું
અંબર પહેરી લીધું.

પછી આરસા સામે આવીને ઉભી રહી. આજે તેણે વિશેષ ાઃ
કર્યો હતા, તેથી પોતે વધારે સુંદર દેખાતી હશે એમ તેને લાગ્યું; પણ
આરસામાં પ્રતિબિંબ જોઈ તે બોલી ઉઠી:—“છટ, વધારે કાંમતી પો-
શાક પહેરવાથી કાંઈ વધારે રૂપાળાં દેખાવાનું નથી...”

“ એમકે ? ”

એ અવાજ કયા કંઈમાંથી આવ્યો હશે ? વાંચનાર !

આજે રાત્રે પાટણવાળા દારકાંદાસ શેઠને ત્યાં ટીપાર્ટીના ઉત્સવ
છે એમ પ્રથમ કહ્યુંજ છે. દારકાંદાસ શેઠ એક મોટા ઝવેરી હતા.
તેમની પેટીમાં દર વર્ષે કરોડો રૂપીઆની ઉચ્ચ પાથલ થતી, અને
તેને અંગે શેઠને સાદેજ લોકો સાથે પણ સારો સંબંધ હતા. ટીપા-
ટીના ઉત્સવ ફટલેક અંશે સાદેજ લોકના બોલ (Ball) જેવો થવાનો
હતા. ફટલીક મોટા ઘરની પારસણો અને મડમો પણ તેમાં હાજરી

આપવાની હતી.

શેકને ત્યાં એક મોટા ખંગલામાં ઉત્સવને માટે પુષ્કળ તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. રમત ગમતનાં અનેક દેશી અને પરદેશી સાધનો— પાનાં, પીંગપોંગ, શેતરંજ, ચેસ, ઇત્યાદિ એક દિવાનખાનામાં બેગાં કરવામાં આવ્યાં હતાં. એક ઓરડામાં ખાનપાનની સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ, મેવો, ચાહ, સોડાલેમન વગેરે તૈયાર મુકેલાં હતાં. એક ખંડમાં બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિઓને બક્ષિસ આપવા માટે ફેશનેબલ વસ્તુઓ ટેબલ પર ગોઠવી રાખેલી હતી. નાનાં બાળકોને રસ પડે તેવી પથ્થુ કેટલીક રમવાની તેમજ ખાવાની વસ્તુઓ બેગી કરેલી હતી.

હશે. બાકીનું પછી જોઈશું.

“ કેમ, ક્યાં જવાની તૈયારી કરી ? ” માશીએ બાણેજને પૂછ્યું.

“ આજે ટ્રીપાર્ટિના મેળાવડો છે તે તને ખબર નથી ? ”

“ ક્યાં ? ”

“ પાટણવાળા શેકને ત્યાં. આજે ઇન્વીટેશન—કાર્ડ આવ્યું હતું તે તો તેજ વાંચ્યું હતું, માશી ! ” સરોજે કહ્યું.

“ અરે હા ! હું બૂલી ગઈ. પાટણવાળા દ્વારકાંધસ શેકનો ઘડ હતો. ચાલ હું પથ્થુ તારી સાથે આવવાને તૈયારી કરું...”

“ અરે વાહ ! ”

“ કેમ ? હસે છે કેમ ? ” માશીએ પૂછ્યું.

“ તને હવે ઘરડે ધડપથ્થુ શું ઝાપ થાય છે ! તું એ મેળાવડામાં આવીને શું કરીશ ? ત્યાં તો બધા રમત ગમત કરશે. તને કોઈ હરિકીર્તન કે ભજન સંભળાવવાનું નથી. માશી ! ”

“ તે શું રમત ગમત જોઈ નહિ ? ” માશીએ કહ્યું, “ વળી તું એકલી જાય, તે મને ચિંતા નહિ થાય ? તારી સંભાળ લેવા માટે...”

“ તે હું શું નાની કીકી છું કે હજી મારી સંભાળ લેવી પડે ? વળી હું કાંઈ એકલી જતી નથી. ”

“ બા આવે છે સાથે ? ”

“ હા. તેથીજ કહું છું કે તારે આવવાની અગત્ય નથી, માશી ! ”

“ તોયે મને રમતગમત જોવાનું મન છે એટલે હું તો સાથે આવીશજ. ”

“ ભલે આવ, ત્યારે. ” સરોજ બોલી. “ પણ તું કુલવાળી આ-
ઢણી આઢવાની છે કે પટાનો સાળુ ? ”

“ એમ મસ્કરી ન કર. સરોજ ! ”

“ વાર, ત્યારે ટાઈમ ક્યારનો છે ? ”

“ સાડા નવ; સ્ટાન્ડ ટાઈમ. ”

“ અત્યારે પોણા નવ તો થવા આવ્યા છે, માટે આપણે જલદી
જવું જોઈએ. બા શું કરે છે ? ”

“ હમણાંજ દિવાનખાનામાંથી પોતાના ખંડમાં ગયાં. હું ધાડું
છું કે તે પણ તૈયારીજ કરતાં હશે. ”

“ ત્યારે આવવાની હોય તો તું પણ તૈયારી કરશે કે નહિ ? ”
સરોજે પૂછ્યું.

“ મારે તૈયારી ઝાઝી કરવાની નથી. વાર તેં આજે પેલો
ચંદનહાર કેમ પહેર્યો નથી ? ”

“ ત્યાં ઘણાં માણસ ભેગાં થશે અને ગડબડાટમાં કોઈના દાગીના
ખોવાય પણ ખરા, એવા ભયથી મેં આજે તે પહેર્યો નથી. ”

“ દાગીના ખોવાય એ બ્હીક તો હંમેશની છે, તેથી શું આપણે
તે પહેરવા નહિ ? ”

“ અને ચોરાય પણ ખરા. ”

“ છટ, છટ, તેમાં શું થઈ ગયું ? સરોજ ! તું આટલી કંબુસ
ક્યારથી થઈ ? લે પહેર. ”

એમ કહી માણેકમાશી ટેમ્પલ પર પડેલો ચંદનહાર લઈ સરો-
જને પહેરાવવા લાગી. એટલામાં ખૂમ પડી.

“ સરોજ ! સરોજ ! આલ; કેટલી વાર છે હજી ? ”

“ આ હમણાંજ ઉતરું છું બા. ” સરોજે ઉતર આપ્યો.
હાર પહેરાવાઇ રહ્યો.

“ જો, માશી ! બા એટલામાં તૈયાર પણ થઇ ગયાં હવે ચાલ જલદી તું પણ. ” અંદનહાર ખરોખર પહેરાયો છે કે નહિ તે જોવાને આપના સામે ઉભી રહેતી સરોજ બોલી.

તું નીચે જ, સરોજ, એટલામાં હું આવું છું. ”

“ સરોજ નીચે ગઇ. નંદનબા તૈયાર થઇ દ્વાર આગળ ઉભાં હતાં અને બહાર મોટર વાટ જોયાં કરતી હતી.

“ તનેયે તૈયાર થતાં કેટલી વાર લાગે છે ? ” બાએ કહ્યું.
“ ચાલ. હવે ઉતાવળે, સવાનવ થયા. ”

“ હું શું કરું ? બા ! માસી આવવાને તૈયાર થાય છે, તેથી મને વાર લાગી. ”

“ શું ? માશી પણ આવે છે ? ”

“ હા ” સરોજે કહ્યું. “ મેં તો ના કહી હતી, પણ— ”

“ હશે, આવવા છો, એ પણ ત્યાં જોશે તો ખરીને. ”

એટલામાં માણેક તૈયાર થઇને ઉતરી. ત્રણેને જઇને મોટર ભેં-
માં કરતી ચાલવા લાગી. તે ઠેઠે જ્યાં નવલરંગી ધનાઢય ભેંકાનો મે-
જા મળ્યો હતો, જ્યાં પુરુષ ભભકામાં રોશની કરી દેવામાં આવી હતી,
જ્યાં મિઠાઈ અને મહેરીવાળાની ખૂબો સંજગાતી હતી, તેવે સ્થળે
દ્વારકાંદાસ શેઠને બંગલે જઈને ઉભી દરવાજા આગળ શેઠ અને
શેડાણી બંને આગતને સ્વાગત આપવા માટે ઉભાં હતા. એક ભાયાએ
મોટરનું બારણું ઉઘાડ્યું, એટલે ત્રણે ઉતર્યા. શેડાણી તેમને આવકાર
આપીને અંદર લઇ ગયાં. નંદનબા શેડાણીની સાથે વાતચિત કરવા
લાગ્યાં. સરોજ અને માણેક આમ તેમ ફરવા અને જોવા લાગ્યાં.

ત્યાં પુષ્કળ સ્ત્રીઓ ભેગી થઇ હતી. કેટલાક પુરૂષો પણ આવ્યા
હતા. તેમને ખેસવા માટે અલગ ગોડવણ કરી હતી. નાની બાળકીઓ

અને યુવતિઓ સૌ પોતપોતાને અનુકૂળ રમત ગમતમાં લીન થઈ ગઈ હતી. સરોજની કેટલીક સખીઓ-બહેનપણીઓ પણ આવી હતી. સરોજ તેમના તરફ જોતી હતી, એટલામાં માણેકમાશીએ તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો.

“ કેમ ! ”

“ પેલું કાણુ છે ? જોયું ? ”

“ હાં. એ તો શ્રીપતલાલ. તે આવ્યા છે ? આલો દીક થયું ! ”

“ દીક શું થયું ? ”

“ મેંજ એમને આડીં આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. તે આપણા કરતાં વહેલા આવ્યા લાગે છે...”

“ તેં એને આમંત્રણ આપ્યું હતું ? સરોજ ! આ તું શું કરવા બેઠી છે ?...”

“ કેમ, માશી ! શું કર્યું મેં ? ”

“ ત્યારે શું. હાથે કરીને શા માટે પગમાં કુદાગે મારે છે ? એની સાથે સંબંધ રાખેલો કાંઈ વાર નહોતો. મને તો બહુજા ચિંતા થાય છે. એ પોતિસનું માણસ. તેની ઉપર ભરાસો કેમ રખાય ? વળી તે તારા ઉપર તો શંકા રાખીને...”

“ તને કાણુ કહ્યું માશી ! કે એ મારા ઉપર સંશય રાખે છે ? ” સરોજને માશીને આગળ જોલાવા ન દેતાં પૂછ્યું.

“ કહેવાનું કાણુ હતું ? પણ એનું વર્તનજ એનું છે. જો, અન્યારે પણ એ કેવી વહેમી દષ્ટિથી તારા તરફ જુએ છે ! ”

“ નારે, માશી ! એનો મને પોતાની પાસે જોલાવવા માટે હશાન્ત કરે છે. લે, જરા હું એ શું કહે છે તે સાંભળી આવું. ” એમ કહી સરોજે શ્રીપતલાલ બેઠો હતો તે તરફ જવા માંડ્યું.

“ માફ કર્યું માન, ત્યાં નહિ જા...”

પણ માશીના શબ્દો તેના મોંમાંજ રહી ગયા. સરોજ શ્રીપત -

લાલ પાસે જઈ વાતમાં પડી. અતે માથી થાકીને બાજુ પર પડેલા એક કાચ ઉપર બેસી ગઈ, અને પાસે રમત ગમતમાં લીન થયેલી છોકરીઓના તરફ જોવા લાગી.

ત્યાં એક સ્ત્રી આવી હતી. તેણે કાળી ચંદ્રકળા લીલી રેશમી ચાળી અને માથે ગુલાબના ગજરા પહેરેલા હતા. કપાળમાં સૌભાગ્ય ચિહ્ન કાઢેલું, અને પગમાં મખમલની સખાટ હતી. આમ તેમ તે દૂરતી પથુ તેનું કોઈ ઓળખીતું ત્યાં હોય એમ લાગતું ન હતું. કારણ કે તેને કોઈ બોલાવતું ન હતું; જો કે તે જાતે સર્વમાં બળવાને પ્રયત્ન કર્યા કરતી.

તેના શરીર પર દાગીના ઝાઝા ન હતા, તોયે તેનો દાઢમાઢ, વાંન, બોલતું, નેત્રના ચમકાર, વગેરે અત્યંત નાટકીય લાગતાં હતાં; અને એટલા ઉપરથીજ પ્રસિદ્ધ નરી મીસ ચંદા વાંચક વર્ગને ઓળખાઈ આવીજ હશે.

ધણે સમય રમત ગમત ચાલ્યા પછી બાળાઓ થાકી ગઈ; એટલે કેકાણે કેકાણે ટોળે મળી વાતો કરવા લાગી. કેટલીક સોડા, લેમન, મધુરો શરાબ—ગભરાઈશ નહિ. વાંચનાર ! આપણા હિંદુઓનાજ વાણા ડ્રગ્મવાન ધરની સ્ત્રીઓને શરાબ જરેવવાની સારી પ્રેક્ષીસ પડેલી હોય છે, એટલે તેમને બારે પડે એવો બય રાખવાની તારે જરૂર નથી—વગે તે ઉપયોગ કરવા લાગી.

સરોજ અને શ્રીપત્રના એક બારી આગળ ઉભાં રહીને કાણુ જાણે શીયે વાતો કરતાં હતાં. માણેક માથીને વખત જતો ગયો તેમ તેમ નિદ્રા આવવા લાગી.

“ મારી તો આંખો ઘેરાય છે, સરોજ ! ”

પથુ સરોજ સાંભળે એટલી પાસે ન હતી.

માથી ઉઠીને બીજી એક નાની ઓરડીમાં ગઈ. એ ઓરડી તે દિવસે વપરાતી ન હતી અને તેમાં દીવા કરવામાં આવ્યો ન હતો.

થોડુંક ફરનીઅર આમ તેમ પડ્યું હતું એક ખૂણામાં આરામ ખુરશી પડી હતી તે પર માથીએ પડતું નાંખ્યું, અને થોડીજ વારમાં માઢ નિદ્રા પામી.

મધ્ય રાત્રી થઇ એટલે દિવાનખાનામાં પણ ઘણી બાળાઓ ધોરવા લાગી. કેટલીક તો પોતાને સ્થાને ચાલી ગઇ હતી, પરંતુ રોકાણીની સાથે ધરવટ જેવો સંબંધ ધરાવવાના અભિમાનવાળી સ્ત્રીઓ ત્યાંજ રાત્રિ પસાર કરવાનું માન મેળવવા રહી હતી.

મીસ ચંદાને શિકાર કરવાની એજ તક હતી. તે માણેકગૌરી સૂતી હતી તે ઓરડીમાં ગઈ. પહેલાંથીજ કંથુ' છે કે માણેકગૌરીની આરામ ખુરશી એક અંધારા ખૂણામાં પડી હતી, એટલે ચંદાને તે ઓરડી બિલકુલ જનશૂન્ય લાગી.

તેણે નિડરતાથી પોતાની પાસેની મેંદાની દાખડી કાઢી. પીંછી અને રંગની શીશી તેણે સાથેજ રાખી હતી. ડાબા હાથ પર પ્રથમ રંગથી બરોબર ત્રિશ્ણાકાર કાઢ્યો. તેને સૂકાવા દઇ, ઉપર મેંદાની ચૂકી લાભરાવી તેને ચીથરાથી દાખી રાખ્યો કે બે મીનીટમાંજ ત્રિશુળનું ચિહ્ન બરોબર સરોજના જેવુંજ ખીલી આવ્યું.

તે લાંછન તૈયાર થતાં ચંદા પોતાનાં સાહિત્યોને એક ગોખલામાં સંતાડી દઇ ધીમે ધીમે દિવાનખાનામાં આવી. પ્રથમ તો એક નીક્ષુ દષ્ટિપાતથી તેણે બેઠા લીધું કે ભૈરવી યુવતિઓમાંથી કોઈ જાગૃત છે ખરી ? ખાત્રી થતાંજ મીસ ચંદાએ પોતાનું કામ ચલાવવા માંડ્યું. એક અણીદાર કાચનો ટુકડો તેના ડાબા હાથમાં હતા. તે વડે ખીરમું, દોરી, કસ, વગેરે જે કાપતું હોય તે માલિકને ખબર પણ પડે નહિ એવી ગુપ્ત રીતે તે કાપી શકતી.

બે ચાર બાળાની ડોકમાંની ટંડીઓ મેળવવામાં ચંદા સફળ થઇ, પણ એક પાંચમી સ્ત્રી, જે એક ખુરશી ઉપર નિદિબ્ધાસનમાં પડેલી હતી તેની ઉપર પોતાનો કાચ અજમાવવામાં ચંદા સપડાઈ.

તેના મગ્ગમાં એક કીંમતી મોતીનો હાર હતો. ચંદનો હાથ તેને લાગતાં બાધ ચમકી.

“ એ. એ...”

પણ હજુ તેનું નિદિધ્યાસન પૂર્ણ ભાગ્યું ન હતું. ચંદાએ ચાલાકી વાપરી. પોતાના હાથ પરનો કૃત્રિમ ‘ ત્રિશ્ણાકાર ’ તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ ધરી દીધો અને હાથ પાછો ખેંચી લઈ વીગળીને વેગે પેલી ઓરડીમાં પાછી બરાઈ મઠી. પેલી સ્ત્રી એટલામાં પૂરી ભગ્વત થઈ ‘ ત્રિશ્ણાકાર ’ નેઘને તે બડકોળ હતી. તેણે પોતાની ખુરશીની પાછળ નજર કરી તો ત્યાં કંઈ ન હતું; પણ તે ઉભી થઈ કે તરતજ તેની ડાકમાંનો તુટ્ટો હાર સરી પડ્યો.

‘ ચેરી ’ ની ખૂમ પડી. આખા બંગલામાં હો હો થઈ રહી. ઉંઘમાં પડેલી સર્વ સ્ત્રીઓ ચેરની ખૂમ સાંભળી ચમકી ઉઠી. તપાસ કરતાં ખીછ પણ ફેટકીક આમઓના દાગીના મચેલા માલમ પડ્યા.

સરોજ અને શ્રીપતન્નાલ પંડિતજીની પેટી ચેરાયાની વાત કરતાં અટક્યાં. હોહા થયેલી નેઘ બારી પડતી મટી તેઓ ત્યાં આગ્યાં. શેડ દારકાંદાસ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. શ્રીપતન્નાલે જેનો હાર તુટ્યો હતો તે સ્ત્રીને શાંત પાડીને સર્વ લટકત પૂછવા માંડી. તેની વાત પરથી માલમ પડ્યું, કે ચેર એક સ્ત્રીજ છે.

“ પણ તેની ખાત્રી શું ? ” શ્રીપતન્નાલે પૂછ્યું.

“ તેણે ગળાને હાથ લગાડ્યો, ત્યારે તેની બંગડીનો અખડાટ મને સાંભળાયો હતો. વળી તેણે મને હાથ બતાવ્યો તે પર એક મ્રગ્ન ત્રિશ્ણ હતું...”

“ હું ! કાળું ત્રિશ્ણ ? ” શ્રીપતન્નાલ ચમક્યો.

“ હા. જાંખા કાળા રંગનું દેખાતું હતું...”

“ ત્રિશ્ણાકાર ! ! ” આસપાસ ફરી વળેલાં વજ્રાંનાં મોંમાંથી એક સાથે ઉદ્ગાર નીકળ્યા.

“ હા. તેજ. તેજ. ”

શ્રીપતલાલને વળી આ નવું કામ આવ્યું. પોતાને ઘેર આવેલા પરોણામાંથી કોઈનું કાંઈ ચારાય, એ પોતાનેજ લાંછન રૂપ છે એમ ઠારકાંદાસ શેડને લાગ્યું, તેથી તેમણે શ્રીપતલાલને આ ચારને પકડવાને આમ્રલ પૂર્વક વિનંતિ કરી. શ્રીપતલાલે પણ શેડને ધીરજ આપી. પરંતુ આ ગુન્હેગાર પકડાશે કે નહિ તેની તેને પોતાને પણ ખાત્રી ન હતી. મનમાં તે બબડ્યો:—

“ અરેરે, આમાંથી કયારે છૂટાશે ! ”

૧૭

ચારડીના કાન !

આ તરફ માણેકગૌરી ઉંઘતી હતી તે ચારડીમાં મીસ ચંદા પાછી આવી. એ વખતે સામેની એક ચારડીમાં દીવા સળગેલો. હા-વાથી ચંદા ઉઠી હતી ત્યાં થોડું થોડું અજવાળું આવતું હતું. તે જાણ્યા પ્રકાશમાં ચંદાએ પોતાના હાથ પરના કૃત્રિમ લાંછન પર એક નાની શીશીમાંથી ટરપે-ટાટન લગાડ્યું, અને પછી એક નાની ચીંથરી વડે ઘસીને લુછી નાંખતાં હાથ સફ-કતો નેવો-થઈ ગયો. ચીંથરી અંધારા ખૂણામાં ફેંટી દીધી.

ચારીના ખૂંસ પડતાં મીસ ચંદા બચ પામીજ હતી. ગભરાટમાં તેને બીલું કાંઈ જાન ન હતું; પણ જો તેણે ધ્યાન આપ્યું હોત તો માલમ પડતે કે તે રૂમમાં પોતાના સિવાય બીલું પણ કોઈ હતું—અથવા ચારના ઉપર ઇશ્વરની આંખ હતીજ !

માણેકગૌરીની આંખ મળેલી હતી તે પાપી પોતાનું પાપકર્મ કરવાને આવતાંજ સદજ ઉઘડી. પ્રથમ તો તેને એ બધું સ્વપ્ન લાગે એમ લાગ્યું—તો પણ તેને ખાત્રી થઈ નહિ. પોતે, ચંદાના બહાર ગયા પછી, તેને પેલી ચીંથરી યાદ આવી. તે ઝટ ઉઠીને ખૂણામાં ફેંકેળવા

લાગી. ચીંથરી હાથમાં આવતાં તેને ખાત્રી થઈ કે પોતે જે કાંઈ જોયું હતું તે સ્વપ્ન તો નહોતુંજ.

ચીંથરી કાળા રંગ અને ટરપેન્ટાઇનથી ખરડાયેલી હતી. મા-જીકગૌરીએ ચંદાનો ચહેરો જોયો હતો. પરંતુ તેણે જે કૃત્રિમ ત્રિશ્ણ બનાવ્યું તેમાં તેનો ઉદ્દેશ શું હશે અને તેનું પરિણામ શું આવશે તેની તેને સમજ પડી નહોતી. તે પાછી ખુરશીમાં પડી વિચાર કરવા લાગી.

કાનાં કાનાં ધરેણું ચોરાયાં છે તેની સર્વ હકીકત શ્રીપતલાલે પોતાની ગાયરીમાં નોંધી લીધી. પછી સર્વ સ્ત્રીઓ પોતપોતાને ઘેર જવાને તૈયાર થઈ, તે વખતે શ્રીપતલાલે સરોજની પાસે જઈ ધીમે સાહે કહ્યું:—“ આ તપાસના કામમાં મને થોડી મદદ કરશો ? ”

“ મદદ ! હું તમને શી મદદ કરીશ ? ”

“ કરી શકો એમ હો તો કરશોને ? ”

“ અસંભવ. એમાં ના કેમ કહેવાય ? ” સરોજે મોઢું મલકાવનાં કહ્યું. “ બોલો મારે કેવી રીતે તમને મદદ કરવી ? ”

“ તમારે બીજું કાંઈ કરવાનું નથી. શેઠાણી સર્વ પરોણાને વિદાયની રગ્ન આપવાને દરવાજા આગળ ઉભાં છે તેમની પાસે જઈને નમે ઉભાં રહો અને દરેક બહાર જતી સ્ત્રીના હાથ ઉપર ખારીટીથી નજર રાખો. તેમ કરતાં કાંઈ પણ સ્ત્રીના હાથ ઉપર કાળું લાંછન દોવાનો તમને શક આવે તો બેધડક તેનો હાથ પકડો અને ખરેખર લાંછન હોય તો તેની મને સૂચના આપજો. હું અહીંજ બાજુ પર ઉભો છું. ”

“ હીક. ”

પોતાના જેવાજ લાંછનવાળી બીજી કેટલી સ્ત્રીઓ મુંખાઈ સહે-રમાં હશે ? તે વિચારે આશ્ચર્ય પામતી સરોજ દરવાજા આગળ શે-ઠાણી ઉભાં હતાં તેમની પાસે જઈને ઉભી. બહાર જનારી દરેક સ્ત્રીના ગળા હાથ તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિ તે રાખી રહી.

પરંતુ એક એક સ્ત્રી નીકળી ગયા છતાં સરોજને કોઈના પણ હાથ પર લાંછન હોવાની શંકા આવી નહિ. જો કે તેણે નિહાળવામાં પોતાની દરજ્જા પૂરી બગાડી હતી. ક્યાંથી સંશય આવે ? બનાવડી ત્રિશ્વળાકારવાળી આઈએ તો તે ક્યારનું બૂંસી નાંખ્યું હતું. શ્રીપતલાલ અત્યંત નિરાશ થયો.

ઐટલામાં માણેકગૌરી પેલી ઓરડીમાંથી બહાર દિવાનખાનામાં આવી. સઘળી સ્ત્રીઓને જતી રહેલી જોઈ તેને ખુબ આશ્ચર્ય લાગ્યું. “ સરોજ મને મૂકીને તો જતી રહી નહિ હોય ! ”

પણ ના. ઐટલામાંજ એક બારી પાસે ઉભાં રહેલાં નંદનખા ઉપર તેની નજર પડી. માણેક તેની પાસે ગઈ.

“ સઘળાં ગયાં કે શું ? ”

“ હા. હમણાંજ ગયાં. ”

“ ત્યારે આપણે હજુ કેમ અહીં...સરોજ ક્યાં છે ? ”

“ પેલી દરવાજા આગળ ઉભી છે. ” નંદનખાએ દરવાજા તરફ આંગળી કરીને કહ્યું, “ આપણે જરા મોડાં જમ્યાં, એમ ઉતાવળમાં કહીને તે ત્યાં જઈ ઉભી. ઐટલે હું અહીં એની વાટ જોઈ છું. તેને કારણે પૂજવાનો પણ મને વખત મળે તે પહેલાં તો એ દોડી ગઈ... પણ તું આટલો વખત ક્યાં હતી ? ”

“ પેલી ઓરડીમાં ? ”

“ ત્યાં શું કરતી હતી ? ”

“ ઉંઘ આવી હતી મને...”

“ અરે વાહરે ! ઐટલામાં આવી શું શું થઈ ગયું તેનું તને કાંઈ લાગે છે કે ? ”

“ શું થયું હતું ? ”

“ અરે કેટલી બધી ગડબડ થઈ; ચાર પાંચ છોકરીઓના

હાગીના તટ્ટ્યા, ચોરાયા, તેની તપાસ થઈ, હોહો થઈ, અને તે ત્યાં ઉધ્યાળ કર્યું ? ”

“ ચોરી થઈ ! કાણે ચોરી કરી ? ” માણેક અત્યંત આશ્ચર્યમાં પૂછતી પૂછવા લાગી.

“ કાઈ ત્રિશ્વળની નિશાનીવાળી સ્ત્રીએ...”

“ હેં ! ત્રિશ્વળની નિશાનીવાળી સ્ત્રીએ ? ”

“ હા. કાંઈક એવીજ ખૂબ ઉડી છે.

માણેકગારીને કાંઈક યાદ આવ્યું હોય તેમ ઉત્સાહ આવ્યો. તે એકદમ સરોજ ઉભી હતી ત્યાં પહોંચી. તેનો હાથ માલી એક પાવુ પર લઈ ગઈ, અને પોતે અર્ધનગ્નતાવસ્થામાં પેલી ચોરડીમાં જે જોયું હતું તે બધુંયે સરોજના કાનમાં કહી દીધું.

“ તું આ શું કહે છે ? માલી ! ” સરોજ તે સાંભળી આશ્ચર્યથી બોલી, “ તે આવું જોયું તો તરત તેને પકડાવી દેમ નહિ ? ”

“ મને શું ખબર કે તેનો ચોરીનો ઉદ્દેશ હતો ? ”

“ વાર, હવે ડીક. હું શ્રીપતલાલને એ કહું.....”

“ ના. ના. ” એકદમ સરોજને આગળ બોલતી અટકાવી તેને શ્રીપતલાલ તરફ જતાં પાછી ખેંચી રાખી. ગભરાતી માલી બોલી, “ સરોજ ! એને કહીશ નહિ. સરોજ ! તું સમજતી નથી ? આવું ગાંડપણ...”

પણ સરોજ-પોતાનીજ અક્ષતે અનુસરનારી સરોજ, માલીનું સાંભળવા ઉભી ન રહી. તેણે તરતજ શ્રીપતલાલને બધી હકીકત સંભળાવી દીધી. તેને પણ અત્યંત આશ્ચર્ય લાગ્યું. માણેકગારીને તેણે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા, અને તે બિચારીને તેના ઉત્તરો આપવા પડ્યા. જે ચોરડીમાં તે ચોરડી સ્ત્રીએ પોતાનું કામ કર્યું હતું ત્યાં જઈને શ્રીપતલાલે તપાસ કરી, તો પેલી રંગની ચોંચરી હાથ લાગી. આથી સર્વની ખાતરી થઈ કે ત્રિશ્વળની નિશાની બનાવડી હતી. શ્રીપતલાલે

તે બાઈનો ચહેરો કેવો હતો તે માણેકગૌરીને પૂછી લીધું.

પછી શ્રીપતલાલે શેઠ અને શેઠાણીને મળીને આજે આવેલા પરોણામાં કોઈ અપરિચિત વ્યક્તિ હતી કે નહિ, તેની ખબર મેળવી, તો માલમ પડ્યું કે કાળી ચંદ્રકળા પહેરેલી એક સ્ત્રીને કોઈ ઝોળખતું ન હતું. તેને કોઈએ ખાસ આમંત્રણ આપેલું ન હતું; પરંતુ તે કોઈના તરફથી—કોઈના પરોણા તરીકે આવેલી હશે એમ માની કોઈએ તેની પડપૂછ કરી નહોતી.

એ પરથી શ્રીપતલાલે ધાર્યું કે એ સ્ત્રી કોલાબામાં રહેનારી નહિજ હોય, અને તેથી તેને રેલ્વે માર્ગે શહેરમાં જવું પડશે, કારણ કે આટલી રાત્રે તે દ્રામની વાટ જોતી એસે એવી મૂર્ખા નહિ હોય, એમ ધારી શ્રીપતલાલે સ્ટેશન પર જઈને તેને પકડવાનો વિચાર કર્યો.

તે સરોજની પાસે પાછો આવ્યો.

“સરોજ બહેન!”—એ શબ્દો બોલતાં તેની જીભ કંઈક અચકાતી હતી—“તમે અને માશીએ મને આજે બહુજ મદદ કરી છે, તે માટે હું તમારો અત્યંત આભારી થયો છું. એ બનાવરી લાંછનવાળી સ્ત્રી આજે મારે હાથ લાગશે એમ મને નક્કી લાગે છે; અને તે માટે મારે અત્યારે સ્ટેશન ઉપર જવું પડશે, તેથી રગ્ન લઉં છું.” એમ કહી ઉત્તર સાંભળવાની પણ વાર ન લગાડતાં શ્રીપતલાલે ચાલવા માંડ્યું. તેના ગયા પછી સરોજ, નંદનબા વગેરે શેઠ શેઠાણીની રગ્ન લઈ પોતાની મોટરમાં ઘેર ગયાં.

શ્રીપતલાલ કોલાબાના સ્ટેશન પર પહોંચ્યો ત્યારે એ વાગ્યા હતા. ડહિન લોકલ ટ્રેનને અર્ધા પોણા કલાકની વાર હતી, તેથી તે એક બેંચ ઉપર ઉતારાઓની વાટ જોતો બેઠો, અને દરેક આવનારના ચહેરા પર લક્ષ રાખી જોવા લાગ્યો.

ગાડીનો વખત થયો એટલે ઉતારાઓની ધમાલ થવા માંડી. બરાબર ઉપડવાની વખતે એક સ્ત્રી આવી. તેને શ્રીપતલાલે તુરત, મા-

જોશીરીએ આપેલા ચહેરાના વર્ણન પરથી ઝોળખી કાઢી.

“ પણ આ તો પેલી ચંદાજ છે ! ” વધારે ધ્યાન આપી જોતાં શ્રીપતલાલને શ્રૂતકાળની ઝોળખ યાદ આવી. “ એ તો પૂરી બદમાશ એણેજ ચોરી કરેલી એમાં સંશય નહિ ! ”

ચંદા ઉતાવળી ઉતાવળી એક ડબ્બામાં ચઢી બેઠી. શ્રીપતલાલ પણ તેજ ડબ્બામાં ધુસ્યો. ગાડી ચાલવાની સીટી ચામતાંજ ચંદાની નજર શ્રીપતલાલ ઉપર પડી. તેને અત્યંત ભય લાગ્યો. એ ડીટફટિય પોતાની પાછળજ પડ્યો છે એમ તેને નક્કી લાગ્યું, છતાં ધીરજથી તે હિંમત રાખી રહી.

ચર્નારોડનું રોશન આવતાંજ ચંદાએ ઝટપટ ઉતરી ટીપ્પીટ-કલેક્ટરની સામું પણ ન જોતાં દાદર ચઢીને રસ્તા ઉપર આવી ચાલવા માંડ્યું, તેની પાછળ ઉતરેલો શ્રીપતલાલ પણ રસ્તા ઉપર આવ્યો.

“ એ બાઈ ઉભી રહે ” શ્રીપતલાલે ધાંટો કાઢી કહ્યું.

ચંદા તે સાંભળી ભયભિત થઈ વધારે ઝડપથી ચાલવા લાગી. શ્રીપતલાલે પુનઃ એકવાર જૂમ પાડી. તેને જ્યારે ચંદાએ મજબૂરી નહિ ત્યારે તેણે પોલિસની સિસોટી વગાડી.

અર્ધા મીનીટમાં આસપાસથી બેચાર કેન્સ્ટેબલો દોડી આવ્યા અને મીસ ચંદાને ઘેરી વળ્યા.

“ ચાલ, થાણા પર ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ ચંદા ! હવે વધારે ઝટપટ કરવાથી કાંઈ વાળવાનું નથી. રસ્તા પર બેઆખરે ચલું ન હોય તો કાંઈ પણ ન બોલતાં સીધી ચાલવા માંડ. ”

“ પણ મેં શું કર્યું છે ? નકામા મને શા માટે પગલો છો ? ”

“ તે બધું તને કોર્ટમાં માલમ પડશે. મેં જાતે તને ચોરી કરતાં જોયું છે. અહીં વધારે ગરબડ કરીશ તો પસ્તાવું પડશે. ”

ચંદા નિરૂપાય મધ આમળ ચાલી. પોતાને ફસાવીને આમ મોક-

હવા માટે તેણે મનમાં વીજલા ઉરફે પુંજલાલ ચોચીને અસંખ્ય શ્રાપ દીધા, જેથી, જો ચંદા ખરી સતી હોતે તો બિચારો નિર્દોષ વીજલો બળીને ખાખ થઈ જત.

પોલિસ થાણા પર પહોંચતાં ત્રણ વાગ્યા. શ્રીપતલાલે સુપરી-ન્ટેન્ડન્ટ સાહેબને મળીને થોડામાં સર્વ વાત વર્ણવી, અને ચંદાને હા-જર કરી દીધી. સાહેબે તેને એક ઓરડીમાં ચોકી હેડળ મૂકી.

“ શ્રીપતલાલ ! આ જો તમારી વાત ખરી પડશે, તો આ ત્રિશ-ળાકારવાળા બધા કેસનો નિકાલ આવી જશે. ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ બધાંએ એવાં લાંછન ફૂંચીને હોવાં જોઈએ એમ લાગે છે. ”

“ મને તેમ લાગતું નથી, કારણ કે આ ચંદાને તો હું ધણુ સમયથી ઓળખું છું. તેણે માત્ર આ લાંછનથી ચતા ખજાણાટનો લાભ લઈને પોતાનું કામ કાઢી લેવાની આ યુક્તિ રચી દશે એમ લાગે છે, છતાં કાલે સવારે તે સર્વ નક્કી થશે...”

સવારે દશ લાગે મીસ ચંદાની તપાસ તથા ઝડપી લેવી એમ ફરાવી શ્રીપતલાલે સાહેબની રજા લીધી.

૧૮

“ કયું જાતી હય કે નહિ ? ”

બીજે દિવસે સવારે સરોજ, માશી સાથે ચોપાટી પર ફરવા ગઇ. થોડો વખત આમ તેમ ફર્યા પછી માશી તો જલદીથી પાછી બંગલે ગઈ; પણ સરોજને કાણુ જાણે ચાથી વહેલાં પાછી જવું મ-ચ્યુંજ નહિ. તે એકલી ફરવા લાગી.

એક ઠેકાણે એક મદારી માંકડા બહારનો ખેલ કરતો હતો, ત્યાં સરોજ આવી પહોંચી. મદારીનો ખેલ જોવાનો સરોજને ધણુ ચડસ હતો તેથી તે ત્યાં જોવા ઉભી. બીજા લોકો પણ ત્યાં પુષ્કળ ભેગા થયા હતા.

મદારી કોંકણ તરફનો હતો તેથી તે કાનડી ભાષા બોલતો હતો અને અનેક તરેહના ચાળાચી, ઇશ્વારતથી, ધાંટાથી અને ફટલીક વાર તો કંકણના પ્રહારથી માંકડાની પાસે જુદો જુદોગતની કળા કરાવતો. માંકડાનું શરીર માર ખાઇ ખાઇને સૂકાઇ ગયું હતું અને મદારી એટલો બધો નિર્દય હતો કે પોતે જેની મદદથી પોતાનું શેજરાન નિભાવવા જોટલું કરાતો તેને પેટપૂર ખવાડતો પણ નહિ.

માંકડું એથી હડપીજર જેવું થઇ ગયેલું દેખાતું હતું. મદારીએ તેને બકરાના શીંગડા ઉપર ઉભા રહેવાની ઇશ્વારત કરી. પરંતુ ધણી ખેલ કરી કરીને થાકી ગયેલું હોવાથી તેણે મદારીનો દુકમ માન્યો નહિ, પેલાએ પ્રહાર કરવા માંડ્યા એટલે બિચારા માંકડાએ ચીસો પાડવા માંડી.

તો પણ મદારી માંકડાને ફટકા લગાવે ગયો. તેની ચીસો સાંભળી સરોજનું હૃદય દ્રવવા લાગ્યું. તેને તે નિર્દોષ પ્રાણીની અત્યંત દયા આવી અને મદારીની નિર્દયતા માટે બહુજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. લોકોને તો માંકડાને માર પડતો જોઇ આનંદ પડતો; પણ પરદુઃખ ભંજન સરોજ...!

“ આને માટે મારે કંઈક કરવુંજ જોઈએ. ” સરોજ મનમાં બગડી, “ નહિ તો આ પાપી મદારો પેટને માટે થોડા દિવસમાંજ બિચારાનો જીવ લેશે...”

આ વિચાર થતાંની સાથેજ એના હાથ પર ઝણઝણાટ લાગવા માંડ્યો.

“ પોતાના પાપી પેટને પોષવા માટે એને આ નિરધાર, અનાથ, મૂંઝા પ્રાણીને પજવવાનો શો અધિકાર ? પૈસા મેળવવાના શું બીજા સાંત્વિક ધંધા નથી ? ”

મદારી તો કુમકુમી બગાવતો પોતાના ખેલ મલાઓજ ગયો અને વચ્ચે માંકડાને લાકડીના ઝપાટા પડતાજ ગયા. સરોજ ક્રોધી

નેત્રે સઘળું જોઈ રહી.

એમ ખલાસ થયો અને સરોજે દૂર ગઈ, પરંતુ માંકડાના દુઃખ તો વિચારે તેના મગજમાંથી કેમે ક્યો નજ ખરેયો. તેણે પોતાના હાથ તરફ જોયું તો પેલું ત્રિશૂળ ઝાંખું ઝાંખું દેખાવા લાગ્યું હતું.

“ મારાથી તેને છોડાવ્યા વિના નહિજ રહેવાશે. ગમે તે થાય. પણ...” સરોજે ધાયું.

ઉત્સાહાનો દિવસ હતો. ગરમી સખત પાતી હતી. મદારી માંકડાને લઈને એક ઝાડ નીચે ગયો અને થોડી વારમાં તેને ઝાકાં આવવા માંડ્યાં. પોતે ઉઘે તે વખતમાં માંકડું નાશી ન જાય તે માટે તેણે દેરી પોતાના માથા નીચે દાખી રાખી હતી.

થોડી વારે સરોજ ઝાડની પાછળ છૂપાતી છૂપાતી આવી. મદારીને ગાદ નિદ્રાએ ઘેરેલો જોઈ તેણે ઝાડના થડની એકે રહી, હાથ લેવાયો માંકડાના ડોકમાંથી કડી કાઢી નાંખી અને તેને છૂટો કર્યો. માંકડો છૂટો થયો એટલે કુદકા મારી ઝાડ પર ચડી ગયો અને એક ઝાડ પરથી બીજે ઝાડ કુદતો કુદતો ઘણો દૂર નીકળી ગયો. માંકડો છૂટતાં દેરી ખેંચાઈ તેથી મદારીની કંઠમાં વિક્ષેપ થયો. તેણે જોયું તો માંકડો નાશી ગયેલો હતો. આસપાસ દૃષ્ટિ કરી તો કોઈ ન હતું. સરોજ એકદમ પાસેના ઝાડોની પાછળ થઈને ઘણો દૂર જઈ એક ગલીમાં પેસી ગઈ. તે વખતે દૈવયોગે પેલા મદારીની નજર સરોજના હાથ ઉપર પડી. તેણે તે પર આંધેથી કંઈક ઝાંખા કાળા ડાઘા જોવા લાગ્યાં.

પોતાનો માંકડો ચારાયો છે અને તે હવે હાથ નહિજ લાગે એમ જ્યારે મદારીને લાગ્યું ત્યારે તો તે બહુજ ગભરાયો. “ હવે હું કયી રીતે કમાઈશ ” એ વિચારે તેને બહુજ દુઃખ થયું તેથી તે ખૂબો પાડવા લાગ્યો; પણ તે કાનડી બાપામાં બોલતો હોવાથી કોઈ સમજે એમ ન હતું. અતે એક બહો માણસ ત્યાંથી પસાર થતો હતો,

સરેવર મદારીને ગાદ નિંદ્રાએ ધરેલાં વંદન મંડરાની ડોકમંચી મ્હી
કાઢી નાખવાના દરેકાથી જાડની પાછળ છુપાની છુપાની આવી.

તે તેને એક પોલિસ પાસે લઇ ગયો.

ધણી મહેનતે પેલા મદારીએ સિપાઇને સમજાવ્યું કે મારો માંકડો એક ચોર ચોરી લીધો છે, તેની શોધ કરો. પોલિસે તેને ચાણુ પર લઇ જઇ નાયકની આગળ હાજર કર્યો. નાયક જેની તેની કાનડી બાધા સમજતો હતો તેથી તેની સાથે વાતચિત કરતાં ઝળા લાથ પર કાળા રંગના કલંકવાળો કાંઇ સ્ત્રીએ તે માંકડો ઉઘડ્યો છે તે બધી વાત બહાર આવી.

મદારીની સાથે નાયક ચોરીની જગા પર આવ્યો; અને જોડી રીતે માંકડો બાંધેલો હતો, ચોર ક્યાંથી આવ્યો તે સર્વ વાતની તપાસ કરી તેણે પોતાની રીપોર્ટ બુકમાં લખી લીધું. ત્યાં ચોરની તપાસ કરી પણ કાંઇ પતો લાગ્યો નહિ.

મદારીનું ઠેકાણું પૂછી લઇ નાયકે તેને ચોર જરૂર ત્યારે ખમર આપવાનું વચન આપી આશ્વાસન દઇ વિદાય કર્યો; અને આખા કેસનો એક લાંબો રીપોર્ટ તૈયાર કરી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબના ટેબલ પર ગેકવી દીધો.

x x x x x

બીજે દિવસે મીસ ચંદાની તપાસ ચાલી—

“તને પહેલાં કાંઈવાર શિક્ષા થયેલી છે કે ?”

“નહિ. બિલકુલ નહિ. મારો ગુન્હો થયા વિના મને શિક્ષા થાયજ કેમ ?—અરે, હું આજ પહેલાં કોર્ટમાં કે કચેરીમાં પણ કોઇ દિવસ ગઇ નથી. મારે માથે આ શો બુલમ તમે માંડ્યો છે ? હું આવું પ્રમાણિક માણસ, ને મારા ઉપર આ બાઇસાહેબે રસ્તા વચ્ચે આવો બુલમ—આવો આજર લેવાનો ઘાટ ધડ્યો, તે કેમ સહન થાય ! હું એના ઉપર ફરીયાદ માંડીશ...”

“તે બધું આગળ થઇ રહેશે.” શ્રીપતલાલે તેને આગળ બોલતી અટકાવીને કહ્યું, “હાલ તો તું સાહેબ પૂછે તેનાજ જવાબ આપ.”

“ કાલે તું કોલાખા કેમ ગઇ હતી ? ”

“ મારે કામ હતું. ”

“ શું કામ હતું, તે હું પૂછું છું. ”

“ પાટણવાળા દારકાંદાસ શેકને ત્યાં મેળાવડા હતો ! તેમાં હું ગઇ હતી. ”

ચંદાએ સારો જવાબ આપેલો જોઇ શ્રીપતંજલિ અન્યથા થયો. સાહેબે પૂછ્યું:—

“ તેમાં તને આમંત્રણ હતું ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે વગર બોલાવ્યે કેમ ગઇ હતી ? તેને ઘેર તારી સાથે કાંઈને બોળખાણુ છે ? ”

“ ના બોળખાણુ નથી, પણ હું એક જણની સાથે ગઇ હતી. ” ચંદાએ નિડરપણે ઠોક્યું.

“ કોની સાથે ? ”

“ કોલાખામાં હું પહેલાં જેને ત્યાં નોકરી કરતી હતી તે શેકાણીની સાથે ગઇ હતી. ”

“ તેનું નામ શું ? ”

“ ગંગાજીન લખમીદાસ ચોકસી. ”

સાહેબે નામ લખી લીધું.

“ ઠોકાણું ? ”

“ કોલાખામાં શાક ખજાર આગળના પોસ્ટના થાંભલાની પાસેજ ખંગલો છે. ”

સાહેબે ઠોકાણું લખી લીધું. એક કોન્સ્ટેબલને બોલાવી તેને એ ઠોકાણે લખમીદાસ ચોકસીનો ખંગલો છે કે નહિ તે ખજાર કાઢવા મોકલ્યો.

“ દારકાંદાસ શેકને ત્યાં મેળાવડા વખતે એક ચોરી થઇ છે તેની તને ખબર છે કે ? ”

“ હાજી. ચાર પાંચ સ્ત્રીઓના ગળામાંથી કંઠી, હાર વગેરે તૃટી ગયા અને કાંઈ બાકીએજ ચોરી કરી છે એમ જૂમ ઉડી હતી, તે મેં સાંભળ્યું હતું. વળી તે બાકીના હાથમાં ત્રિશૂળનો પ્રધો છે એમ પણ લોક કહેતાં હતાં. ”

“ તને ત્યાં કાંઈ ત્રિશૂળના કલંકવાળી સ્ત્રી દેખાઈ હતી ? ”

“ નહિ સાહેબ, ” ચંદાએ નિઃશરતાથી કહ્યું.

“ ત્યારે એ ચોરીનો આરોપ તારા પર આવે છે...”

ચંદા એકદમ ગભરાઈ-અથવા ઢોંગ કર્યો.

“ કેમ સાહેબ, તે બાકીએ ચોરી કરી તેમાં મેં શું કર્યું ? મારા ઉપર આજ શાથી આવે ? ”

“ તું ત્યાં વગર બોલાવ્યે કેમ ગઈ હતી ? ”

“ તેમાં શું થયું ? ચોરી કરનારના હાથ પર કાળું કલંક હતું, તે બધાંએ જાણે છે છતાં આપ મારા ઉપર આરોપ કેમ મૂકી છો ? આવો અન્યાય...”

“ પણ તે કલંક બનાવટી હતું એમ પણ બધાં જાણે છે. ” શ્રીપતલાલે વચમાં કહ્યું.

“ હું તો તે જાણતી નથી. પણ તે બનાવટી હોય તો મને પકડવાનો...”

તેની તરફ લક્ષ ન આપતાં શ્રીપતલાલે અંગ્રેજીમાં બનાવટી ત્રિશૂળની બધી હકીકત-માણેકગૌરી પાસેથી સાંભળ્યા પ્રમાણે-સાહેબને સમજાવી. સાહેબના મગજમાં બધી વાત ઉતરતાં તેમને કહ્યું:—

“ ત્યારે તો એની ઝડપી લેવી જોઈએ. ”

“ અલગત ” શ્રીપતલાલે કહ્યું.

પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય તે સર્વ હાજર કરવાની આજ્ઞા થતાં ચંદાએ હિંમતથી પોતાની પાસેની એક નાની પોટલી ટેબલ પર મૂકી

દીધી. શ્રીપતલાલે તે છોડી, તો ન્યુસપેપરના કાગળમાં વીંટાળેલા એક જૂના ખૂટની જોડ નીકળી. શ્રીપતલાલને તેમાં કાંઈ સંશયભર્યું ન લાગવાથી બાબુ પર મૂકી. પછી એક મેંશનું પડીકું, એક ટરપેન્ડાઈનની શીશી અને એક વિજાયતી રંગની ડબ્બી, એક ખરડાયેલો રૂમાલ, એક નાની આરસી, અને કાંસડી એટલી વસ્તુ હાથ લાગી. પરંતુ તેમાં શ્રીપતલાલને શંકા ઉત્પન્ન થાય એવું કાંઈ ન હતું.

શ્રીપતલાલ નિરાશ થયો. ચંદાની બધી વસ્તુઓ પાછી પોટલીમાં બાંધી તે વિચાર કરવા લાગ્યો. તેની નિરાશા જોઈ ચંદાને વ્યભાષિક રીતેજ ઘણો આનંદ થયો. તે વિજયી મુદ્રાથી સાહેબ ભણી જોવા લાગી.

“ જો ચંદાએજ ચેરી કરેલી હોય, તો તે પોતાનો માલ કાંઈ બેલાએજ મૂકીને આવે નહિ એ નક્કી, અને ગાડીમાંથી ઉતર્યા પછી તો મેં એને સહજ પણ દૃષ્ટિઆડ થવા દીધી નથી. સતત નગર ગામીને પકડી છે તો એની પાસેનો માલ જય ક્યાં ?

મુદ્દામાલ એની પાસેથી નીકળવાજ જોઈએ. એની અંગ ઝડતી લેવાય તો પત્તો લાગે એમાં સંશય નહિ. ”

શ્રીપતલાલે પોતાનો વિચાર સાહેબને જણાવ્યો. તેમણે પ્રથમ તો આનાકાની કરી. “ આ સ્ત્રી ઉપર શંકા લાવવામાં તમે બૂલ કરી છે, તમે છેતરાયા છો, ” એમ પણ સાહેબે કહ્યું. પણ શ્રીપતલાલે ઘણા આગ્રહ સાથે આરોગીની અંગ ઝડતી લેવાની વિનંતી કરી ત્યારે સાહેબે તેમ કરવા રજા આપી.

એક સિપાઈ થાણાની કામ કરનારી મનુરણને બોલાવી લાગ્યો. સાહેબે તેને ચંદાની અંગ ઝડતી લેવાની આજ્ઞા કરી. ચંદાએ તે મનુરણ સાથે જવાની આનાકાની કરવા માંડી, એટલે સાહેબે એક ઘાંટો કાઢ્યો.

“ ક્યું જતી હય કે નહિ નહિ ? ”

૧૯

વીજલાનો અકસોસ !

ચંદા ડરી ગઇ. મનુરણની સાથે તે તેની ઓરડીમાં ગઇ.

સાહેબને આશા ન હતી. તેમણે શ્રીપતરાલને કહ્યું, “ મીઠા શ્રી-પતરાલ ! તમે આ તપાસમાં ઉંચે માગે જાઓ છો એમ મને લાગે છે. તમે કંઈક કસાયા છો...”

“ કેમ ? ”

“ આ જાહએ મારા પ્રશ્નોના ઉત્તર કેવા નિરૂપતારી આપ્યા તને જોયુંને ? ”

“ પણ તેમાં શું થયું ? ”

“ તેજ જતાવે છે કે એ નિર્દોષ હોવી જોઈએ. અપરાધી કહી આવી દિમનથી ઉતર આવી શકે નહિ. જો તે જાહ નિરપરાધી હશે અને વળી સારા ઘરની હશે તો પછી તમને પરનાવું પડશે. માટે...”

“ અરે, નારે સાહેબ, એ જાહને હું સારી રીતે ઓળખું છું. તે નાટકીયણ છે. કદાચ તમારી આલ્પમમાં એને ફેટો પણ હશે...”

એટલામાં મનુરણ ચંદાને લઇને પાછી આવી.

“ એની પાસે કાંઈ નથી, સાહેબ ! ”

“ હેં ! કાંઈ નથી ? ” શ્રીપતરાલે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ નાહ. ”

“ ના. ના. બીજું કાંઈ નથી. તમે મને શું ચાર બેર...”

ચંદાને શ્રીપતરાલે આગળ બોલતાં અટકાવી. “ વાર, તું મૂંઝી રહે. (મનુરણને) ઝડપી લેવામાં તું છેતરાઈ તો નથીને ? ”

“ નારે સાહેબ, હું છેતરાઈ કેમ ? એજ કામ કરવામાં મેં આખી છંદગી કાઢી છે, તો હું છેતરાઈ એ બનેજ કેમ ? ”

સાહેબે મનુરથુને રળ આપી. શ્રીપતલાલે પેલી ડબ્બી હાથમાં લીધી અને ચંદાને પૂછવા લાગ્યો:—“ આ વસ્તુઓ કેમ સાથે રાખી હતી ? ”

“ અણીને વખતે કામ લાગે તે માટે. ”

“ પણ આ મેંચનું શું કામ ? ”

“ અમે સ્ત્રીઓ કાળજીને તો કઠેજ રાખીએ તે તમને કદાચ ખમર ન હશે...”

એટલામાં શ્રીપતલાલની નજર પેલા જૂના ખૂટ ઉપર પડી; તે સાથે વિચારના ઘોડા દોડાવતાં, આગલે દિવસ વીજલા મોચીની દુકાનમાં એક જોડાનું તળીયું ખખડતું હતું તે વાત તેને યાદ આવી. આનું પણ ખખડતું હોય તો ?

“ શ્રીપતલાલે તે જોડો હાથમાં લઈ ખખડાવી જોયો; અને તે ખખડ્યો પણ ખરો !

“ જોયું સાહેબ ? ” શ્રીપતલાલ સતેજ મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યો, “ આમાં કાંઈક નીકળશે, જુઓ.”

એમ કહી ખીરસામાંથી મોટા ચપ્પુ કાઢી તે વડે ખૂટના તળીયાના ટાંકા તોડવા માંડ્યા. ટાંકા તૂટતાં તેમાંથી એક મોતીની અને એક દીગની કંડી નીકળી પડી. કંડીનાં કુમતાં હીર વગેરે કાઠી નાંખીને માત્ર મોતીના દાણાની સેરજ તેમાં ભરવામાં આવી હતી. અંદરની કીમતી વસ્તુઓ કાઠી લઈ ચોક્કસ તપાસ કરી શ્રીપતલાલે તે જોડો બાજુ પર નાંખી દીધો અને ખીજ ખૂટનું તળીયું ઉખેડવા માંડ્યું.

સાહેબ તો ચકિત મુદ્રાથી ચંદા તરફ અને શ્રીપતલાલ તરફ વારંવાર જોવા લાગ્યા. ચંદા તો ગભરાઈને બેસીજ ગઈ. તેને શરીરે પ્રસ્વેદના ઝેમ છૂટ્યા. આ મુઆ ડીટેક્ટિવે ક્યાંથી જાણ્યું ?

અતે તે વીજલા મોચીનેજ મનમાં ગાળો દેવા લાગી.

બીજા બૂદના તળીયામાંથી પણ એ ત્રણ કંડીઓ નીકળી. શ્રીપતલાલે પોતાની ડાયરી કાઢી. તેમાં લખ્યા પ્રમાણે તે સર્વ દાગીના મળતા આવ્યા.

“ શાખાશ ! મીઠા શ્રાપતલાલ ! ” સાહેબે શ્રીપતલાલને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું, “ પણ આ કદપના તમારા મગજમાં ક્યાંથી આવી ? ”

“ કાલે સાંજે હું વીજલા મોચીની દુકાને ગયો હતો ત્યાં એક બૂના બૂદના તળીયામાં કાંઈક ખડખડ વાગતું હતું, અને તે મને પોલું લાગ્યું હતું તે આ વખતે યાદ આવ્યું. ”

“ ત્યારે તો એ મોચી પણ એ ગુન્દામાં સામેલ હોવો જોઈએ ! ”

“ અલખત, સાહેબ ! ” ચંદા તે વીજલા ઉપર બળી રહી હતી તે બોલી ઉઠી:—“ તે નૂઆએજ મને આ ધંધામાં રૂસાવી છે. તેને પકડો. મારો કાંઈ અપરાધ નથી, સાહેબ ! ”

“ તે બધું થશે. ”

“ સાહેબ ! હવે વિશ્વંશ કરવામાં કાંઈ સાર નથી. જેમ અને તેમ જલદી એ વીજલા મોચીને પકડવો જોઈએ, નહિ તો એ બદમાશ ગમે તેવા બાહોશ માણસને હથેલીમાં ચાંદ બતાવે એવો છે. હું જાતેજ એ ચાર કોન્ટ્રેબંડોને લઈને તેની દુકાને અત્યારેજ જઈ છું. ”

શ્રીપતલાલ એમ કહી ઉભો થયો, અને દાગીનાને ચેક્સ બાંધી સાહેબને સોંપી એ ચાર સિપાઈને સાથે લઈ વીજલા મોચીની દુકાન તરફ ચાલવા લાગ્યો. સાહેબે ચંદાને પુનઃ એક ઓરડીમાં કેદ કરી.

x

x

x

x

x

આ તરફ વીજલા સવારથી ચંદાની વાટ જોતો પોતાની દુકાનમાં બેસી રહ્યો હતો. તેને ખાતરી હતી કે આજે ચંદા હીક માલ હાથ કરી આવશે, એટલે તેનું દીક્ષ બણા ખુશ મિનનમાં હતું. “ ક્યારે

ચંદા આવે અને તેની પાસેનો માથા જોઉં ” એમ ઘણીજ તીવ્ર ઉત્કંઠા તેના હૃદયમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થતી.

સવારના સાત, આઠ વાગી ગયા. સાડા આઠ થયા પણ કેમ કોઈ આવ્યું નહિ ! વીજજ્વાળે ચિંતા થવા લાગી. “ તે લુચ્ચી ખંધા માથા પેતે તો નહિ ખાઈ જાય ! ”

ઘણો વખત ગયો પણ કોઈ આવ્યું નહિ. ચંદા કંઈ કામમાં રોકાઈ ગઈ હોય તો તે ખગર કાઢવા વીજજ્વાળે પોતાના ભાઈને તેને ઘેર મોકલવાનો વિચાર કર્યો. જીજ્ઞાસુ ચંદાને ઘેર જોઈ આવ્યો તો ત્યાં તાળું હતું. હતુ ચંદા ઘેર આવી નથી એમ તેની પાંડાણણે ખગર આપી.

હજુ ચંદા ઘેર આવી નથી એ ખગર સાંભળતાંજ વીજજ્વાળે વિચાર આવ્યો—“ તે કેમ કેકાણે સપાટાઈ ગઈ તો નહિ હોય ! ”

“અને એમ થયું હોય તો—જે તે પકડાઈ હોય તો—પોને ગરુ કશુક કરી દઈને મને આગળ કરી દે એમાં કોઈ શંકા કરવું નથી...” વીજજ્વાળે વિચાર કરવા માંડ્યા, “ ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? ”

તેણે જીજ્ઞાસુને રસ્તા પર ધ્યાન રાખવાની આજ્ઞા આપી. પણ એ આજ્ઞા પૂરી અપાઈ રહે તે પહેલાં તો જીજ્ઞાસુએ ખગર આપી કે “ પાછળની ગડીમાંથી એ પોલિસ આ તરફ આવે છે, અને એ વાડ તરફ જતા લાગે છે. સવધાન. ”

વીજજ્વાળે ગમરાયો—આરે હોય તે ગમરાયજ. એ પોલિસો આપણને પકડવા આવે છે એમ કોઈ જીજ્ઞાસુએ જણાવ્યું ન હતું; પરંતુ આરવું હૃદય હંમેશાં ઝંજીર કરે છે. “ પોલિસ ” એ શબ્દ કાને પડતાંજ તેનાં ફેવાં ઉભાં થઈ જઈ તે હાંફો હાંફો ખતી આમ તેમ જોવા માંડે છે. ફરેલી રીતેજ તેનામાં એ લપ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને પરિણામે પોતેજ પોતાને પકડાવી દે છે.

છતાંએ વીજલાએ હિંમત રાખી છટકી જવાનો એક માર્ગ શોધી કાઢ્યો. જૂના ભેડાને રાખવા માટે જે મોઢું બોખું ગોઠવી રાખેલું હતું તેની પાછળની ભીંતમાંથી બે ચાર છોટા નીકળી ગયેલી હતી; અને ત્યાં બાકું પાડેલું હતું તે ઢાંકવા માટેજ ત્યાં બોખું મુકવામાં આવ્યું હતું. વીજલાને તરત તેનો વિચાર આવ્યો. બીજલાને બદાર દુકાનમાંજ એવી રહેવાનું કહી તેણે એક ઘસો મારી બોખું ખસેડ્યું. ભીંતમાંથી બીજા બે ચાર છોટા ગળગળી પાડી. પોતે નીકળી શકે એવું બાકું પડતાં તેમાંથી તે પાડોશના વાડામાં ઉતર્યો.

એટલામાં તે ઘરવાળાની બારી ઉઘડી.

“ એઈ કાણુ છે વાડામાં ? ”

વીજલો ગભરાયો. પાડોશીની રગ્ન કીચા વગર ચારીથી પોતે તેના વાડામાં ઉતર્યો હતો; અને આ તરફ એનાથી દુકાનમાં પાછું જવાય એમ ન હતું એટલે તેને વાડાની વાડ કુદીને બદાર નારી જવા વિના બીજો ઉપાય ન હતો. તેને લાગ્યું કે હવે સુઝાણા પકડી શકે જાય છે ?

“ એઈ, મોચીડા ! વાડામાં કેમ પેડા છે ? ”

પણ મોચીડાએ તો વાડ કુદીને નાસવા માંડ્યું. બિચારો પાડોશી ન સમજ્યો કે આ આવી રીતે નારી કેમ જાય છે ? પણ પાંચ મિનીટ રહીને જ્યારે શ્રીપતલાલે અને પેલા કોન્સ્ટેબલોએ તેની દુકાન પર જપતી મુકી ત્યારે તેને આપોઆપ સમજ પડી હશેજને !

ગમે તેમ પણ આ વખત તો વીજલો ફાગ્યો અને શ્રીપતલાલના હાથમાંથી છટકી ગયો.

પોલિસોએ બીજલાને પકડ્યો; પણ તેણે તો પોતે માંડ તે મગા હોય તેમજ ઢોંગ કરવા માંડ્યો. તેનું “ એં એં એં— ઉં. ઉં. ઉં...” સાંભળી પોલિસે બે ચાર પહેરાની દીધી એટલે જટજટ બો-

લવા લાગ્યો, પણ વીજસો ક્યાં નાશી ગયો તેનો ખતો તે નજ આપી શક્યો.

શ્રીપતલાલે પેલો જૂનો જોડા એક ઢગલામાંથી શોધી કાઢ્યો. એક પોલિસ પાસે તેના તળીયાના ટાંકા ઉખડાયા. તળીયું પોલું તો હતું, પરંતુ તેમાંથી કાંઈ નીકળ્યું નહિ.

વીજલાની દુકાનની આસપાસ બે ત્રણ ક્રાન્સ્ટેબલ મૂકી દઇ શ્રીપતલાલ તે પોલો ખૂટ લઇ ચાલ્યા ઉપર આવ્યો. સાહેબને તેણે તે બતાવ્યો અને બધી હકીકત વર્ણવી.

સાહેબે પણ શ્રીપતલાલ માટે એક નવું કામ કાઢી મૂક્યું હતું:-
“ કાલાબા પોલિસ તરફથી તાત્કાલ આવેલો બંદર-ચોરીનો રીપોર્ટ સાહેબે તેના હાથમાં મૂક્યો.

“ આ તો હવે હદજ વળે છે ! ” શ્રીપતલાલે તે રીપોર્ટ વાંચીને કહ્યું, “ આ પરોપકારી અદમાશ હવે આપણને કાણ જાણે ક્યારે જન્મવા દેશે ?...”

“ પરોપકારી અદમાશ ? ”

“ હાસ્તો. આ ત્રિશૂળવાળી બાઇના દરેક કામમાં પરોપકારનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ દેખાય છે...”

“ કેવી રીતે ? ”

“ એ બાઇએ આ માંકડાને ઉડાવ્યો તે કાંઈ તે પોતાની સાથે લઈ મઈ ન હશે; કારણ કે તે કાંઈ માંકડાનો ખેલ કરી શકે નહિ...”

“ અલખત, નહિજ. પણ ત્યારે એણે બિચારા મદારીને બર્થ શા માટે નુકશાન કર્યું ? ”

“ એ મદારી તે માંકડાને મારતો હોતો જોઈએ. તે બિચારા મૂંગા પ્રાણીને છોડવવા માટેજ તેણે આ કામ કર્યું છે. ”

“ પણ ત્યારે રીપોર્ટના ઉત્સવમાં હાગીના ચોરવામાં પણ તમે

એનો પરોપકારી ઉદ્દેશ જુઓ છો ? ”

“ નહિજ. તે તો કૃત્રિમ ત્રિચળનું કલંક હતું તે આપ કેમ જૂલી જાઓ છો ? ”

“ હા, બરોબર છે. પણ હવે તમે શ્રેય વિચાર કરો છો ? વીજલાની પાછળ પડવાનો કે આ માંકડાની ચોરીની તપાસ કરવાનો ? ”

“ વીજલા મોચીનો આ બેદી ત્રિચળ સાથે હવે કાંઈ સંબંધ નથી. તે અપરાધી છે તે સિદ્ધ થયુંજ છે. હવે તેને પકડવો એ કાંઈ દુષ્ટી પોલિસનું-ડીટફ્ટિવ પોલિસનું કામ નથી. હવે તો માત્ર તેને વિશે પેપરમાં જાહેરખબર તથા તેનો ફોટો આપી મૂકવો જોઈએ. હું તો આ બેદી ત્રિચળવાળી સ્ત્રીને શોધી કાઢ્યા વિના જાપીને બેસી શકું તેમ નથી. તેથી અત્યારેજ કાલાખ્યા તરફ જઈ છું. ”

સાહેબે અનુમતિ આપી વીજલાને પકડવા માટે પોતે બીજા ત-જવીજ કરવા માંડી. બે ચાર મુખ્ય ન્યુસપેપરોવાળાને ટેલીફોનથી જાહેરખબર આપી દીધી તેમજ વીજલાના ફોટાનો બ્લોક કઢાવી છાપવા માટે સરકારી પ્રેસમાં મોકલી આપ્યો.

પોતાની દુકાનની આસપાસ ચોડી બેઠી છે તે દૂરથી જોઈ વીજલાએ ફરી ત્યાં આગળ આવી બીજલાને બચાવવાનો વિચારજ ન કર્યો. આડી અવળી મઠ્ઠીઓમાં પેસી તે છેક ચોપાટી તરફ નીકળી ગયો, અને આશ્વાસ કરતા ધીમે ધીમે કિનારેજ ચાલવા લાગ્યો.

૨૦

‘કોણ’નો કહેનારજ.

ભોજન કરીને સરોજ પાધરીજ દિવાનખાનામાં આવી, પાછળ માથી પણ આવી. ત્યાં ત્રીજી કોઈ ન હતું.

“ માથી ! તું જ્યાં ત્યાં મારી પાછળજ કેમ ભાગ્યા કરે છે ? ”

“ તારી સંભાળ લેવા માટે.

“ છટ્ છટ્. હવે તે હું કાંઈ નાની કીકી છું ? ”

“ મારા આગળ તો નાનીજ કેની ? ” માણેકગૌરીએ જવાબ આપ્યો, “ વાડ. તું અત્યારે શો વિચાર કરે છે ? ”

“ તે જાણવાનો તને શું અધિકાર છે ? ”

“ કેમ, મારા ઉપર તને વિશ્વાસ નથી ?

“ ના ના. એવું નથી, પણ...”

“ કેમ અટકી ગઈ ? ”

“ આજે હું ફરવા ગઈ હતી ત્યાંથી બહુ મોટી આવી તે તને ખબર છેજ કેની ? ”

“ અને તે માટેજ હું તને પૂછવા માગું છું. તું આજે આટલી મોટી કેમ આવી ? હું ધારું છું કે વર્ગી તારા ‘હાથે’ તને બમાવી દશે.”

“ એવુંજ કાંઈક બન્યું.”

“ પણ તે શું બન્યું તે તો કહે ? ”

“ શું કહું માશી ! હવે તો આ પીણમાંથી મને કાંઈ છોડવું તો ફાટ. ” સરોજ બોલી, “ જો સાંભળ. ”

એમ કહી—એવી શોકમય પ્રસ્તાવના કરી—સરોજે માંડડાને દુઃખ મુક્ત કર્યાની દકીકત માશી આગળ વર્ણવી. માશીએ તે સાંભળીને સરોજને આશ્વાસન આપ્યું.

“ સરોજ, એમાં તું ગભરાઈશ નહિ. ગભરાશે તો એ ખટપટીઆ ત્રિશ્ણા તું જોર બાદુજ વધશે અને એકને બદલે અનેક એવા અપરાધો થવાના પ્રસંગ આવશે. ”

“ ત્યારે મારે શું કરવું તે સમજાવ.

“માત્ર તું શાંતિ રાખ. ન્યારે ન્યારે તારા હાથ પર અણુઝણુટ ધતો લાગે કે એકદમ તું ખાગમાં જઈને બેસ, અથવા હોળમાં તરવા

પડ અથવા એવુંજ ખીલું કાઢ કામ હાથમાં લે, અને તારા મનને ખીજ દિશામાં વાળવાને પ્રયત્ન કર. તારે નેત્રએ તો તું એકદમ મારી પાસે આવ. હું તને સારી રીતે વળગાડીશ...”

“ એ અધુરે હું કહું છું; પણ મારી ! ” આવું કાંઈ પણ પ્રાણી પીડાતું નેપા પછી મારાથી શાંતિ રાખીને એવી શકાતુંજ નથી. કામ પણ સ્થળે અનીતિ કે અન્યાયાર મારાથી નેત્ર સંકાત નથી, અને એવું કાંઈ નેત્રે હું કે તરત આ લાંબા ઉપરી આવે છે...”

“ વાહ. હવે તું એ વિચારજ છોડી દે. પ્રભુએ ને વારું હશે તે થશે, એમાં મારી કે તારી કંઈજ ચાલી શકવાની નથી. આપણે તો માત્ર પોલિસનાં માણસો સાથે જેમ અને તેમ સંબંધ ન રાખવો અને દૂર રહેવું એટલું રંભા...”

“ ને મારી, વળી તું શ્રીપતલાલ વિંગે ખોલે છે હોં ! ”

“ પણ એમાં હું ખોટું શું કહું છું ? ”

“ ના. શ્રીપતલાલ કાંઈ પોલિસની નોકરીમાં નથી, અને એનો સ્વભાવ કાંઈ પોલિસનાં માણસ જેવો નથી તે ને જાણને અનુભવ્યું છે.

“ તેમાં શું થઈ ગયું, એ હજી ડિટેક્ટિવ ને! છેજ; વળી એને પોલિસ સાથે ઘણો સંબંધ છે કની ! ”

“ એને હોય તેમાં આપણે શું ? ”

“ સરોજ, તે કદાચ તને પકડાવી દે...”

“ જો. ” સરોજ મારીને ધક્કો મારી ખોલી, “ શ્રીપતલાલને માટે એવું તું કદી મારી આગળ ખોલીશ નહિ હોં. ”

મારી સહેજ દૂર ગઈ. જાણે તેને એક વિચિત્ર વિચાર થઈ આવ્યો હોય તેમ તેના મોં ઉપર પ્રકુલતાનાં ચિન્હો દેખાવા લાગ્યાં, તેના હોઠ રકુરવા લાગ્યા. સરોજ પણ આશ્ચર્યથી તેની સામું નેત્ર રહી અને પરસ્પર ટગર ટગર નેત્ર રહ્યાં. અને સરોજ ખોલી:—

“ કેમ મારી તરફ ડોળા કાઢે છે ? ”

માશીએ જવાબ ન આપ્યો, અને સરોજ તરફ જોવાનું આંધુ રાખ્યું.

“ કેમ જોણતી નથી ? મારા તરફ કેમ જોયાં કરે છે ? ”

“ જોણું ? ”

ઉત્તરની આશાએ સરોજ ચૂપ રહી.

“ શ્રીપતલાલ સાથે પ્રેમમાં પડી છે...”

“ શું ? ”

“ કાંઈ નહિ. ”

“ ફરીથી જોલ તો ખરી. ”

“ જે વાર નહિ જોલાય. ”

“ શ્રીપતલાલ સાથે પ્રેમમાં પડી છે કાણુ ? મારી ! કાણુ પ્રેમમાં પડી છે ? ”

“ તું એમ ગભરાય છે શા માટે ? હું ક્યાં કહું છું કે તું તેની સાથે પ્રેમમાં પડી છે ? હું કાંઈ તારે વિષે કહેતીજ નથી, હોં સરોજ ! તું શા માટે અકળાય છે ? ”

“ તારે કાને વિષે કહે છે ? ”

“ અરે એ તો અમસ્તુંજ જોલાઈ ગયું. કાંઈને વિષે હું કહેતી નથી. ”

જો માશી ! તું એમ ધારી મસ્કરી કર નહિ, નહિ તો હું જાને કહી દઈશ. જોલ કાણુ પ્રેમમાં પડી છે ? ”

સરોજને શબ્દો કઢાવવાજ હતા-કઢાય એ શબ્દોથી તેનું હૃદય તો અગ્નિ નજ હશે-અને માશીએ એ શબ્દો કહ્યા પણ ખરા.

“ લે તારે, ‘ કાણુ ’ નો કહેનારજ. ”

“ એટલે ? ” સરોજે ગુસ્સે થવાનો ડોળ કરી પૂછ્યું.

“ એટલે ‘સ’ને કાંઈ નહિ સ, ને માથે ચઢાવ્યા રોજ...” મા-શીએ હસતાં હસતાં મરકરી પૂરી કરી.

“ શું‘ઉં‘ઉં’ ? હું પ્રેમમાં પડી છું ? અને તે પણ શ્રીપતલાલ સાથે ? ઉબી રહે, હું જઈને બાને કહી દઉં છું. ”

“ બા બાલુશે તો...”

બાની પાસે જવાનો ટોંગ કરતી સરોજને માશીએ હાથ પકડી ખાખી.

“ બા બાલુશે તો કાંઈ નહિ, પણ મારે એટલું કહેવાનું કે પોલિસનાં માણસનો પ્રેમ બહુ ભયંકર છે. શ્રીપતલાલ સાથે તારે...”

“ પણ તું શા પરથી એમ કહે છે કે હું એમની સાથે પ્રેમમાં પડી છું ? ”

“ હું નથી કહેતી, પરંતુ તારું વર્તન કહી આપે છે. સરોજ ! તને એને માટે આટલી બધી લાગણી શાને થાય છે ? ”

“ તે તો કાણુ બાલુ. ”

“ સરોજ, કદાચ પ્રેમ શું. તે તું સમજતી નહિ હશે; પરંતુ તું તેને સ્વાધ છે તો ખરીજ એમાં કાંઈ શંકા નથી. જોને તેને મદદ કરવાને માટે તું કેવી ઉત્સુકતા બતાવે છે ? તેની સાથે વાતચિત કરવામાં તને કેટલો બધો રસ પડે છે ! તેથીજ કહું છું કે તને તેના પ્રેમ લાગ્યો છે; પણ સરોજ, પોલિસનાં માણસનો પ્રેમ બહુજ...”

“ હવે બહુ થયું. હું તને કહું છું કે મારો પ્રેમ તેના ઉપર નથીજ છતાં તું તારું ભરડા કરે છે ! મારો પ્રેમ કોના ઉપર છે તે તું શું બાલુ ? ”

“ મને તો બા એમજ લાગે છે. ”

એમ કહી માશી ઘરમાં ગઇ અને સરોજ એકલી પડી, તેને વિચાર આવવા લાગ્યા:—“ માશી કહે છે કે મારો પ્રેમ શ્રીપતલાલ

પર લાગ્યો છે...તે શું ખરું હશે ? ”

પ્રથમ તો સરોજ પોતાનું અંતઃકરણનું સમજી ન શકી. તેને શ્રીપતલાલના વિચાર આવવા લાગ્યા. “ શ્રીપતલાલ હજુના બધા સ્વભાવના છે, સફળશી છે, વળી તે મુંદર પણ છે...મારો પ્રેમ તેની ઉપર જડાયો હશે?...એની સાથે વાતચિત કરવામાં અને ફરવામાં મને આનંદ પડે છે એમાં કાંઈ ખોટું નથી...મારીએ તે ક્યાંથી જાણ્યું?...વળી શ્રીપતલાલ હુંશીઆર છે, બુદ્ધિમાન છે, તેમ આનંદો સ્વભાવના પણ છે...”

સરોજને એકાએક વિચાર ઉપજી આવ્યો, “ તો બા એને તો કબુલ શા માટે કરે?...મારો પ્રેમ એના ઉપર જડાય તો તેમાં ખોટું પણ શું છે?...હિતરૂં શ્રીપતલાલ જેવા તરણ મનોહર, ચતુર અને સફળશી પતિ પસંદ કરવા માટે બાને અત્યંત આનંદજ થશે...”

પણ શ્રીપતલાલનું અંતઃકરણ જોતું જોઈએ કની ? નહિ તો કદાચ તે મારા પ્રેમનો તિરસ્કાર કરે તો?...પ્રથમ તેના અંતઃકરણમાં મારા તરફ કેવી લાગણી છે તે...”

એટલા ઉપર કાંઈ ચડતું સંભળાયું. સરોજની વિચાર-માળા તુટી ગઈ. તે ઉડવા જતી હતી એટલામાં કાણે પ્રવેશ કર્યો ?

“ ના. ના. ઉડવાની તસ્દી લેશો નહિ તમે જ્યાં જો ત્યાંજ મુંદર દેખાવ્યો છો. હું પણ તમને એક આનંદની વાર્તા સંભળાવવા આવ્યો છું. ”

શ્રીપતલાલના વિચાર કરતી સરોજને તેજ ક્ષણે શ્રીપતલાલનો મેળાપ થયો ! આપણા જીવનમાં અનેક વાર એવું બને છે; પરંતુ આપણે તે પર ધ્યાન આપતાં નથી. માત્ર એટલુંજ કહીએ છીએ કે “ આવરદા સો વર્ષનો થશે. ”

બીજે કાંઈ સમયે સરોજે કંઈ હોત, “ ઓહ, શ્રીપતલાલ, ત-

એજ આવી પહોંચ્યા ? હમણાં હું તમારોજ વિચાર કરતી હતી. ” વઝેરે પરંતુ શ્રીપતલાલનું હૃદય તપાસવાની ઇચ્છાવાળી—શ્રીપતલાલના ઉપર કેવી લાગણી છે તે જોવાની ઇચ્છાવાળી—સરોજથી તેના શબ્દો કહી જાણવાનું નહિ, શ્રીપતલાલ એક ખુરશી પર બેઠો.

“ બોલો. ” સરોજે થોડી વારે કહ્યું, “ શી આતંત્રની ખબર લાગ્યા છે ? ”

“ તમારી કાલની સલામને લીધે હું એક મહત્વના ગુન્દાને ઉઘાડો પાડી અપરાધીને પકડી શક્યો છું; એ વાત તમને કહેવા માટેજ હું આ તરફ ઉતાવળથી આવ્યો છું. ”

“ ક્યા અપરાધીને પકડ્યો ? કેવી રીતે પકડ્યો અને તેમાં મેં શી મદદ કરી ? ”

“ પેલી બાઈ પકડાઈ...”

“ કઈ ? ” એ પ્રશ્ન પૂછતાં સરોજને કંઈ કંઈ વિચાર આવ્યા.

“ બનાવટી ત્રિશૂળવાળી. ”

“ ક્યાં પકડાઈ ? કેવી રીતે ? ત્યારે શું માશીએ જે સ્વપ્નમાં જોયું હતું તે બધું ખરું પડ્યું ? ”

એ સ્વપ્ન નહિ પણ સત્યજ હતું કે ત્યાં એક બદમાશ બાઈએ બનાવટી ત્રિશૂળની નિશાની ઉપગ્રવી હતી...”

એમ કહી શ્રીપતલાલે મીસ ચંદાને પકડ્યાનો સર્વ ઇતિહાસ વિસ્તારથી વર્ણવી સંભળાવ્યો; સરોજને તે સાંભળી અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. પોતાના જેવુંજ ત્રિશૂળનું બનાવટી ચિહ્ન ધારીને લોકો પોતાનું નામ વગોવે એ તેને ન ગમ્યું. સરોજ સ્વાર્થી ઉદ્દેશથી અપરાધ કરતીજ ન હતી. તેના કુદરતી લાંછનના પ્રભાવે તેનાથી અનાયાસેજ કાર્ય થઈ જતું હતું અને તેમાં તે પકડાય એમ બનતુંજ નહિ. તે છતાં પણ દૈવશેષે કદાચ સરોજ એ લાંછનવાળી સી તરીકે પકડાય, તે

પણુ પોતે સર્વ અપરાધો પરોપકારની વૃત્તિથીજ ક્યાં છે એ સીદ્ધ કરી આપતાં એને શિક્ષા થવાનો ઝાઝો ભય ન હતો. પણુ જો આવી રીતે બનાવટી ત્રિશ્ણાકારવાળાં બદમાસ મનુષ્યો સ્વાર્થને માટે અપરાધ કરે તો તેથી ભવિષ્યમાં સરોજને નુકશાન થવાનો સંભવ હતો. આથી ચંદાના પકડાવાથી સરોજને ઘણોજ આનંદ થયો.

“ પ્રભુએ ડીકજ કર્યું. પાપનો ઘડો કુટયા વિના રહેતોજ નથી. એ બાઈએ કૃત્રિમ ત્રિશ્ણાકાર ધારણુ કરીને પોતાનો વાંક બીજી કુદરતી ચિહ્ન વાળી સ્ત્રી ઉપર દોળી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણુ તે સ્ત્રી તો પરોપકારના અપરાધ કરે છે ખરું કની, શ્રીપતલાલ ? ”

“ અલખત. કુદરતી લાંછનવાળી સ્ત્રીના દરેક કેસમાં—દરેક અપરાધમાં પણુ—બીજાનું કડ્યાણુ કરવાની તેની વૃત્તિ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે, એમાં કાંઈ શક નથી. ”

“ પછી એ બાઈને ચોકીમાં પૂરી કની ? ”

“ હાસ્તો. તેને કેમ છોડું ? પણુ—” શ્રીપતલાલ એક એ ક્ષણુ અટકીને બોલ્યો, “ મારે તમને ખેદ થાય એવી એક વાત કહેવાની છે. ”

“ એવી તે શું વાત છે ? ”

“ તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું છે કે તમે જોને વારંવાર મદદ ક્યાં કરો છો તે વીજલો મોચી આ બાઈની બદમાશીમાં સામેલ છે. વળી તે હંમેશાં ચોરીનો માલ વેચાતો રાખી ખપાવવાનો ધંધો છુપી રીતે ચલાવે છે, એમ પણુ માલુમ પડ્યું છે...”

“ એમ ? ! ” સરોજે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ હા, અને એ કારણથી તેના ઉપર વારંટ છૂટ્યું છે, અને પકડાશે એટલે નક્કી એ કેદમાં જવાનો. ”

“ ત્યારે તો આટલો બધો સમય એણે મને સજ્જડ છેતરી ! ”

“ હા. હું તમને તે દિવસેજ ચેતાવવાનો હતો; પરંતુ એના ઉપરના મારા શક વિષે મને ખાતરી ન હતી એટલે કાંઈ બોલ્યો નહિ.”

“ આજે તમે મને ચેતાવી તે ડીક કર્યું. એ માટે હું તમારો આભાર માનું છું. ”

“ સરોજ, હજુએ મારો આભારજ માનશો ? ”

શ્રીપતલાલ એ શબ્દો કહેલે ધીમે બોલ્યો હતો, તે વાંચનાર તું ત્યાં હાજર હોત તોજ તને સમજત. જાણે માત્ર તેના હોઠજ ફફડ્યા! સરોજ શ્રીપતલાલ તરફ નોંધ રહી. શ્રીપત એ વખતે કંઈ ઓરજ લાગણી અનુભવતો હતો. તે ઉડીને મંદ ગતિએ સરોજની પાસે આવ્યો.

“ હજુએ મારો આભારજ માન્યા કરશો કે ? ” એમ એ પુનઃ એકવાર બોલ્યો, અને સરોજ તરફ-સ્તબ્ધ થઈ ગયેલી સરોજ તરફ એક લાચ લંબાવવા જતો હતો; એટલામાંજ—

“ સરોજ, સરોજ. ” અંદરથી જૂમ પડી.

શ્રીપતલાલ ચમક્યો, અને તરત સાવધાન થઈ સરોજની રમ્મ લઈ ચાલ્યો થયો. તેણે બહાર પગ મૂક્યો કે તરતજ—તે દિવસની માફક—માણેકમાશીએ પ્રવેશ કર્યો.

“ જો, સરોજ, હું કહેતી હતી કની કે તમારા વચ્ચે પ્રેમ છે!...”

“ તને ખીજી કાંઈ વાતજ સુઝતી નથી કે શું ? ” સરોજ તે પર ધ્યાન ન આપતાં બોલી, “ વાડ, માશી, લમણાં મને કાણે જૂમ પાડી હતી ? ”

“ મેં.”

“ શું કામ હતું ? ”

“ કંઈ નહિ. ”

“ એટલે ? કામ ન હતું તો જૂમ શા માટે પાડી ? ”

“ કામ થઈ ગયું...સરોજ, પોલિસનાં માણસને આટલી ખબી

છૂટ આપવાની કે ? સરોજ, એ ડીટેક્ટિવ ઉપર તું પ્રેમ રાખે છે તે સાચું નહિ, હોં. ”

સરોજ ચીડવાઇ.

“ પણ ડ્રાણુ કહે છે કે હું પ્રેમ કરું છું ? ”

“એનો પ્રેમ તારા ઉપર છે તે તો મેં આજ નજરે જોયું...”

“ પણ તેમાં હું શું કરું ? કોઈ મારા ઉપર હેત રાખે તેમાં મારો શું વાંક કે ઉપાય ? ”

“ અને તું તેના ઉપર પ્રેમ રાખે છે તે તો હું દરરોજ નજરે જોઉં છું. ” માશીએ પોતાનું અધુરું ભાગ્ય પૂર્ણ કર્યું.

“ જા. જા. ” સરોજે માશીને સહજ ધક્કો મારી કહ્યું, “ મારે વિષે હું વધારે જાણું, કે તું ? ”

૨૧

“ આને ક્યાંક જોયો છે ખરો ! ”

પોતાને વારંવાર ડ્રાણુએ જઈ રાત્રિએ ગાળવી પડતી હતી તેથી શ્રીપત્રાણે એક નાનકડી વીથીવાળા સાથે ‘દોસ્તી’ કરી રાખી હતી. તે માણસે પોતાની જાગમાં શ્રીપત્રાણના વપરાશ મારે એક ઓરડો કાઢી આપ્યો હતો, જે કે શ્રીપત્રાણ તેને કાંઈ મફત વાપરે એવો ન હતો.

સરોજને અંગતેથી જૂનીને શ્રીપત્રાણ આ પોતાના ‘ પથિકા-શ્રમ’માં આપ્યો. ઓરડીનું આરામું અંદરથી બંધ કરી તે એક આરામ ખુરશીમાં પડી વિચાર કરવા લાગ્યો. સરોજની મનોહર મૂર્તિ તેનાં મીચેલાં નેત્ર સમક્ષ આવીને તરતજ ઉભી રહી. અત્યારે જે અણુચિંતનો-ક્ષણિક-પ્રસંગ બની ગયો હતો તે પણ સાંભળ્યો.

શ્રીપતલાસને, ટુંકામાં, બીજું કાંઈ કામ સુઝ પડ્યું નહિ. તેને સરોજનાજ વિચારો આવવા લાગ્યા. સરોજ પોતાનો તિરસ્કાર તો નહિ કરે ? એ વિચારે તેનું મગજ ઘેરું, અને એ ધ્યાનમાં પોતે કયા મહત્વના કાર્ય માટે ઉતાવળ કરીને કાલાએ આગ્યો હતો તે પણ તે જૂલી ગયો. સંધ્યાકાળ સુધી તે પોતાની ઓરડીમાંથી બહાર પણ આગ્યો નહિ.

સંધ્યાકાળ થઈ ગયો હતો. કાલાખા પોલિસ થાણાનો એક ડાન્ડેબલ એ વખતે પોતાની ' ડુડી ' શરૂ થતી હોવાથી ઉપર્યુક્ત પથિદાત્રમમાંથી થોડોક નાસ્તો કરી બહાર નીકળ્યો. થાણા તરફથી દરેક સિપાઈને વીજલા મોચીનો ફોટો મળી ગયો હતો, અને તે જોવામાં આવે તો તુરત તેને પકડવો એવો હુકમ અપાઈ ગયો હતો. આ ડાન્ડેબલ પાસે પણ એક ફોટો હતો. તે પરથી તે વીજલાને પકડી દનામ મેળવવાની આશા રાખતો હતો, અને તેનાજ વિચાર કરતો હતો.

તે થોડક દૂર ગયો એટલામાં એક ફાનસ પાસે ફાટ્યાં તુટ્યાં લુમડાં પહેરેલા એક માણસને તેણે ઉભેલો જોયો. તેના તરફ પારી-કાથી જોતાં આ ડાન્ડેબલને તે વીજલા મોચી જોવાજ લાગ્યો. પોતાનો સંશય ખરો છે કે નહિ તે પારખવા માટે તેણે ધાંટો કાઢ્યો કે, " કાણુ હમ ! વીજલો ? "

પોલિસનો શબ્દ સાંભળી પેલા માણસ બચ પાગ્યો-કારણ કે તે વીજલોજ હતો. તેણે જવાબ ન આપતાં એકદમ ચાલવા માંડ્યું. ડાન્ડેબલનો સંશય એથી વધ્યો. તેણે પણ વીજલાની પાછળ ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું.

" ઉભો રહે ! કાણુ છે ? "

પણ વીજલો ઉભો કેમ રહે ? પોલિસે પણ તેની પાછળ દોડવા માંડ્યું. પરંતુ કસાયલા શરીરવાળા બદમાશ વીજલાને તે પહોંચી વળે એમ ન હતું. તેથી તેણે પોતાની પાસેની પીસ્તાલ કાઢી.

“ ઉભો રહે, નહિ તો પિસ્તોલ છોડું છું. ”

વીજલો ધણે દૂર હતો. સિપાઈએ પિસ્તોલનો ઘોડો દાખ્યો અને ગોળી ફૂટી; પણ વિજલાનું નસીબ જોર કરતું હશે તેથી કહો, કે સિપાઈ નેમ તાકવામાં કાચો હશે તેથી કહો, પરંતુ ગોળી વીજલાને અડકી નહિ.

રાત્રિને વખતે પિસ્તોલનો ખાર સાંભળીને આસપાસ રહેતા લોકો મોટા રસ્તા પર ધસી આવ્યા. કેટલીક ઓઝો ફૂડાફૂડ ખારીઓ ઉઘાડી ડોકીઆં કરવા લાગી, પરંતુ મ્યુનિસિપાલ ફાનસો દૂર દૂર હોવાને લીધે તેમજ ખતે ધણા વેગથી દોડતા હોવાથી કાંઈ દેખાયું નહિ.

શ્રીપતલાલે પણ પિસ્તોલનો અવાજ સાંભળી ખારીએથી ડોકું કાઢ્યું, અને કાંઈ ન સમજતાં તે નીચે આગ્યો. કાંઈક નવાળુની થઈ છે એમ તેને ચોક્કસ લાગ્યું. એક બે માણસને પૂછતાં માલમ પડ્યું કે અમુક દિશામાં બે માણસ દોડતાં ગયાં છે. શ્રીપતલાલે પણ ઉતાવળે તે દિશામાં દોડવા માંડ્યું.

વીજલો દોડવામાં ચપલ હતો ખરો, પરંતુ તે આખો દિવસ ચાલી ચાલીને થાકી ગયેલો હતો તેથી તેનો વેગ ધીમે ધીમે મંદ પડવા લાગ્યો. તેને પાછળ આવતા સિપાઈનાં પગલાં સંભળાવા લાગ્યાં, એટલે તેને ભય લાગવા માંડ્યો. આ સિપાઈ દાદાને કાંઈક યુક્તિ કરીને હથેલીમાં ચાંદ ખતાવવો જોઈએ, નહિ તો આજ તો આવીજ ખન્યું છે એમ તેને નક્કી લાગ્યું, અને તે સાથેજ એક વિચાર તેને સૂઝ્યો. એટલામાં પેલા સિપાઈએ ફરીથી ગોળી છોડી અને તે પણ ખાલી ગઈ.

આથી વીજલાની ખાતરી થઈ ગઈ કે આ સિપાઈ નેમ તાકવામાં શિખાઉજ છે. એટલે તે દૂરથી ગોળી છોડવાની ધણી ધમકી આપ્યા છતાં જરા પણ ખભરાયો નહિ. ત્રીજવાર ગોળી ફૂટી એટલે વીજલાએ ટોંગ કરવા માંડ્યો.

“ ઓ, ઓ, બાપરે ! મરી ગયો રે...” એમ બોલતો તે એક-દમ જમીન પર પડ્યો-પણ પડતી વખતે પોતાને ઝાઝું વાગે નહિ તે માટે બહુ સાવધતા રાખી હતી. સિપાઇ બિચારો તે જોઈને ગભરાયો. પોતાની ગોળીથી આ બિચારાનો પ્રાણ ગયો હશે એ વિચારે તેને બહુજ અવ લાગ્યો. દારણ કે વીજલો મોઝી દેખાય તો તેને પકડવો એટલીજ માત્ર આજ્ઞા મળી હતી. તેને મારી નાંખવાનો હુકમ ન હતો. એટલુંજ નહિ પણ આ માણસ કંઈય વીજલો ન હોય તો !

“ મારે હાથે આનું ખૂન થયું કે શું ? ” એ વિચારે બચીત થયેલો સિપાઇ તેની પાસે આવ્યા વાંદ્રા વળી તે મુએલો છે કે જીવતો તે તપાસવા લાગ્યો. એટલામાં વાલની પેઠે ફાળ મારી તે ઉડ્યો અને સિપાઇને ડોડીમાંથી ઝાલી બોંય પર પટકી તેની છાતી પર ચઢી બેઠો.

વીજલાના શરીરના બાર પોતાના ઉપર આવતાંજ પોલિસ બિચારો તરફડીયાં મારવા લાગ્યો. તેનો જીવ ઉપરનો ઉપર અને નીચેનો નીચે રહી ગયો. વીજલાએ તેના હાથમાંથી પિસ્તોલ લઈ થોડો ચઢાવી તેના કપાળ સામે ધરી અને ડોડી પણ ખરી. પરંતુ દૈવશેષે તેમાંની બધી કરતુસ ખપી ગયેલી હોવાથી સિપાઇ બચી ગયો. વીજલાએ ચીટવાઈને પિસ્તોલ તેના કપાળ પર ડોડી દીધી. કાન્સ્ટેબલ બિચારો બેશુદ્ધ થઇ ગયો. એટલામાં ડોડી આવતા કેટલાક માણસોનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળતામાં વીજલો ઉડીને નાસવા લાગ્યો.

થોડીજ વારમાં શ્રીપતલાલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કાન્સ્ટેબલને રસ્તામાં બેશુદ્ધ થઇ પડેલો જોતાંજ તેને સર્વ ખીના આછી આછી સમજાવા લાગી. તેને મારીને કાછક હમણાંજ નાશી ગયું એમ માલમ પડતાં શ્રીપતલાલે કાન્સ્ટેબલનો નંબર જોઈને વીજલાની પાછળ તે ગયો તે રસ્તે હોડવા માંડ્યું. થોડી વારે ખીજાં માણસો ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેમણે સિપાઇને શુદ્ધિમાં આપ્યો એટલે તે ધીમે ધીમે ચાલ્યા

પર પાછો ગયો.

વીજલો દોડતો દોડતો સમુદ્ર કિનારે પહોંચ્યો. શ્રીપત પણ તેની પાછળજ હતો. વીજલો થાકી ગયેલો હતો છતાં પણ સમુદ્ર કિનારા ઉપર સંતાપ જવાની જગ્યા મળે ત્યાં સુધી દોડ્યા વિના તેનો છૂટકો ન હતો. હજુ તેણે પોતાની પૂંડ લેનારને ઓળખ્યો ન હતો. પરંતુ શ્રીપતલાલે તો ચંદ્રના પ્રકાશમાં તેને પારખી કાઢ્યો હતો.

વીજલાને આખા દિવસનો અપવાસ હતો. તેને પીવાને પાણી પણ મળ્યું ન હતું એટલે આગળ વધવાનું તેને બહુજ કઠણ થઈ પડ્યું. તે બિચારો નિરાશ થયો. એટલામાંજ એક ખડક વેવામાં આવ્યો. તેથી તેને ઉત્સાહ આવ્યો. તે ઝટ લઈ ખડક પર ચઢી ગયો. શ્રીપતલાલ પણ તેની પાછળ ચઢવા લાગ્યો. એટલામાં વીજલાએ પાછા ફરીને શ્રીપતલાલને એક ધક્કો માર્યો.

આગળ વધવાનાજ નેમમાં આવેલા શ્રીપતને ઓચિંતો પાછો ધક્કો લાગતાં તેના શરીરની સમતોલના જતી રહી અને તે પાછળ ઉત્તર્યો. ખડકની નીચેજ પાણી હતું. સમુદ્રમાં ભરતી પણ ચઢતી હતી એટલે કુદવાટ પુખ્ત થતો હતો. શ્રીપતલાલને લાગ્યું કે હવે તો મો વર્ષ પૂરું થઈ જવાનાં. તે પડતાં પડતાં જે કાંઈ હાથમાં આવે તે પકડવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

સુઝાએ ખડકની તળેટી આગળ ફેટલાક વેલાઓ ઉગેલા હતા તે શ્રીપતલાલના હાથમાં આવ્યા. પરંતુ તેની મદદથી કાંઈ ઉપર પાંદું ચઢાય એમ ન હતું. શ્રીપતનાં કપડાં પાણીથી તરળોળ થઈ ગયાં. આવો ભયંકર પ્રસંગ કદી એના ઉપર આવ્યો ન હતો તેથી તેનું હૃદય ટૂંચવા લાગ્યું. આવી સ્થિતિમાં-માત્ર વેલાઓના આધારે લટકી રહેવામાં-વળો વખત જીવી શકાય તેમ ન હતું. કોઈ એ બાબત પર આવી ચઢે એવું સ્થાન પણ ન હતું-કે શ્રીપત કોઈની મદદ માટે ખૂમ પાડે. વીજલો તો ક્યારનો પોતાને રસ્તે પડ્યો હતો. હવે જીવ-

વાની આશાજ નથી એમ ધારી શ્રીપત “ ઓ પ્રભુ ! ઓ હરિ ! ” એમ ખોખરે સાહે બબડવા લાગ્યો.

પૂર્ણાનંદ નામનો એક સંન્યાસી તે સ્થાનની પાસેજ એક ઝૂંપડી આંધીને રહેતો હતો. તે ત્યાં થોડા સમય પરજ આવેલો હતો, અને તેનું પૂર્વ જીવન કાઢીને ખખર ન હતું. તે પોતાના નામનો પત્તો ભાગ્યેજ કાઢીને આપતો. આખો દિવસ તે પોતાની ઝૂંપડીમાં બરાબ રહેતો. રાત્રે કોઈક વાર શહેરમાં પા અડ્યો કલાક જઈને પોતાના ભોજનની વસ્તુઓ લઈ આવતો. આસપાસ રહેતા માછી લોકોને તે પ્રાંધવાર બોધ આપતો અને તેઓ પણ આનંદથી નવરાશને સમયે થોડો વખત એની ઝૂંપડીમાં આવી બેસતા.

શ્રીપતલાલ ખડક પરથી પડ્યો તેજ સમયે સંન્યાસી પૂર્ણાનંદ ત્યાંથી પસાર થતો હતો. શ્રીપતલાલની જૂમ તેણે સાંભળી. કોઈ પાળીમાં પડ્યું એમ માલમ પડતાંજ સંન્યાસીનું પરોપકારી હૃદય પીગળી ગયું, અને પોતાના હાથમાંની વસ્તુઓને તુરત જમીન પર નાંખી તેણે ઝબ્બો ઉતારી પાણીમાં બુસ્કો માર્યો. પોતાને તરવાની ટેવ આત્રી ન હતી છતાં પણ તે શ્રીપતલાલને જોઈએ એટલી મદદ કરી શકે એમ હતું.

મદદ આંવડી જોતાંજ શ્રીપતલાલને દિમ્ભત આવી. તેણે એક હાથ વેલાઓને છોડી દઈ સંન્યાસી તરફ લંબાવ્યો. પૂર્ણાનંદે તે હાથ જિનારા તરફ ખેંચ્યો અને ખડકની એક ખાંચ ઉપર વળગાડી આપ્યો. શ્રીપતલાલે હવે પોતાનું બધું જોર કાઢ્યું. એક આંચકા મારી પોતાનું આખું શરીર પાણી બહાર કાઢ્યું. પૂર્ણાનંદે પાછળ ટેકા આપ્યો એટલે તે ખડક ઉપર ચઢી શક્યો.

સંન્યાસી પણ તે પછી ઉપર ચઢી આવ્યો. તે બહાર આવતાંજ ઉપકૃતતાથી અભિજૂત થઈ ગયેલો શ્રીપત તેને વળગી પડ્યો. પોતાને જીવતદાન દેનારનો શી રીતે આભાર માનવો તે તેને સમજ-

યુંજ નહિ.

“ તમે મને આજે જવાડ્યો છે...” શ્રીપત અંતે જોમ તેમ જોડ્યો, “ તમારો હું શી રીતે ઉપકાર માનું ? ”

“ મારો ઉપકાર માનવાની જરૂર નથી. ઉપકાર પ્રભુનો માનો.” સંન્યાસીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ આપ કાણુ છો ? ક્યાં રહો છો ? ”

“ સંન્યાસીને ઘર શાનું ? ”

“ પણુ આપનું નામ શું છે ? આપના વડેજ મને આજે ફરી જીવન મળ્યું છે...હું આપના ઉપકારના ભારથી દબાઇ ગયો છું. આપનું નામ કહો. ”

“ હું મારું નામ કાઢતે કહેતો નથી. ”

“ મારા જેવા માટે તે બહુજ અગવડ ભરેલું થઇ પડે છે. હવે મારે આપને શી રીતે બદલો વાળી આપવો...”

શ્રીપતલાલે ઘણા આગ્રહથી સંન્યાસી પૂર્ણાનંદનું નામ ઠામ જાણવાને પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ સંન્યાસીએ તે જણાવવા નાખુશી બતાવી. શ્રીપત વધારે હડ કરી શક્યો નહિ. અંતે તેના ઉપકારનો બદલો વાળવાની એક રીત તેને સૂઝી આવી.

“ આ મારા નામનું કાર્ડ આપની પાસે રાખો. આપ કોઇવાર જયમાં આવી પડો અને મદદની જરૂર હોય ત્યારે આ નામ પર મને ટેલીફિન કરજો.” એમ કહી શ્રીપતે પોતાના નામનું કાર્ડ તેને આપ્યું.

“ શ્રીપતલાલ ગુર્જર ” સંન્યાસીએ ચંદ્રના પ્રકાશમાં કાર્ડ પરનું નામ વાંચ્યું. અને—

તેજ વખતે શ્રીપતલાલને એક વિચાર આવ્યો:—

“ આ માણસને મેં પહેલાં કોઇ રચજો જોયો છે ! ”

પરંતુ તેને ક્યાં જોયો છે તે સંભારવાને કથ્યાયે પ્રયત્ન કર્યા હતાં તે થાદ નહિજ આવ્યું. સંન્યાસી તો કાર્ડ લઇ પોતાની વસ્તુઓ ઉપાડી ચાલતો થયો હતો; પણ શ્રીપતલાલના હોબિત મગજમાં “આ માણસને મેં ક્યાંક જોયો છે !” એ વિચાર ઘોળાયાજ કર્યો.

૨૨

લાંબી દાઢીવાળો સંન્યાસી.

શ્રીપતલાલને ખડક પરથી ગળગલી પાડી વીગતો ઉતાવળે નાસવા મંડ્યો. માર્ગમાં એક ઉંડી ગુફા જેવું આવ્યું, તેની અંદર તે ભરાઇ ગયો અને તેણે અર્ધ નિદ્રામાં, સ્વપ્નમાં તથા ગભરાટમાં રાતની રાત પસાર કરી.....

પાપીને નિદ્રા ક્યાંથી આવે !

સવાર પડી. દહાડો ચઢતાં તે ઉઠીને એકો થયો. તેનું આખું શરીર કળતું હતું. મધ રાત્રિનો અધાગ શ્રમ, દોડતાં થયેલી ઈર્ગનો દુખાવો, અને આખી રાત્રિ ઉઘાડામાં કાઠી સહન કરેલી અત્યંત શરદી એ ત્રણેયી તેના શરીરમાં ઘસૂળ મંદતા આવી મધ. અધુરામાં પૂરું તેને ચોવીસ કલાકમાં કાંઈજ ખાવાનું મળ્યું ન હતું.

ધીમે ધીમે તે ગુફાની બહાર આવ્યો ને આમ તેમ જોવા લાગ્યો, તો દૂરથી એ માણસો પરસ્પર વાતચિત કરતા અને પોતાની ગુફા તરફજ આવતા તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા. થોડીવાર લક્ષ્યપૂર્વક જોતાંજ તેણે ખતેને ઝાળખ્યા; એક હતો શ્રીપતલાલ ડીટેક્ટિવ; અને બીજો તેનાજ નીચે છૂપી પોલિસનું કામ કરનાર ડીટેક્ટિવ વિદુલ હતો. વીજલો પાછો અંદર ભરાઇ ગયો.

“ અરેરે ! આ લોકોએ તો મારો જીવજ લેવાનો વિચાર કર્યો છે કે શું ? ” વીજલો બખડવા લાગ્યો, “ એ લોકોએ આખી રાત

મારી શોધમાં આટલામાંજ ભમ્યાં કર્યું હોય એમ લાગે છે...”

વીજલાથી ઘણો વખત ગુફામાં ભરાઈ રહેવાયું નહિ. કારણ કે જૂખ કકડીને લાગી હતી એટલે ‘ચારો ચરવા’ તેને બહાર નીકળ્યા વિના છૂટકા ન હતો. તેણે ફરીથી એકવાર ડોકીયું કર્યું તો એક સ્થાને બે સ્ત્રીઓ વાતચિત કરતી બેઠેલી તેના જોવામાં આવી અને એક પુરૂષ તેમની તરફ જતો જણાયો. તીવ્ર નજરે જોતાં વીજલાએ સરોજને અને માણેકમાશીને તો ઓળખ્યાં. પરંતુ પેલા પુરૂષની પોતાના પ્રતિ પીઠ હોવાને લીધે તે કાણ હશે તે સમજાયું નહિ.

x x x x x

આજે સાંજે સમુદ્ર કિનારા પર ખાવાનું લઈ જઈ “વનભોજન” કરવું એવું સરોજે આગલી રાત્રે આ સાથે રકબંધ કરીને કબજા કરાવ્યું હતું અને સરોજની ‘જીદ’ જોઈને બાએ પણ તેને સંમતિ આપી હતી. તે પ્રમાણે ‘વનભોજન’ માટે કયું સ્થાન યોગ્ય થઈ પડશે અને ક્યાં સાઈ એકાંત મળી શકશે તે ઠરાવવાને સરોજ માશી સાથે ત્યાં ફરવા આવી હતી. ઘણો સમય આમતેમ કર્યા પછી વિશ્રાંતિ લેવા માટે તેઓ એક સ્થળે બેઠાં.

“આપણે આ સ્થાનજ નક્કી કરીશું.”

“હું તો આ જગ્યાએ વનભોજન કરવું યોગ્ય ધારતી નથી.” માશીએ કહ્યું. “મને તો આમ ખુદી જગ્યામાં જમવું એજ ગમતું નથી...”

“મને તો આ ગમતું નથી ને મને તો તે ગમતું નથી, એ બંધાનો હવે ક્યારે અંત આવશે, માશી ? હું જાણું છું કે હું જે પસંદ કરું તેમાં તું ખોડ કાઢ્યા વિના રહેવાનીજ નથી.....અરે, પણ પેણું કાણ આવે છે ?” સરોજે આંગળીથી બતાવ્યું. માશીની નજર શ્રીપતલાલ ઉપર પડતાંજ તે બડકી.

“ વળા એ ક્યાંથી અહીં આવી ચઢ્યો ? ચાલ, ચાલ. સરોજ, ઉઠ. આપણે એકદમ ચાલી જઈએ અહીંથી...”

“ કેમ, શું છે ? ”

“ પોલિસનું માણસ...”

“ ખેસ છાની દેવે. ”

એટલામાં શ્રીપતલાલ છેક પાસે આવ્યો અને સરોજ સાથે મોં મલકાવ્યું. માશીના મનમાં ઘણીયે ચટપટી થઈ; પરંતુ દેવે શું કરે ?

“ કેમ, આજે સવારમાં ફરવા નીકળ્યાં છો ? ” શ્રીપતલાલે માશી તરફ દષ્ટિ દેંડતાં પૂછ્યું.

“ હા. હું તો રોજ સવારે ફરવા નીકળું છું. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો, “ પણ, અરરર, આ શું થયું છે ? આટલું બધું ક્યાં કેરી રીતે વાગ્યું ? ”

“ એ તો તમારી સહાયવાળા વીજલા મોચીની પ્રસાદી. ”

“ એટલે ? ”

“ તેની સાથે થયેલા પ્રેમાલિંગનની નિશાની. ”

“ ત્યારે શું તમારે તેની સાથે ઝપાઝપી થઈ હતી ? કાલે તો તમને કાંઈ ન હતું ? આજે અત્યારમાં ક્યારે તેની સાથે દંડયુદ્ધ કરી આવ્યા.”

શ્રીપતલાલે તેમને સર્વ વૃત્તાંત અથેતિ કહી સંભળાવ્યું. તેને સંજ્ઞા વાગેલું જોઈને માશીને પણ તેના તરફ સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થઈ, પણ સરોજ તો બધું સાંભળી રહ્યા પછી હસવા લાગી.

“ ત્યારે આ મળામાં તમે રૂમાલ બાંધ્યો છે તે શું તેના આલિંગનની યાદગીરીમાંજ કે ? ”

“ હાસ્તો. ”

“ અને આ હોડ સુજી ગયા છે તે તેના ચુંબનની નિશાની હશે ખરું કની ? ”

“ ચુંબનની નિશાની તો ખરી, પરંતુ વીજલે! મારા ઉપર એટલો બધો મોહો ન હતો. એ તો પેલો આણીદાર ખડકની સાથે મારે નવિન પરિચય થયો, તેના આવકારદાયક ચુંબનની એ અવશિષ્ટ લહેજત છે. ” શ્રીપતલાલે જે રંગમાં પ્રશ્ન પૂછ્યો તેજ રંગમાં ઉત્તર આપ્યો.

“ પછી તમે તે સંન્યાસીની વધારે શોધ ન કરી ? ” માર્શીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ ના. મને સમયજી મળ્યો ન હતો. પોતાનું કામ પૂર્ણ કરી મેં આપેલું કાર્ડ તથા પોતાની પોટલી લઈને તે ચાલતો થયો. મને તેણે પોતાનું નામ પણ ન કહ્યું...પણ તે પોટલી લઈને આ તરફ જતો હતો, એટલે હું ધારું છું કે તે આટલામાંજ એકાદ જુંપડીમાં રહેતો હશે, અને તે તપાસ કરવા માટેજ હું સવારમાં આ તરફ આવ્યો છું.”

“ તે સંન્યાસી ગોરો સરખો એકવગ ખાંધાનો હતો ? ” સરોજે વચમાં પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ અને તેણે લાટી જાતી સુધી વધારેલી હતી ખરું કે ? ”

“ હા. હા. શું તમે તેને ઓળખો છો ? તે ક્યાં રહે છે તે તમને ખબર છે ? ” શ્રીપતલાલે આનંદથી ઉછળી પૂછ્યું.

“ નારે, હું તેને ઓળખતી નથી; તેમ તે ક્યાં રહે છે તે પણ ખાતરીથી કહી શકું તેમ નથી; પરંતુ કાલે સાંજે અમે અહીં ફરવા આવ્યાં, તે વખતે એક જુંપડીના આરણ્યા આગળ એક સંન્યાસી જેવાં વસ્ત્ર ધારણ કરેલો માણસ આંટા માયાં ફરતો હતો. તેનો દેખાવ તમે

કહો છો તેવોજ હતો. અમને જોતાંવારજ તે એકદમ ઝુંપડીની અંદર જતો રહ્યો. ”

“ ત્યારે તેની ઝુંપડી ક્યાં છે તે તમને યાદ છે કની ? ”

“ હા. પણ ચાકસ જગા યાદ નથી. ”

એટલામાંજ બીજા બે પુરૂષો ત્યાં આમળ આવ્યા. શ્રીપતલાલની સાથે તેમની નજર મળતાં હાથ ઊંચા કરી તે બોલ્યા, “ સાહેબજી. ” શ્રીપતલાલે પણ ડોકું નમાવી ઉત્તર દીધો. સરોજ તથા માશીએ ધાર્યું કે આ કેઈ બીજા ડીટફૂટિવો હશે.

હતું તો તેમજ. તે બંને છુપી પોલિસ (ડીટફૂટીવ) ખાતામાં ત્રણ સમયથી કામ કરતા હતા. અત્યારે સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે તેમને ખાસ કામે મોકલ્યા હતા.

“ કેમ, આજે અત્યારમાં આ તરફ ? ” શ્રીપતલાલે તેમાંના એક તરફ વળીને પૂછ્યું.

“ અમે આ તરફ એક મહત્વના કામ માટે આવ્યા છીએ. ” તેણે જવાબ આપ્યો. “ સાહેબે તમારા ઉપર પણ એક પત્ર મોકલ્યો છે. ”

“ એવું શું મહત્વનું કામ છે ? ” એ પ્રશ્ન સરોજ તથા માશીના સમક્ષ પૂછવા કરતાં થોડે દૂર જઈ વાતચિત કરી લેવી થોડા ધારી શ્રીપતલાલે થોડા સમય માટે સરોજની રજા લીધી, અને બંને ડીટફૂટિવો સાથે થોડે દૂર જઈ વાતચિત કરવા લાગ્યો. સરોજના શ્રીપતલાલ સાથેના વધતા જતા સંબંધથી બંધ પામતી માશીએ ત્યાંથી ઝટપટ ઉડી જઈ ધેર ચાલ્યાં જવા માટે સરોજને અત્યંત આગ્રહ પૂર્વક સમજાવી; પરંતુ સરોજ ક્યાં સમજે એવી હતી ?

આ તરફ ત્રણ જણમાં વાતચિત થવા લાગી; “ તમે શા કર્મ અર્થે અહીં આવ્યા છો ? અને સાહેબે મને શી સંદેશ મોકલ્યો છે ? ”

“ પેલો પેપર-મિશવાળો કનૈયાલાલ મારવાડી હતો તેને તો

ઝાળખો છો કની ? ”

“ હા. ઘણીજ સારી રીતે. ”

“ અને તેનો ભાગીદાર મનમોહન વકીલ...? ”

“ તેને પણ ઝાળખું છું. ”

“ એ મનમોહન વકીલે મિલના હિસાબોમાં પોણા લાખનો ઘોટાળો વાળ્યો છે, અને તે માટે કનૈયાલાલ મારવાડીએ તેના ઉપર ફરીઆદ નોંધાવી છે. તે પરથી તેના ઉપર વારંટ જુટતાં તે ઘર છોડી નાશી ગયેલો છે...”

“ તે શું તમે તેને અહીં પકડવાની આશા રાખીને આ તરફ આવ્યા છો ? ” શ્રીપતે પૂછ્યું.

“ હા. તપાસ કરતાં એમ માલુમ પડ્યું છે કે તે મનમોહન વકીલ કોલેજમાંજ દરીઆ કિનારે એક ઝુંપડી બાંધીને સંન્યાસી થઈ રહે છે. તો તે ક્યાં રહે છે તેનો તપાસ કરવા માટે અમે આવ્યા છીએ...”

“ વાર, પણ સાહેબે મને શું લખ્યું છે ? ”

“ અમને એ કાર્યમાં મદદ કરવા વિષેજ. ” એમ કહી તેણે એક ચિઠ્ઠી શ્રીપતલાલના હાથમાં મૂકી. તેમાં “ આ ચિઠ્ઠી લાવનાર બે પોલિસનાંજ માણસો છે, તેમને તેમના કાર્યમાં મદદ કરશો. ” એટલુંજ માત્ર લખેલું હતું. શ્રીપતલાલે તે વાંચીને ગળવામાં મૂકી.

“ પણ એ વકીલ અહીં ઝુંપડીમાં રહે છે એમ તમે શા પરથી જાણ્યું ? ”

“ એક માછી તરફથી અમને એ ખબર મળી છે; એટલુંજ નહિ પણ તેણે અમને તેની ઝુંપડી બતાવવાનું પણ કહ્યું છે. તે હમણાં આવી પહોંચશે. પણ સાહેબ, આ તમને શું થયું છે ? કોઈ સાથે દંડયુદ્ધ થયું કે શું ? ” શ્રીપતલાલને કપાળ ઉપર વાગેલું

હતું તે તરફ આશ્ચર્યથી જોતાં પેલાએ પૂછ્યું.

“ હા. જગ્ગર હંદયુદ્ધ થયું હતું. કાલે વીજલા મોઝીની પુંક પકડી હતી તેનું આ ફળ મળ્યું છે. ”

“ એમ ? ”

“ હારે. તે મારા હાથમાં આવેલો છટકી ગયો. ” શ્રીપતલાલે આગળ ચલાવ્યું, માત્ર એકજ જણની મદદ હોત તો કાલે હું તેને છટકવા દેત નહિ. હવે તમે મનમોહન વકીલને પડતો મૂકી પ્રથમ તે-નેજ પકડવાનો પ્રયત્ન કરો તો ફીક. ”

“ પણ સાહેબનો હુકમ આ પ્રમાણે છે એટલે અમે લાચાર છીએ. વકીલને પકડ્યા પછી અમે વીજલાની ખપર લઇશું. ”

એમ કહી તેઓએ શ્રીપતલાલની રજા લીધી; અને સામેથી પેલા માછી આવતોજ હતો તેને તેઓ જઇ મળ્યા શ્રીપતલાલ સરોજની પાસે આવ્યો.

“ કેમ શ્રીપતલાલ, શી ખટપટ હતી ? ”

“ ખટપટ તો છેજ, અને તે દુઃખદાયક પણ છે. ”

“ જરા સ્પષ્ટ રીતે બોલોને ? ”

“ કાલે જેણે મને પ્રાણુદાન આપ્યું તે, બીજું કોઇ નહિ; પરંતુ વારંટ છુટવાથી નાશી છુટેલો મનમોહન વકીલજ છે એમ મને લાગે છે. તેણે પોતાના ભાગીદાર કનૈયાલાલ મારવાડીની મિલના હિસાબમાં ઘોટાળો વાળ્યો છે, અને તેથીજ તેને નાસવું પડ્યું છે...”

“ આ બે ડીટેક્ટીવો ત્યારે તો તેને પકડવા જતા હશે ? ”

“ હા. તેમને સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબનો હુકમ મળેલો છે. ” શ્રીપતલાલે ઉત્તર આપ્યો. “ મને પ્રથમથીજ લાગતું હતું કે મેં એ માણસને કોઇ સ્થળે જોયો છે. ”

“ ત્યારે મનમોહન વકીલ અહીં રહે છે તેની આ ડીટક્ટિવોને ખબર પડી છે ખરૂંને ? ”

“ હા, એટલુંજ નહિ પણ તે કિનારા ઉપર ઝુંપડી બાંધીને સંન્યાસીના વેશ ધારણ કરી રહે છે એ પણ તેઓએ જાણ્યું છે અને તેથી એક માછીને સાથે લઈ તેઓ તેને પકડવા જાય છે.”

“ અરેરે ! શ્રીપતલાલ, જોણે-જો પરાપકારી મનુષ્યે થોડાજ વખત પર તમારા પ્રાણ બચાવ્યા તેને આમને આમ તમે પકડવાજ દેશો ? આવું કૃતર્કનીપણાનું કામ તમારાથી થઈ શકશે ?.....એ બનેજ કેમ ? ”

“ સરોજ, તે મનુષ્યનો મારા ઉપર અત્યંત ઉપકાર થયો છે તે કાંઈ હું વિસરી જતો નથી, અને તેટલા માટેજ મેં આ ડીટક્ટિવોને વાતમાં ઘણા રોક્યા, પણ એ મેં ન્યાય વિરૂદ્ધ કાર્ય કર્યું એમજ મને લાગે છે. ન્યાયની બાબતમાં પ્રમાણિકપણે વર્તવા માટે હું સરકાર સાથે વચનથી બંધાયો છું એટલે મનમોહન વકીલને નાસવામાં મારાથી મદદ થઈ શકે નહિ. હું વચનબદ્ધ થયેલો છું...”

“ પણ હું ક્યાં વચનબદ્ધ છું ? ” સરોજ વચમાં બોલી ઉઠી. “ શ્રીપતલાલ, હું હમણાંજ તે પરાપકારી સંન્યાસીને નાશી જવાની સુચના દઈ આવું છું. ”

“ ના. ના. ના. ના. સરોજિની. ” શ્રીપત આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ બોલ્યો. “ તમે એવું કાંઈ સાહસ કરીને તમારી જાતને જોખમમાં નાંખશો નહિ. હું બીજી અનેક રીતે એ સંન્યાસીને મદદ કરીને મારા ઉપરના ઉપકારનો અદલો વાળી શકીશ.”

પણ સરોજે તે સાંભળ્યું નહિ.

“ સરોજ, બેટા તું શા માટે આવી નકામી ખટપટ માથે વહોરી લે છે ? ચાલ, ઉઠ, આપણે ઘેર જઈએ ! બહુ વખત થઈ

ગયો છે..." જો કે માત્ર સવારના આડળ વાગ્યા હતા તોયે માશીએ એ પ્રમાણે બહાનું કાઢ્યું, અને સરોજનો ગળો હાથ પકડી ઉભી થઇ. તેને મનમાં ભય લાગ્યો કે રખેને એજ વખતે સરોજના હાથ પરનું ત્રિશૂળ દેખા દે અને તે શ્રીપતલાલની દૃષ્ટિએ પડે ! તેથી તે પોતાના વસ્ત્રોના પાલવ શ્રીપતલાલની દૃષ્ટિ આડે રાખી સરોજને ધર તરફ ખેંચી જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી.

" માશી, તું આવી ખેંચાખેંચ ન કર. આ મનમોહન વકીલના સંબંધમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી ખરી હકીકત મેં 'હિંદુસ્તાન' પત્રમાં વાંચી હતી. તે પરથી માલમ પડે છે કે તે અપરાધી તો નથીજ. ઉલટું " કનૈયાલાલે મિત્રમણુરોના પગાર ખાઇ જવા માટે જુદા ચોપડા ખનાવ્યા તે તેણે ના કબુલ કર્યા અને કનૈયાલાલની દુશ્મતાને ઉઘાડી પાડી. એ પ્રસંગ પરથી કોધે ભરાઇનેજ કનૈયાલાલે મારા ઉપર ખોટી ફરીઆદ માંડી છે " એમ મનમોહન વકીલે ચોક્કસ જાહેર કર્યું હતું. જ્યાં કનૈયાલાલે પોલિસને ફોડેલા હોવાથી તેનું કોઇએ સાંભળ્યું નહિ. " આ સર્વ સત્યજ છે અને તેથી મનમોહન વકીલને અત્યારે નાશી છુટવાની સૂચના કરવી એમાં કોઈ પણ મતનો અન્યાય નથી...તેથી હું જાહેરું તેની પાસે..."

એમ ખોલી, શ્રીપતલાલના પ્રત્યુત્તરની વાટ ન જાતાં, તેમજ માશીના અનુરોધને ન ગણીકારતાં સરોજે ચાલવા માંડ્યું. ખરેખર તેના ગળા હાથ ઉપર ઝણઝણાટ લાગવા માંડ્યો હતો, અને થોડીજ વારમાં ત્રિશૂળાકાર સ્પષ્ટ દેખાશે એમ લાગવાથી સરોજે શ્રીપતલાલ પાસે વધુવાર ઉભા રહેવાનું યોગ્ય ધાર્યું નહિ.

શ્રીપતલાલ ચકિત દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો. માણેકગૌરી તો સ્તબ્ધજ થઇ ગઇ. તેને લાગ્યું, " અત્યારેને અત્યારેજ બધો ભેદ રફાટ થઇ જશે કે શું ? "

ત્રિશૂળધારિણીનો હવન !

સરોજ ત્યાંથી નીકળીને વચમાં કોઇ પણ સ્થળે ન થોભતાં પાધરી તે સંન્યાસી રૂપ મનમોહન વકીલની ઝુંપડી પાસે જઈ પહોંચી. એક તરફથી પેલા બે ડીટફટિવો અને અક માછી ઝુંપડીનીજ દિશામાં આવતા તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા, એટલે તેણે જેમ બને તેમ ઉતાવળથી પોતાનું કાર્ય કરી લેવા વિચાર કર્યો.

ઝુંપડીનું આગળનું દ્વાર ખંધ હતું. તે ઉઘાડવાને પ્રયત્ન પણ ન કરતાં સરોજ પાછળ ગયો. ત્યાં એક નાની બારી હતી. તેમાંથી સરોજે ચઢીને અંદર પ્રવેશ કર્યો. ટકી ભરીને તેના બે ખંડ પાડવામાં આવ્યા હતા. સરોજે પ્રવેશ કર્યો તે ખંડ મનમોહન સૂતા માટે વાપરતો હતો. તેમાં અત્યારે કોઇ ન હતું.

સરોજે ખીજ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં મનમોહન પૂગનના કામમાં રોકાયેલો હતો. સરોજને જોઇ પ્રથમ તો તે ભય પામ્યો. આમ એક-એક પોતાની ઝુંપડીમાં ધસી આવનાર કોણુ દશે તેનો તે વિચાર કરવા માંડે તે પહેલાંજ સરોજે ગભરાટથી કહ્યું:—“ મનમોહનલાલ, નાસો નાસો, જલદીથી આ સ્થાનને છોડી દો. પોલિસ તમને પકડવા આવે છે. ”

મનમોહન પણ ગભરાટમાં સરોજ તરફ તેમજ ઝુંપડીના દ્વાર તરફ વારા ફરતી જોવા લાગ્યો. પોતે આટલો ગુમ વેશ ધારણ કરીને આવે નિર્જન સ્થળે વસતો હોવા છતાં પોલિસે તે કેમ જાણ્યું એ તેને સમજાયું નહિ, અને વળી આ તરફ છતાં આટલી દિશાવર્તવાળી સ્ત્રી કોણુ દશે તથા તે શા માટે મદદ કરવા આટલી ઉત્સુકતા રાખતી જણાય છે તે વિચારે તો તેનું મગજ ભમવાનું લાગ્યું. “ એ શત્રુ દશે, કે મિત્ર ? ”

મનમોહનને વિચારમાં પડી સમય ગુમાવતો જોઇ સરોજે હાથની ચપટી વગાડતાં ફરીથી કહ્યું:—“ અરે, તમે શું વિચાર કરો છો ? જલદી તૈયાર થઇ જાઓ અને આ બારીમાંથીજ કુદીશ મારી બહાર નીકળી જાઓ. ત્યાંથી કાલે રાત્રે જ્યાં પેલા શ્રીપત્તશાસને તમે પાણીમાંથી કાઢ્યા હતા તે ખડક સુધી જઇ ગયા હાથ પર વળી જાશે. જે આગળને રસ્તે જશે તો પોલિસ સામાજ મળશે. ”

પોતાની આટલી બધી વાત જાણનાર અને એક ખરા દિલરસી તરફ આવી સમયસૂચકતા આપનાર આ યુવતિ કાણુ હતો તે સમજાવું જોઇએ એમ મનમોહનશાસને કાગ્યું ખરું; પરંતુ તેમ કરી શક્યા હાથમાં સપડાવું તે બચાવેર થઇ પડે એમ પણ લેને લાગ્યું. તેથી તેણે સરોજની સૂચના પ્રમાણેજ શયનખંડની બારીએ ચઢીને જૂરકા મારી દીધા.

મનમોહનશાસની પાછળ હું પણ એજ પ્રમાણે કુદીને નીકળી ગઇ એમ પ્રથમ તો સરોજે ધાર્યું; પરંતુ તેમ કરવાથી સિપાઇઓ તુરંતજ અમારી પુક લેશે, એ વિચારે તેને અટકાવી. કાંઈ પણ રીતે એ ડીટફટિવોને અહીં થોભાવી રાખી મનમોહનને નાસો જવાનો પૂરતો સમય આપવાની કાંઈ યુક્તિ કરવી જોઇએ.

જોખમમાં આવેલી સરોજને તેજ વખતે કુદરતે એક યુક્તિ સુઝાવી. મનમોહનશાસ ગુલા માટે ધાસજ વાપરતો હતો; તેમજ એક બોખા ઉપર એક આસતેજનો ખડીઓ પડેલો હતો. એ બે વસ્તુ પર નજર પડતાંજ સરોજના ત્રિશ્ણે જોર કર્યું અને તેની મુદ્રા સતેજ થઇ.

ડીટફટિવા એ વખતે ઝુંપડીની છેક પાસે આવી પહોંચેલા હતા. અને દ્વાર ઉઘાડવાને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા રતા. તે થોડીજ વારમાં ખડખડપાંચમ થઇ રહેલાં બારણાંને તોડી પાડી અંદર આવશે એમ આગતાંજ સરોજે ધાસ અને ‘તેલ’ તો હસ્તમેળાપ કરાવી દીવાસળી

ચાંપી દીધી એટલે આગનો ભજુકો થયો. ઘાસ કાંઈ થોડું ન હતું. તે સળગતાં શી વાર ? ધુમાડો નીકળવા લાગ્યો. સરોજે હવે ખારી પર ચઢી બહાર ઉતરવા માંડ્યું. તેજ ક્ષણે ઝુંપડીનું દાર ભાંગ્યું અને પેલા બને જણાએ અંદર પ્રવેશ કર્યો.

આગલા ખંડમાં તો કાંઈ ન હતું; પરંતુ પાછલા ખંડમાં હોળી સળગેલી હતી. ધુમાડાથી આંખ ભરાઈ જતી હતી. તેઓ બિચારા છેક નાશીપાસ થયા. એટલામાં એક જણની દૃષ્ટિ ખારી તરફ ગઈ. કંઈક જોઈને તે ભડક્યો.

ખંડીઓ પહેરેલો હાથ અને તે પર ભેદી ત્રિશ્ણ !

“ ઓઝોઝોઝો ! આ શું ! ? ભેદી ત્રિશ્ણાકાર ! ”

“ હું ! શું છે ? ”

ખીજાએ તે પ્રશ્ન પૂછ્યો, તે પહેલાં તો તે હાથ અદરશ થઈ ગયો...સરોજ બહાર ઉતરી પડી.

“ હમણાં મેં આ ખારી પર એક સ્ત્રીનો હાથ જોયો, અને તે પર પેલાના જોવાળ ભેદી ત્રિશ્ણાકાર હતો...”

“ નક્કી ? ખરેખર ? ”

“ હા હા. તે સ્ત્રી આ ખારીએથી બહાર કૂદી પડી લાગે છે. આપણા રસ્તામાં પણ એ પાછી આવીને ઉભી ! કોણ જાણે કેવા ચાક્ષુષી છાતીવાળી સ્ત્રી હશે !...”

“ તેમાં ગભરાય છે શું ? ચાલોતી એક કામમાં બે કામ થશે તે કાંઈ દૂર ગઈ ન હશે, આટલામાંજ હશે. તેને પણ સાથે પકડી કાઢીશું એટલે બેવડું ધનામ મળશે...”

પણ એ બેવડું ધનામ તેમના નસીબમાં લખેલું હોય ત્યારેને !

તેઓએ આટલી વાતચિત કરી તે દરમિયાન તો જાપરાને જાળ લાગી, અને ચારે તરફની ટટીઓ સળગવા માંડી. વાંસડા-કામડાં અને

તાડછાંના ઘરને અળતાં કેટલી વાર લાગે ?

પવનનો ઝપાટો લાગતાં ધુમાડોનો ભબુકો એક ડીટફટિવના મોં પર આવ્યો. તે યુગળાવા લાગ્યો. હનમ મેળવવાની તેની આશા મનમાંજ રહી ગઈ, અને તે બેશુદ્ધ થઈને જમીન પર ત્યાંજ પડ્યો.

તેના સાથીએ તેને ઝાલી લીધા તે સળગતા ઘાસના ઢગલા ઉપર પડ્યો પડ્યો ગયો. ધુમાડાથી ઝૂંપડું ભરાઈ ગયું હતું. પોતાના સાથીને ખાંધ પર લઈ પેલો દાર શોધવા લાગ્યો. એટલામાં અહાર ઉભેલો પેલો માછી " આગ લાગી, આગ લાગી; દોડો દોડો " એમ માંટેથી ખૂમ પાડવા લાગ્યો. થોડી વારમાં પાંચ પચીસ માણસ મેળું થઈ ગયું.

ઘણી મહેનતે પેલા એ અહાર નીકળી શક્યા. બેશુદ્ધ થયેલા સાથીને સમુદ્ર કાનારા પર સૂવાડ્યો. ત્યાં યુક્તી દવાથી તે શુદ્ધિમાં થોડો થોડો આવવા લાગ્યો. મેળા થયેલા માછીજાએ પાણી વગેરે લાવીને આગ જૂઝવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો પોતાને વારંવાર ઉપદેશ આપનાર સંન્યાસીને પોસિસોએ ઇવના સળગતી મૂક્યા હશે એમ તેમને પ્રથમ તો લાગ્યું. એટલુંજ નહિ પણ પોતાની ઝૂંપડીએ પાસે હતી તે કદાચ સળગે એ ભયથી તેઓ આગ જૂઝાવવાને તનતોડ મહેનત કરે એમાં નવાઈ શી ?

મનમોહન વકીલને નાશી હતવાનો પૂર્ણ અવકાશ મળ્યો. સરોજ તે જોઈ આનંદ પામતી ધીમે ધીમે મારી બેઠી હતી તે સ્થાન તરફ ચાલવા લાગી. પોતે મનમાં ઘાયો પ્રમાણે સર્વ કામ યથાર્થિત પાર પડ્યું તેથી તેના હૃદયને અપૂર્વ શાંતિ મળી. તેના હાથ પરની અળતરા કમી થઈ ગઈ. ત્રિશળાકાર અદસ્ય થઈ ગયો, અને તેનું અંતઃકરણ ઉદ્ધાસપૂર્ણ બન્યું.

માડાના ગોટા, લોટાની ડોહા અને ભડકા જોઈને દૂર બેઠેલાં શ્રીચત્ત્રાજ અને માણેકગૌરીનું ધ્યાન પણ તે તરફ ખેંચાયું. તે શું

હશે એ વિષયની પોતાની ઉત્સુકતા પોષવા માટે તેઓ બંને ઝુંપડી તરફ ચાલી નીકળ્યાં. માર્ગમાંજ તેમને સરોજ મળી.

“ શું થયું ? ” શ્રીપતલાલે લયલિત સ્વરે પૂછ્યું.

“ કાંઈ નહિ. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો.

“ એટલે ? ” માશીએ ગમરાતાં પૂછ્યું.

“ એમજ કે હું તે ઝુંપડી સુધી પહોંચું તે પહેલાં તો પેલા ડોટેક્ટિવો તેમાં ધુસ્યા હતા. મને લાગે છે કે મનમોહન વજીલે તેમની સાથે જવાને ના પાડી હશે તેથી એ બંનેયે તે બિચારાની ઝુંપડી સગળાવી દીધી અને-અને તેને જીવતો બાળી મૂક્યો...”

“ હં ! ” બંને ઓતા આશ્ચર્ય અને કંટાળાયુક્ત સ્વરે બોલ્યા.

“ એમજ લાગે છે. પછી થોડીવારમાં તો આખું ઝુંપડું સગળ્યું. પેલા માછી બહાર ઉભો રહીને આગની ખુમ પાડવા લાગ્યો. ઘણાં માણસો ભેગાં થઈ ગયાં, છતાં પેલા ડોટેક્ટિવો બહાર નીકળેજ નહિ. અને ત્યારે છાપડું સગળ્યું ત્યારે એક જણ બીજાને બાંધી પર લઈ બહાર આવ્યા, તે નાશી ગયો. મને લાગે છે કે તે પાપીયાએ બિચારા સંન્યાસીને પૂરેપૂરો બાળી નાંખ્યો હશે...”

“ અરેરે ! ” માશીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“ પછી મારાથી ત્યાં કોણ ન રહેવાયું, એટલે તમારી તરફ પાછી આવી. કોણ જાણે ત્યાં શું થયું હશે ! ભગવાન એ નિર્દોષ વજીલને બચાવે તો સાહે. ”

“ ચાલો. હું ત્યાં જઈને તપાસ કરું છું. ” બંને સાંભળી રહ્યા પછી શ્રીપતલાલે કહ્યું.

“ ત્યારે હું પણ તમારી સાથે આવું છું. ” સરોજે કહ્યું.

“ હવે તારે જવાનું શું કામ છે ” માશીએ સરોજને અટકાવતાં ધીમે સાહે કહ્યું:-“ ગાંડી થઈ છે કે શું ? હાથે કરીને શામાટે

ફૂવામાં પડવા જાય છે. બહુ આગળ પડવામાં આપણા ઉપરજ શક અને સંકટ આવી પડશે. ચાલ ઘેર...”

“માશી, હું કરું છું તે યોગ્યજ કરું છું. અત્યારે હું એમની સાથે ન જઈ તો મારા ઉપરજ શક અને સંકટ આવી પડે એમ છે. જે મારો હાથ કેવો સ્વચ્છ છે. તું નકામી મને શિખામણ આપવાનું ઝઘાપણ ન કર. ભય રાખનારની ઉપરજ ભય આવી પડે છે. મારે તું ઘેર જતી રહે.”

પણ સરોજને આમ એકલી છોડીને જવાની તેની હિંમત ન ચાલી. ઘેર જઈ નંદનબાને શું જવાબ દે ? તેથી તે પણ સરોજની સાથે ચાલી.

તણે જણ્યું ઝૂંપડી પાસે આવ્યાં. એ વખતે આગ તો લગભગ હાલવાઈ ગઈ હતી. સમુદ્રકીનારા ઉપર પેલા બે ડિટફૂટિવોને જોઈને તણે જણ્યું તેમની પાસે ગયાં. બેશુદ્ધ થયેલા ડિટફૂટિવને ભાન આવતું હતું. તે શ્રીપતલાલને જોઈને બેડો થયો.

“ અરે, આ આગ કેવી રીતે લાગી ? તમે મનમોહનને પકડ્યો કે નહિ ? આ તારો સાથી બેશુદ્ધ કેમ થઈ ગયો ?...” વગેરે અનેક સવાલો શ્રીપતલાલે એક સાથે પૂછ્યા.

“ અમે શું કરીએ ? શ્રીપતલાલ સાહેબ, અમે તે ઝૂંપડીમાં ઘુસ્યા પણ તેના આગળના ખંડમાં કોઈ ન હતું. બીજા ખંડમાં પ્રવેશ કરીશ તો ત્યાં તો મોટી આગ લાગેલી. તે ખંડમાં એક સ્ત્રી હોવી જોઈએ, કારણ કે તેની બંગડીનો અવાજ મેં સાંભળ્યો હતો.”

“ પછી મનમોહન વફીલનું શું થયું ? ”

“ તે તો ત્યાં હતોજ નહિ. પેલી સ્ત્રી તો ઘાસ ઉપર હીવાસળી ચાંપી આગ લગાડી પાછળની બારીએથી કુદ્યા મારી નાશી ગઈ.”

“ તમે તે બાંધને પકડી કેમ નહિ. કદાચ મનમોહન પોતેજ

સીનો વેશ લઇને નાડો હોય તો ? ”

“ તે બાઇ પકડાય એમ ક્યાં હતું ? પ્રથમ તો અમને એમ લાગ્યું કે સીને હાથ કેમ અડકાડાય ? પણ પાછળથી તે બાઈ આજખાઈ...”

“ મનમોહનેજ વેશ ધારેલો હતોને ? ”

“ અરે, ના, ના જ્યારે તેણે બારીએથી ફફડા માર્યો, ત્યારે તેના હાથ ઉપર ત્રિશળાકાર ચિહ્ન જોવામાં આવ્યું હતું...”

“ ત્રિશળાકાર ચિહ્ન ! ” શ્રીપત આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યો.

“ ત્રિશળાકાર ચિહ્ન ! ” સરોજ દૃત્રિમ આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠી.

માશીનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું કદાચ હમણું રફોટ થઇ જશે તો !

“ હા; ખરેખર. મેં મારી નજરે તે બાઇના હાથ ઉપર જોયું હતું. જે ત્યાં આગતો ધૂમાડો થયો ન હોત તો આજે તેને અમે પકડવા વિના રહેત નહિ ”

“ ત્યારે શું આગ પણ તેણેજ લગાડેલી ? ”

“ હા, હા. તેના સિવાય બીજું કંઈ દેખાયું ન હતું. ”

“ ઓ મારે ! એ ત્રિશળાકારવાળી બાઈ કોણ જાણે ક્યારે જન્મીને એસશે ? ”

“ જોયું સરોજની ! ” શ્રીપતલાલ બહેન સમ્મત બોલતાં અચકાયો. “ અતે મનમોહન વડીલ બચી ગયો ખરો. ”

“ તમે તેણે કેવું લુગડું પહેરેલું હતું તે જોયું દર્શો ? ” શ્રીપતલાલે પેલા ડીટફૂટિવને પૂછ્યું.

સરોજ અને માશી ચમક્યાં—અરે મહારાયાં.

“ આગના ધૂમાડાને લીધે હું તે બરાબર જોઇ શક્યો નહિ, પણ ધાતું કરીને આ બહેનનાં લુગડાંના રંગ જોવાજ તેનાં લુગડાંનો રંગ

હતો એમ કંઈક સાંભરે છે. ” એમ કહી તેણે સરોજ તરફ આંખણી કરી.

“ મારા જેવીજ સાડી પહેરી હતી ? ” સરોજ ચતુરાઈથી ઉત્તરમાં હસતાં બોલી, “ ત્યારે હું તો નહિ ? ”

પેલા બે ડિટ્રીવેને કંઈક સંશય આવ્યો તો ખરો, પણ શ્રીપતલાલ બોલી ઉઠ્યો:—“ ના...રે. તમે ક્યાંથી હો. તમે તો મારી સાથે હતાં. ”

માશીને સરોજની ચતુરાઈ માટે અત્યંત આનંદ તથા અભિમાન ઉપજ્યું. તેને પણ લાગ્યું કે સરોજ અહીં આવી તેમાં કંઈ ખોટું થયું નથી. હજુ શ્રીપતલાલને સરોજ માટે કંઈ શંકા ઉત્પન્ન થઈ નથી એમ તેની ખાત્રી થઈ. પરંતુ જો સરોજ તેની સાથે ઝાઝો સંબંધ રાખે તો સંશય ઉત્પન્ન થાય એવો ભય તેના હૃદયમાંથી હજુ ગયો નહિ.

પોતાને માટે શ્રીપતલાલને કંઈ શંકા નથી એવી ખાત્રી થતાં સરોજે તેની રજા લીધી અને માશી સાથે તે ઘર તરફ વળી. તેના મયા પછી એક ડિટ્રીવે બોલ્યો, “ મને તો આ બાઈ પરજ વહેમ આવે છે. ”

“ જા, જા. ગડિ થયો છે કે શું ? ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ એને તો હું સારી રીતે ઓળખું છું. પણા ખાનદાન કુટુંબની છોકરી છે. એટલે એના હાથ ઉપર ‘ ભેદી ત્રિશ્ણ ’ ક્યાંથી હોય ? ”

૨૪

વનભોજન !...ભૂઉત !

નિમિત્ત થયા પ્રમાણે સાંજે ત્રણ ચાર વાગે પાંડુને ભોજન સામગ્રી સાથે મોકલવામાં આવ્યો; અને પછી શેડીવારમાંજ નંદનબા,

માણેકૌરી અને સરોજ પોતાની છુમ ગાડીમાં બેસીને નીકળ્યાં.

ગાડી કીનારે જઈ ઉભી રહી. ત્રણે જણાં નીચે ઉતર્યાં. પોતે પસંદ કરેલી એકાંત જગ્યા નંદનબાને બતાવવા માટે અધીરી થયેલી સરોજ બાનો હાથ ઝાલી તે તરફ દોરવા લાગી. પાંડુ પણ તેજ વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે માથા પર ખાલ પદાર્થોના ડબ્બા, ટોપલી અને હાથમાં ડંડા પાછીનો ચંચુ ઉંચકી તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

“ આ રહી તે જગ્યા. ” આંગળી વડે બતાવતાં સરોજ બોલી,
“ જુઓ બા; કેવું એકાંત છે ! ”

“ કાઠ આવે એમ તો નથીજ. ” માશીએ કહ્યું.

“ સારી જગ્યા છે. આ તરફ રસ્તો નથી એટલે માણસોના આવ જ થોડી છે. ”

“ હા...ચાલે પાંડુ. હવે તું તારી ગુડ્ડ ટ્રેઇનને જરા ઝડપની આવી આપ ” સરોજ બોલી. “ આપણે અહીંજ બેસવાનું છે, માટે તું ખાવાનું હેડળ મૂકી ખાવાને માટે પાંદડાં શીવી નાંખ. ”

પાંડુએ બાર ઉતાર્યો. વડનાં પાંતરાં ઘેરથી આજ્યાંજ હતાં તે શીવીને પત્રાળીઓ બનાવવા લાગ્યો. ત્રણે જણુ નીચે બેઠાં. સરોજે સવારના બનાવની વાત કાઢી અને વર્ણવવા માંડી. મનમોહન વકીલની, તેના સંન્યસ્તની, ઝુંપડીને આગ લાગ્યાની તથા બેદી ત્રિશ્નવાળી સ્ત્રીની, સર્વ વાત સરોજે નંદનબા આગળ એક ત્રાહિતના શબ્દોમાં વર્ણવી દીધી.

નંદનબાને તે ઝુંપડી જોવાની ઉત્સુકતા થઈ. તેમણે કહ્યું:—
“ ક્યાં છે તે ઝુંપડી, સરોજ ? ”

“ મારી સાથે આવો તો બતાવું. આટલામાં, પાસેજ છે તે. ” સરોજે ઉભાં થઈ કહ્યું.

“ હવે તો આખી ઝુંપડી બગીને રાખ થઇ ગયેલી હશે ”

“ હાસ્તો. ”

“ તોયે હું તે જોઈશ તો ખરી. આં પાંડુ પત્રાણી તૈયાર કરીને બધું ફુટ સમારી રહે એટલામાં તો પાંડુ અવાશે કની ? ”

“ હા રે. જરા પણ વાર લાગવાની નથી. ”

તેણે સ્ત્રીઓએ ઉડીને પૂર્ણાનંદ સંન્યાસીની ઝુંપડી તરફ ચાલવા માંડ્યું. તેમના ગયા પછી પાંડુએ આસપાસની જગ્યા વાળીને સાફ કરી. અને ત્યાં એક મોટી શેત્રંજી પાથરીને બેસવાની સોંપ કરી. વળી તે ખાવાના ડબ્બા છોડીને સાથે આણેલાં ઢાંકણાંમાં દહવો, મગજ, ચેવડો, બદામ, કેળાં વગેરે છુટ્ટું પાડવા લાગ્યો. તે થયા પછી પાંડુ એક ખાલુ પર બેસી ફળો સમારવા લાગ્યો.

પાંડુ બહુ ધરડો થયો હતો એમ પહેલાં કલ્પુંજ છે. તેની આંખે આજુ દેખાતું નહિ. ફળોમાં ધયળ ચાલી ન ગય તે માટે તેને બણી વાર ધારી ધારીને જોતું પડતું. તેના કાન પણ કંઈક બહેરા થયા હતા. મોટેથી વાત કર્યા સિવાય તે સમજી શકે એમ ન હતું.

વીજલો મોચી જે ગુહામાં સંતાઈ રહેલો હતો તે પાસેજ હતો. બૂખથી અને તૃષ્ણાથી તેનો કંઈ મળી ગયો હતો. એ દિવસ થયાં તેને કાંઈ ખાવાનું મળ્યું ન હતું. તેનો જીવ આફળાફાફળ થઈ ગયો હતો. હવે તો તે કોઈ ભૈયાજીની આંખમાં ધૂળ નાંખીને પણ પૂરી-પકાડા ચોરી લેવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો. બુખ્યો શું ન કરે ?

તેણે બહાર ડોકીયું કાઢ્યું તો પાસેજ એક ધરડો નોકર ઉઝાણીને માટે સામગ્રી તૈયાર કરતો દેખાયો. મગજ અને દહવો જોઈને તેના મોંમાં પાણી ફટકું.

“ ગમે તેમ કરીને મારે આ ડોસા પાસેથી ખાવાનું મેળવવુંજ જોઈએ...એ દિવસનો બૂખ્યો માણસ ચોરી કરે તો તેને પરમેશ્વરે

પણ માફ કરવું જોઈએ...”

વીજલો બહાર નીકળ્યો તો ડોસાથી થોડે દૂર ત્રણ સ્ત્રીઓ પણ દેખાઈ તે જરા અચક્યો. પરંતુ સ્ત્રીઓ ડોસાથી દૂર જાય છે એમ જોઈ તેને હિંમત આવી. તે ધીમે પગલે પકવાનની પાસે આવ્યો. પાંદુની પાછળ આવી ઉભો રહ્યો.

ડોસાનું ધ્યાન રોટાવતુંજ છે એમ જાણી તેણે બાણુ પર પાથરેલી શેત્રંજ એકદમ ઉડાવીને પાંદુની ઉપર ઢાંકી તેને ગળાડાવી પાડી નીચેથી શેત્રંજના લપડતા તાંતણા વિંટાળી દાઢા અને એક પળમાં મગજ અને હૃદયનાં ડબ્બા લઈ દોડી ગયો. પોતાની ગુફાના ખડક પાછળ જઈ બસાઈ ગયો. તેનું દાંત ઘ્રજવા તો લાગ્યું, પરંતુ ઘણા વખત સુધી કોઈ એની પાસે આવ્યું નહિ તેની ખાતરી થઈ કે “ મને કોઈએ જોયો તો નથીજ. ”

પાસેજ એક નાનો ટેકરા હતો. વીજલાએ તે પર ચઢીને જોયું તો પાંદુએ શેત્રંજની બહાર જેમતેમ પોતાનું ડાકું કાઢ્યું હતું. અને દૂર ગયેલી સ્ત્રીઓ પણ પાછી વળતી હતી તે દેખાઈ. તેમાંના કોઈનું પણ ધ્યાન પોતાની તરફ નથી એમ ખાતરી થતાં તે આમતેમ કોઈ સુરક્ષિત-નિરાંતે એસીને ઉગાડી દરાય એવું-સ્થાન હોય તે શોધવા લાગ્યો.

ટેકરાની પેલી બાજુ પર સમુદ્રનાં પાણીની પાસેજ એક એવી એકાંત જગ્યા દેખાઈ ખરી. તે તરફ વીજલો ઉતાવળે ઉતાવળે જવા લાગ્યો. હાથમાં આવેલું ક્યારે ખાઈ નાંખું અને કુપાદેવીને ભોગ આપું એમ તેના મનમાં ચટપટી થઈ રહેલીજ હતી.

પણ તેનાથી ખત્રાયજ કેમ ? ઉતાવળે ચાલતાં માર્ગમાં એક પથ્થરની ઠાકર વાગી અને વીજલાનું બારે શરીર ઉઘલી પડ્યું. તે ઉઘે માથે પડ્યો. નાક છુંદાઈ ગયું. કપાળ પર વાગ્યું. હાથમાંના ડબ્બો ધડાક કરતો ગળાડી પડ્યો. ઢાંકણું તેના હાથમાં રહી ગયું.

ડબ્બો મળડીને પાણીમાં પડ્યો તેની સાથે ધણી મિઠાઈ પણ ઝટ્ટી રહી. થોડીક કિનારા પર પડી હતી તે પણ પાણીની ઊંચ આવતાં ધોવાઈ ગઈ. માત્ર હથવાની એક ટુકડી અને ઢાંકણ ચોરના નસીબમાં રહ્યાં !

ચીટવાઈને વીજલાએ ઢાંકણ પણ સમુદ્રમાં ફેર ફેંકી દીધું. (પેટ ભરેલું હોત તો હથવાની ટુકડીની પણ તેજ અવરજા કરતે.) ક્રોધમાં ક્રોધમાં તે પેલા પત્થરને હળવે માળો દેવા લાગ્યો.

જ્યારે માળો દેતાં થાક્યો ત્યારે તે ફરીથી એકવાર પ્રયાસ કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. “ હજુ કાંઈ ડોસાએ મને જોયો નથી. પેલી સ્ત્રીઓ ત્યાં આવી પહોંચે તે પહેલાં ધાપ મારું તો કાંઈ મળે ખરું. ” તે યુદ્ધ તરફ પાછો આવવા લાગ્યો.

પાંડુએ મહામહેનતે પોતાના શરીર પરથી શેત્રંગી ફર કરી, અને મહારાષ્ટ્રી નજરે તે આમતેમ જોવા લાગ્યો. આસપાસ તો કોઈ નહતું, પરંતુ પોતાના હથવા મગજનો દાખડો ચોરાયલો દેખાયો. આ દેવો દેવી અમત્કાર હશે તે તેને સમજાવું નહિ; તે જળડવા લાગ્યો, “ મી મહાસુતોજ હોતો કી લા ખડકમધી જૂત આહે...તો કી બડીન સાહીબાની મથુકરને નાહી. હું કાપ કરું ?...”

એટલામાં સરોજ વજેરે ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

“ કેમ ? અલ્યા પાંડુ, તું શેત્રંગી ચોડીને નાચ કરવાનો વિચાર કરતો હતો કે શું ? ”

પાંડુ તેની સામે જ જોઈ રહ્યો. કાંઈ જવાબ આપી શક્યો નહિ. એટલામાં માલુકમૌરીની નજર આવવાના તરફ ગઈ અને તેમાં હથવાનો ડબ્બો ન જોતાં જ બોલી ઉઠી, “ અરે પાંડુ તે હથવાનો ડબ્બો ક્યાં છે ? ”

“ અરે, તે ક્યાં ગયો ? પાંડુ, કોઈ ચોરી મથું કે શું ? ” નંદ-

નખાએ કહ્યું.

“ તે ઘેઉન ઘેલા. હું કાચુંકરું ? ”

“ કાણુ ઘેઉન ગેલા ? ”

પાંડુએ ગુફાના ખડક તરફ આંખળી કરી.

“ ત્યાં કાણુ છે, તારો દાદો ? સરોજ ચીઢવાઇને બોલી. હસ્યો તેને અત્યંત બાવતો હતો અને તે ચોરાયલો જોઇ તેને વનભોજનની બધી મજા ગયેલી લાગી.

“ મી સાંગતો નાહતો કી તે ખડકામધી ભૂત આહે ? ”

“ ભૂઉઉત ? ”

“ અરે, જા. જા. મૂઆ, ભૂત કેવું હોય અહીં ? ” સરોજ બોલી.

નંદનખાએ પાંડુનું ચિત્ત ટેકાણે આણી ધીમેથી શું થયું તે પૂછ્યું. ડોસાએ પોતાને જે વીત્યું હતું તે કહી સંભળાવ્યું, “...હસવા તર ભૂતલોકાલા દાર આવડતો. તે મારા પર જાળ ટાકુન ઘેઉન ગેલો. મી કાચ કરું તેમાં ? ”

“ અરે, ગાંડા એ કાંઈ ભૂતખૂત ન હતું. કોઈ ખદમાશજ આમ તેમ રખડતો હશે તે તને ઝાપટ મારી ગયો. ”

“ પણ મી કાચ કરું ? ”

“ કાચ કરું, શું ? હમણાં જઈને પોલિસને ખબર આપીએ છીએ. આમ ઘોળે દિવસે ઉઘાડામાં ચોરી થાય તો ચહેરની પોલિસનો ઉપયોગ શું ? જા, તુંજ, પાંડુ પાસેના થાણા પર જઈને ખબર આપી આવ. એટલામાં હું માડીવાન પાસે જઈને નપાસ કરું છું. સરોજ, માણેક, તમે બંને અહીંજ બેસો અને ધ્યાન રાખો કે રહ્યું છે તેમાંથીયે કાંઈ ઉડી જાય નહિ. ” એમ કહી નંદનખાએ માડી ઉભી હતી તે તરફ ચાલવા માંડ્યું.

પાંડુ ધીમે ધીમે હીંડતો પોલિસથાણા તરફ ગયો. બાને ત્યાંજ

બેસી રહેવાનું કહી જાતેજ માડીવાળા પાસે જઈ તપાસ કરવાનો સરોજને વિચાર આવ્યોજ હતો, પરંતુ તેની સૂચના કરવાનો સમય મળે તે પહેલાં બા માડીવાળા પાસે પહોંચી ગયાં હતાં.

પાંડુ અને બા ગયા પછી સરોજ રક્તનેત્રે આમ તેમ જોવા લાગી. પોતાનોજ માલ ચોરવાની હિંમત કરનાર બદમાશને શિક્ષા દેવા માટે તેની આંખમાં ખુબસ ભરાયું, અને હાથ પર જ્યુજ્યુટ થવા લાગ્યો. “ ધોળે દિવસે આમ ચોરી થાય તે કેમ સહન કરાય ? ” તે બમડી. ધીમે ધીમે બેઠી ત્રિશુળ સરોજના ડાબા હાથ પર ખીસવા લાગ્યું.

એ વખતે વીજલો છુપાતા લપાતો તે ખુદી જગા પાસે આવી પહોંચ્યો. ઉજળીના માલ પર ફરીથી હાથ અજમાવવાને માટે તે આવ્યો હતો. હજુ સરોજ તેને જોઈ શકતી ન હતી, પણ તીજલાએ તેને આધેથી ઝોળખી. પોતાની સામેજ ઉભી રહેલી તરૂણુ ત્રી તે ખીજું કાઈ નહિ પણ પોતાના ઉપર અનેક વાર ઉપકાર કરનાર “ સરોજિની બહેનજ ” છે એમ જાણતાં તે એકદમ ચમક્યો. હવે શું કરવું તેની તેને સમજ પડી નહિ. તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

વીજલો જો કે પક્ષો હરામખોર અને બધા માનનો અનુભવી હતો, તોપણ અશ્ણીને સમયે સરોજે પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકાર, તેના ઉદાર અને દયાળુ સ્વભાવ અને મમતાને તે ભૂલી શક્યો નહિ. “ આવી બહેનનું મેં નુકસાન કર્યું, તે દીક નહિ. ” એવી ભાવના તેના કઠોર હૃદયમાં પણ ક્ષણભર ઉત્પન્ન થયા વિના રહી નહિ.

“ હું એના પગ પકડીને માફી માગી શકું ! ” એવો પણ તેને વિચાર આવ્યો. તે ઉત્સુક દૃષ્ટિથી સરોજ તરફ જોવા લાગ્યો. કંઈક પાસે આવ્યો....

“ અરરર ! આશું ? ”

ભણે ચમક્યો હોય, લાય પામ્યો હોય, વિજળીનો આધાત લાગ્યો હોય તેમ વીજલો કાંઈક વસ્તુ જોઈને પાછો હઠ્યો. તે ફરી બબડ્યો, “ અરરર ! આ શું ?...સરોજ બહેનના હાથ ઉપર બેઠી ત્રિશૂળ ! ”

૨૫

ત્યારે સરોજ કોણ ?

પવનથી ઉડતી ચાદર ઉપાડી લઈ ધડી કરી માશીએ એક બાજુ પર મૂકી. બીજો બધો સામાન પણ સમેટી લીધો. તે પૂરૂં થતાં તે બોલી:-“ કોણ મુઠિં, ડાળો ચોરી ગયું હશે ? ”

એ પ્રશ્ન કાંઈ સરોજને પૂછ્યો ન હતો; તોયે તે વચમાં બોલી ઉઠી:-“ તે મને શું બબર ? ”

“ એવી તે તેની શું દાઢ સળકી ગઈ હતી કે ચોરી કરીને પણ પકવાન ખાવાનું મન થયું ?...મેં કાલે રાત્રે કેટલી મહેનત કરીને મગજનું દળ શેકયું ! તારેજ માટે ખાસ કરીને મેં સોલાપુરી ચેવડો બનાવ્યો !...આવું ભણતી હોત તો બનાવવાની મહેનત લેતેજ નહિ...જે મુઝો લઈ ગયો હશે, તેને પચવાનોજ નથી, જા. ” માણે-કર્મોરીએ શાપ દીધો !

“ વાહવા, માશી, ” સરોજ હસતી હસતી બોલી “ બહુ રૂડો શાપ દીધો. જોઈએ છીએ હવે તે સતીનો નિવડે છે કે અંબણીનો ! ”

“ અરે, મસ્કરી શું કરે છે સરોજ, ” માશીએ જરા ચીઠવાઈને કહ્યું. “ તને તો બધોજ વખત સરખો લાગે છે કે શું ?... મુઝાને મારી નજરે તો પડવા દે પછી તેનું ચેટ ફાડીને ખાધું કાઢું છું બહાર. જોજે તો ખરી. હસે છે શું ? ”

“ હસું નહિ તો શું કરું ? તારી અક્ષય આછી ચતી જતી

હાએ છે. તેનું ખાધેલું ઓઠાવીને શું તું તે ફરી ખાવાની છે ? ”

“ હવે જાની બેસ, સરોજ. ”

“ પણ જો તો ખરી, તું બોલે છે તે. ગયું તો ગયું. હવે ભૈર જાએ શું ફરીથી બનાવી શકવાનું નથી ? ”

“ વાહ ! ગયું તો ગયું બોલવામાં તને કાંઈ તકલીફ પડે છે ? જોને કરવું પડે તેને ખબર પડે. ” માશીએ કહ્યું “ સરોજ, આવી વાનીઓ તો દેવોને પણ દુર્લભ થઈ પડે દેવોને ! ”

“ અને તેથીસ્તો, દેવોએ તે ડાબો અલોપ કરી દીધો ! જો જો પેલા એક દેવ તારો ડાબો લઈને આકાશ માર્ગે ઉડી જાય છે... પકડ તેને ! ”

એમ બોલતાં સરોજે આકાશ તરફ હાથ ઉઠાવ્યો કર્યો. તેમ થતાંજ તે પરના ત્રિશૂળપર માણેકગીરીની નજર પડી. “ ઓ, ઓ, ઓ ભગવાન ! ” તે ભયભિત સ્વરે બોલી ઉડી અને સરોજનો પ્રબોધ હાથ પોતાના બને હાથની વચ્ચે લઈ લાંબી દીધો.

પોતાના હાથ ઉપર કાળું ત્રિશૂળ રકુરવા લાગ્યું હતું તેની અત્યાર સુધી સરોજને ખબર ન હતી. માશીને એકાએક આ પ્રમાણે કરતી જોઈ તેને ધક્કું આશ્ચર્ય લાગ્યું. “ શું છે ? શું છે, માશી ! ”

“ કાંઈ નથી. ” એમ ઉત્તર આપી સરોજનો હાથ વધારે લાંબી માશીએ છાતી સાથે દબાવ્યો. સરોજ કારણ સમજી, તેને પણ અત્યંત ભય લાગ્યો.

“ હાય હાય, ” સરોજ ખિન્ન સ્વરે બોલી, “ એ તો પાછું દેખાવા લાગ્યું ! ઓ મા રે... ! ”

“ ગભરા નહિ, સરોજ. ”

“ એ મને મરતાં સુધી છોડવાનું નથી કે શું ? ” એમ બોલી સરોજ “ ઓ માશી ” એ શબ્દો ઉચ્ચારતાં માણેકગીરીને વળગી

પડી અને રડવા જેવી થઇ ગઇ. માશીએ તેને આશ્વાસન આપ્યું,

સરોજ, ગભરાવાથી શું વળવાનું છે ? એ તારા પિતાનો-દામુનો -વારસો તને ઉતર્યા વિના તો રહેવાનોજ ન હતો. હવે માત્ર તેને દૂર કરવો એ આપણી ફરજ છે. ”

“ હું એં એં એં ? સરોજ બહેન દામા ચંચુની દીકરી છે ? ”
વીજલો સાંભળીને બબડ્યો, ચમક્યો. “ એ શું ? ”

“ ઓ પ્રભુ, મેં શું પાપ કર્યો હશે કે મને એ ચંચુ કુટુંબમાં તેં અવતાર આપ્યો ? ” સરોજ આકાશ ભણી દષ્ટિ ફેંકતાં બોલી.

વીજલાની ખાત્રી થઈ ગઇ કે, “ એમાં કાંઈ શક નથી. આ સરોજ આપણા દામુનીજ દીકરી છે. તો પછી આપણે શી પરવા છે ? ”

તે ધીમે ધીમે પાસે આવ્યો, અને સરોજને બૂમ પાડી. સરોજ અને માણેકગૌરી બંને ચમક્યાં. વીજલો વધારે પાસે આવ્યો એટલે સરોજે તેને ઓળખ્યો.

“ કાણુ વીજલો ? ” સરોજ બોલી, “ અત્યા, તેં મને આટલાં વચનો આપ્યાં હતાં છતાં આખરે આવી રીતે વર્ત્યોને ? ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ પાછી પેલી ચંદા પાસે ચોરી કરાવી કની ? ”

“ કાણુ ? ”

“ તે. ”

વીજલો ખડખડ હસવા લાગ્યો. તે જોઇ માણેકગૌરી સરોજને લાયક કાલી પાછળ ખેંચતી કહેવા લાગી:—“ ચાલ ચાલ, સરોજ, તું તારે. એ મુઆ સાથે બોલવામાં કાંઈ ફાયદો નથી...જે તો ખરી... કેવો મુઆ ખીખી દાંત કાઢે છે, અને નિર્લજ્જપણે આપણા તરફ બુએ છે ! ચાલ, આપણે જતાં રહીએ. ”

બને પાછાં ફરવા લાગ્યાં. વીજલો ફરીને તેની સામે આવી ઉભો. સરોજને, દામુની દીકરી તરીકે ઓળખ્યા પછી તેના પગમાં નેર આવ્યું હતું. બે હાથ પહોળા કરીને માણેકગૌરીને તે અટકાવવા લાગ્યો.

“ હાં હાં, માશી, એમ શું કરો છો ? એવી તે શું ઉતાવળ છે ? હજુ તો બા આમ્યાં નથી ! અને હું કાંઈ પારકો નથી. દામુ મને પોતાના ભાઈ જેવોજ ગણતો, એટલે તેની છોકરી તે મારી બની જાય, એટલે છોકરીજ કહું તોયે કાંઈ હરકત નહિ...”

એ ભયંકર શબ્દો સાંભળી સરોજિનીના હોશકાશ હડો ગયા. “ અમારી વાતો એ મુઆએ સંતાઈને સાંભળી ! ” સરોજે બે હાથ વડે પોતાનું મોં ઢાંકી દીધું. માણેકગૌરીના પગ ભથ્થી ધ્રુજવા લાગ્યા. તો પણ હિંમત એકી કરી તે બોલી:—“ જા રે મુઆ, કાંઈ જાણતાં વિચાર કરે છે કે નહિ ? ”

“ કેમ, મેં શું બોલું ક્યું છે ? સરોજબહેન દામુની છોકરી છે તેમાં બોલું શું છે ? ”

“ જા, જા; તને કોણે ક્યું એવું ? ”

“ તમે હમણાં એમ વાતો કરતાં હતાં. ”

“ જા, જા...ચાલ બહેન સરોજ, આપણે ઘેર જતાં રહીયે. એ હરામખોર પાછળ પડ્યો છે...”

“ પણ માશીબા, સરોજ મારા મિત્ર દામુની છોકરી ન હોય તો પેલું બેદી ત્રિશળ એના હાથ પર ક્યાંથી આવે ? ” એમ કહેતાં પાંજલાએ સરોજના હાથ તરફ આંગળી કરી.

માશી ગભરાઈ. તેણે ઝટ સરોજનો ડાબો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ લીધો અને કમંક ન દેખાય તેમ ઢાંકી સરોજને ઘર તરફ જવા માટે ખેંચવા લાગી.

“ અરે માસીબા. ” વીજલા ફરી બોલ્યો:-“ એમ ઉતાવળ શું કરો છો ? સરોજબહેન પોતાના અપવાસી કાકાને એકલા છોડીને કેમ જશે ?...ખરેખર, જે એકરી આટલી દયાળુ, પરાપક્ષરી, તુરંગમાંથી છૂટનારા ગરીબ લોકોને હંમેશા મદદ તથા આશ્વાસન આપનારી, તે જાતેજ આટલી ઉસ્તાદ ઉઠાવગીર હશે એવી કોઈને કદપના પણ આવે કે ? ”

સરોજથી હવે ન રહેવાયું.

“ ચૂપ કર હવે, વીજલા. બોલ તારે શું જોઈએ છે ? ”

“ મારે ?...મારે તો માત્ર વખતોવખત ખાવાનું જોઈએ પીવાને થોડું પાણી જોઈએ, નિરાતે સવાની જગ્યા જોઈએ, અને-”

“ અને શું ? ”

“ આ પોલિસ પાછળ પડેલા છે તેમનાથી મારું રક્ષણ કરવું એ તારીજ ફરજ છે કની ? ”

“ ચલ ચલ. નીકળે મુઆ, હરામખોર ” માણેકમૌરી કોધથી બોલી ઉઠી, “ તારા બાપનું અમે દેવું કર્યું છે, કેમ ? ”

“ તેમ હું ક્યાં કહું છું ! ”

“ જા. ત્યારે રસ્તે પડ. અહીંથી કાંઈ મળવાનું નથી. ”

“ મરજી તમારી. પોલિસ મને પકડશે ત્યારે હું પણ બધી હકીકત તેને કહી દઈશ. ” વીજલાએ બેદરકારીથી કહ્યું.

‘પોલિસ’ શબ્દ સાંભળતાંજ સરોજ ગમરાધને આમતેમ જોવા લાગી, તો દૂરથી નંદનબા અને પાંકુ તે તરફ આવતાં દૃષ્ટિએ પડ્યાં. તે સાથેજ સરોજથી બીતિયુક્ત ઉદ્ગાર નીકળી મયા.

વીજલાએ પણ તે તરફ વળીને જોયું તો નંદનબા પાંકુ સાથે આવતાં માણુમ પડ્યાં, એટલે તે હસતાં હસતાં બોલ્યો, “ ઠીક છે

માણિકગૌરી અને સરોજે કોમથી નીજજાતે કહ્યું કે:-“ ચલ ચલ.
નીકળારે મુઝ્યા, દરામંગાર, તારા આપનું ચમે દેવું કયું છે, કેમ ? ”

હવે બા આબ્યાં એટલે તેમનેજ કું બધી હકીકત કહું છું. પછી કું કહું છું તે ન્યાય છે કે અન્યાય તે તેજ હરાવશે. ”

સરોજે આ પીડાને ગમે તે રસ્તે ટાળવીજ નોંધએ એમ ધાર્યું. તેણે કંડીઆમાંથી ફેટલાંકે ફળ લઇને વીજલાના તરફ ફેંક્યાં. “ લે વીજલા, હવે ગાંડો આ નહિ. અમારે તો આટલું લઇને ચાલ્યો જ. કાંઈ ઠેકાણે બરાબ ખેસ અને રાત્રે નવ વાગે અમારા બંધાની પાછળ સ્નાનગૃહ આગળ આવજે, એટલે તને પુષ્કળ ખાવાનું આપીશ જ હવે. ”

“ બહુ સારું. ”

એમ કહી જેટલાં મળ્યાં તેટલાં ફળ લઇ વીજલા (અત્યારે તો) માણેકગૌરી તરફ આંખમીચામણું કરતો ચાલ્યો ગયો.

સરોજ ખિન્ન અને નિરાશ થઇ સ્તબ્ધ હિમી રહી. માણેકગૌરી તેની પાસે આવી પ્રેમાળ સ્વરથી કહેવા લાગી:—“ એટા સરોજ, હવે સાવધ થઇ જા. થઇ મરુ તેની ઉપર વિચાર કરીશ નહિ...જો...બા આવી પહોંચ્યાં. તારી આ સ્થિતિ અને તારા હાથ પરનું ત્રિશૂળ તેની નજરે પડશે તો બહુ ખોટું થશે, તે ખતર છે ને ? ”

“ અલખત માશી. ” સરોજે કહ્યું, ગમે તે થાય પણ બાને તો આ વિષે ખતર પડવીજ ન નોંધએ...પણ હવે એનો ઉપાય શું ?...મને શ્રીપતલાલનો પણ આટલો બધો ભય કદી લાગ્યો નથી...પણ આ દુષ્ટ વીજનો તો ક્યારે શું કરશે તે કાંઈ કહી શકાય નહિ...એ નીચની ચપટીમાંથી છૂટવાને કાંઈ ઉપાય બતાવ, માશી. ”

“ તેની શી પરવા છે ? તેની શી ગુંગણ છે ? એ મુઆનો તો કું સહજમાં ઉપાય કરી નાંખીશ. તેને માટે તું ચિંતા કરીશ નહિ. ”

માશીના પ્રેમાળ સખ્દો અને આશાભર્યા હોતેજનથી સરોજનો ભય ઘટવા લાગ્યો. તેનું મન શાંત થયું, અને થોડીજ ચારમાં તેના હાથ પરનું કશુંકે અદસ્ય થઈ ગયું.

પાંડુ અને આ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

“ કેમ તમને કાંઈ પત્તો લાગ્યો ? ”

“ ના રે બહેન, ગાડીવાળા પાસે તપાસ કરી અને પાંડુ પોલિસને લઈને પણ તપાસ કરી આવ્યો, પણ આટલામાં કોઈ માણસ અહારથી આવ્યું હોય એમ લાગતું નથી. કોઈ ઠેકાણે પત્તો લાગતો નથી. તમે કોઈને આ ખાલુ પરથી આવતાં જતાં જોયું હતું ? ”

“ ના, આ અહીં કોઈ આવ્યુંજ નથી. અમે ક્યારનાં આસપાસ નજર રાખી રહ્યાં છીએ...પણ ચોર હોય તે ફરીથી શા માટે આવે ? ”

“ અજળ જેવી વાત છે !...ખાવાનું ચોરાયું તે કાંઈ મોટી વસ્તુ નથી. ” નંદનયા બોલ્યાં, “ પણ તે કેવી રીતે ચોરાયું તેજ આશ્ચર્ય બરેલું છે. ”

“ ડબ્બાની ઝાઝી કીંમત નહિ હશે, પણ અત્યારે મને તેની અતિશય કીંમત લાગે છે. બૂખથી મારો છવ ચૂકાઈ ગય છે. ”

“ જતોજ હશે સરોજ, જોને તારું મોં ફેડું ઉતરી ગયેલું દેખાય છે ? ” બાએ કહ્યું, “ આવી રીતે ઘોળે દહાડે મુંબાઈ શહેરમાં મોરી થાય તે કેમ ચાલે ? ”

“ પણ હું કંઈ છું કે હવે જલદી પાછાં ચાલો ઘેર. આજના વનભોજનમાં અપશુકન થયા હશે...”

“ મી તર સાંગતોય હોતો પ્રી લા ખડકામધી જૂત રહાતોય આહે, પણ તુમીં ગણકારલેં નાહી...”

“ હવે જોશ. ” સરોજ ચીઢવાતાં બોલી, “ એક અપશુકનની ચાત કાઢી તો બીજાએ જૂતની વાત ઉખેડી. એમાંથી શા ફાયદો નીકળવાનો છે ?...હવે ચાલો ઘેર, કે ઝટ જઈને ચૂલો ફુંકાય. ”

“ ચાલો ત્યારે...પાંડુ, આ બધું ઉચકી લે. ”

બાની આજ્ઞા થતાં પાંડુએ ખાવાનાનું પોટલું બાંધી લીધું, સર્વ પાછાં બંગલે આવ્યાં.

ઘેર આવીને રસોયાને ફરી રાંધવાની આજ્ઞા અપાઈ ગઈ. બા દિવાનખાનામાં એક આરામ ખુરશીમાં પડ્યાં, અને વનભોજનના વિધિ ઉપર વિચાર કરવા લાગ્યાં. સરોજ પાધરી પોતાના ખંડમાં ગઈ. અંદરથી તે બારણું દેવા જતી હતી એટલામાં માશી આવી પહોંચી. બંનેએ અંદર જઈ દાર બંધ કર્યું.

એકાંત મળતાંજ માશી ભાણેજના મન ઉપરના પ્રતિબંધ દૂર થયા. બંને પરસ્પર વળગી આંસુ પાડવા લાગ્યાં. સરોજ તો રડવા લાગી.

થોડી વારે બંનેનો શોકમય ઉભરો શાંત પડ્યો. સરોજ ખિન્ન કંઈકામચ સ્વરે બોલી:—“માશી તેં આ શું કર્યું.

માણેકગૌરી કાંઈ બોલી નહિ. સરોજના મોં તરફ નેહ રહી તેની આંખોમાં આંસુ હતાં.

“માશી, એવું કરીને તેં મારા ઉપર ઉપદ્રવ કર્યો, કે મને વધારે દુઃખમાં નાંખી ?” સરોજે પૂછ્યું.

પોતાનો હાથ લંબાવી માણેકગૌરીએ ધીરે રહી સરોજનો યાત્રા હાથ પોતાના હાથમાં લીધો.

૨૬

ત્રીસ વર્ષની વાતો.

વાંચનાર, એ હાથની વિચિત્રતાની કથા હવે તારે જાણવાનો સમય આવ્યો છે, તો ધ્યાન આપ. સાતમા પ્રકરણમાં જે વાત એ માશીભાણેજે તારાથી છુપાવી હતી તેનો અત્યારે સ્ફોટ કરી નાંખીએ છીએ:—

“ વીસ વર્ષ પહેલાં સરોજ, એક વાર *ભાઈસાહેબ અને બા સાતપુડા પર્વત તરફ જવાને નીકળ્યાં. ભાઈસાહેબને એ-છનીયરીંગ ખાતામાં નોકરી હશે, તેથી ત્યાં લેખખંડની ખાણના કારખાનામાં જતું પડતું હતું એમ પ્રથમ મારી ધારણ હતી.

“ એ વખતે બા સગર્ભા હતાં એટલે હું પણ સાથે ગઈ હતી. તેમના મહિના બરાબ મયા હતા, તેથી ભાઈસાહેબે તેમને પ્રવાસનો શ્રમ ન લેવા માટે ઘાયું કહ્યું પરંતુ ‘તમારા વિના મને અહીં ચેન પડશે નહિ તેમજ આટલે લાંબે પ્રવાસે હું તમને એકલા જવા દેવાની હિંમત કરી શકતી નથી.’ એવાં અનેક કારણે અત્યારે આગ્રહ કરી તેમણે સાથે જવાની હડ લીધી. એટલે ભાઈસાહેબે તેમને અને મને સાથે લીધાં હતાં.

“ ખાણે જ્યાં હતી ત્યાં અધે જંગલ જેવુંજ હતું. અમારે ત્યાંજ રહેવાનું હતું. આસપાસ બીજા લોકોની વસ્તી ઠેકાણે ઠેકાણે સારી સગવડ જોઈને મજુરોને રહેવા માટે ઝુંપડાં અને ચોતરા આપેલા હતા. બે ચાર ધર્મશાળાઓ પણ હતી. એવી એક ધર્મશાળામાં અમે રહેવા લાગ્યાં.

અમે રહેતાં હતાં તેની નીચેજ દામેશ્વર જગજીવન મુકાદમ નામના એક માણસનું ઘર હતું. તે પોતાની સ્ત્રી અને બે વર્ષના એક છોકરા સાથે ત્યાંજ રહેતો હતો. જાતે ધણો ભલો માણસ હતો. અમારી સાથે તે અહીં લાયકાથી વર્તતો...”

સરોજે વચમાંજ પૂછ્યું:—“ પણ બાપુને એટલે અધે દૂર જંગલમાં નોકરી લેવાનું કામજ શું હતું ? ”

“ તે કાંઈ નોકરીને અર્થે મયા ન હતા, તે મને પાછળથી ખબર પડી હતી. ત્યાં એક નવી ખાણ નીકળી હતી તેમાં ભાઈસાહેબે

માર આની ભાગ રાખ્યો હતો. મુંબાઇના બીજા એક શેડીઆએ પણ તે ખાણમાં ભાગ રાખેલો હતો અને તે પણ તેજ વખતે ખાણ બેઠો આવ્યો હતો અને અમે રહેતાં તેજ ધર્મશાળામાં ઉતર્યો હતો.

જંગલના બીજા લોકોને એ વાતની ખબર પડી ખાણ ખરીદવા આવનાર શેડીઆની પાસે પૂછળ રોકક હશે એમ તેમણે ધાર્યું. રાત્રિ પડી અને મધ્યરાત થઇ એટલે તેમણે ધર્મશાળા ઉપર દરોડો વાડ્યો. નંદનબાની પ્રકૃતિ, મુસાફરીના શ્રમને લીધે અત્યંત શિથિલ થઇ ગઇ હતી. તેમાં આ અચાનક સંજ્ઞ આવી પડતાં તે એકદમ ગભરાઇ ગયાં.

દામેશ્વર અને ભાઇસાહેબ પોતાની બંદૂક લઇને તૈયાર થઇ ગયા, અને દરોડાખોરની સામે ચલા બીલો સંખ્યામાં થોડા હોવાથી ગભરાઇ ગયા. તેમની પાસે ધારીમાં સિવાય બીજું કંઇ હતીઆર ન હતું એટલે તેમનાથી બંદૂક આગળ ટપી ચકાયું નહિ. તે નાસવા શાગ્યા અને ભાઇસાહેબ તથા દામુ તેમની પાછળ પડ્યા.

એ સર્વ ધાંધલ અને ખૂમાખૂમ તથા અવાજો સાંભળી નંદન બાની છાતીમાં ધક્કો લાગ્યો અને તેમને વેદના શાય લાગી તે વખતે મારા સિવાય બીજું કંઇ પાસે ન હતું અને ત્યાં કોઇને બેલાવવાની પણ સમવડ ન હતી..."

"કેમ ? દામેશ્વરની વક્તુ હતી કની ?"

"હું કહેવાતું બૂલી ગઇ કે તે પણ આ વખતે બાની સ્થિતિમાં જ હતી એટલે તે મદદ આપી શકે એમ ન હતું. ઉશ્કડું તેનેજ મદદ બેઠોએ એમ હતું..."

"વાર. પછી ?"

"શેડી વારેજ બાને પ્રસવ થયો. પરંતુ દુર્દૈવે તે બાળક જન્મતાની સાથેજ મરણ પામ્યું અને બા બેઠું થઇ ગયાં. મેં તે બાળક

ઉપાડીને એક લુગડામાં વિંટાળી બાજુ પર મૂક્યું. બાને પણ ઉચકી-
ને તેમના બિછાના પર સૂવાડ્યાં, અને શુદ્ધિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કર-
વા લાગી.

એટલામાં દાદર ઉપર ધબધબ પગલાં સંભળાવા લાગ્યાં. ચોરોજ
ઉપર આવ્યા કે શું ? એવી પ્રથમ મને ભીતિ લાગી. હું એક બાજુ
પર સંતાપ જવાને પ્રયત્ન કરતી હતી ત્યાં બે માણસે એક બાઈને
બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં ઉંચકી લાવી ત્યાં સૂવાડી. તેમની પાછળ એક બીજી
બાઈ પણ આવી, તેના હાથમાં રૂમાલમાં વિંટાળેલું એક નવું જન્મેલું
બાળક હતું, અને કેડમાં બે ત્રણ વર્ષનો છોકરો હતો.

તે બંનેને તે બાઈએ ત્યાંજ મૂક્યાં. પેલા માણસો તો ક્યારના
ચોરોની સાથે લડવા માટે પાછા ચાલ્યા ગયા હતા. આ નવા બાળકને
તેની મા પાસે રમતું મૂકી તે બાઈ મારા તરફ વળીને બોલી:-‘બહેન,
આ દામુબાઈની વહુને હમણાંજ પ્રસવ થયો છે પણ પ્રસૂતિની વેદનાને
લીધે તે બિચારી મૂર્છા પામી છે. તેના ઘરમાં બીજું કોઈ નથી ત
તમે જાણોજ છો. હું તેની સાથે આવી હતી. પરંતુ હવે મને વધારે
વખત રહેવાની સવડ નથી. એનો ધણી આવે ત્યાં સુધી એને અને
આ બે બચ્ચાંને સંભાળજો- હું જઈ છું’ એમ કહી તે દાદર ઉતરી
પડી.

આવી રીતે બાળકને મૂકી જનાર બાઈ કોણ હશે, તથા દામે-
શ્વરની સ્ત્રી સાથે તેને શું સગપણ હશે તે વિષે હું તેને કાંઈ પૂછું તે
પહેલાં તો તે નીચે ઉતરી પડી અને ચાલતી ચા.

નંદનબા હજી શુદ્ધિમાં આવ્યાં ન હતાં. તેવામાં આ બીજી પી-
ડા આવી પડતાં હું તો મહારાષ્ટ્ર. ધીમે ધીમે મને દિંમત આવી.
દામુની સ્ત્રીના શરીર તરફ નજર જતાં તેનું શરીર જરા પણ હાથતું
દેખાયું નહિ. મને શક પડ્યો. પાસે જઈ હાથ લગાડી જોયો તો તે
ઠંડું ગાર !

ખરેખર ! દામુની સી મરણ પામેલી હતી.

મને અત્યંત ભય લાગ્યો. એટલામાં પેલું બાળક રડવા લાગ્યું. મેં તેને ઉંચકી દીધા પાસે આપ્યું, તો તે એક સુંદર આકૃતિવાળી ગૌરવર્ણી છોકરી હતી, એમ માલમ પડ્યું... માલમ પડ્યુંજ, અને—કાણુ જાણે ક્યા નક્ષત્રના પ્રભાવથી એક વિચિત્ર—ભયંકર—કદપના મારા મગજમાં ઉત્પન્ન થઇ...”

“ એટલે ? માશી, તે છોકરી હુંજ કે ? ” મરોજ વચમાં ધીર-ગંભીર અવાજે બોલી.

“ તું ચૂપ રહે. બધું સાંભળી લે પહેલાં. મને વિચાર આવ્યો કે એક તરફથી નંદનઆનું બાળક મરણ પામ્યું છે અને બીજી તરફથી આ બાળકીની મા મરણ પામી છે. તો એ બેની અદલાબદલી કરી દેાય તો ? આ પહેલાં નંદનઆની ધણી સુત્રાવડ અફસ મઇ હોવાથી આ વખતે પોતાનું બાળક જીવતું જોઇ તેને ધણો આનંદ થશે... વળી આ છોકરીની મા ગુજરી ગયેલી છે તો તેની ખરેખર સંભાળ કામ લેવાનું નથી. તે નંદનઆની પાસે રહેશે તો તેની ધણી કાળજી લેવાશે અને પોતાની એકની એક પેટની દીકરી માની બા તેની ત્રહુજ સંભાળ લેશે. તો અદલાબદલી કરવામાં ખોટું શું ?

અદલાબદલી નહિ કરે તો ?—તો નંદનઆ શુદ્ધિમાં આવતાં પોતાના મૃત્યુ પામેલા બાળક માટે શોક કરશે. બાળક છોકરીનો બાપ પાછો આવે કે ન આવે, તો તે પણ રવડી રઝળીને કે ધાવણુ વિના મરી જશે અથવા નંદનઆ તેને કદાચ પાળે તોયે પેટની પુત્રી જેવા હેતથી નહિજ.

એ બધા વિચારો એક ક્ષણમાં મારા મગજમાંથી પસાર થઇ ગયા, અને ગમે તેમ—પણુ મને તે વખતે અદલાબદલી કરવી એજ ઠીક લાગ્યું... અને મેં કરી.

તને નવાઇ લાગે છે—તને મારા ઉપર ક્રોધ આવે છે—મરોજ,

પરંતુ એમાં કામે ખોટું ન થાત—એમાં કાંઈ પણ ખોટું ન થાત, જો—”

“ શું જો—?”

“ જો દામુના હાથ પરનું ત્રિશૂળ આનુવંશિક ન હોત તો...”

“ એટલે ? ” સરોજ બોલી ઉઠી. “ ત્યારે શું કું ખરેખર દામા ચંબુની દીકરી છું ? દામા ચંબુની ! પેલા બદમાશ કેદી દામુ-ગની !...હું ! ”

“ હા. સરોજ, શાંત થા. તું...”

“ ત્યારે શું આ બધું—આ બંગલો, આ ઐશ્વર્ય, આ સંપત્તિ, આ વૈભવ—કાંઈ મારા નથી ?...હાય !...હાય !...” સરોજે નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

“ એ બધું તારૂંજ છે, સરોજ. તું કેમ ગભરાય છે ? બાને તારા સિવાય બીજું કોણ છે ? જ્યાં મુઘી તેમને કાને આ વાત મળી નથી ત્યાં મુઘી તો તું તેમનીજ પુત્રી છે એમ ખાત્રી રાખ. આવડી આખી દુનિયામાં હું અને તું સિવાય ત્રીજું કોઈ આ વાત જાણતું નથી, એટલે બાને કોણ કહેવા જનાર છે ? માટે તે વિગે તારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી...”

“ વાફ. પછી શું મયું હતું તે તો કહી નાંખ, કે ભયંકર ક-થાનો અંત આવે. ”

“ મૂએલા બાળકનું શરીર લાવીને દામુની સ્ત્રીના શરીર પાસે મૂક્યું અને રમતી બાળકીને સરોજ, તને—હિંચકીને બા પાસે લાવી મૂકી. થોડીજ વારમાં બાને શુદ્ધિ આવી. તે બેઠાં થતાંજ મેં છોકરીને તેમના ખોળામાં મૂકી દીધી. અહાહા ! કમની પૂતળી જેવી સુંદર તને જોઈને તેમને કેટલો બધો આનંદ થતો હતો !

થોડી વારમાં કુદાડ સાંત પડી મયું લામ્યું. મારામારી વધી હતી તેથી બંને પક્ષના લગ્ન માણસો જખમી થયેલા હતા. દુર્દેવે જમારા

ભાઈસાહેબને પણ ધા વાગ્યા હતા. દામુએ બે ત્રણ જણ બીજાની મદદથી તેમને ઉંચકી લાવી એક કોચ ઉપર સવાડ્યા. તે શુદ્ધિમાં તો હતા, પરંતુ રક્તસ્રાવ બહોલ થવાને લીધે અસક્ત થઈ ગયા હતા.

દામુએ મને તેમની હકીકત કહી. એટલામાં તેની નજર પોતાની સ્ત્રીના શય તરફ ગઈ, અને એકદમ તેની પાસે આવ્યો. મેં દુઃખમય ચહેરે તેની સ્ત્રી તથા નવા જન્મેલા બાળકના મૃત્યુ સમાચાર સંભળાવ્યા. તેણે જાતે, બેનનાં શરીર તપાસ્યાં. ખરેખર મરણ પામ્યાં છે, એમ ખાતરી થતાં તે કેટલીકવાર સુધી ડાંગા ફાડીને નોંધજી રહ્યો. મોટા છોકરા એ વખતે ઉંઘી ગયેલા હતા.

મેં મને ખબર હતી તેટલી હકીકત દામુને સંભળાવી. હલો કરનાર બીજા ઉપર તેને ધણેજ ક્રોધ આવ્યો. અતે તે બબડ્યો:—“ ખરેખર મરીજ મઈ!...” અને એ શબ્દો બોલતાંની સાથે તેનો ચહેરો વિકરાળ દેખાવા લાગ્યો. એટલામાં તેના ડાંગા હાથ ઉપર કળા ત્રિશુળનો આકાર દેખાવા લાગ્યો અને મારે હૃદય ધ્રુજવા લાગ્યું.

પછી તેણે પોતાની સ્ત્રીના કપાળ ઉપર એકવાર ચુંબન લીધું. પોતાના હિંમતા છોકરાને ઉઠાવી લઈ તે જંગલી બાપામાં કાંઈ બબડતો બબડતો ત્યાંથી એકદમ ચાલ્યો ગયો તે પાછો દેખાયોજ નહિ. તેની સ્ત્રીને તથા પેલા બાળકને બીજા લોકોએ ઠેકઠે પાડ્યાં.

મોડા દિવસમાં નંદનબાની તબીબત તો સુધરી ગઈ; પરંતુ ભાઈસાહેબના જખમ કારી થવા લાગ્યા. કારખાનાના સર્વ ડોક્ટરોએ બહુ પ્રયત્ન કર્યા, પણ તે રૂઝાઈ શક્યા નહિ, અને અંદરથી સડવા લાગ્યા. એ વખતે બાએ બહુએ ધન ખર્ચી નાંખ્યું. પરંતુ ભાઈસાહેબની પ્રકૃતિ સુધરી શકી નહિ. અતે પંદરેક દિવસ રિવાજને તેમણે સ્વર્ગવાસ કર્યો.

બાને બહુ દુઃખ થયું; પરંતુ તેથી શું વધે ? ભાઈસાહેબની

ક્રિયા ત્યાંજ પૂર્ણ કર્યા પછી ઓકરીને લઈ અમે બંને મુંબાઈ પાછાં આવ્યાં. અહીં આવ્યા પછી તેનું નામ પાડ્યું—‘સરોજ’...”

“ તે તો મને ખબર છે, માશી ” સરોજ બોલી, “ પણ હવે મારે શું કરવું ? આ બેઠી ભયકર ત્રિશૂળની શૂળમાંથી ફેવી રીતે છુટવું ? બાને ખબર પડશે તો તે તારો ને મારો બંનેનો જીવ લઈ નાંખ્યા વિના રહેશે નહિ. હું એક હલકા માણસની ઓકરી—તેને તે લુચ્ચાઈથી આવા કુળવાન ઘરમાં ગોઠવી દીધી તે માટે બા તારા ઉપર ફરીયાદ...”

“ સરોજ, વળી તું કેમ બૂલી જાય છે ? ” માશીએ તેને આગળ બોલતાં અટકાવી કહ્યું, “ તને મેં એકવાર તો કહ્યું કે આ વાત આપણા બે સિવાય ત્રીજું કોઈ જાણતું નથી. તો બાને ખબર પડેજ ક્યાંથી ? તું તો નહિ કહેને ?...ગભરા નહિ, સરોજ; તને કોઈ કાંઈ કહેવાનું નથી...કદાચ બા જાણે તોયે તેમનું તારા ઉપર એટલું બધું હેત છે કે...”

“ હશે, ત્યારે એ વાતને પડતી મૂક હવે, માશી તો મગજ કંટાળી ગયું છે એ કથાથી.”

“ તો હવે હું બોલતી પણ નથી, એ વિષે માત્ર એટલુંજ ધ્યાન રાખજે કે તારા વર્તનમાં કાંઈ આકું તેકું ન થઈ જાય. કે જેથી બાને શક પડે તું તારા હૃદયમાં પરાઈ હોવાની બાવના ઉત્પન્ન થવા દેઈશ નહિ.”

x x x x x

હવે સરોજને બરાબર ઝાળખી હશે, વાંચનાર ?

“ હવે આ વીજલાનું શું કરવું તે કાંઈ મને સમજતું નથી. સરોજ થોડીવારે બોલી, “ તું કાંઈ ઉપાય બતાવ ત્યારે.”

“ તેનો એક ઉપાય છે. ”

“ શું ? ”

“ આપણે અહીંથી જતાં રહીએ—પાછાં શહેરમાં રહેવા જઈએ.”

“ પણ તેથી તો હિલટું એ મુઝો પોલિસની પાસે જઈને બધી વાત ફાડી આપણનેજ પકડાવી દે ત્યારે ? ”

“ અરે છટ્ છટ્. એનામાં પોલિસની પાસે જવાની શી હિંમત છે ? પોતાની જાંઘળીને માટે તો એને પોલિસને જોતાંજ નાસવું પડે છે તો એ પોલિસને શું વાત કરી શકવાનો છે ? માત્ર વારંવાર આપણી પાસે આવીને આપણને ધમકાવ્યા કરે, એટલુંજ...”

“ તેનો પણ કાંઈ હિપાય કરવો તો જોઈએને ? ”

“ તે તો આપણે શહેરમાં રહેવા જઈએ એટલે એનાથી થવા-નુંજ નથી.”

“ ત્યાં પણ એ આવે તો ? ”

“ ત્યાં પોલિસના પંજરામાં આવવાની એનાથી હિંમત થયેજ નહિ. અહીં જેમ તેમ બિચારો ખડકમાં સંતાઈ રહે છે તે ખબર છે ક્ની ? ” માથીએ કણું, “ માટે જરૂર મને તેમ કરીને શહેરમાં પા-છાં જવાની જોઈવણ કરવી જોઈએ.”

“ બા બીટવાશે.”

“ કેમ ! ”

“ મારાજ આમહથી તેમણે અહીં રહેવા આવવાનું કબુલ કર્યું હતું અને અહીં આવ્યાને પુરા પાંચ દિવસ તો થયા નથી. એટલામાં જવાની વાત કરીશું તો તે કેમ માનશે ? ”

“ મને તેમ થાય તો પણ તેમની પાસે મનાવવુંજ પડશે. બીજો હિપાય દેખાતો નથી. હું તને મદદ કરીશ. તું જરા સીક હોવાનો ઢોંગ કરજો એટલે તરત આપણું કામ પાર પડી જશે.”

એટલા વખતમાં ફરીથી રંધાઇને જમવાની વખત થઇ ગઇ હતી. સરોજ તથા માશીએ જોયે તેમ પેટ ભરી લીધું. આઠો વખત હતું, તે એક ટોપલીમાં ભરી માણેકગૌરી ન્હાવાની ઓરડીની બારીએ લઇને ઉભી રહી. નવના ટકારા ચતાંજ વીજલો ત્યાં આવી ઉભો.

ટોપલી લઇ તેને પૂછ્યું:-“ કાસે ક્યારે આવું ? ”

“ રાત્રે આજ વખતે. ”

“ વાર. ” કહી વીજલાએ ચાલવા માંડ્યું. એટલામાં કાંઇ વિચાર આવતાં પાછો ફરી તે બોલ્યો, “ માશી, એ પથરા પર આખી રાત પડી રહેવાથી મારાં હાડકાં દુઃખે છે અને ઠંડી લાગે છે, માટે મને કાંઇ ઓઢવાને આપ... નહિ તો અહીંજ મારી સૂવાની વ્યવસ્થા કરી આપ. ”

“ થોડા દિવસ ધીરજ ધર. તે પછી હું નક્કી તને સગવડ કરી આપીશ. ત્યાં સુધી લે આ કામળી ઓઢજે. ” એમ કહી માણેકગૌરીએ એક જુની કામળી લાવીને તેના તરફ નાંખી. તે લઇને વીજલો આનંદ પામતો ચાલતો થયો.

માશીએ સરોજની પાસે જઈ વીજલાનું કાસણ બાળ તો મધુ તે વિષેની ખબર આપી, ત્યારે તેનું હૃદયે મન સાંત થયું.

૨૭

“ પેટીમાંના રાક્ષસ ! ”

નવિન ઉત્પન્ન થયેલા આ સંકટને લીધે આખી રાત્રિ સરોજે જમતાવસ્થામાંજ કાઢી. તેને નિદ્રા આવી શકીજ નહિ, અને તેથી બીજે દિવસે તે માંદો હોવાનો ઠાંજ કરવાની જરૂર ન પડતાં મુઠરતી રીતેજ માંદો દેખાવા લાગી. તેની આંખો રાત્રી થઇ ગઇ હતી અને મોં સૂકી મધુ હતું. શરીરમાં સૂસતી-શિથિલતા આવી ગઇ હતી, અને

ઉત્સાહ મંદ પડી ગયો હતો.

સ્નાનવિધિ થયા પછી નિયમ પ્રમાણે દિવાનખાનામાં સર્વ ચાહ માટે બેઠાં થયાં, તે વખતે નંદનખાની નજર તેના ઉપર પડી.

“ સરોજ, તું આજે આમ કેમ દેખાય છે ? ”

“ કેમ, કેવી દેખાઉં છું બા ? ”

“ જોને તારૂં મોં કેતું સૂઝી ગયું છે. આંખો રાતી થઇ ગઈ છે, અને શરીર પથ્થર...”

“ કેતું સૂસ્ત દેખાય છે. સરોજ, ” માસીએ વચમાં બોલવા માંડ્યું, “ રાત્રે તને ઉંઘ આવી હતી કે નહિ ? ”

“ ઉંઘ તો પૂરી ક્યાંથી આવે ? અહીં આ પાસેજ મોટા ફરીઓ આવેલો છે. તેની બસતીના ધુધવાટા સાંભળીને મને એવો ભય લાગે છે કે રાત્રે—”

“ અરે, માંડી, એમાં તને શો ભય લાગે છે ? સમુદ્ર પાસે રહેનારને વળી મોળાંના અવાજનો ભય લાગતો હશે ? કદાચ તારૂં માથું દુઃખતું હશે...”

“ મને શું થાય છે તેની મનેજ સમજ પડતી નથી, બા. ઘડીમાં મારૂં માથું દુઃખે છે, તો ઘડીમાં સજેખમ થાય છે. રાત્રે ઉંઘ આવતી નથી. બૂખ લાગ્યા જેતું લાગે છે પરંતુ હું ખાવા બેસું છું તો અન્ન મોંમાં પેસતું નથી. મનમાં પણ એટલો બધો ઉદ્વેગ રહે છે...”

“ સરોજ, તું ચિંતા બહુ કર્યા કરે છે તે એ બધાંનું કારણ છે. હમણાં હમણાં તું વિચારમાંને વિચારમાં ફર્યા કરે છે અને આનંદમાં રહેતી નથી, તેથી ખરેખર માણેક ? ”

“ હાસ્તેલ તેથી પણ તબીબત બગડે છે. હંમેશાં મુલાવસ્થામાં તો આનંદમાંજ રહેવું જોઈએ. ”

“ એમ કંઈ નથી, બા. ” સરોજ બોલી, “ મને લાગે છે કે

આ દરીઆ કીનારાની હવા મને માફક આવતી નથી. ”

“ અરે, એવું તે હોય ? ” નંદનબાએ કહ્યું, “ ઘણું માણસો માંદાં થાય ત્યારે દરીઆ કીનારાની સ્વચ્છ હવાથી સારાં થાય છે, ત્યારે તું તેથી ઉલટું જ કહે છે. ”

“ પણ બા ” માણેકગૌરી બોલી, “ કેટલાંક માણસોને ખારી હવા માફક આવતી નથી અને ઉલટાં વધારે માંદાં પણ થાય છે. એટલે સરોજ બહેન, કહે છે તે ખરું પણ હોય. ”

“ પણ સરોજ કેટલું સ્વચ્છદે વર્તે છે ! તેથી તેની પ્રકૃતિ બગડે એમાં શી નવાઇ ? ”

“ શું હું સ્વચ્છદે વર્તું છું, બા ? ”

“ મનમાં આવે ત્યારે ખાવું, મનમાં આવે ત્યાં ફરવા જવું. સમુદ્રના કીનારા પરજ દોડાદોડ કરવી, એવું એવું, મેં તને કેટલીયે વાર કહ્યું પરંતુ તું ધ્યાનમાં ક્યાં લે છે ? ” નંદનબાએ કહ્યું, “ એવું એવું કરવાથીજ શરીરની પ્રકૃતિ બગડે છે, સરોજ. ”

“ ગમે તેમ પણ મને કાલાળે આવ્યા પછી કાંઈ ગોઠતું જ નથી. ” સરોજે કહ્યું. તેના મનમાં એમજ થતું કે ક્યારે બા જાતેજ શહેરમાં પાછાં જવાની વાત કહે !

“ એમ હોય તો પાછાં શહેરમાં રહેવા ચાલો. ” ઉત્સુક થયેલી મારીએજ વાત કાઢી. સરોજે ટેકા આપ્યો.

“ વળી પાછાં શહેરમાં ? ” નંદનબાએ સહજ ચીઠવાઇને કહ્યું. “ તમને કાંઈ ધંધો છે કે નહિ ? અહીં આવ્યાને પાંચ દિવસ તો પૂરા થયા નથી, અને એટલામાં પાછું જવું છે ? ”

માણેકગૌરીએ જવાબ ન આપ્યો. સરોજે ફરી એકવાર આગ્રહ કર્યો કે, “ બા, અહીં તો મને નથીજ ગમતું. મારી તખીઅત સારી રહેવાની નથી. દરીઆની હવાથી મને શ્વરદી થાય છે. તે બધું મારાથી

કેમ સહન થાય બા. હવે તો પાછાં શહેરમાંજ ચાલો, તો ઠીક. ”

થોડી વાર સુધી બાએ જવાબ આપ્યો નહિ. વિચાર કયો. અંતે બોલ્યાં:—“ ઠીક છે. તમારી એમ મરજી છે તો શહેરમાં ચાલો. માફ થું જવાનું છે ? પણ હું નથી ધારતી કે ત્યાં જવાથીજ તારી તબીબી અત સુધરે. ”

આવી અડધી પણ રજા મળતાં મારીભાણેજ આનંદ પામ્યાં. તેમને જોઇતું મળ્યું.

“ ત્યાં જવાથીજ સાફ ન થાય તો પણ ત્યાં ડોક્ટરની દવા કરવાનું ઠીક થઇ પડશે. ”

“ અને મને શહેરની વસ્તીને લીધે ગમશે પણ ખરું. ” સરોજે કંઈક ઉશ્કારમાં આવી કહ્યું.

“ ઠીક છે. ત્યારે, ચાલો આજે સાંજેજ. ”

એમ કહી નંદનબા ઉઠ્યાં અને એક આરામખુરશી પર પડી ન્યુસ-પેપર વાંચવા લાગ્યાં. સરોજ અને માણેકબૌરી ઉઠીને એકાંતમાં મળ્યાં.

“ કેમ હવે ઠીક થયું ને ? ”

“ હા. પણ એથી પણ આ વીજલાનો ભય ટળશે કે નહિ તે શકે જરૂર છે. ”

“ અરે ત્યાં એનાથી અવારોજ નહિ તે તું ખાત્રીથી માનજે, સરોજ. ” માણેકબૌરી કહ્યું.

જન્મા પછી પાંડુને સરસામાન બાંધી લેવાની આજ્ઞા અપાઇ ગઇ. જેવી રીતે આવ્યાં હતાં તેવીજ રીતે ધણખંડે રાયરચીલું લઇને પાછાં જવાનું હતું, એટલે બે ખટારા ભરાય એટલો સામાન થાય એમ હતું. માણેકબૌરીએ મોટા પેટારામાં સામાન ભરીને બે ખટારા ભાડે કરી લાવવાની પાંડુને સૂચના આપી દીધી.

સાંજે પાંચેક વાગે માડી આવીને બંજલાના એટલા આગળ

હિભી રહી. નંદનબા, સરોજ વગેરે તૈયારજ હતાં. ઘેરજઈ રાત્રે વાળ કરવા માટે ફોર્મ બોજન બનાવી રાખેલું હતું, તેના ડબ્બા પાંડુએ ગાડીમાં ઝોડવી દીધા. ત્રણે જણ ગાડીમાં બેઠાં,

“ પાંડુ, મારો સામાન બધો ચોક્કસ સાચવીને લઇ આવજો. કાંઈ ભાગશે તુટશે કે ખોવાશે તો હું તારી ખબર લઇ નાંખીશ હો. ” સરોજે બારીમાંથી ડોકું કાઢી કહ્યું.

“ અને બંગલાનાં બારી બારણાં સાવચેતીથી બંધ કરી મળ્યાંનું કુંચી આપીને સામાનનાં ગાડાંની સાથે તું આવજો. ” નંદનબાએ પાંડુને સૂચના કરી.

“ અને રસોડામાંનો કોઈ સામાન રહી જાય નહિ તે ધ્યાન રાખજો, પાંડુ. ” માશીએ કહ્યું.

ગાડી ચાલવા માંડી. પાંડુએ નીચા વળી ત્રણેના હુકમને માથે ચઢાવ્યા.

વીજલાને બે દિવસના અપવાસ હતા, એટલે માશીએ બે ટકને માટે ‘પુરતુ’ આપેલું ખાવાનું તે એકે બપોટે હિંમતી ગમે. સાંજે તે પાછા બૂખ્યા રહેવાનુંજ થયું. રાત્રે છેક નવ વાગે સરોજને બંગલે જવાય ત્યારે બીજું ખાવાનું મળે, ત્યાં સુધી અગીઆરસ પાળવાની !

ક્યારે રાત પડે અને સરોજના બંગલાની પાછળ જઈ એમ વીજલો ઘડીએ ઘડી ગણુનો બેઠો હતો. અતે રાત પડી પણ ખરી. વીજલો પોતાની ગુહામાંથી બહાર નીકળ્યો, અંધકારમાં લપાતો લપાતો સરોજના બંગલા આગળ આવ્યો. ત્યાં તે ખટારાના ખકખટાટ તેને કાને પડ્યા. તેણે જોયું કે ખટારા બંગલાના બારણામાં હિભી રહ્યા છે. તે જા માટે આવ્યા હશે તેનો તે વિચાર કરવા જાયો અને ધીમે ધીમે સ્નાનગૃહની બારી પાસે આવી હિભો.

બીંતના તેમજ જાજલીના ગ્રામીણે લીધે કોઈ તેને જોઈ શક્યું

નહિ. પાંકુ સામાન પેટીમાં ભરવામાં અને માડવાળાઓ તે પેટી ઉંચકી લાવી ખટારામાં ગોઠવવામાં રોકાયેલા હતા. એટલામાં વીજ-લાની નજર માળ પર ગઈ, તો બધી ખારી બધ. તે ચારે તરફ ફરી વળ્યો તો એક પછી ખારી ઉઘાડી તેના જોવામાં આવી નહિ.

“ આ શું ? એ લોકો ચાલ્યાં ગયાં કે શું ? ” વીજલો બબડ્યો, “ મને છેતરીને સરોજ ચાલી ગઈ ?...એ લોકો ક્યાં ગયાં ફરે ?...મારે તેમને શોધી કાઢવાંજ નેહજે. ”

એટલામાં પાંકુના બે ત્રણ ચહેડાં એને કાને પડ્યા. “ હો હો. ચર્નાશિડ દ્રામમેલ જન્કશણકરે થેડેન જાયયા હે, મીં એકદાં નો સાં-ગીતલા, સુણલા નાહી ? ”

“ હાં હવે સમજ્યો. એ લોકો પાછા શહેરમાં રહેવા ગયા હા-જે છે અને આ પાંકુ તેમનો સામાન પણ લઈ જાય છે...જો, હુચ્ચી સરોજ !...તેણે મારું કાસળ કાઢવા માટેજ આ રસ્તો લીધો એમાં શું પૂછવું ? ”

એમ કહી વીજલો વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં રસોડાની એક ખારી ઉઘાડી રહી ગઈ હતી તે પર વીજલાની નજર પડી. ત્યાર પાંકુ તે દેવાની ખૂલી ગયો હતો.

“ આ સારો લાભ છે. ” કંઈક ઉંડા વિચારમાંથી જાગૃત થઈને વીજલો બબડ્યો, “ જો એમ અને નો તું સરોજને ખતાવી આપું કે તું મને છેતરનાર કોણ ? ”

એટલામાં પાંકુ ખટારાવાળાને લઈને રસોડામાં આવ્યો, અને એક મોટી પેટી લઈ જવાની તેમને સૂચના કરી. માડવાળા તે પેટીને લઈ જવા લાગ્યા. પાંકુ માળ ઉપર સરોજની ઓરડી તરફ ગયો.

આ તરફ માડવાળા પેટી લઈ ગયા કે તરતજ વીજલાએ ખારીમાંથી પ્રવેશ કર્યો. રસોડામાં ઉભો ન રહેતાં તે પાંકુને શોધવા

માળ પર ગયો તો ત્યાં ડોસો એક મોટો પેટારો ઉઘાડી તેમાં સરો-
જનો સામાન ગોડવતો માલમ પડ્યો. એક પોટકી ઉપાડીને પાંડુ તે
પેટીમાં મૂકવા જાય છે, એટલામાં વીજળીની પેઠે વીજલાએ આવી તેની
ડોકી પકડી ભોંય પર પાડ્યો, અને પહાડ જેવો પોતે વૃદ્ધ નિર્દોષ
નોકરની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો.

“ખબરદાર, એક શબ્દ પણ બોલ્યો તો સહજ અવાજ પણ
કાઢ્યો તો આમ ગળચી દાળીને નિકાલજ કરી નાંખીશ હું કહું તે-
મજ તું કરશે તો હું તને જીવતો જવા દઈશ...ના કહી તો મરી
ગયોજ સમજજે.”

ગિયારો વૃદ્ધ પાંડુ તો ચકિતજ થઈ ગયો. વીજલાના રાક્ષસી
શરીરના ભાર નીચે તેની છાતી બેચડીજ થઈ ગઈ. તેની આંખોમાં
પાણી ભરાઈ આવ્યાં. પ્રથમ તો આ શું છે તેની તેને સમજ પણ
પડી નહિ. અતે તે ગભરાતો ગભરાતો બોલ્યો:—“મલા સોડા ઓ...
ઓ...ઓ...હું મરન જતો...”

“બોલ કે તમે કહેા છો તેમ કરીશ.”

“કરેશ કરીશ, તુમી કહીશ તમા.”

“જો ન કહું તો ફરી તારા આરા હાલ કરીશ.” એમ કહેતો
કહેતો વીજલો તેની છાતી પરથી ઉડ્યો. પાંડુ પણ જેમ તેમ કરી
બેઠો થયો.

“મને શું અપરાધ કરેલા આદે ? કી તુમી અમા મને માર-
નાન...આપણ કાણુ આદે ? આદેમ.”

“ખબરદાર,” વીજલો દમામમાંજ બોલ્યો, “માત્ર હું કહું
તે પ્રમાણેજ કર, નહિ તો માર્યો જઈશ.”

પાંડુએ હાથ જોડ્યા. “બાપા, મને માફ નકા.”

“ બોલ, તારે તારી શેઠાણી ક્યાં ગઇ છે ? ”

“ તે તો શહેરા મધીયા બંગલાંત રહેવા ગેલાં. ”

“ અને તું આ સામાન ત્યાં લઇ ગય છે કે ? ”

“ હોય શેઠ. ”

“ તો હવે હું કહું તેમ કર. હું આ પેટીમાં સુધ જઈ છું, તું મારા શરીર ઉપર થોડી પોટલીઓ મૂકી દેજે, અને પેટીને સામાનની સાથે તે બંગલામાં લઇ જાજે, પણ ત્યાં જઈને પણ હું આ પેટીમાં છું તે વાત કાંઈને કહેવાની નથી સમજ્યો કે ? ” એમ બોલી ફરીથી પાંદુને ડાકીમાંથી પકડ્યો. “ બોલને, કહેવાનો છે ? ”

“ ના. શેઠ ના. નહિ સાંચુ મને માફ કરો. ”

“ કહીશ તો મારીજ નાંખીશ. ”

પેટીમાં પૂરાયેલા રાક્ષસ પોતાને કેવી રીતે મારશે, તેની કમ-અકસર પાંદુને સમજ પડી નહિ. તે તો ખરેખર ગમરાયો. તે જોઇ ચોજ્યો આનંદ પામતો પેટીમાં ઉતર્યો અને લાંબો થઇ સુધ ગયો. પાંદુએ બહીતાં બહીતાં ઉપરથી નાની નાની પોટલીઓ મૂકી પેટીનું આરણ્ય બંધ કર્યું.

એટલામાં ગાડવાળાઓ નીચેનો સામાન ગાડામાં ગોઠવાઈ રહેવાથી માગ પર આવ્યા. પાંદુએ મૂંગા મૂંગા તે પેટી બતાવી દીધી અને પછી નંદનબાના ઓરડાનો સામાન બેગો કરવા ગયો.

સરોજના સામાનવાળી પેટી તે લઠ ગાડવાળાને પણ ઉંચકવી બારે થઇ પડી. જેમ તેમ તેમણે તે નીચે લાવી ગાડામાં ગોઠવી. પેટી આટલી બધી બારે કેમ થઈ તે કાંઈ તેમને સમજાયું નહિ.

પાંદુ નંદનબાની પેટી ઉંચકી લાગ્યો. તે કાંઈ મોટી ન હતી. બધો સામાન ગાડામાં મૂકાઈ રહેતાં પાંદુ સર્વ આરણ્ય બંધ કરી, તાળું મારી, કુંચી માળીને આપી આવ્યો. અને જે ગાડામાં સરો-

જવાણી પેટી ન હતી તેની ઉપર ચઢી બેઠો. ગાડાં ચાલવા માંડ્યાં. અમુક પેટી આટલી બધી ભારે કેમ છે ! તેમાં લોખંડ તો ભર્યું નથી ? એમ ગાડાંવાળાઓએ પાંડુને બે ત્રણ વાર પૂછ્યું, પણ તે બિચારો શું જવાબ આપે ?

૨૮

લાલા કનૈયાલાલનો લાગીઓ.

ત્રીજો પ્રહરે શ્રીપતલાલ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબની ઑફીસ તરફ ગયો. સાહેબે તેને આવકાર આપ્યો અને તેના ચહેરા તરફ જોઈ પૂછ્યું:—કેમ મીંડ શ્રીપતલાલ. આજ તમે આટલા બધા દીલગીર કેમ દેખાઓ છો ? કાંઈ નવો ઘોંટાળો ઉત્પન્ન થયો છે કે શું ? ”

“ નવો ઘોંટાળો શું ઉત્પન્ન થવાનો છે ? આ છે તેજ ક્યાં ઓછો છે ? ” શ્રીપતલાલે કહ્યું.

“ પણ ત્યારે બેદી ત્રિચળનો કાંઈ પત્તો લાગ્યો ? ”

“ તે કાંઈ સહેલ છે સાહેબ ? ”

“ વાર, ત્યારે વીજલો પકડાયો ? ” સાહેબે પૂછ્યું.

“ પણ તે કામ તો ખુલ્લી પોલિસનું છે એમ આપને મેં કહ્યું જ હતું. મેં તો છોડી દીધું હતું. ”

“ પણ કોલાબામાં સમુદ્ર કીનારા ઉપર તમે તેની પાછળ પડ્યા હતા, એમ મેં બે ડિફ્ટિંગો તરફથી સાંભળ્યું છે...”

“ હા. તે ખરું છે. મારો ને તેનો અચાનક મેળાપ થાય તો મારે તેની ખબર અંતર કેમ ન પૂછવી ? ” શ્રીપતે હસતાં હસતાં કહ્યું અને પોતે જે કંઈ હતું તે વર્ણવી સંભળાવ્યું.

બધું સાંભળી રહ્યા પછી સાહેબે કહ્યું:—“હવે શ્રીપતલાલ, હું કહું તે પ્રમાણે કરો. આ બેદી ત્રિચળની ધુન મગજમાંથી કાઢી નાંખો

અને તે વીજલાને પણ હમણાં ઊડી લો. હું તમને એક નવું કામ સોંપું છું તે હાથમાં લ્યો.

શું નવું કામ છે ? ”

“ પેલા પેપર-મીલવાળા સાલા કનૈયાલાલનો બાગીદાર મનમોહન વઝીર પોતાના ઉપર વારંટ છટવાથી નાશી ગયો છે તેને પકડવાનું...”

“ હાં. એ કામ તો પેલા ડિટ્રીબ્યુએ અને કલ્ચુર હતું. પરંતુ તે મારાથી બની શકે એમ નથી. ”

“ પણ તે કાંઈ નાશીને મુંબાઈની બહાર નથી. તે કાસાબા-માંજ એક બુંપડી બાંધીને સાધુ થઈ રહે છે, એમ ખબર મળેલી છે. મેં તેને માટેજ પેલા બેને મોકલ્યા હતા પરંતુ તેમનાથી કાંઈ વળ્યું નહિ, અને હિસ્ટું બેદી ત્રિચળની વાત તેમાં પણ ભેળવી સાબી. ”

“ હાજી, એ બંધી વાત મને ખબર છે. હું તે વખતે ત્યાં હાજરજ હતો મનમોહન વઝીર તેમના હાથમાંથી છટક્યો, અને મને વીજલાએ ઠોકર ખવાડી. ”

“ ત્યારે તમે એ વઝીરને કેમ પકડ્યો નહિ ? ”

“ બે કામમાં એકી વખતે હું કેવીરીતે રોકાઈ શકું ? ” શ્રીપતલાલ ખરું કારણ જુલાવી કલ્ચુ.

“ પણ આ બે માણસો તમને મદદ કરતે. ”

“ તે ખરું. પણ સાહેબ, આ બેદી ત્રિચળનો કેસ હિસ્ટીયા વિના મને કાંઈ એન પડવાનું નથી. ગમે ત્યારે અને ગમે તે રીતે પણ હું એનો અંત લાવીશ ત્યારેજ રહીશ. અત્યારે હું ફરવા ભડું છું, બેકમે ઉપર મારી જરૂર પડે તો ટેલીફોનથી ખબર આપજો. ”

એમ કહી સાહેબની રબ્બ લાઇ મીપતલાલ સાથેને કલ્ચુ. તે હવે સરકારી નોકરીમાં ન હતો એટલે સાહેબથી તેના ઉપર કંઈક

કરી શકાય એમ ન હતું.

+ + + + +

સંબ્ધાકાળનો અરણ્ય અસ્ત પામી ગયો એટલે તેના ઝાંખા અંધકારમાં એક મેલાં વસ્ત્રમાં સળંગ થયેલો માનવી બોરીબંદરને રસ્તે ચાલવા લાગ્યો. તે કાંઈ આશીસ બોળતો હોય એમ લાગતું હતું કારણ કે રસ્તા પરનાં દરેક જાહેર ખખરનાં પાટીઆં તે વાંચતો જતો હતો.

“ મનમોહનલાલ ! ”

રસ્તામાંજ તેને કાંઈએ ખૂમ પાડી. મનમોહને પાછું ફરીને જોયું. પોતાને પોલિસોના સકંજમાંથી ઊડવનાર પેલી તરૂણીને તેણે તરત ઓળખી. તેં પણ ઓળખી હશે, વાંચનાર.

“ અરે મનમોહનલાલ, તમે આવા મોટા રસ્તા ઉપર આમ ફરવા કેમ નીકળ્યા છો ? ” પાસે આવી સરોજ ધીમે સાદે વકીલને હપકો આપતાં બોલી, “ તમને મેં નાશી જવાની આવી તક આપી છતાં મુંબઈમાંને મુંબાઈમાંજ શા માટે ફર્યા કરો છો...”

“ બહેન, મને પોલિસના પંજામાંથી ઊડવનાર તરીકે હું તમને ઓળખું છું. પરંતુ તમારી વધારે ઓળખાણુ આપો તો હીક. ” મનમોહનલાલે પણ ધીમે અવાજે કહ્યું.

“ માઈ નામ હામ જણીને શો ફાયદો છે ? ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો, “ માત્ર મને તમારી હિતકારિણી તરીકેજ માનો એટલે થયું.”

“ એટલાથી મને સતોષ કેવી રીતે મળે ? બહેન, ” મનમોહને અત્યંત નમ્રતા અને આર્દ્રભાવથી કહ્યું, “ કહેવામાં તમને કાંઈ વાંધો છે ? હું ફસાવીશ નહિ એટલું વચન આપું...”

“ મને કાણુ ફસાવવાનું છે ? ” સરોજે હસીને જવાબ આપ્યો;

અને થોડાક સપ્તોમાં પોતાની ટુંક ઝોળખાણ આપી. શ્રીપતલાલ સાથે પોતાને સારી મૈત્રિના સંબંધ છે તે પણ કહ્યું.

“ હું અત્યારે શ્રીપતલાલની ઑફીસજ શોધતો હતો.” વકીલે કહ્યું.

“ કેમ ? ”

“ મારે તેને મળીને મારી કર્મકથા વ્યવસ્થિત કરી દેવી છે. પછી તેમને યોગ્ય લાગે તો મને બચાવે અને ન લાગે તો...પછી જે ઇશ્વરને મમે તે ખરું.”

“ તમારે નિરાશ થવાની કાંઈ જરૂર નથી...તો પણ મારે કહેવું જોઈએ કે ખુદી રીતે શ્રીપતલાલ તમને કાંઈ પણ સહાય કરી શકે એમ નથી. એટલે તમને મળવું નકામું છે...”

“ પણ મારી પાસે આ છે.” એમ કહી મનમોહનલાલે શ્રીપતલાલનું કાર્ડ—જે તેણે સમુદ્રમાંથી પોતાને બચાવવા માટે આપ્યું હતું તે—સરોજને બતાવ્યું.

“ એ ખરું. તો પણ શ્રીપતલાલ એમ માને છે કે તમે અપરાધી છો અને પોતે સરકારની સાથે વચનબદ્ધ થયેલા હોવાથી તમને સહાય કરી શકશે નહિ; પણ તેને બદલે હું તમને સહાય કરવા તૈયાર છું.

“ શ્રીપતલાલ ખરેખર મને અપરાધી મણે છે ? ”

“ હા.” સરોજે ઉત્તર આપ્યો. “ પરંતુ તેથી કાંઈ નિરાશ થશો નહિ. તમારી પૂર્ણ કીર્તિ જાણનાર હું તમને નિર્દોષજ માનું છું; એટલે તમારો એક સહાયક તો હોજ.”

“ હું તમારો ઉપકાર કદી વિસરી શકીશ નહિ, બહેન.” મનમોહનલાલની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

“ હશે. ઉપકાર પ્રભુનો. સરોજે કહ્યું, “ પરંતુ મને તમારા કેસની વાત વિસ્તારથી જાણવાની બહુજી ઉત્કંઠા તેમજ જરૂર છે. તે વિના હું બરાબર મદદ કરી શકીશ નહિ.

“ એ બહુ લાંબી કથા છે, બહેન...”

“ તોયે હું સાંભળતાં કંટાળીશ નહિ. કારણુ કે તમને સહાય કરવા માટે મારે તેની જરૂર છે. ”

“ તો સાંભળો. હું દુંડામાંજ કહીશ. મારો ધંધો વડીલાતનો છે. તમે તે જાણોજ છો. તે છતાં કનૈયાલાલની મીલમાં મેં બાગ નાંખેલો હતો...”

“ કનૈયાલાલ સાથે તમારે શી ઓળખાણુ ? ”

“ પહેલાં એક કેસ હું એની તરફથી લડ્યો હતો, અને જીત્યો હતો તે વખતે અમને પરિચય થયો હતો. ”

“ ફિક. આગળ ચલાવો. ”

“ હવે મીલના મજૂરો તથા ખીંગ કામદારો સાથે અમારે એવા કરાર હતો કે જે તેઓ રજાને દિવસે રજા ન પામતાં કામ પર આવે તો અમારા ચોક્કા નફામાંથી એક દશાંશ બાગ તેમને વહેંચી આપવો. એ પ્રમાણે ગયાં બે વર્ષમાં જે નફો થયો હતો, તેમાંથી તે લોકો પોતાનો હિસ્સો માગવા લાગ્યા. તેમના હક પ્રમાણે મજૂરોનાં બાર હજાર રૂપિયા તેમને આપવા પડે તેમ હતું. આથી કનૈયાલાલની દાનત બગડી તેણે ખોટા ચોપડા તૈયાર કરાવ્યા, અને મીલના હિસાબમાં નુકસાન બતાવ્યું.

પરંતુ મેં માન્ય કર્યું નહિ. ખરા હિસાબ પ્રમાણે મજૂરોને કેટલું મળવું જોઈએ તે મેં તેમને ખુલ્લી રીતે કહી દીધું. એટલે મારે અને લાલાને તકરાર થઈ. મારો બાગ નાનો હતો એટલે તેણે મને અમુક રૂપિયા આપીને મીલમાંથી બાતલ કર્યો. મજૂરોએ સંપ કરીને હડતાલ પાડવાની ધમકી આપી. ત્યારે તેણે ફરીથી હિસાબ તપાસી જોવાનું વચન આપ્યું.

ચોપડા દિવસ રહીને તેણે મને પત્ર લખીને પોતાની બૂલ કમ્પ્લે

કરી તેમજ પોતાને પસ્તાવો થતો હોય તેમ લખ્યું, અને બોલાવ્યો હતો તે પ્રમાણે હું તેને મળવા માટે તેના બંગલા પર ગયો. તેણે વણા આદરથી અને બેસાડ્યો, અને મારા સાચાપણાનાં વખાણ કરી વણી આડી તેડી વાતો કરી અને લાગ્યું કે લાલાને ખરેખર પસ્તાવો થયો હતો.

પછી તેણે એક કામળ મારી પાસેના ટેબલ પર મૂક્યો અને મને વાંચવાનું કહ્યું. તે એક ખત હતું અને તેમાં મીલના મજુરોને નફાના હિસ્સાના રૂપીઆ બાર હજાર વહેંચી આપવા વિષેનું લખાણ હતું. અને તે જોઈ બહુ આનંદ થયો. તે ખત નીચે મારી સહી માટે જમા રાખી હતી. કનૈયાલાલે ખડીઆમાં કસમ બોળી મારા હાથમાં આપી સહી કરવાનું કહ્યું. મેં ખુશીથી સહી કરી આપી.

એ બધો વખત કનૈયાલાલે તે ખતપત્રનો અમુક ભાગ પોતાના હાથ નીચે દાખી રાખ્યો હતો તે મારા હાથમાં આવ્યું નહિ. સહી થતાં વારજ કનૈયાલાલે તે કામળ ઝટ ઉઠાવી લીધો તો તે એક નહિ, પરંતુ બે કામળ હતા ! હું ચકિત દષ્ટિથી તે કામળ તરફ જોવા લાગ્યો, ત્યાં તો કનૈયાલાલે તે કામળનો કુચોપુચો કરી ફાડી દીધા ઉપર બાળા મૂક્યો અને નીચેના કામળ ઉપર મારી સહી થયેલી અને દૂરથી ખતાવી...”

“ પણ તે બીજા કામળ પર તમારી સહી કેવી રીતે આવી ? ” સરોજે વચમાં પૂછ્યું.

“ તે અને પાછળથી માલમ પડ્યું, કે લુગ્ગાએ કાળો કર્બન પેપર બે કામળની વચ્ચે દાખી રાખ્યો હતો...”

“ વાહ ! એની ચતુરાઈ ! ”

“ પછી તેણે મારું દીવ ફુગાવવા માટેજ હસતાં હસતાં કામળ વાંચી બતાવ્યો. ‘મેં મીલની ત્રિજોરીમાંથી પોણું લાખ રૂપીઆ મારા

ખાનગી કામ માટે આજે ઉપાડ્યા છે તે હું ચાર દિવસમાં બરપાઈ કરી આપીશ. ”

“ કનૈયાલાલનું આવું કપટ જોઈ મને તેના ઉપર અત્યંત ક્રોધ થયો, અને તે કામળ કુંટલી લેવા માટે હું તેના શરીર પર પડ્યો. તેણે ઝટ કામળ ગળવામાં મૂકી દીધો, અને ભૈયાને બોલાવી મને ધક્કો મરાવી બહાર કાઢી મૂક્યો. પોણા લાખની મોટી રકમ સાંભળતાંજ હું એવો ધડકી ગયો હતો કે આ કાવતરા માટે શો ઉપાય કરવો તે પશુ મને સમજાયું નહિ. મારું કાષ્ઠનું જ્ઞાન તે વખતે કાણુ જાણે ક્યાં ગયું !

તે રાત્રે હું ઘેર ગયોજ નહિ. મેં આખી રાત માંડની પેંડ બાટક્યા કર્યું. બીજે દિવસે ઘેર આવી હવે શું કરવું તેના હું વિચાર કરવા લાગ્યો. પોણા લાખ જેવી મોટી રકમ મારે ક્યાંથી લાવી આપવી ? તે વિચારે મને ગમગીન બનાવી દીધો. મેં મારા ધરનાં માણસોને વતન મોકલ્યાવી દીધાં; અને શું થાય છે તેની વાટ જોતો એકલા રહેવા લાગ્યો.

થોડા દિવસમાં કનૈયાલાલે મારા ઉપર ફર્યાદ માંડી. સરકારની ફોર્ટમાં પૈસાવાળાને કેવો ન્યામ મળે છે તે કાંઈ મારાથી અજાણ્યું ન હતું, એટલે મારા ઉપર વૉરંટ નીકળશે એમ હું ધારતો હતો. તે વખતથી હું પોલિસની નજરે પડતા બહીરા લાગ્યો, અને વેશ બદલી આમ તેમ ફરવા લાગ્યો.

એમ કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા પછી હું કાલાબા જેવે નિર્જન સ્થાને એક જગ્યા પર ઝુંપડી બાંધી રહેવા લાગ્યો. ત્યાં પશુ હું સુખે રહી શક્યો નહિ. એક દિવસ ત્યાં ફરવા આવેલા કનૈયાલાલની મારા ઉપર નજર પડી. હું સંન્યાસીના વેશમાં હતો છતાં તેને જોવાથી મારી શરીરમાં જે કંપારી આવી તેનાથી એને વહેમ પડ્યો. તેણે પોલિસમાં ખબર આપી. તે પછી જે થયું તે તમે જાણો છો.”

“ હા. તે કહેવાની જરૂર નથી. ” સરોજે કહ્યું. “ મનમોહન-
લાલ, એ કુટ કનૈયાલાલે આણું નીચ કપટ કરીને તમને ફસાવ્યા છે
કે?...હીક છે. તેનો ઉપાય થશેજ. ”

સરોજના હાથ ઉપર આમ બળવા માંડી હતી, અને તેથીજ
તેના મુખમાંથી ઉપરના સબ્બો બહાર પડ્યા. ધીમે ધીમે બેઠી ત્રિશૂળ
પ્રકાશ્યું; પરંતુ એટી મથેલી સરોજે પોતાના વચનના પાલન નીચે હાથ
ઢાંકી દીધા.

“ તે ખરું. પરંતુ ” મનમોહને કહ્યું, “કું કહું છું તે સાબિત
કરવા માટે મારી પાસે કાંઈ પશુ દલીલ કે પુરાવા નથી. ”

“ તેમાં શું થઈ ગયું ? ” સરોજે હિંમતથી ઉત્તર આપ્યો.
“ તેની કાંઈ જરૂર નથી. તમારી હકીકતને બીજા મને તેની બંને
માને પશુ મને તો તે ખરીજ લાગે છે. ”

“ તમે માણસને તરત પારખી શકો છો. ”

“ હશે, પણ હવે અહીં ચોભવું નહિયું છે. કાઝીની આપણા
ઉપર નજર પડે તે ઠીક નહિ. આપણે મને તે દિશામાં પશુ આજવા
માંડીએ. ”

“ ઠીક, ત્યારે ચાલો. ”

બંને ગીરમામના રસ્તા તરફ આવ્યાં. એટલામાંજ મનમોહન
વકીલ બોલી ઉઠ્યો:—“હાં...હાં...જૂઓ પેલી ગાડીમાં કાણુ બેઠું છે ?”

સરોજે પાછું વાળીને બેઠું તો એક વિઠેરીયામાં લાલા કનૈ-
યાલાલ અને શીપતલાલ બેસી જતા હતા.

“ એ કનૈયાલાલને ખંડે જતાજ લાગે છે. ખરું કની ? ”
સરોજે વકીલને પૂછ્યું.

“ મને પશુ એમજ લાગે છે. કારણ કે એ શીડીઆનો ખંડે
જો તરફજ આવેલો છે. ”

“ ઠીક ત્યારે. તમે હવે મારાથી છૂટા પડી ચોપાટી પર જાઓ. હું આ બેઠેની ખબર લઈ તમને આવી મળું છું. પછી શું કરવું તે આપણે નક્કી કરીશું. ”

મનમોહન વડોલ બેઠે તરફ ચાલતો ચલ્યો. સરોજે કનૈયાલાલની વિક્ટોરીઆને આડે આવી શ્રીપતલાલને પોતાનાં “ દર્શન દીધાં ! ” એટલે શ્રીપતલાલે તરત ગાડી ઉભી રખાવી.

“ ઓહો ! સરોજિની ?...અત્યારે આ તરફ ક્યાં જાઓ છો ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ ફરવા માટે ચોપાટી પર. ”

“ એકલાં છો ? ”

“ હા. તમે ક્યાં જાઓ છો ? ”

“ હું આ શેઠ કનૈયાલાલની સાથે તમને બંગલે જઈશું. તમારે વધી ન હોય તો તમે પણ ચાલો. થોડી વારમાં પાછાં આવશે. ”

“ હાં ચલીયે. મહેરબાની કરકે હમારા ઘર પાવન કીજીએ. ” કનૈયાલાલ બોલ્યો.

સરોજને જોઈતુંજ હતું. કનૈયાલાલે સામેની સીટ પર બેસી સરોજને જગ્યા કરી આપી.

૨૬

કનૈયાલાલનું કારણ !

ગાડી ચાલવા લાગી—દોડવા લાગી. તે છેક કનૈયાલાલના બંગલાના દ્વાર આગળ જઈ ઉભી. ત્રણે નીચે ઉતર્યા. કનૈયાલાલે બાકું આપી દીધું.

શ્રીપતલાલે ગાડીમાંજ કનૈયાલાલને સરોજની ઝાળખાણ આપી દીધી હતી; સાથે એમ પણ કહ્યું હતું કે, “ અમારા બેને સારી મિત્રતા

“હે અને એ મારા કેસોમાં મને ધણીવાર મદદ પણ કરે છે.” ઇત્યાદિ.

દિવાનખાનામાં બેઠા પછી સરોજે શ્રીપતલાલને પૂછ્યું:—“તમે કંઈ નવું કામ તો હાથમાં લીધું નથીને ?”

“નારે, આ શેકનુંજ...કેમ ?”

“લીધું હોય તો હું મારાથી બનતી મદદ કરવાને માટે તૈયાર છું.” સરોજે બીજો કાંઈ ઉત્તર ન જડવાથી કહ્યું.

“તમે મને ડીક યાદ દેવાડ્યું.” શ્રીપતલાલે સંભારીને કહ્યું.
“મારે એ ત્રણ સવાલ વિષે તમારી સલાહ લેવાનો વિચારજ હતો...”

“કયા સવાલ વિષે ?” સરોજે પૂછ્યું.

તેનો ઉત્તર ન આપતાં શ્રીપતલાલે કનૈયાલાલ તરફ ફરીને કહ્યું:—“શેક, મારે એમની માથે થોડી જાની વાતો કરવાની છે તે માટે એકાંત આપો તો ડીક.”

કનૈયાલાલ વિચારમાં પડ્યો. અને તેને કાંઈક યાદ આવ્યું હોય તેમ બોલ્યો:—“હાં. તમે માળ ઉપર મારા ખાનગી ઓરડામાં જાઓ. ત્યાં તમારા એકાંતનો કોઈ ભંગ કરશે નહિ. આ કુંચી લ્યો અને ખારણાની પાસેજ વિજળીની લાઇટનું બટન છે.” એમ કહી તેણે કુંચી શ્રીપતલાલને આપી. શ્રીપત દાદર ચઢવા લાગ્યો, એટલે તેણે ફરીથી કહ્યું:—“ત્યાં સાચીને બેસજો, હું ચહાની તૈયારી કરાવું છું.”

“ડીક” કહી શ્રીપતલાલ ઉપર ગયો. ખારણું ઉઘાડી ચાંપ દાખી દીવો કર્યો; એટલે સરોજ પણ માળ પર ગઇ. કનૈયાલાલ પોતાનું ધણું જોખમ ત્યાંજ રાખતો.

“બોલો તમારે શું પૂછવું છે ?” એક ખૂરશી પર બેસી સરોજે ઉતાવળે પૂછ્યું.

“આ મનમોહન વડીલના ખટલા સંગ્રહીનાં કાગળીયાં આજે મને આ શેક બતાવવાનો છે, તેટલા માટેજ મને અહીં તેડી લાવ્યો.

છે. હવે મનમોહનલાલે મારા ઉપર કેવો મોટો ઉપકાર કર્યો છે તે તમે જણાવોજ. તોપણ મારાથી તેને મદદ થઈ શકે એમ નથી; તો તેમાં તમારી શું સલાહ છે ? શ્રીપતલાલે અતે પણ આવો નમ્રોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“એમાં તે શું પૂછવાનું હતું ?”

“તોયે તમારો વિચાર તો કહો.” શ્રીપતલાલે ઝાંખા પડી જઈ કહ્યું; કારણ કે પોતે સરોજ સાથે એકાંત શોધવા માટેજ બે ચાર પ્રશ્ન પૂછવાનું જાનું જતાજ્યું હતું.

“બની શકે તો મનમોહન વકીલનો ખયાલ કરવો અને તેણે તમારા ઉપર કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવો. મને તો લાગે છે કે તે તદ્દન નિર્દોષ છે.”

સરોજ વાત કરતી હતી ખરી, પરંતુ તેની દૃષ્ટિ ટેબલ પરના નાનકડા કપ્પાટના ખાનામાં કેટલાક કાગળો હતા તેની ઉપર હતી. એક કાગળને છેડે “...હનલાલ વકી...” એટલા અક્ષરો કાર્બન પેપરથી છપાયેલા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતા હતા. તે ઉપર નજર પડ્યા પછી તેને અત્યંત આનંદ થયો.

“મને પણ એમજ લાગે છે કે તે નિર્દોષજ હોયો જોઈએ. પણ—” શ્રીપતલાલે અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું:—“પણ તેની નિર્દોષતા સિદ્ધ કેવી રીતે કરવી ?”

“તે ફરજ ઇક્વિવનીંગ છે કની ?”

“પણ તમે કાંઈ ઉપાય જતાવો તો ઠીક.”

“તમે પહેલાં કન્યાલાલની હકીકત સાંભળી હ્યો તથા તેના કાગળીઆ તપાસી હ્યો. પછી આપણે આમળ વિચાર કરીશું.”

“ઠીકઠીક.”

“બીજું કાંઈ પૂછવું છે ?”

શ્રીપતલાલે વિચારમાં પડી 'ના' કહી. " બામિનું કંઈ પૂછવાનું હાલ તો નથી. ચાલો, ત્યારે નીચે શેઠની ચઢા તૈયાર થઈ મઠ હતી." એમ કહી શ્રીપતલાલ રૂમની બહાર જવા નીકળ્યો. બટન દબાવી નેણે દીવો હોલવી નાંખ્યો અને બારણા બહાર નીકળી સરોજની વાટ જોવા લાગ્યો. સરોજને બહાર આવતાં પા મિનિટની વાર લાગી, પરંતુ તે પ્રેમમાં પડેલા શ્રીપતલાલના લક્ષમાં આવ્યું નહિ. તેણે તો સરોજ રૂમની બહાર આવતાં તાળું લગારી દીધું.

પા મિનિટમાં-પોતાનાં વચ્ચે સંકારવાનો ઢોંગ કરી સરોજે પોતાનું ક્ષમ કરી લીધું હતું ! એટલુંજ નહિ, પરંતુ ટેબલ પર પડેલી પ્રાર કાગળની પેડજી પર કાળી સાદીના ખડીઆમાં આંખળી બોળી એક મોડું ત્રિશજીનું ચિહ્ન પણ કાઢી દીધું હતું !

લાલા કનૈયાલાલ ચઢાની તૈયારી કરીને તેમની વાટ જોતા દિવાનખાનામાં બેઠો હતો. ચઢા પી રહ્યા પછી લાલાએ પોતાની વાટ કાઢી. પરંતુ " આજે તો બહુ મોડું થઈ ગયું છે; કું કાલે સવારે અહીં પાછો આવીશ." એમ કહી શ્રીપતલાલે રજા લીધી.

સરોજ પણ ઉઠી. શેઠને રામરામ કરી અને જંગલાની બહાર પડ્યાં. રસ્તામાં આવતાં " મારે એક મિત્રને મળવા જવું છે." એમ કહી સરોજ છૂટી પડી, અને એક ગલીમાં પેઠી. શ્રીપતલાલનું મન નિર્વિકારી હોત તો તેને સરોજની તે વખતની ખટપટ ઉપર સંકેત આગ્યોજ હોત; પરંતુ તેનાં નેત્રો પ્રેમથી અંધ થયેલાં હતાં, એટલે તેને જરા પણ શંકા આવી નહિ. રાતનો વખત હોવાથી સરોજને તેને ઘેર પહોંચાડવા માટે સાથે જવાની શ્રીપતલાલને ઉત્કટ ઇચ્છા હતી, પરંતુ તે તક મળી નહિ તેથી કંઈક ખિન્ન થતો તે પોતાની આંધીસ તરફ ચાલ્યો.

સરોજ પાછી મોટા રસ્તા પર આવી અને એક વિક્ટોરીઆ ભાડે કરી ચોપાટી પર મઠ. ત્યાં મનમોહન વકીલ એક પથરા ઉપર

વિચારમાં બેઠેલો તેની નજરે પડ્યો. સરોજે તેને વિચારમાંથી જમાડ્યો.

“ કેમ પછી શું થયું ? બહેન, ” વક્રીએ પૂછ્યું. “ કાંઈ ઉત્સાહ-દાયક ખબર ? કાંઈ આશા ? ”

“ પ્રભુનો ઉપકાર માનો. વક્રીલ સાહેબ, ” સરોજે હર્ષથી ઉત્તર આપ્યો. “ તમારું નસીબ ચઢતું લાગે છે. ”

વક્રીલના મોં પર આનંદનાં ચિહ્ન જણાયાં.

“ શું થયું ? ”

“ મને મારી કલ્પના ઉપરાંત ફતેહ મળી છે. તમારું કામ થઈ ગયું છે. હવે ચિંતા કરશો નહિ. ”

“ શું થયું, તે તો કહો, બહેન. ”

“ સાંભળવા કરતાં આ નજરેજ જૂઓને. ”

એમ કહી સરોજે પોતાના વસ્ત્રની અંદરથી કાગળ અને નોટોનું બંડક કાઢ્યું. ખતપત્રનો કાગળ જોતાંજ મનમોહન આનંદથી ઉછળવા લાગ્યો,—જાણે આકાશમાં ઉડવા લાગ્યો. આનંદનો ઉભરો શાંત ખડતાં તેની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં.

“ સરોજિની બહેન, તમે તે માનવી છો કે સ્વર્ગની દેવી છો ! અહાહા ! તમે મારા જેવા અપરિચિત માણસ ઉપર કેટલી બધી દયા રાખો છો ! હું તમારો ઉપકાર કેવી રીતે વાળી આપીશ...”

“ હરો. એ વિચાર મનમાં લાવશો નહિ. મનુષ્યો એક બીજાને મદાય ન કરે તો તેમણે બેસનો અવતાર ધારવો અને બેસોએ માણસનો અવતાર લેવો તેજ વધારે યોગ્ય છે. ” સરોજે કપું.

“ ઠીક. પરંતુ બહેન, આટલા થોડા વખતમાં તમે આ બધું મેળવ્યું કેવી રીતે ? ”

“ વક્રીલ સાહેબ, તે મને પૂછશો નહિ. પાછળથી તે આપો-

આપજ તમને ખબર પડશે. માત્ર આ વિષે તમે ટાંકતો વાત કરશો નહિ...”

“ તે હું કેમ કરું ? ” વકીલે કહ્યું.

“ હવે, મનમોહનલાલ, તમે પરભાયા પોતાને વતન જાઓ, અને ત્યાંથી તમારા કુટુંબને પાછું લાવી ખુશીથી પાછા મુંબઈમાં રહો. કાંઈ હવે તમારું નામ કંઈ શકનાર નથી. તમારા ખર્ચ માટે આ થશે. ”

એમ કહી સરોજે નોટોના પાંડલમાંથી બાર દાગર રૂપીઆની નોટ ગણીને બાબુ પર કાઢી, અને બાકી જે બચેલ રૂપીઆ રહ્યા તેમાંથી સોની નોટો મનમોહનલાલના હાથમાં મૂકી. મનમોહન તો આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યો. તે કાંઈ બોલવા જાય તે પહેલાં તો સરોજ બાકીની નોટો પાંચવમાં સંતાડી ચાલતી થઈ. નોટો પાછી આપવાના વિચારે મનમોહને તેને ખૂબ મારી, પરંતુ સરોજે તે સાંભળી નહિ.

હવે શું કરવું એ વિચારમાં મનમોહન થોડા વખત સૂધી ગાંઠ માફક આમ તેમ ફર્યો. અને પોતાને ઘેર-વતન-જઈ સ્ત્રીપુત્રાદિને મળવાનીજ તેને ઇચ્છા થઈ. ચનીરોડનું રેશન પાસેજ હતું ત્યાં જઈ એક લોકલમાં તે ટ્રાસાએ ગયો. ત્યાંથી મેલમાં બેસી પોતાને વતન પહોંચ્યો.

૩૦

વીળકાકાનું હિત !

સરોજ એક માડીમાં બેસી ઘેર આવી. તેને પાછી દરતાં આ-ટલું બધું મોડું થયું તે માટે નંદનબાએ પુષ્કળ કપકો આપ્યો. સરોજે નીચું જોઈ તે સર્વ સહન કરી લીધું; પરંતુ પોતાને મોડું થવાના કારણ માટે તેણે જરા પણ બુદ્ધિયંત્રણું ચલાવ્યું નહિ. સદ્ભાવે બાએ સરોજને કારણ ન પૂછ્યું; નહિ તો સરોજને બધી વાત કહેવી પડતે.

સરોજ લુગડાં જદ્દલવા માટે પોતાના ખંડમાં ગઈ. પાંડુ એ વખતે ત્યાં ડચરો કાઢતો હતો. પોતાને પહેરવાનું વસ્ત્ર પેલી પેટીમાં છે એમ સરોજને યાદ આવ્યું. સરોજ પાંડુ પાસે પેટીની કુંચી માંગી.

પાંડુ પ્રથમ તો આપવાને આનાકાની કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેને આખ્યા વિના કાંઈ ફટકો હતો ? સરોજ પેટી ઉઘાડવા ગઈ, એટલે પાંડુને ફરી ભય લાગ્યો. તે ઝાડુને પડતું મૂકી દોડતો દોડતો સરોજ પાસે આવી તેના હાથ ઝાલી ગભરાતો ગભરાતો બોલ્યો:—

“ નહિ નહિ. જ્હેનસાહેબ તી પેટી ઉઘાડુ નકા. તે પેટી ઉઘડુ નકા...”

સરોજ ચમકી. “ આ પાંડુને કાંઈ ગાંડપણુ તો લાગ્યું નથી ? અથવા એ પીને તો આગ્યો નથી ? ”

એટલામાં માણુકગૌરીએ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો.

“ કેમ શું છે, સરોજ ? ”

“ જોની આ પાંડુ કાંઈ ગાંડો થયો છે કે શું ? તે મને આ પેટી ઉઘાડવા દેતો નથી. ”

“ જ્હેન સાહેબ, એએએ તી પેટી ઉઘડુ નકા. ” પાંડુ જેમ તેમ બોલવા લાગ્યો. તે બિચારાનું શરીર ધ્રજતું હતું. ‘હવે શું થશે ?’ એ વિચારે તેને અત્યંત ભય લાગ્યો હતો.

“ કેમરે, પાંડુ, તને શું થયું છે ? ચાલ આંધો ખસા.”

માશીએ પાંડુને આંધો જવાનો હુકમ કર્યો. “ સરોજ, તું પણ શું—આટલી બધી મોટી આવો, ને હજુ તો લુગડાં જદ્દલવામાં ઢીલ ફરે છે, તો વાળુ ક્યારે કરશે ? તારે લીધે હું ક્યારની બૂખી રહેલી છું. ચાલ જલદી. ”

પાંડુ ખસ્યો તો ખરો. તે કાંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ, છતાં તે ભયથી શીઝો પડી ગયો હતો તે સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. સરોજે તાળું

ખાલીને પેટીનું હાંધ્યું ઉઘાડ્યું તો અંદર સળવળ સળવળ થઈ
લાગ્યું-માથીએ ઉપરની એક બે પોટલીઓ ઉંચકી લીધી, તો-

એક માથું-હાથ-પગ-શરીર અરે, આખો માણસ એક થયો-
અને તે બીજને કાંઈ નહિ પણ વીજલો પોતેજ !

મારી બાણેજ ભક્ત્યાં; બે ડગલાં પાછળ ખસ્યાં, “ આ શું !?...
આ વીજલો...અહીં ! ”

પાંડુએ બે હાથ વડે મોં સંતાડી દીધું. વીજલો આનંદ પામતો
પેટીમાંથી બહાર નીકળ્યો.

“ હા. એ તો એજ...વીજલો ! ” માણેકગૌરીએ આખરે હિંમત
એકડી કરીને કહ્યું.

“ સરોજ, બેટા, તેં તારા કાકાને ફસાવવાને યુક્તિ કરી, પરંતુ
તારા કાકાનું તારા ઉપરનું હેત કાંઈ ઓછું થાય એમ નથી...”

“ પણ તું અહીં શા માટે આવ્યો ? ”

તમે મને મૂકીને ચાલ્યાં આવ્યાં તેથી. તમે મને ફસાવીને જૂએ
મારી નાંખવાનું ધાર્યું, પણ-”

“ અરે, પણ તારે માટે અમે ત્યાં વ્યવસ્થા કરેલીજ હતી. ”
માથીએ વચમાં કહ્યું. “ તારે અહીં આવવાની કશી જરૂર ન હતી.
અમે ત્યાંજ તને ખાવાનું પહોંચાડતે. ”

“ ત્યારે તમારે મને તે પ્રમાણે કહેવું હતુંને ? ” વીજલાએ
કહ્યું. “ તેમ હોત તો હું ત્યાંજ રહેતે. અહીં સહેરમાં તો પોલિસ
વધારે...”

ત્યારે તું ત્યાં પાછો જા. ”

“ હવે હું ક્યાં-કેવી રીતે-પાછો જાઉં ? હવે તો મારી અહીંજ
વ્યવસ્થા કરેલ. નહિ તો હું વગર મોતે મરી જઈશ. આ તમારો નોકર
ગદુ ધમાતી માણસ દેખાય છે. હું બહાર નીકળું તે પહેલાં તેણે

કામને ક્યું નથી તે માટે મારા પર એનો ઉપકારજ થયો છે. કેમ, દોસ્ત, ” એમ કહી વીજલાએ પાંડુની પાસે જઈ તેને ઘરડો હાથ જોરથી હલાવી ‘શેક-હેક’ કરી. તે બિચારો તો વધારે ગભરાયો.

આખરે સરોજ બોલી:—“ વીજલા તેં અમારી ઈચ્છા ઉપરાંત અહીં આવીને અમને કેવાં સંકટમાં નાંખ્યાં છે તેની તને કદપના પણ નથી...”

“ અહીં તને રાખવો ક્યાં ? ” માશીએ કહ્યું.

“ તે તમારે શોધી કાઢવાનું છે. હું તો અહીં આવીને નિશ્ચિંત થઈ ગયેલો છું. હવે ગમે તેમ કરીને પણ તમારે મારું રક્ષણ કરવુંજ પડશે. ”

માણેકગૌરી અને સરોજે નિરાશ દૃષ્ટિથી પરસ્પર જોયું. હવે આ સંકટમાંથી ઉગરવા માટે શો ઉપાય કરવો તે તેમને સમજાયું નહિ. આખરે વીજલાને તરત તો ત્રીજા માળ પરના કાતરીયામાં રાખવો, અને પછી આગળ વિચાર કરવો એમ કહ્યું.

માણેકગૌરી વીજલાને માળીએ બેસાડી આવી. સરોજે આ વાત કામને પણ ન કહેવા માટે પાંડુને ચેતવણી આપી દીધી. પાંડુએ ઉપલી ખીના કેવી રીતે બની હતી તે કહી બતાવ્યું અને “ જો હું વાત ફેાડતે તો પેટીમાંનો રાક્ષસ બહાર નીકળી મને મારીજ નાંખતે, ” એ બયથી તેણે કાંઈ જણાવ્યું ન હતું એમ કહ્યું. સરોજે ડોસાને પુષ્કળ કપકા આપ્યો. પરંતુ બની ગયેલી ખીના હવે કેમ સુધરે ? તે રાત્રે માશીભાણેજ કામથી ખવાઈ શકાયું નહિ.

પાંડુ વીજલાને સરોજ તથા માણેકગૌરીના ભાગનું ખાવાનું આપી આવ્યો, અને એ પેટીમાંનો રાક્ષસ બહાર સાહેબનો શું સંબંધી હશે તે વિષે આશ્ચર્ય પામતો ઓટલા પર જઈ બેઠો.

બીજી તરફ માશીભાણેજ આ પીડા કેવી રીતે ટાળવી તેનો

વિચાર કરવા લાગ્યાં.

+

+

+

+

શ્રીપતલાલ પોતાની પ્રિય મૂર્તિ સરોજના પ્રેમના મધુર વિચારમાં લીન થઈ, ધીમે ધીમે ઑશીસમાં આવ્યો, તો ઑશીસનાં બારણાં ઢિલાં! અને અંદર અંધારું! તેને પોતાના કલાર્ક ઉપર અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો, પરંતુ શું કરે? તે બીયારો તો ક્યારનો પોતાની શય્યામાં નિદ્રાવશ થઈ પડ્યો હતો-કે ચોપાટી પર કાંઈ બીખારી માનારની સામે ખુશ થઈ માથું ડાલાવતો હતો.

શ્રીપતલાલે બટન દાબી દીવો કર્યો. પોતાની કાંઈ વસ્તુ ગઈ છે કે નહિ? તેની તપાસ કરી. કાંઈ પણ ચોરાયું નથી એવી ખાતરી થતાં તે સતોષ પામી એક ખુરશી પર બેઠો. બપોરનો રખડપટ્ટી પર ચઢેલો હોવાથી તેણે કાંઈ ખાધું ન હતું, એટલે જૂખ સંજ્ઞા લાગી જ હતી. શ્રીપતલાલે પાસેની હાટેલમાંથી ત્યાંજ ખાવાનું મંગાવ્યું.

ત્રણ પૂરું થવા આવ્યું એટલામાં તો ટેલેફોનની ઘંટડી વાગી. “ દ્રીન દ્રીન દ્રીન. ” શ્રીપતલાલે ઝટપટ બે કોળીઆ ખાંધ લઈ હાથ ધોઈ રીસીવર કાને ધર્યું, અને “ એલાઉ એલાઉ ” કરવા લાગ્યો.

“ એલાઉ, તમે કાણ છો ? ”

“ હું કનૈયાલાલ; તમે, શ્રીપતલાલ જલદી અહીં આવો. એકદમ જલદી જલદી. ”

“ પણ હમણાં તો હું તમારી પાસે આવી ગયો, તે વખતે કામ હતું તો કહેવું હતુંને...”

“ અરે પણ તમે જલદી આવો. ”

“ હું કાલે સવારે આવવાનો છું...તે...”

“ અરે પણ અત્યારેજ મારે ત્યાં મોટી ચોરી થયેલી છે; શ્રીપતલાલ, તુમ કાંઈકી કામ છેડકે જલદી હમેરી પાસ આવો. ”

કનૈયાલાલે ટેલેફોનમાં કહ્યું.

“ ચોરી ! ? ”

“ હા. હા. મારી નોટો ગઇ, કાગળો ગયા...તમે જલદી અહીં આવી પહોંચો. ”

શ્રીપતલાલે બૂંગળું પાછું ચૂક્યું. આશીસને તાળું મારી બબડતો બબડતો તે બહાર નીકળ્યો. એક રવડતી વિક્ટોરીયા હાથ લાગી, તેમાં બેસી કનૈયાલાલને બંગલે ગયો તો તે પોતાના ખાનગી ઓરડામાં મોં પહોળું કરીને બેઠો હતો.

શ્રીપતલાલને જોતાંજ કનૈયાલાલ મોટેથી બોલી ઉઠ્યો:-“ આવો આવો. જુઓ આ...”

“ શું છે ? ”

“ મોટી ચોરી થઈ છે શ્રીપતલાલ, ‘ શું છે ’ શું પૂછો છો ? ” કનૈયાલાલે કહ્યું, “ આ મારા રૂપીયા ગયા. મારા કામના કાગળોઆ ગયા છે. ચો...રી ! જપ્પર ચો...રી, શ્રીપતલાલ, તમે હવે તો મારી કાંઈક દયા કરો. એ મનમોહન મને નિરાંતે બેસવા દેવાનો નથી. બહુ કારસ્તાની છે...”

“ શાંત પડો, શાંત પડો. શેડ. ગભરાવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. શું થયું તે શાંતિથી કહો.”

“ ક્યા કહું લેયા ? ” કનૈયાલાલથી વખતોવખત પોતાની માતૃ-ભાષામાં બોલી દેવાનું હતું. “ જમી ખાધને ચોટી વાર આરામ લીધા પછી હિસાબો તપાસી જવા માટે હું અહીં આવ્યો. (મીલના હિસાબ ઉપર હું રાજ જાતે દેખરેખ રાખું છું.) કાલે તમને બતાવવાનાં કાગળોઆં પણ એકઠાં કરી રાખવાનો હતો, પરંતુ એટલામાં મારી નજર ટેબલના ખાનામાં પડી; તો એક આખું નોટોનું બંડલ ગૂમ થયેલું !...અને તે સાથે પેલા વકીલપ્રાની સાથેનો મારો લખાણપત્ર

પણ ન મળે !...હું સાચું કહું છું શ્રીપતલાલ, એ મનમોહન વઢી-લેજ ચોરી કરેલી હોવી...”

“ અરે, પણ આ શું ! ? ત્રિશ્ણ !...ભેદી ત્રિશ્ણ ! ” શ્રીપતલાલની નજર ટેમલ પર પડતાં તેની શુદ્ધિજ ઉડી મઠ. તે બખડવા લાગ્યોઃ—“ આ શું ! ?...ભેદી ત્રિશ્ણવાળી બાઇ અહીં પણ પેડી કે શું ? ”

લાલા પણ ચકિત દષ્ટિથી ત્રિશ્ણ તરફ જોઇ રહ્યો. બનેને ખાતરી થઇ કે ભેદી ત્રિશ્ણવાળી બક્ષિતએજ પછી તે પુરૂષ હો કે સ્ત્રી ચોરી કરેલી છે.

“ તમે અહીં આવ્યા તે પહેલાં કોઇ પારકું માણસ આ રૂમમાં આવ્યું હતું ? ”

“ એમ બનેજ કેમ ? હું કોઇને કુંચી આપતોજ નથી. ” લાલાએ બાર દર જણાવ્યું.

“ ત્યારે અહીં આવવાનો કોઇ દૂપો રસ્તો...”

“ એક પણ નથી. બે રસ્તાવાળા ચોરડામાં હું માફ જોખમ રાખું એવો નથી. ”

“ ત્યારે આ બારણાંનોજ-એકજ-રસ્તો છે ? ”

“ હા. એક બારી પેલી બીંતમાં છે. પરંતુ તે તો હું આવ્યો ત્યારની બંધજ છે. તેમાંથી કોઇ આવી શકે તેમ નથી, પણ...મી. શ્રીપતલાલ...”

શ્રીપતલાલે લાલાની સામે જોયું.

“ તમને ખોટું તો નહિ લાગે ? ”

“ ના. બોલો શું છે ? ”

“ રાત્રે તમારી સાથે પેલી છોકરી જેવી સ્ત્રી-તેનું નામ શું ? હું જુદી ગયો છું-તેને માટે તમને પછી ખાતરી છે ?...કદમ તેણે તો ચોરી...”

“ હં. હં એમ બનેજ કેમ ? હું આખો વખત તેની સાથેજ હતોને ? ઉપરાંત હું તેને ઓળખું છું. બરાબર ઓળખું છું. તે તો ખ્યાનદાન કુટુંબની બાળા છે ! ” શ્રીપતલાલે કનૈયાલાલને વચમાં અટકાવી કહ્યું.

“ ત્યારે તો મનમોહન વકીલજ...”

“ તે આપણે શોધી કઢાડીશુંજ,” એમ કહી શ્રીપત એક ખુરશી ઉપર બેઠો. માથે હાથ દબાવી વિચાર કરવા લાગ્યો—ત્યાં પહેલેજ વિચાર આવ્યો, “ સરોજે ચોરી કરી હોય એ તદ્દન અશક્ય તો નથીજ ! ”

બાળે મગજમાં એક કીડો ઉદ્ભવ્યો !

લાલા કનૈયાલાલની દષ્ટિ શ્રીપતલાલના મોં તરફ એક સરખી સ્થિતિ થયેલી હતી. કદાચ તેને પણ એવોજ વિચાર આવ્યો હશે, અથવા તેણે શ્રીપતલાલના મગજનો વિચાર વાંચ્યો હશે. તે બોલી ઉઠ્યો:—“ મને પણ એ ઓના ઉપરજ શંકા આવે છે—તમારા સાથે કાલે આવી હતી તેના ઉપર...”

શ્રીપતલાલે આ વખત ઉત્તર ન આપ્યો. તેનું ધ્યાન વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયું હતું. સરોજના ‘પ્રથમ દર્શન’ પછી આજ સુધીમાં બનેલા સવગા બનાવો તેની વિચારસૃષ્ટિમાં રીહર્સલ કરવા લાગ્યા, અને તે દરેકમાં સરોજિની કાંઈને કાંઈ રૂપે દેખા દેવા લાગી. એ દરેક બનાવમાં સરોજનો કાંઈ ને કાંઈ સંબંધ શ્રીપતલાલને માલમ પડવા લાગ્યો. તેનું ચિત્ત સંસયથી કલુષિત થયું. સરોજ પ્રતિ તેને તિરસ્કાર થવા લા...ગ્યો.

પરંતુ એટલામાંજ સરોજિનીની મનોહર આકૃતિ તેની કલ્પના સમક્ષ આવી ઉભી અને તે સાથેજ તેના સર્વ કલ્પિત વિચારો ગળી ગયા. તેના હૃદયમાં પ્રેમનો પડથો પડવા માંડ્યો અને અત્યારે નિર્દોષ સરોજ માટે કરેલા કલ્પના વિચાર માટે તેને પસ્તાવો થવા લાગ્યો.

તેના મનની એવી વિચિત્ર સ્થિતિ થઇ કે તેને શું કરવું તે સમજ પડી નહિ.

થોડો સમય વિચારનિદ્રામાં પસાર કરી શ્રીપતલાલ એકએક ઢી કહેવા લાગ્યો:—“ ઠીક છે. કનૈયાલાલજી ! હું બને તેટલી ખટપટ કરીને તમારા ચોરનો પત્તો મેળવી આપીશ. ત્યાં સુધી તમે આ વાત ગુપ્ત રાખજો. કામને કહેશો નહિ. ”

“ વારૂ. પણ શ્રીપતલાલ ! તમે જલદીથી આ ચોરી કરનારને પકડી આપજો; કારણ કે મારા બહુજ કાંમતી કામળીઆ તેમાં ગયા છે. રૂપીઆ ગયા તે તો આવશે; પરંતુ મનમોહન વડીલ સાહેબનાં ખતપત્ર પણ તેમાં છે, માટે...”

“ તમે ચિંતા ન કરો. હું થોડાજ વખતમાં એનો નિકાલ લાવીશ. ”

કનૈયાલાલની રજા લઈ તે પાછો આવવાને નીકળ્યો. માર્ગમાં વિચારાવણિ ચાલુ થઇ. પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિચારોએ તેના મગજમાં યુદ્ધ મચાવી મૂક્યું. આદિસમાં આવી તે ચિંતના પર પડ્યો, પણ બહુ વખત સુધી તેને નિદ્રા આવી નહિ.

“ શું સરોજે ચોરી કરી હશે ? કદાચ દ્રવ્ય જોઇને તે લોભાઇ હોય...તેને એવી શી જરૂર ? નાંદનળા તરફથી તેને જોઇએ એટલું ખર્ચવા મળે છે...તે જતાં પણ કદાચ એણેજ રૂપીઆ લીધા હોય... પણ...પેલું ત્રિશળ તો એણે નહિજ પાડ્યું હોય...એ તો પેલી બદમાશ બીનુંજ કામ...”

સરોજના હાથ પર તો એવું કાંઈ નથીજ...

હા હું કવો પાપી વિચાર કરું છું !...મારાં ત્રિપજનને માટેજ આવો વિચાર ?...

“ પ...ણ...” શ્રીપતલાલને એક કમ્પના રહુરી, “ પ...ણ સરોજે ખાલી મસ્કરી કરવા માટેજ રૂપીઆ લેપાડી લઇને ત્રિશળ કા-

હયું હોય તો ?...એવો એનો સ્વભાવ છે ખરો...

ના. પણ એને એટલું બધું કરવાનો વખતજ ક્યાંથી મળે !
મારી સાથે ત્યાં આવી અને જતી વખતે મેંજ ઓરડાને તાળું માર્યું !
શ્રીપતલાલને યદ ન રહ્યું કે તાળું મારતા પહેલાં થોડીક સેકન્ડ સુધી
પોતાને બહાર ઉભા રહેવું પડ્યું હતું.

ગમે તેમ પણ સવારે ઉડીને મારે બારાબાર સરોજને બંગલે
જવું અને તેને મળી ખુલાસો કરી લેવો. તેને સોગન આપીને પૂછી
લેવું...એજ એક ઉપાય છે. ”

શ્રીપતલાલ એવો નિશ્ચય કરી દાણુ જાણે કેટલે વાગે તૂટીફૂટી
નિદ્રા પામ્યો.

૩૧

મીલમજુરોની હડતાળ.

સરોજ અને માણેકબૌરીની કેવી કફોડી સ્થિતિ થઇ હતી તે તો
પ્રિય વાંચક ! તું જાણતોજ હશે. જેનું મોં ટાળવા માટે પોતે આટલી
અગવડ વેડીને-નંદનબાનો અણુગમો સહન કરીને-પાંચ દિવસમાંજ
કાલાભેથી પાછાં જાહેરમાં આવ્યાં હતાં તે વીજલો તો વિજળીના
ચમકારની માફક અહીં આવી ઉભો !

“ એના કરતાં તો થોડા દિવસ કાલાભેજ રહીને એની ગમે
ત્યાં ગુપ્ત અવસ્થા કરી નાંખી હોત તો વધારે સારું થત. ” એમ
બનેને લાગવા માંડ્યું. પરંતુ હવે તેનો શો ઉપાય ? કાચળ ધરમાં
પેકું તે પેકુંજ. હવે તેને બહાર કાઢતાં વધારે જોખમ વહોરવું પડે.
એટલે તેના અસ્તિત્વને ગુપ્ત રાખવાનો જેમ બને તેમ પ્રયત્ન કરવો
એજ એક ઉપાય રહ્યો.

કાંઈ પણ બોલ્યા વગર વીજલાને આશ્રય દેવોજ જોઈએ. નહિ

તો જો તે પકડાયો તો સાથે સાથે પોતાને પકડાવ્યા વિના રહે નહિ. એટલુંજ નહિ પરંતુ એમાંથી બીજા અનેક હાનિ થાય; નંદનબાની અપકીર્તિ થાય, માશીનું પોકળ પુરી જાય, હાથા ચંચુની છોકરીને આશ્રય આપ્યાનું આગ નંદનના ઉપર આવે...વગેરે.

વીજલાને વિષનો સંગાથી ઠરવો એવી એક કલ્પના માણેકમાં-રીના હૃદયમાં સહજ વાર ચમકી ઉઠી અને તે તેણે સરોજને જણાવી ન જણાવી, એટલામાંજ એનું અધેર પાપ કરવા કરતાં જતે કેદમાં જતુંજ ડીક છે એમ સરોજે સ્પષ્ટ કહી દીધું...એવા ભયંકર ઉપાયનો તરત નિષેધ કર્યો.

બીજો કાંઈ સરળ ઉપાય જડતો ન હતો. સરોજ અને માણેક-ગૌરીએ વિચારમાંજ સ્વમભમ આપી રાત્રિ વ્યતીત કરી. પરંતુ અર્થ. અંતે સરોજે ઉઠીને પોતાનો ટાઇપરાઇટર ઉઘાડ્યો. માશીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, “ કેમ, આપારે શું જાપવાનો વિચાર થઈ આવ્યો ? ”

“ કંઈક કામનુંજ છે. ”

“ પણ શું ? ”

“ હું જાપી નાંખું એટલે જોજે. ”

સરોજે એક ટુંકો પત્ર જાપી કાઢ્યો. માશીએ તે વાંચ્યો અને તે વિષે સરોજને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. ઉત્તર સાંભળતાં માશીના મુખ ઉપર કોઈ વાર ભયનાં, કોઈ વાર ગભરાટનાં, તો કોઈ વાર આશ્ચર્ય અને સતોષનાં ચિહ્ન જણાતાં હતાં.

મોઢાં સવાથી માશી બાજુજ બને મોઢાં ઉઠ્યાં. સરોજે કનૈયા-લાલના કમાટમાંથી આણેલી નોટોના ખંડોની સાથે પેલો ટુંકો પત્ર બાંધી દીધો. એક ભડા પાકીટમાં બનેને મૂકી પોતાના બદનના બંદરના મજવામાં મૂકી દીધું.

સરોજ દિવાનખાનામાં આવી. ચહા તેવાર થઈ ગઈ હતી.

હંમેશ તો સરોજ પ્રાતઃકાળમાં ફરીઆ કીનારે ફરી આબ્યા પછીજ ચઢા લેતી. આજે મોડું થયું હતું, તેથી નંદનમાએ તેને ફરવા જવાનું માંડી વાળવાનું કહ્યું. પરંતુ સરોજ 'હું થોડાજ વખતમાં પાછી આવી પહોંચીશ,' એમ કહી બહાર નીકળી.

નાકા પર જઈ એક બાડાની મોટરમાં બેસી ગઈ, અને લાલા કનૈયાલાલ પેપરમીલ્સને રસ્તે હાંકવાનો હુકમ કર્યો.

કનૈયાલાલની મીલમાં મજુરોએ નિશ્ચય કર્યો હતો, કે પોતાના હકના પૈસા વિષે શેક કાંઈ ચોક્કસો ઉત્તર આપે નહિ ત્યાં સુધી કામ પર ચઢવું નહિ. બસંખ્ય કારીગરો મીલના કમ્પાઉન્ડમાં બેઠા થયા હતા. તેમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ હતી. તે સર્વ કનૈયાલાલની ઓફિસના બારણા આગળ બેઠાં હતાં.

ઓફિસ માગ ઉપર હતી. પાસે મોટી દિવાલ હતી અને તેની સાથેજ ગીરગામનો મોટો રસ્તો હતો. દિવાલની લગોલગ એક ઉંચી ઓટલી હતી. હડતાળીઆઓનો નેતા તેના ઉપર ચઢીને લાંબા હાથ કરીને બાપણ કરવા લાગ્યો અને કારીગરોને પોતાના નિશ્ચયને મક્કમ-પણે વળગી રહેવા માટે ઉત્સાહિત કરવા લાગ્યો.

એ નેતાનું નામ કુમેરદાસ હતું. તે એક મુકદમ હતો અને ઘણો જૂનો હોવાથી બીજા કારીગરોનું સાફ માન પામ્યો હતો. તેણે ધણી વાર લાલા શેકની સાથે મજુરોની તરફથી વાતચિત કરી હતી. પરંતુ તેને એકનો એકજ ઉત્તર મળવાથી તેની આત્રી થઈ ગઈ હતી કે શેક સહજમાં પૈસા કાઢે એમ નથી. હવે પોતાના પૈસા મેળવવા માટે કોર્ટમાં દાવો માંડવો કે ખરેખરી હડતાળ પાડવી તે વિષય પર તે બાપણ કરતો હતો.

કુમેરદાસનું બાપણ પુરું થયું. તેનો એમ વિચાર હતો કે હજી એકવાર શેકને વિનંતિ કરવી અને તે છતાં જો તે ન માને તો પછી

હજતાળ પાડવી. સર્વેએ તે પ્રમાણે કરવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો.

કુબેરદાસ અને બીજા ત્રણ કામદારોનું ડેપ્યુટેશન ભેગું થઈ કનૈયાલાલની ઓફિસની બારી આગળ ગયું. બહાર મળુરો ભેગા થયા છે તેની લાલચને ખમરજ હતી એટલુજ નહિ પણ તેમની વાતચિત અને હોહાના ધણા થાંદો તેને મંભળાતા પણ હતા. તો પણ ‘ભલેને મને તે થાય, પૈસા આપવા નથી,’ એ તેનો સજ્જડ નિશ્ચય હતો.

“ લાલાશેઠ ! લાલાશેઠ ! ”

ડેપ્યુટેશનના મેગ્નરોએ બહારથી જૂમ પાડી કનૈયાલાલે બારી માંથી ડોકીયું કર્યું.

“ કોન હય ? ”

“ હું મુકાદમ છું. સાહેબ ! આપને એક વિનંતિ કરવાની છે. તથી અમે આવ્યા છીએ...”

“ અત્યારે હું કામમાં છું. પછી આવજો; જાઓ. ”

“ અમે જવાના નથી. ”

“ તે હું જાણું છું, અરે કુબેરદાસ ! હું જાણું છું કે તમેજ આ ખલાને—બોળાં કાળીમરોને—અગવ્યાં છે; પણ યાદ રાખજો કે હું તમનેજ એકવાર કોટડીમાં ડોકી ખેસાડીશ...”

“ તમે સાચા હશે તોજ કની ! ” કુબેરદાસે નિડરતાથી ઉત્તર આપ્યો. “ આ લોકને મેંજ ઉંરકેયાં છે એમ આપનું માનવું અક્ષરશઃ મત્ત છે. કારણ કે મીઠના હિસાબથી હું પૂરેપૂરો માહિતગાર હતો અને મેંજ તે હિસાબ આ કારીમરોને સમજાવ્યા છે. તેમાં મેં કાંઈ પણ ખોટું કર્યું નથી. તે છતાં તમે...”

“ તમે શું હિસાબ જાણતા હતા ? ” શેઠ ચીડવાઇને બોલ્યા.

“ તમે શું જાણતા હતા ? મુકાદમને હિસાબની શું સમજ હોય !...”

“ મુકાદમ છું પણ ધણા વર્ષનો અનુભવી છું, સાહેબ ! તેથીજ મને હિસાબ સમજતાં વાર ન લાગે. આ વર્ષે મીસમાં પુષ્કળ નફો થયો છે; તેનો વિસમો ભાગ ખાર હજાર રૂપિયાથી ઓછો થતો નથી એ અચારા...”

“ અરે, પણ તમને કાણે કહ્યું કે પુષ્કળ નફો થયો છે ? પેલા મનમોહન વકીલે મીસના હિસાબમાંથી રૂપિયા પોણા લાખ ઉડાવ્યા છે તેની તમને ક્યાં ખબર છે ? ”

એ સાંભળી કુબેરદાસની સાથેના કામદારોને કંઈક આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેઓ કુબેરદાસને પૂછવા લાગ્યા, “ શું આ વાત ખરી છે ? ”

કુબેરદાસે ઓફિસું જણાવ્યું કે વાત ખીસકુત પાયા વગરની છે. પરંતુ એટલી સમજવટ કરીને ત્યારે તેમણે ખારી તરફ જોયું તો તે ખંધ હતી. લાક્ષણિક પાછા પોતાને કામે વળગી ગયા હશે.

એજ વખતે મુકાદમે મળુરોમાં હોદ્દા થઈ સાંભળી. કુબેરદાસે વાંચું કે, કાંઈ માંહેમાંહે લડી મરના હશે તેથી તે તેમની પાસે ગયો. જુએ છે તો એક મળુરના હાથમાં એક મોટું ખંડસ-અને ખીજ બધા તેની આસપાસ ફરી વળેલા !

કુબેરદાસ આવતાં પેલા મળુરે તે ખંડસ તેને આપ્યું અને કહ્યું, “ આ કંઈ ઉચ્ચેથી પડ્યું. ક્યાંથી પડ્યું તે દેખાયું નથી. ”

કુબેરદાસે તે ઉઘાડ્યું તો અંદરથી એક ટુંકા પત્ર અને નોટોના ઘોડા નીકળ્યા ! પત્રમાં માત્ર બે લીટીજ લખેલી હતી.

“ લાલા કનૈયાલાલની મીસના કારીગરોને માટે તેમના હકના રૂ. ૧૨૦૦૦) એક દીનદયાળુ તરફથી. ”

કુબેરદાસે સર્વને સમજાવ્યું, ત્યારે તેઓ ધણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યા. વાંચક ! તું તો નહિજ પામ્યો હોય, કારણ કે એજ મીસને રસ્તે પાતાની મોટર હંડાવતી સરોજને તેં તો જોઈ છેજ અને દિવાલની

પાસેથી પસાર થતાં તેણે પોતાની પાસેનું બન્ડલ કંપાઉન્ડમાં નાંખી દીધું એટલું તું કહી લેશેજ !)

“ આ દીનદયાળુ કાણુ હશે ? ” એમ બધા માંહોમાંહે પૂછવા લાગ્યા. તેઓને કાંઈ સમગમયું નહિ. એક જણ બોલી ઉઠ્યો, “ અરે, એતો લાલાશોડેજ નાંખ્યું હશે...”

“ એવું બનેજ કેમ ? ” કુમેરદાસે કહ્યું, “ પણ અમે પરસ્પર ચાતચિત કરતા હતા તે વખતમાં એણે નાંખીને તરત ચારી બધ કરી હોય તોજ બને ! ”

“ મને તેમ પણ આપણને તો આપણા રૂપીઆ મળ્યા. ” એક જણ બોલી ઉઠ્યો.

“ લાલાશોડે અંતે પણ આપ્યા ખરા ! ”

“ આપે નહિ તો જમ ક્યાં ? ”

“ પણ ત્યારે આટલો વખત કકળાવ્યા લામાટે ? ”

એમ, જેને જે ગમ્યું અને સૂઝ્યું તે બોલવા લાગ્યા. નોટો મળવાના આનંદથી તેમણે કંપાઉન્ડ મળતી મૂક્યો. લાલ્લા કનૈયાલાલે કામ માંથી ઉડી જારી ઉપાડી જોયું, તો તેને માલમ પડ્યું કે મુકાદમ કુમેરદાસના લાલ્લામાં નોટોનું એક બન્ડલ અને બીજા હાથમાં ટાપ્પરાછટર પર ડાપેલો એક પત્ર હતો. તે ધણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યો.

લાલાશોડેને ખારીમાં ઉભેલા જોઈને સર્વ મંત્રુરો તે ખારીની પાસે આવ્યા. તેને નખીને સલામ કરી લાલાશોડેના નામની “ જે... એ...એ...એ...” બોલાવી. (લાલાના આશ્ચર્યની કલ્પના વાંચકેજ કરી લેવી.) કુમેરદાસ હાથ જોડી ખારીની નજીક જઈ બેઠો. “ શેક સાહેબ ! હવે આપની મહેરબાની થઈ ખરી. મેં ઉતાવળથી આ લેફાને ઉરેમાં એ ખોદું થયું ખરું. પરંતુ આપે અમને આજ પણ આપી હોત તો અમે આટલું તોફાન ન કરતે. હવે જે થયું તે

મયું. એમ ગણી માફ કરશે.

એટલું બોલી બીજાઓ તરફ ફરી કુબેરદાસ બોલ્યો, “ બોલો લાલાશ્રેષ્ઠની જે...એ...એ...એ...”

મજબુરોએ તેનો પ્રતિધોષ કર્યો. કુબેરદાસે કહ્યું, “ ચાલો. ભાઈઓ, સર્વે પાછા કામે ચડી જાઓ. આજે બપોરની રજામાં આપણા ભાગ વહેંચી લઈશું. ”

કુબેરદાસના પ્રમાણિકપણા માટે સર્વે કારીગરોને દૃઢ અશ્વા હતી. એટલે તેની આજ્ઞા થતાં તેઓ બધા પોતપોતાની જગ્યા પર હાજર થઈ ગયાં. થોડીજ વારમાં બાયર ચાલુ થઈ ગયું, અને મીલનાં બધાંયે ચકરડાં ફરવા લાગ્યાં.

કનૈયાલાલ તો એ સર્વ જોઈને દિઠ્ઠ મૂઠ જોવો થઈ ગયો. આ લોકો આટલી બધી નોટો ક્યાંથી લાવ્યા ? તે તેને પ્રથમ તો સમજાયું નહિ. તેને શક પડ્યો કે કાલની ચોરી એ કુબેરદાસે તો નહિ કરી હોય ? ખરે તેમ પણ તત્કાળ આ વાત શ્રીપતલાલને જણાવવી જોઈએ, એમ વિચાર કરી કનૈયાલાલ પોતાના સેક્રેટરીને સાવધ રહેવાની ચેતવણી આપીને નીકળ્યો.

x x x x x

થોડી ઉંઘ આવવાથી શ્રીપતલાલ સવારે ઘણો મોડો જાગ્યો. મોડો જાગ્યો તેથી પ્રાતઃકાળનો ઘણો સમય આજસમાં ગયો. છેક સાડા આઠ વાગે શ્રીપતલાલ દંતધાવન, ક્ષૌચ, સ્નાન વગેરે કરી રહ્યો. રાત્રે કરેલા નિશ્ચય પ્રમાણે સરોજને મળી શંકાનું સમાધાન કરવા જવાના હેતુથી તે કપડાં પહેરવા લાગ્યો એટલામાંજ—

લાલાજી આવ્યા !

કનૈયાલાલને ઉતાવળથી આવતો અને મહારાટમાં જોઈ શ્રીપતલાલ “ ક્યા કુઆ ? ક્યા કુઆ ? ” પૂછવા લાગ્યો.

“ અરે, કયા કહું ? મારું કપાળ ? ” કનૈયાલાલે ખુરશી પર બેસતાં કહ્યું, “ ચોરી તો ચોરી-ઉપર શીરજોરી કરતી હય...”

“ પણ થયું છે શું તે તો બોલો. ”

“ તે બોધવાને માટેજ હું આગ્યો છું ને ! ” એમ કહી કનૈયાલાલે મીસમાં અનેકા બનાવનું વર્ણન કરી સાંભળાડ્યું, તે સાંભળીને શ્રીપતલાલને પણ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું.

ત્યારે તો એ મજબુરોમાંથીજ દાઢએ ચોરી કરી હોય, તો...” અંતે શ્રીપતલાલ કહેવા લાગ્યો.

“ પણ તેમ નથીજ. ” કનૈયાલાલે તેને અટકારી કહ્યું, “ એ પણ પહેલાં તેમજ ધાર્યું હતું પરંતુ તે બોદું છે. ”

“ ત્યારે ? ”

“ અહીં આવતાં મેં રસ્તામાં તપાસ કરી તો એક મહેરી વાળા તરફથી માલમ પડ્યું કે મોટરમાં બેઠેલી એક બાઈએ ત્યાંથી પસાર થતી વખતે એક મોટું પેકેટ દિવાલ પરથી નાંખ્યું હતું...”

“ હા...અને બીજા એક દુકાનદારને પૂછતાં માલમ પડ્યું કે એ બાઈના હાથ પર એક કાળા નિશાનનો આકાર હતો...”

“ અરેખર ! ? ”

“ હા. તેણે નગરને બેઠું છે એમ તો કહે છે...અને તેથીજ મારે કહેવું પડે છે કે કાલે રાત્રે તમારી સાથે આવેલી બાઈ ઉપરજ મને તો વહેમ આવે છે. ”

“ શું તેણે ચોરી કરી હશે એમ તમે માનો છો ? ” શ્રીપતલાલે પૂછ્યું.

“ ત્યારે બીજું શું ? ”

“ પણ મેં તમને એકવાર તો કહ્યું કે એને હું સારી રીતે

ઝાળખું છું અને એના હાથ ઉપર ત્રિશ્ચળ તો નથીજ. તે છતાં તમે વારંવાર એવા આરોપ મૂકીને મને માફ લગાડવાનું કરો છો હોં, મી. કનૈયાલાલ !...”

“ તો પણ તમે તે ત્રિષે તપાસ કરવાનું વચન આપ્યું હતું તેનું શું થયું ? ”

“ અત્યારે હું ત્યાંજ જતો હતો. ” શ્રીપતલાલે કહ્યું, “ હું તપાસ કરીશ. પરંતુ હું નથી ધારતો કે તમારો આરોપ ખરો થાય. ”

“ ગમે તેમ પણ આપ મહેરબાની કરીને ત્યાં જઈને જલદી તપાસ કરો...મારે માટે એટલું જલદી કરો. ” કનૈયાલાલે નમ્રતાથી કહ્યું, “ કારણ કે રૂપીઆ ગયા તેની કાંઈ શીકર નહિ; પરંતુ મારું મનમોહન વડીલ સાથેનું લખાણ તો પાછું મળતુંજ નોંધ્યે...”

“ તમે શીકર ન કરો. ”

“ મારું લખાણ મળશે તો હું તમને હજાર રૂપીઆ આપીશ. એટલુંજ નહિ પણ...”

“ હીક. હીક. હમણાં તમે પાછા બન્યો હું પાંચરોજ તેને મળવા જઈ છું. ”

બંને હસતા પડ્યા. લાલા મીત્ર તરફ ગયા, અને શ્રીપતલાલ સંદેશને મળવા ગયા નીકળ્યો.

આલ કાટ" !-ધડાક કુચુ ! !

સવારે આઠ વાગે વીજલો લિંધમાંથી ઉડ્યો. તરતજ તેણે "ભૂખ લાગી, ખાવાનું લાવો, ભૂખ લાગી !" એમ મોટેથી બોલી ગડગડ કરવા માંડી. માણેકગૌરી મહારાતાં મહારાતાં તેને મૂઝા રહેવા માટે આજીજી કરવા લાગી. વીજલો તેમ તેમ ચઢવા લાગ્યો.

એમાંથી બેઠ લેશે કે ? પ્રિયવાંચક ! એક પાપને છનું રાખવા માટે કેટલા પ્રયત્નો કરવા પડે છે ! કેટલાં બીજાં પાપો કરવાં પડે છે ? અને તે છતાં પણ તે પાપ અંતરને મનને અને શરીરને કેવું ડંખ્યા કરે છે ? ! મનુષ્ય એક પાપને મુઠ રાખવા માટે જેમ જેમ પ્રયત્ન કરતું જાય છે તેમ તેમ તે પાપ તેને માથે ચઢી વાગે છે તે આ પ્રમાણેજ.

માણેકગૌરીએ નીચે જઈ પાંડુ સાથે થોડુંક ખાવાનું મોકલાવ્યું- તાતની ટાઢી પુરી, ચાક, મરચાં વગેરે. પાંડુ તે લઈ ઉપર આવ્યો.

પાંડુ સ્વભાવેજ બ્હીકણ હતો. ભૂત ડાકણની ચતોએ તેના મગજને એવું ખોખરું બનાવી દીધું હતું કે આધાર-એકાંતમાં સદાજ પણ અવાજ થાય તો તે બડકી મરતો. વીજલાનું સ્વરૂપ જોઈને આધારણુ રીતેજ કાંઈ પણ માણસ બ્હીએ. તેમાં વળી વીજલાએ કાલાખાને બંધે પાંડુને એવો તો પાક બણાવી મૂક્યો હતો (૧) કે તેની પાસે જવાની તો એ ધરણ નોકરની હિંમતજ આજીવી ન હતી. બ્યારે બ્યારે માણેકગૌરી તેને ખાવાનું આપવા મોકલતી, ત્યારે પ્રથમ તો તે અનેક બહાનાં કાઢી આનાકાની કરતો. વીજલાનો તેને મહુજ ભય લાગતો અને વીજલાને પણ તેને બ્હીવડાવવામાં બહુ આનંદ પડતો-મસ્ત પડતી.

પાંડુએ તાણું ઉઘાડી બાણ પર મૂક્યું. ધીમેથી બારણું ઉઘા-

જુ. ખાવાનાની ટોપલી તેણે ઝંટ જમીન ઉપર મૂકી દીધી. એટલામાં જ વીજલો વાંકુંચુંકું મોં કરી પાંડુ તરફ દોડ્યો. પાંડુ એકદમ ગભરાટમાં ચીસ પાડતો બહાર નીકળી ગયો. સુભાએ તેનો અવાજ નીચે કોઈએ સાંભળ્યો નહિ. હાંફતો હાંફતો તે દાદરે ઉતર્યો.

પાંડુ ગયા પછી વીજલાએ આનંદ પામતાં પેલી ટોપલી ઉપાડી લીધી. દિવસનો સમય હતો, છતાં બધી દિશામાંથી બંધીઆર હોવાને લીધે કાતરીયામાં પુષ્કળ અંધારું હતું. માત્ર રસ્તા પર પડતી ભીંતમાં એક નાની ડોકાળારી હતી તેમાંથી થોડું થોડું અજવાળું આવતું.

પોતાને આપેલા ખાવાનામાં કાંઈ ઝેર તો નથી ? એવી શંકા વીજલાના ઝેરી મગજમાં ઉત્પન્ન થઈ. તે બારી પાસે જઈને ટોપલીમાંથી વસ્તુઓ બારીકાથી જોવા લાગ્યો. ભાંગીને સુંઘીને તપાસવા લાગ્યો. એજ વખતે—

સરોજને મળીને એકદમ ખુલાસો કરી નાંખવાના ઉદ્દેશથી એ તરફ આવતા શ્રીપતલાલની ઉંચે-પેલા માળની ડોકાળારી ઉપર નજર પડી ! આ શું ! ?

“ બદમાશ વીજલો, સરોજના ઘરમાં ! ”

શ્રીપતલાલ દિઠમૂઢ થઈ ગયો. વીજલાએ પણ શ્રીપતલાલને જોયો અને ભય પામી બારી પાસેથી તરત ખસી ગયો. શ્રીપતલાલે ઉતાવળે બંગલાના એટલા પર ચઢી દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો કે પાંડુ સામેના દાદર પરથી ઉતાવળે ઉતાવળે ગભરાટમાં ઉતરતો હતો. તે તેની સાથે અથડાતાં સહજ બચી ગયો.

પાંડુના ચહેરા ઉપર ભયનાં ચિહ્ન હતાં એટલે શ્રીપતલાલે ધાર્યું કે તે વીજલાને જોઈને જ બીધો હશે, અને તેને ચોર ધારી નીચે ખચર આપવા ધસી આવતો હશે. શ્રીપતલાલને જોઈને પાંડુ “ કાચરે, તુમીહિ ત્યાનલા પાહિલા કાચ ? પોતિસને કહેવાજ તું જવ્ય છે ને ?

વીજલાને રાખ્યાની બાબત મુખ રાખવાની છે એમ પાંડુને માદ આપ્યું એટલે તેણે પૂછ્યું:—“ કાણુલા ? શેડજી ! પોલિસ કશા ? ”

એટલામાંજ ધરમાંથી સરોજ બહાર આવી. મીલના કારીગરોને માટે નોટોનું બંડલ નાંખી આવી હતી તે પરોપકારને લીધે તે આનંદમાં હતી. પરંતુ અચાનક શ્રીપતલાલને જોઈને અને તેના મોં ઉપર આશ્ચર્ય અને ક્રોધનાં ચિહ્ન જોઈને સરોજને ભય લાગ્યો. તો પશુ હિંમત એકઠી કરી તેણે સ્વાગત આપ્યું.

કાણુ ? મી. શ્રીપતલાલ !...આવો આવો. આજ કેમ આટલા વહેલા આ તરફ ? ”

પ્રેમમાં પડેલો શ્રીપત સરોજના મુખ પરનાં ચિન્હ વાંચી શક્યો નહિ. સરોજની સાદ્ય વેશમાં પશુ મુંઢર દેખાતી આકૃતિને જોઈ તે પોતાની શંકાને વિસરી ગયો. “ સરોજ જેવી નિર્દોષ બાળા એવા પાપીનું પાપ બળ્યા પછી તેને આશ્રય આપેજ કેમ ? વીજલો જાતેજ વજર બોલાવ્યો તેના ધરમાં ધુસ્થો હશે. ”

“ એ પ્રશ્નનો હું પછી ઉત્તર આપીશ, ” શ્રીપતલાલે સરોજના સ્વાગતનો સ્વીકાર કરતાં કહ્યું, “ પરંતુ એકદમ ઉતાવળ કરો તમારા ધરમાં ચોર ધુસ્થો છે...”

“ ચોર ! ? ” સરોજે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“ હા. હા, તમારા ઘરને ત્રીજે માળે બરાબો છે—પેલો બદમાશ વીજલો મોટી...”

“ બદમાશ વીજલો ! ?...તે વળી અહીં ક્યાંથી શ્રીપતલાલ ! તે દિવસે પેલા ધરનાં માણસોને બનાવ્યાં તેમ મસ્કરી તો કરતા નથીને ? ”

પશુ એટલું બોલતાં સરોજનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું.

“ મસ્કરી ! મસ્કરી કેવી ! બરે મેં મારી નબરે તેને ત્રીજા માળની બારીમાં જોયો છે. તમે વિચાર શું કરો છો ! ઝડ અને રસ્તો

ખતાવો હું તેને હાથ કડી પહેરાવી દઉં. ચાલો...”

“ પણ અમને ખમર પડ્યા વિના તે ઉપર ભવજ ક્યાંથી ? ”
સરોજે પોતાનું પકડી રાખ્યું.

“ તે વિચારવાનો આ વખત નથી, તે જોડેના મકાનની અમા-
સીમાંથી કુદી આવ્યો હશે. તમે તેને પહેલાં મદદ કરી હતી તેથી
હવે પણ આશ્રય આપશો એવી આશ્ચર્યથી તે તમારા મકાનમાં ધુસ્સો
હોવો જોઈએ...પણ તમે જલદી મને રસ્તો બતાવો. તેણે મને જોયો
છે અને પાછો કુદીને નાશી જશે...ક્યાંથી જઈ ? આ દાદરથીજ કે ? ”
એમ બોલી શ્રીપતલાલ પાંડુ ઉતર્યો હતો તે દાદરે ચઢવા લાગ્યો.

સરોજે જોયું કે આજ ખરેખર ફાટયું હતું. પરંતુ હવે શ્રીપ-
તલાલને પોતાના ઉપર શંકા નથી એમ ધારી તે હિંમત રાખી રહી.
શ્રીપતલાલને હવે અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવાથી કાંઈ વળગાનું નથી.
ઉભડું એથી શંકા ન હશે તો પણ ઉત્પન્ન થશે; માટે હવે તો ઉખ-
ડેલા પોપડા પાછો ચાપીજ દેવો એવું ધારી સરોજ શ્રીપતલાલની
પાછળ દાદર ચઢવા લાગી.

પહેલે માળે નંદનબા સામાં મળ્યાં. નીચે દિવાનખાનામાં શી
મડબડ થઈ રહી છે તે જોવા માટે તે દાદર તરફજ આવતાં હતાં.
શ્રીપત તેમને જોઈ બોલ્યો:—“ બા સાહેબ ! ફાલાખામાં મેં આપને
પેલા વીજલા મોઝીની હાડીકત કહીજ હતી; તે બદમાશ—નાશી મચેલો
અત્યારે તમારા ઘરમાં ભરાઈ બેઠો છે એમ મને લાગે છે; તો તેની
મને તપાસ કરવા દેશો ને ? ”

“ ખુશીથી...પરંતુ એ બદમાશ અમારા ઘરમાં આવેજ ક્યાંથી ?
ક્યાં ભરાયલો છે ? ”

“ ત્રીજે માળે કાતરીયામાં. મેં એને બારી આગળ બેસેલો
જોયો—હવે... ”

એમ બોલતો શ્રીપતલાલ બીજો દાદર ચઢવા લાગ્યો. માલુક-

ગૌરી રસોડામાં હતી, તે આ ગડગડ સાંભળી હાથમાં તમેતા સાથે સફાળી દોડી આવી. શ્રીપતલાલને આમ ધડધડ પગથીયાં ચઢતા જોઈને તેનું મોં ફીકકું પડી ગયું. “વાત ફૂટી કે શું?” તે બોલતી બોલતી અચકી ગઇ.

સરોજ શ્રીપતલાલની પાછળ ઉપર ચઢતી હતી, તેને માણીએ અટકાવવા માંડી. પરંતુ આવે વખતે શ્રીપતલાલની નજર આગળ હાજર રહેવાથીજ વધારે હીક થશે એમ તેણે નેત્રસંકેતથી સમજાવી દીધું અને ઉપર ચડી ગઈ. માણેકગૌરી નિરાશ થઇ ગઈ.

બીજા માળ પરનું દિવાનખાનું તથા બીજા ઓરડીઓ પહેલાં તપાસી હ્યો, એમ સરોજે સૂચવ્યું. પોતે ચોરને ત્રીજા માળે જાયો છે એટલે બીજા માળ તપાસવામાં વખત માળવો નિરર્થક છે એમ શ્રીપતલાલે જવાબ આપ્યો. સરોજે વધારે અચમ્લ કર્યો તેથી તેને સતોષ આપવા માટેજ શ્રીપતલાલે તે માળ પરના ઓરડા તપાસવા માંડ્યા.

પરંતુ ત્યાં કોઈ ન હતું. શ્રીપતલાલ જરા ચીડવાઈને બોલ્યો, “તમે નક્કી વાર લગાડો છો. મેં તેને કાતરીયાની બારીમાં જાયો છે, તો પ્રથમ ત્યાં તપાસ કરવાની કે બીજા ? સરોજ ! મને કાતરીયાનો દાદર બતાવી દો.”

સરોજને દાદર બતાવવો પડ્યો.

+ + + + +

નીચેના માળ પર ચાલી રહેલી ગડગડ વીજલાને સંભળાતી હતી તેણે શ્રીપતલાલનો સાદ ઓળખ્યો. તે મને પકડવા માટેજ આવે છે એમ પથ્ય તેની ખાત્રી થઇ ગઇ. હરામખોર પાંડુએજ આ વિશ્વાસઘાત કર્યો હોવો જોઈએ, એમ તેણે પાર્યું.

“હવે આ ધગધગાવવાળા કાતરીયામાં જો શ્રીપતલાલ આવી

ચદ્દશે તો મારે મૂંગા મૂંગા તેને સ્વાધીન થયુંજ પડ્યું-તેના કરતાં હજુ પણ કાંઈ રસ્તો હોય તો નાશી છૂટું,” એવા વિચારથી વીજલો આમ તેમ માર્ગ શોધવા લાગ્યો. પરંતુ ઘણું શોધવા છતાં નિરાશ થયો; ત્યારે કદાચ શ્રીપતલાલની સાથે લડતું પડે તો લાગ્યું તુટ્યું પણ કાંઈ હતીઆર હોય તો ફીક, એમ ધારી તે આમ તેમ હતી-આર જોવા લાગ્યો.

ખીલું કાંઈ હાથ ન લાગ્યું, પણ જૂના વાછોડીઆનું એક ભાગેલું પતરૂં જડી આવ્યું. તેનેજ પોતાની દાલ, તલવાર ખંડક મંત્રપાદિ માની લઈ વીજલો સજ્જ થયો અને જાણે કેસરીઆં કરવા ઉતરતો હોય તેમ બહાદુરીથી બારણું ઉઘાડી દાદર ઉતરવા લાગ્યો.

એ વખતે ત્રીજા માળ પર શ્રીપતલાલ સરોજ સાથે વાત કરતો હતો. તેની નજર વીજલા તરફ ન હતી પણ વીજલાએ તેને જોયો. શ્રીપત કેવી રીતે ઉભો છે તે બહાર ધ્યાનમાં રાખી વીજલો દાદર પાછળ પડ્યો, અને તેના તરફ જોરથી પતરૂં ઉગામ્યું.

એટલામાં સરોજની નજર તેના ઉપર પડી. આ પાપી પિશાચ દમણાંજ શ્રીપતલાલ ઉપર પ્રહાર કરશે એ તેણે ક્ષણમાં જોઈ લીધું. (સરોજ શ્રીપતલાલને છેતરતી હતી એ ખરૂં. પરંતુ તેના ઉપર એનો અંતરનો પ્રેમ હતો તે વાંચકે જોયું હશેજ. સંનેગોને લીધેજ સરોજને તેને છેતરવાની જરૂર પડતી હતી.) વીજલાનો હાથ ઉઠ્યો થયો હતો તે નીચો પડે તે પહેલાંજ સરોજે ઝટ શ્રીપતલાલને ધક્કો માર્યો. તે એક વાર જોટલું ખસી ગયો.

વીજલાનું પતરૂં છૂટ્યું; પણ શ્રીપતલાલ ખસી જવાથી તેની નેમ છટકી ગઈ. પતરૂં વચમાંના એક થાંતલાને લગ્યું, અને તેમાં તેની ધાર સજ્જડ ખેસી ગઈ. એજ ધા શ્રીપતલાલને લાગ્યો હોત તો ?-

સરોજે આમ પોતાને એકદમ ધક્કો માર્યો તે માટે આશ્ચર્ય કે ક્રોધ ન કરવાનું કારણ શ્રીપતલાલને તરત સમજાયું. તેણે જોયું કે

એક પાપીના પ્રહારથી સરોજ પોતાનો જીવ ગયાવ્યો હતો અને એ સમજની કુદરતી ઉપકૃતતાથી સરોજ પ્રતિ એક સ્નેહ ભર્યો—આભારની ભાગ્યવીણા—દષ્ટિપાત નાંખી તે તરત વીજલાને ઝાલવા દોડ્યો, પણ વીજલો એમ ઝલાય એવો કાચો ન હતો. તે ધસી આવતા શ્રીપતલાલના પગ આગળ ઓચિંતો બેસી ગયો અને પોતાના દીલ ઉપર તેનું શરીર આવતાં તેને ઉંધે માથે ખાંધ ઉપર ઉચટી નીચે નાંખ્યો; સુભાગ્યે શ્રીપતલાલે દાદરના કોરાનો ટેકા લઈ લીધો એટલે તેને ઝાડું વાગ્યું નહિ. વીજલો પેલું પતરું લેવા ચાંબલા તરફ દોડ્યો.

શ્રીપતલાલે પોતાની પિસ્તોલ કાઢી તે જોઈ વીજલો મહારાથો પતરું મેળવવાનો વિચાર ઝોડી તે પાછો ફર્યો, અને શ્રીપતલાલ પોતાના પર ગાળી છોડે તે પહેલાં તેને વળગી પડ્યો. અને જણવું “ હંદયુદ્ધ ” થવા લાગ્યું. વીજલો જખરો દાંડગેશ્વર હતો, શ્રીપતલાલનું અંગ પણ કસાયલું તો હતુંજ.

માળ પર થતી બાથબાથનો અવાજ સાંભળી નંદનના ઉપર ચઢી આવ્યાં. પોતાને ત્યાં ખરેખર ચોર ભરાયો છે એવું જોઈ તેણે નીચે જઈ ટેલીફોન મારફતે પોલિસથાણા પર ખબર આપી દીધી અને બે ત્રણ પોલિસને મોકલવાનું કહ્યું.

“ હંદયુદ્ધ ” સંજ્ઞાડ જામ્યું હતું. વીજલો શ્રીપતલાલના હાથમાંની પિસ્તોલ પડાવવાને મથતો હતો. તેણે પુષ્કળ પ્રયત્નો કર્યા, પણ શ્રીપતલાલના હાથમાંથી તે છૂટે એમ ન હતું. કુસ્તીમાં શ્રીપતલાલે દાવ અજમાવી બે ત્રણ વાર તેને પટકયો; પરંતુ ફરી ફરીને તે ઉઠવા લાગ્યો. શ્રીપતલાલ થાકી ગયો, એટલે વીજલાનું મોડો વાગ્યું. તેણે બે હાથ વડે શ્રીપતલાલના શરીરની આસપાસ બાથ બીડાવી આમતેમ ડેલાવી નીચે નાંખ્યો.

અમથી બચિત થયેલું કહેરી શ્રીપતલાલનું સાધારણ શરીર !... તે જખરા આંચકાથી દીલો થઈ ભાંગ પડ્યો. તેના હાથમાંથી પિસ્તોલ

પડી ગઇ. વીજલાએ તે ઝટ ઉપાડી લીધી. તે એકદમ શ્રીપતલાલની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો અને પિસ્તોલ તાકી.

સરોજ જે અત્યાર સુધી બેઝાકળી જેવી બની સામેનું દબ્ય, ગભરાટમાં-કિંકર્તવ્ય મૂઢની માફક જોઇ રહી હતી તે શ્રીપતલાલ ઉપર પિસ્તોલ તકાયલી જોઇને જાગી. તેનામાં શર આવ્યું; તેનામાં બળ આવ્યું. વીજલો ઘોડો દાખવા ગયો ત્યાંજ તેના હાથ પર એક સળંગડ ઝટકો પડ્યો. પિસ્તોલ ગબડી પડી અને ફુટી ગઇ. સરોજે એક લાત મારી શ્રીપતલાલની છાતી પર ચઢેલા વીજલાને હેડો પાડ્યો.

શ્રીપતલાલમાં પણ હવે જોર આવ્યું. તે ઉડીને ઉભો થઇ ગયો. પાસેના કપાટ ઉપર એક કાચની ખાલી ખરણી હતી-તેનેજ ' હાજર તે હથિઆર ' બનાવી-ઉપાડી વીજલાના માથામાં મારી. ખરણીના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા. વીજલાના કપાળમાં કાચ ધુસી ગયા અને તે મૃત્તિજીત થઇ પડ્યો.

શ્રીપતલાલે ઝટ હાથકડી કાઢી વીજલાના હાથ પગ મજબૂત બાંધ્યા. તેને બાંધી રહ્યો કે તરતજ તેણે એક કાચ પર પડતું મૂક્યું. આવ્યા પહાડી શરીરવાળા વીજલા સાથેના યુદ્ધમાં તે એટલો બધો થાકી ગયો હતો કે તેનાથી વધારે વાર ઉભા રહી શકાયું નહિ, બે-મ્તાં બેસતાં સરોજ તરફ ધણીજ નમ્ર અને કૃતજ્ઞતાની દૃષ્ટિ નાંખતો તે બોલ્યો:-

“ તમારો હું થું ઉપકાર માનું? સરોજ !...આજે બે વાર તમે મારો જીવ બચાવ્યો...હું જન્મભરનો તમારો ઋણી થયો... તમારા આભારનો બદલો...”

એ વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં દાદર ઉપર ઘડઘડ પગલાં સં-ભળવા લાગ્યાં. બે પોલીસ ઉપર ચઢી આવ્યા. શ્રીપતલાલને જોઈ તેમણે સલામ કરી, અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વીજલાના મૃત્તિજીત શરીરને ઉંચકી નીચે લઇ ગયા. પછી એક વિક્ટોરીઆમાં નાંખી તેને

ઝોંકી પર લઇ ગયા.

નંદનબા, માણેકગૌરી, પાંડુ તથા ઘરનાં અને પાડોશનાં બીજાં માણસો શ્રીપતલાલની આસપાસ એકઠાં થઇ ગયાં. સરોજે પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકાર વિષે શ્રીપતલાલ વારંવાર બોલવા લાગ્યો. સરોજ સ્વભાવા લાગી. ભાંગ્યા તૂટ્યા સ્થળેમાં ‘એમાં મેં ઉપકાર જેવું કર્યું નથી. ચોરને પકડવામાં મદદ કરવાની મારી ફરજ હતી.’ એમ તે ઉત્તર આપવા લાગી. વીજલો મુર્ચ્છામાંથી જાગૃત થઇને બેડી ત્રિશુળની વાત ફાડી દેશે તે માટે તેનું તથા માણેકગૌરીનું હૃદય ધ્રુવ-
તું હતું.

“એ આવ્યોજ કેવી રીતે ?”

“બહુ જાગરો. એનું સરીર કેવું હતું ! જાણે ભીમની ગદા જેવું !” એક જણ બોલ્યું.

“તેમ એને પકડવાની મહેનત પણ કેટલી પડી છે, તે તો જુઓ. આ બિચારાને કેટલું બધું વાગ્યું છે !”

ભેમાં થયેલાંમાંથી કાંઇ કેમ, કાંઇ કેમ, બોલતું હતું. નંદનબા-એ કહ્યું:-“તમે અમારા ઉપરજ બહુ મોટો ઉપકાર કર્યો છે, શ્રીપતલાલ ! તમે એને જોઇને પકડ્યો ન હોત તો આજે એ અમારે ત્યાં ખાતર પાડતે કે કાંઇનું ખૂન પણ કરી બેસતે. તેમાંથી તમે અમને બચાવ્યાં, તે કાંઇ જેવો તેવો ઉપકાર નથી. મારી સરોજનો ઉપકાર માનવાની કાંઇ જરૂર રહેતીજ નથી...” વગેરે.

ધીમે ધીમે ભેમાં થયેલાં બધાં વીખરાઇ ગયાં. તે દિવસે બાપું મોડું થઇ ગયેલું હોવાથી કહો, કે શ્રીપતલાલે કરેલા ઉપકારનો ચત્કિ-ચિત્ત બદલો વાળવાના હેતુથી કહો, અથવા તેને વાગ્યું હતું અને ચાલીને તે ઘણે દૂર જઇ ન શકે તેવી સ્થિતિમાં હોય તેથી કહો—સરોજ, નંદનબા, વગેરેએ શ્રીપતલાલને આહીંજ જ્યાં લેવાનો આ-મદ કર્યો. શ્રીપતલાલે તે માન્ય કર્યો હશે, કે નહિ ? વાંચનાર !

આ ચોપડીનાં હજુ થોડાંક વધુ પાનાં વાંચ્યા પછી તો એ પ્રમતો ઉત્તર તું સહેલાઈથી આપી શકશે !

૩૩

પ્રેમાવિંકરણ અને રહસ્ય ભેદ.

શ્રીપતલાલ, નંદનબા, સરોજ, અને માણેકગૌરી-બધાંયે મોડું થઈ જવાથી સાથેજ જમવા બેઠાં. (રોજ માણેકગૌરી પાછળથી બેસતી.) જમતાં શ્રીપતલાલને અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા, અને તેમાં પોતે શા કામ માટે આ તરફ આવ્યો હતો તે સાંભરી આવ્યું.

“ બેદી ત્રિશ્ણ ! આવી નિર્દોષ સરોજના હાથ ઉપર બેદી ત્રિશ્ણ !...એ સભવેજ કેમ ? કનૈયાલાલને અમસ્તોજ એના ઉપર વહેમ આવે છે...પણ એણે કહેલી વાતો તેમજ પહેલાંના બનાવોમાં એનો સંબંધ સંશય ઉત્પન્ન કરે છેજ, એતી ના કહી શકાય નહિ... પ્રભુ કરે ને એ સંશય ખોટો પડે !...અને હું એનો હાથ ઝાલી જન્મ સુધી સુખી થાઉં...”

વગેરે અનેક વિચારો તેના મગજમાં ઉદ્ભવવા લાગ્યા. વચ્ચે વચ્ચે તે સરોજના તરફ દૃષ્ટિ નાંખતો હતો. પરંતુ એકે વાર એવું ન બન્યું કે બનેતી નજર મળી હોય. માણેકગૌરી વારાફરતી બનેનાં તરફ જોયાં કરતી હતી. નંદનબા કોઈ કોઈ વાર વીજલાની વાત કાઢતાં અને શ્રીપતલાલ તેના યોગ્ય ઉત્તર દેતો.

ભોજન પૂરું થયું. અને હાથ ધોઈ સર્વ દિવાનખાનામાં આવી બેઠાં. પાન-સોપારી ખાધા પછી શ્રીપતલાલ જવા માટે ઉભો થયો.

“ કેમ, એટલામાંજ જશે ? અત્યારે તમારે શી ઉતાવળ છે ? ” નંદનબાએ પૂછ્યું.

“ મારે હવે જવુંજ જોઈએ. કારણ કે હજુ માણા પર જઈને મારે આ બનાવનું રેકૉર્ડેન્ટ લખાવવું પડશે. ”

“ ચોર ઘરમાં કેવી રીતે પેટા, તે વિષે શું લખાવશો ? ” સરોજે અત્યંત ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

માશીએ પણ સાંભળવા માટે કાન ધર્ધા.

“ પાસેના મકાનની અગાસીમાંથી ડોઢાખારી વાટે દાખલ થયો, એમ લખાવીશ...કેમ બરોબર છેને ? ” શ્રીપતલાલે સરોજના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો. બંને ઉત્સુક શ્રોતાને સંતોષ થયો.

“ હાસ્તે ત્યારે બીજું શું ? ”

“ ચાલો, ત્યારે હું જાઉં છું. ”

“ પણ પાછા જવ્વદી આવજો ખરા. ”

‘ ટીક ’ કહી શ્રીપતલાલ બહાર નીકળ્યો. જે કામ માટે પોતે અહીં આવ્યો હતો તે તો નજ થયું. સરોજને એકાંતમાં મળીને ખુદાસો કરવાની તક શ્રીપતલાલને મળી નહિ. તેમજ તેવી તક માગી લેવાને તેની હિંમત પણ ન હતી. પોતાનું ધારેલું કામ ન કર્યું તે માટે તેને રસ્તામાં પસ્તાગે થવા લાગ્યો.

“ સાંજે પાછો આવીને સરોજને એકાંતમાં મળી મારા મનની શંકા નક્કી દૂર કરીશ. ” એમ નિશ્ચય કરી શ્રીપતલાલ થાણા તરફ ચાલ્યો.

થાણા પર પહોંચતાં માલમ પડ્યું કે વીજળો લગ્ન મૂર્ચ્છામાં જ હોવાથી તેને હોસ્પિટાલમાં મોકલવામાં આવ્યો છે. સાહેબનો કન્સર્ક હાજર ન હતો. તેથી શ્રીપતલાલે જાતેજ પોતાનું રેટમેન્ટ લખી દીધું. સાહેબે મારામારી વિષે શ્રીપતલાલને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા. તે સર્વના તેણે બંને તેટલા સંતોષકારક ઉત્તર આપ્યા.

સાંજે શ્રીપતલાલ પાછો સરોજને બંગલે ગયો, ત્યારે સરોજ એકલી દિવાનખાનામાં બેઠી હતી. પ્રવેશ કરતાં વારજ શ્રીપતલાલે પૂછ્યું:—“ બા ક્યાં છે ? ”

“ હમણાંજ મારે માટે લૂગડાં લેવાને ગાડીમાં બેસી બૂલેશ્વર ગયાં. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો. “ જરા વહેલા આવ્યા હોત, તો મેળાપ થતે. ”

શ્રીપતલાલને તેના મેળાપની શી જરૂર હતી ? તેને જે જોઈતું હતું તે મળ્યું. વળી તેણે પૂછ્યું:-

“ અને માશી પણ તેમની સાથે ગયાં હશે ? ”

“ ના, તે માળ ઉપર સવારનો કચરો સાફ કરે છે. ”

“ હીક. ”

શ્રીપતલાલ એક પુરશી પર બેઠો. તેના મનમાં પેલી શંકા ઉછળા મારી રહી હતી. થોડી વાર મુઠી બેમાંથી કાઢ બોલ્યું નહિ. અતે ઉડા-ગંભીર-સ્થિર સ્વરે શ્રીપત બોલ્યો:- “ સ-રો-જ ! ”

તેના સ્વરની ભાવના સરોજે તરત પારખી. તેણે ઉત્સુક નજરે શ્રીપતલાલના મોં તરફ જોયું, પરંતુ કાંઈ બોલી નહિ. શ્રીપતલાલે સરોજને બોલાવી ખરી. પરંતુ હવે કેવી રીતે શરૂ કરવું તે સૂઝ્યું નહિ. ઘણી મહેનતે તેણે એક વાક્ય શોધી કાઢ્યું. “ સરોજ ! તમે મારા ઉપર ખુબ ઉપકાર કર્યા છે, હોં. ”

“ વારંવાર તેવું કહીને મને ફટલીકવાર શરમાવશો ? ” સરોજે અત્યંત ચુરાઈભર્યા પ્રશ્નમાંજ ઉત્તર આપ્યો.

વળી થોડો વખત બંને શાંત રહ્યાં. શ્રીપતલાલે બીજું વાક્ય શોધી કાઢ્યું. “ સરોજ ! મારે તમારી સાથે એકાંતમાં વાત કરવાની છે. ”

મંદ સ્વરે સરોજે ઉત્તર આપ્યો:- “ આ એકાંતજ છે. બોલો. ”

પણ શ્રીપતલાલના મોંમાંથી ઝટ શબ્દો નીકળી શકતાજ ન હતા. તે ફરીથી જેમ તેમ બોલ્યો:- “ સ-રો-જ ! ”

જે લાગણી શ્રીપતલાલ અનુભવતો હતો તેજ લાગણી સરોજના અંતઃકરણમાં ઉભરાતી હતી. તેના આવેગને લીધે સરોજનું મોં પણ

બધે અંધ ગયું. માત્ર તેનાં નેત્રમાં આંસુ આવ્યાં.

બંને પરસ્પરના મનોભાવ સમજી ગયાં. શ્રીપતલાલ પોતાની જગ્યા પરથી ઉઠ્યો અને સરોજ બેઠી હતી તે ખુશી પાસે આવ્યો. ધીમે રહીને તેનો હાથ તેણે પોતાના હાથમાં લીધો. સરોજે તે લેવાજ દીધો અને બંને પરસ્પર જોષજ રહ્યાં !

“ પ્રિય સરોજ ! ” અને શ્રીપતલાલના મોંમાંથી સખ્તે નીકળવા માંડ્યા, “ તમે આ હૃદયને ઓગળો છોજ...”

“ પ્રિય સરોજનું સંબોધન સાંભળીને સરોજ સાવધાન થઈ ગઈ. તેણે પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો અને બોલી:- “ તમે શી વાત પૂછવા માગતા હતા ? ”

શ્રીપતલાલ કંઈક ઝાંખો પડ્યો. તોપણ સરોજ કાંઈ છેક ભારો તિરસ્કાર કરતી નથી, એમ તેને ખાતરી થઈ ગઈ. તેને જવાબ આપ્યો પડ્યો.

“ હા. હું પૂછવા માગતો હતો ખરો. પરંતુ તે એવું છે કે કદાચ તમને તે સાંભળીને માડું લાગે. ”

“ મને માડું નહિ લાગે તમે ખુશીથી પૂછો. ”

શ્રીપતલાલ સંકટમાં આવી પડ્યો. “ તમારા હાથ પર ત્રિશૂળનું ચિહ્ન છે ? ” એમ તો પૂછાયજ કેમ ? કદાચ તે આ પ્રશ્ન તો બૂઝીજ ગયો હશે. તેના મોંમાંથી પ્રશ્ન બીજોજ નીકળ્યો:- “ સરોજ ! તમે મને નથી સ્હાતાં ? ”

સરોજ શું જવાબ આપે ? પોતે પણ એવીજ લાગણી અનુભવતી હતી. તેના હૃદયમાં ઉષ્ણપાથક થઈ જતી હતી. અંતરની લાગણીને લીધે સરોજનું શરીર એકાએક ધ્રુજી ઉઠ્યું. તેથીજ શ્રીપતલાલને જવાબ મળી ગયો, તેણે પુનઃ હિંમત કરી સરોજનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો. આ વખતે સરોજે તે ખેંચી લીધો નહિ.

“ સરોજ ! આપણે ધણુ વખતથી એક બીજાને ઝાઝાએ છીએ તે કેટલાક પ્રસંગોથી તમે પણ પારખ્યું હશે. સરોજ ! તમારા ઉપર મારો કેટલો બધો પ્રેમ છે તેના ઈશ્વરજ સાક્ષી છે. તમારા જેવી સુંદર, મનની, હૃદયની, સ્વરૂપની અને બુદ્ધિની પણ સુંદરતા ધરાવનાર મેં આજ સુધીમાં કાંઈ જોઈ નથી. ખરું પૂછો તો મારું હૃદય તમારે માટે ઘેલું થયું છે, તમારા રૂપ અને ગુણથી મોહિત થયું છે ...તમે મને સ્વીકારશો ? સરોજ ! ”

હજી સરોજનો હાથ શ્રીપતલાલના હાથમાં જ હતો. તેણે તે પાછો ખેંચી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. એથીજ શ્રીપતલાલે પોતાને સંમતિ મળી ગઈ માની. સરોજ કંઈ બોલવા ગઈ.

“ પણ...તમે...”

“ ના હવે ‘પણ’નું વિધન લાગીને મને તરછોડ્યો નહિ, મને દુભાવશે નહિ, મારી સરોજ ! ”

એમ બોલી શ્રીપતલાલ સરોજના હાથ પર ચુંબન કરવા માંડી નીચે વળ્યો તો આ શું ! ?

“ બેદી ત્રિશળ ? ”

“ સરોજ ! આ શું ! ? ” બોલતો શ્રીપતલાલ વિજળીનો આંચકા લાગ્યો હોય તેમ ખસી ગયો. તેના હાથમાંથી સરોજનો ત્રિશળવાળો હાથ પડી ગયો. સરોજનું આખું અંગ ચરચર કંપવા લાગ્યું; તેમ તેમ તેના હાથ પરનું ત્રિશ્ન વધારે સ્પષ્ટ થવા લાગ્યું—વધારે કાળો રંગ ધરવા લાગ્યું. તેની છાતી ધડકવા લાગી. આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં.

“ હું શું કરું શ્રીપતલાલ ! ? ” અતે સરોજ બોલી, “ હું તો તમને સ્વીકારું, પણ તમે આ ક્લંક સાથે મારો સ્વીકાર કરશો ? ”

“ પણ એ ક્લંક તારા હાથ પર ક્યાંથી ? ” શ્રીપતલાલ બો-

હ્યો. ત્યારે શું આટલા બપોરે દગાફટકા, ચોરી વગેરે કરનાર તે તુંજ આખરે નીકળી ? શું પેલા કનૈયાલાલની શંકા આખરે ખરીજ પડી ?...અરેરે ..! જેને માટે મેં કેવી આશા રાખી હતી તે આવી ચોર, હરામખોર, ખટપટી...”

“ શ્રીપતલાલ ! એ યાંમાં વિશેષણો મને લાગુ પડતાં હશેજ, પણ એટલું યાદ રાખજો કે મેં જે કાંઈ ગુન્હાઓ કર્યા છે, તે માત્ર પરાપકાર બુદ્ધિથી કર્યા છે; તેમાં મારા સ્વાર્થનો લેશ પણ અંશ હતોજ નહિ. શ્રીપતલાલ ! તમે મારા ઉપર ક્રોધ કરશો નહિ. તમે મારી દયા લાવો. તમને ખબર નથી—પ્રભુજી જાણે છે—કે દરેક ગુન્હો કરતી વખતે મેં તે ન કરવો પડે તે માટે કેટલી બધી ખટપટ કરી હતી; પરંતુ મારા હાથ પરનું આ કલંક મને નિશ્ચિંત એમવા દેતુંજ નહિ. શ્રીપતલાલ ! મારું અંતઃકરણ દુષ્ટ નથીજ, હોં. ”

સરોજ મધુર કંઠે, તેનો કષ્ટણાન્તક સ્વર, તેનાં નેત્રમાંનાં આંસુ, અને વાક્યે વાક્યના મર્મવેધક શબ્દોએ શ્રીપતલાલના હૃદય પર સચોટ અસર કરી. બેઠી ત્રિશૂળવાળી સ્ત્રી માત્ર પરાપકારને માટેજ ગુન્હા કરે છે એમ તે પ્રથમથી માનતોજ હતો અને તેથી તેને માટે એના હૃદયમાં કંઈક સદ્ભાવ પણ ઉત્પન્ન થયેલો હતો. અત્યારે તે માન્યતા સત્ય ઠરેલી જોઈ, તે બેઠી ત્રિશૂળવાળી બાઈને—સરોજિની—પોતાની સમક્ષ ખરેખર ઉભી રહેલી જોઈ, અને પોતાથી પરાણે ઘણ ગયેલા પરહિતકારક અપરાધોને માટે ક્ષમા માગતી જોઈ. શ્રીપતલાલનું હૃદય ખરેખર પીગળ્યું.

તે ધીમે સ્વરે બોલ્યો:—“ તારું અંતઃકરણ દુષ્ટ નથી એમ તો તું ક્યારનો માનતો આવ્યો છું. સરોજ ! તું (શ્રીપતલાલે તેને બહુ વચનમાં સંબોધવાનું છોડીજ દીધું.) મારા દરેક કેસોમાં કાંઈને કાંઈ સંબંધે ધરાવતી હતી, તેનું કારણ પણ અત્યારે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે. ત્રિશૂળનું ચિહ્ન તારા હાથ ઉપર હશે, એમ મને સ્વપ્ને પણ

ખ્યાલ ન હતો. પરંતુ ત્રિશૂળવાળી સ્ત્રી પરાપકારી અપરાધો કરે છે એમ તો હું પહેલેથીજ ધારતો હતો...”

“ અને બીજાં પણ તેમ ધારતાંજ હશે. શ્રીપતલાલ ! તમે ખાત્રીથી માનજો કે મારાં કાર્યોમાં મેં જરા પણ સ્વાર્થ સાધવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. તમે વિચાર કરી જોશો તો તે તમને સ્પષ્ટ માલમ પડશે. અને હજી પણ હું સ્વાર્થને માટે કાંઈ પણ કરવા ઇચ્છતી નથી. શ્રીપતલાલ ! જ્યારથી મેં તમને પહેલી વાર જોયા હતા ત્યારથીજ તમારા તરફ મારા હૃદયની લાગણી જેવાય છે...જેમ જેમ તમારે વધારે પ્રસંગ પડતો ગયો તેમ તેમ મને તમારા તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન થવા માંડ્યો. પણ અરેરે, આ મારા હાથ પરનું લાંછનજ વયમાં આવતું હતું. તેને લીધેજ હું તમારી સાથે લમ કરી શકીશ નહિ એમ મને લાગતું હતું...શ્રીપતલાલ ! એ લાંછને મારા હાથે કટલા બધા ઉત્પાત કાઢ્યા છે ને તમે જાણો છો. પરંતુ નક્કી માનજો કે તેમાં માફ કાંઈ ચલણુ ન હતું. એ ત્રિશૂળના બેદી પ્રભાવને લીધે મારાથી કાઢાં પણ સ્થળે અન્યાય કે અત્યાચાર જેઈ સહન કરી શકાતો ન હતો; અને એવે વખતે હું શાંત બેસી રહેવાને ધણી ઇચ્છા રાખતી હોવા છતાં મારાથી બેસી શકાતું નહિ. એ ખટપટીકે ત્રિશૂળ મારી પાસે અનેક વિચિત્ર કામ કરાવતું—અપરાધો કરાવતું અને એજ મને પોત્તિસના પંજમાંથી—કાણુ જાણે કેવી અજામ રીતે—પચાવી લેતું. આજ સુધીમાં એવાં ઘણાં કામ થયાં, પરંતુ શ્રીપતલાલ ! તેમાં મારો હાથ ન હતો—માફ કાંઈ ચાલતું...”

“ તમને કદાચ મારા ઉપર ક્રોધ ચઢતો હશે—અથવા આ બધાં કર લાંછન જોઈને મારા ઉપર તિરસ્કાર ઉપજતો હશે, પણ શ્રીપતલાલ ! હું તેને પાત્ર નથી. મારા ઉપર દયાજ લાવવી યોગ્ય છે. માફ હૃદય શુદ્ધ છે એમ તમે જાણો છો...તમને મારી દયા આવશે ? શ્રીપતલાલ ! ”

સરોજના શબ્દોએ શ્રીપતલાલના હૃદય ઉપર ઘસી જઈ અસર કરી દીધી—કહો કે જોછએ તે કરતાં વધારે અસર કરી દીધી હતી. તેણે તીવ્ર વળી સરોજના બને હાથ પકડી લીધા, અને તે પર ખરેખર ચુંબન કર્યું.

“ મને દયા આવે છે ? ” સરોજ ! મને એ પ્રશ્ન પૂછ નહિ. મને તારા ઉપર વહાલ આવે છે. તારા શબ્દોએ મારું અંતઃકરણ વિધી નાંખ્યું છે. હું તારા ‘ત્રિશૂળ’ ને ક્યારનો ભૂલી ગયો છું. ‘તમને મારી દયા આવશે ?’ એ પ્રશ્ન સાંભળી હું ધણોજ નિર્દય હોઈ એમ મને લાગે છે. મારો તારા ઉપરનો પ્રેમ દૃઢ થયો છે અને—અને—સરોજ ! પ્રિય સરોજ ! હું તને સ્વીકારું છું...એ કલંક સાથે પણ સ્વીકારું છું. ” એમ કહી શ્રીપતલાલે સરોજના બને હાથ પોતાના હૃદય સાથે દાખ્યા.

“ એ તમારી હિદાયતા છે. ” સરોજ પોતાના હાથ પાછા ખેંચી લેતાં બોલી. “ એ તમારી મહત્તા છે; પરંતુ હું એવી રીતે તમને ક્ષાંક્તિ કરવા ઇચ્છતી નથી. આવી ક્ષાંક્તિ સ્થિતિમાં હું તમારી સાથે લગ્ન કરું તો હું તમને પાપમાં નાંખું એવું મારે જોઈતું નથી. માત્ર મને તમારી દયા અને ક્ષમા મળી એટલુંજ મોટા સંતોષનું કારણ છે. ”

“ સરોજ ! તું એમ શા માટે બોલે છે ?...”

“ કારણ કે થોડાજ વખતમાં આ બેદી ત્રિશૂળની વાત પ્રસિદ્ધ થઈ જશે. મને પોલિસ પકડશે, ગુન્હેગાર ઠરાવશે અને શિક્ષા કરશે. એટલે આપણા વચ્ચે લગ્ન તો સંભવેજ નહિ, એમ તમે પણ કબુલ કરશો. ”

“ ના પોલિસ તને પકડશે તો પણ હું શિક્ષા થવા દઈશ નહિ. મારી લાગવગ, શોધખોળ, અને ભુદ્ધિ—સર્વસ્વ ખર્ચાને પણ હું સિદ્ધ કરી આપીશ કે તું ખરેખરી રીતે અપરાધી નથી...પણ તે તો વખત

આચ્છે થશે. હાલ તો તું મને સંતોષકારક ઉત્તર આપ. ”

“ ભાં સુધી મારા માથા ઉપર આવું વાદળ ઘેરાઈ રહ્યું છે, ત્યાં સુધી હું શો ઉત્તર આપું ? મારા ઝનુની પિતાના આ ભયંકર વારસામાં તમને કેવી રીતે ભાગીદાર બનાવું ?... ”

“ શું ત્યારે તું પેલા દામુની છોકરી છે ? ” શ્રીપતલાલે અચાનક આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ હું સાચું જ બોલીશ. શ્રીપતલાલ ! હું એજ ઝનુની પિતાની પુત્રી છું. ” સરોજે કહ્યું.

“ તો પણ ચિંતા કરીશ નહિ. સરોજ ! દામુ કાંઈ સાધારણ માણસ ન હતો. માત્ર તેની શક્તિનો દુર્વ્યય થયેલો હતો, એટલું જ બાકી તેનામાં સદ્ગુણો પણ ઘણા હતા. તે કદી બુદ્ધિ બોલ્યો નથી. તેના હૃદયમાં સદ્ગુણ માટે અખંડ પ્રેમ હતો. પોતે કરેલા અપરાધના શિક્ષા તે મૂંઝે મોઢે સહન કરી લેતો. તેનાં પણ કાંઈ પરાપકારીજ્ઞ હતાં...એ બધું જોતાં તારે નિરાશ થવાનું કારણ નથી, સરોજ ! પરંતુ તું આ ઘરમાં કેવી રીતે...”

શ્રીપતલાલને બોલતો એકદમ અટકાવી સરોજ બોલી હતી:—
“કૃપા કરી મને એ પ્રશ્ન પૂછશો નહિ. હું દામેશ્વરની પુત્રી છું તે જાણો, અને હું ઘરમાં છું તે જાણો; પરંતુ વયમાંનાં પગથીઆં બોળવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ. શ્રીપતલાલ ! કૃપા કરી હાલ તો તે વાત પૂછશો નહિ. હું તમને વિનવી વિનવીને માગી લઉં છું કે એટલું મને પૂછશો નહિ. ”

“ તમને બોલું લાગે છે, તો એ વિષે હું કાંઈ પૂછતો નથી. ચાલો; પરંતુ પહેલા પ્રશ્નનો મને શો ઉત્તર આપો છો ? ” શ્રીપતલાલે સરોજને શાંત પાડતાં પૂછ્યું.

“ મેં એક વાર ઉત્તર આપ્યો તેનાથી તમને સંતોષ થયો ન હોય તો એથી વધારે સંતોષકારક ઉત્તર હાલ હું આપી શકું તેમ

નથી. મારું મન વિચિત્ર વિચારોથી ખળભળી ગયું છે, માટે હમણું તો મને ચૂપ રહેવા દો તો હીક...”

“ અને મારી સરોજને વિચાર કરવાનો વખત આપો તો હીક.”
માણેકમાશીએ તેજ ક્ષણે પ્રવેશ કરતાં કહ્યું.

માણેકમાશીને જોઇ શ્રીપતલાલ ઝાંખો પડી ગયો. સરોજ પાસેથી તે દૂર ખસ્યો. માશીએ બધી વાતચિત સાંભળી હસેજ એમ તેને ખાતરી થઇ ગઇ. હવે તેનો કાંઇ ઉપાય પણ ન હતો એટલે ચિંતા કરવાનું સ્થાન પણ ન હતું. ઉશ્વરું હિંમત લાવી સરોજ તરફ જોઇ તે બોલ્યો:—“ હીક છે. અત્યારે હું જાઉં છું, પણ તમારો એ વિષે ઉત્તર મેળવ્યા વિના મને નિરાંત વળવાની નથી, હોં. ” શ્રીપત ગયો.

સરોજ એકાએક માશીને વળગી પડી. “ ઓ મારી ! તેં આ શું કર્યું ? ” એમ બોલી તે મોટેથી રડવા લાગી. માશીએ તેનો પ્રતિ-
વેશ કર્યો.

૩૪

વીજલાનું વેર, અને ધમને ઘેર !

વીજલાને સરકારી હોસ્પિટલમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો હતો; તે ત્યાં ઘણા વખત સુધી મૃત્તિમુક્ત પડી રહ્યો. સરકારી નર્સેસે તેની સારવાર કરવા લાગી. તેને કપાળે કાચ વાગ્યા હતા ત્યાં પાટા બાંધી દીધા અને તેને એક સ્વચ્છ પથારીમાં સૂતાડ્યો.

આશ્વરે એક કલાક પછી તેણે આંખો ઉઘાડી અને ઉંચે ધોળા છત તરફ ચક્ષિ દ્રષ્ટિથી તે જોવા લાગ્યો. પોતે ક્યાંથી ક્યાં આવ્યો હતો તે તેને સમજાયું નહિ. તે આંખો બંધ કરી વિચાર કરવા લાગ્યો.

ઘણો વિચાર કરતાં તેને યાદ આવ્યું કે “ હું સરોજના બંધ-
લામાં કાતરીયામાં બરાબ રહ્યો હતો. ” ત્યાર પછી શું બન્યું કે

સંભારવા લાગ્યો. “ પેલો ડિટકિટવ આવ્યો...ખાવાનાની ટોપલી ખારી પાસે હતી...તેમાં નોંચું...પછી હું લડ્યો, તેની સાથે...એ લુચ્ચી સરોજેજ તેને બોલાવેલો હોવો નોંચએ...એણેજ મને ફસાવ્યો...”

વીજલાને સરોજ પર ક્રોધ ચઢ્યો. તે મનમાંજ બોલ્યો:-
“ લુચ્ચીએ મારો વિશ્વાસઘાત કર્યો !...પણ કાંઈ ફિકર નહિ. મારા હાથમાંથી એ ક્યાં જવાની છે ?...”

વીજલાએ આંખ ઉઘાડી એક પરિચારિકા તેજ ઓરડામાં કચરો કાઢતી હતી, તેને તેણે પાસે બોલાવી અને કહ્યું:-“ હવે હું સારો શુદ્ધિમાં આવ્યો છું. મને સાહેબને મળવું છે. ઘણું જરૂરનું કામ છે. મહેરબાની કરી તેને અહીં બોલાવી લાવે તો...”

“ બેસ બેસ છાનો. મોટો સાહેબને મળવાવાળો આવ્યો છે ! ”
પેલી બાઈએ એમ કહી તેને હસી કાઢ્યો.

“ અરે, મારા ઉપર મહેરબાની કર. હું હવે બહુ જીવવાનો નથી. મારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરવામાં તને બહુ પુણ્ય લાગશે...વળી મારે જેવું તેવું કામ નથી. હું બેઠી ત્રિશ્વળની બાબતનો ખુલાસો કરવા માગું છું...”

“ એમ ? ” તે બાઈએ ઉત્સુકતાથી કહ્યું. “ ત્યારે તો ઠીક. હું ગોઠવણ કરું છું. ”

તે પરિચારિકાએ મુકાદમને ખખર આપી. તેણે ટેલીફોન મારફતે સાહેબને ત્યાં આવવાની વિનંતિ કરી. આ વખતે મનમોહન વડોદા પોતાના વતનથી કુટુંબને લઈ આવી પાછો પોતાના ઘરમાં નિશ્ચિંત-પણે રહેવા લાગ્યો હતો. તેણે નોંચું કે હવે લાલાજી પોતાની વિરૂદ્ધ કાંઈ બોલી શકે એમ નથી. એટલે પોતાની આબરૂને માટે લાલા ઉપર ડેફેમેશનનો કેસ માંડવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પોતે જાતે

વકીલ હતો, એટલે તેને કોઈની સલાહ લેવાની જરૂર ન હતી.

તે જાતે પાધરો સાહેબ પાસે ગયો અને લાલા કનૈયાલાલ હજુ પણ પોતાના ઉપર આરોપ મૂકે છે કે નહિ તે પુનઃ એકવાર ચોક્કસ કરવાની વિનંતિ કરી. સાહેબે કનૈયાલાલને બોલાવી મંગાવ્યા પોતાને ત્યાં થયેલી ચોરીમાં મનમોહન વકીલવાળું ખત ચોરાઈ ગયેલું જ હતું. એટલે આવતાં વારજ કનૈયાલાલનું મોં શીકું પડી ગયું.

સાહેબે મનમોહનલાલને તેની સામે ઉભો રાખીને કનૈયાલાલને પૂછ્યું:—“ તમારો આરોપી ઉપર હજુ શક છે ? તમે હજુ તેણે પોણા લાખ રૂપિયા ઉઘાડ્યા એવું તોહોમત એના ઉપર મૂક્યું છે ? અને તે સિદ્ધ કરવા માટે તમારી પાસે શું પુરાવા છે ?...” વગેરે.

પરંતુ લાલા કાંઈ જવાબ આપી શક્યો નહિ. શ્રીપતલાલની સૂચના પ્રમાણે તેને વચન આપેલું હોવાથી તે પોતાને ત્યાંની ચોરીની વાત સાહેબને કહી શક્યો નહિ. મનમોહનલાલ તરફ તેનાથી જોઈ શકાયું પણ નહિ.

“ મારી પાસે લખાણ તો કાંઈ નથી, ” અતિ તેણે કબુલ કર્યું. “ પરંતુ મારા ચોપડામાં એ રકમ એમને નામે ઉધરાઈ છે...”

“ તે કાંઈ કામમાં નહિ આવે. ” સાહેબે કહ્યું. “ એ સખસની સહી સાથેનું ખત હોય તો બતાવો. ”

“ તે તો નથી. ”

“ ત્યારે મને બદનામ કરવા માટે હું તમારા ઉપર ડેફેસનનો ચાર્જ મૂકું છું...”

ડેફેસનનો ચાર્જ સાંભળી કનૈયાલાલ ગભરાયો. તેણે નમ્ર થઈ જઈ મનમોહનલાલને કહ્યું:—“ હવે થઈ ગયું તે થઈ ગયું. મી વકીલ ! ગઈ ગુજરી બૂલી જાઓ. હું મેં મૂકેલો આરોપ પાછો ખેંચી લઉં છું.”

“ તે કાંઈ ચાલશે નહિ. ”

“ હવે વધારે ખેંચતાણુ જવા દો. આપણો પહેલાનો સંબંધ યાદ કરો અને આ વાતને વિસારે પાડો...”

“ એમ વિસારે પડશે નહિ. મી. કનૈયાલાલ ! ઓછામાં ઓછું, તમારે મારી લેખિત મારી માગવી પડશે, અને તે ન્યુસપેપરોમાં આપવી પડશે; તમારા લયંકર આરોપથી તમે મારી કમાઈ પર-અરે, મારી છાંદગી પર-પગ મૂક્યો છે...”

સાહેબે વચમાં પડી કહ્યું:—“ શેઠ ! તમે એને અંપોઝાણ લખી આપો, અને છપામાં છપાવી દો, એટલે વકીલ સાહેબ આગળ કાંઈ પગલાં લરશે નહિ.

લાલા કનૈયાલાલે ગરજને માર્યે મારી પત્ર લખ્યું, અને વકીલ સાહેબને સ્વાધીન કર્યું. મનમોહનલાલે ઓશીસના કલાર્કને બોલાવી તેને તે મારીપત્રની કોપીઓ કરી બુદા બુદા બુદા છાપામાં મોકલવાની તથા તે જાહેરાતનું જે બીલ આવે તે કનૈયાલાલ શેઠને ત્યાં મોકલવાની આજ્ઞા આપી દીધી. એટલામાંજ...ટેલીફોનની ધંટડી વાગી.

સાહેબે ટેલીફોન રીસીવ કર્યા પછી કહ્યું:—“ડીક. હવે તમે જાઓ, મારે એક ટેકાણું જવું છે. પેલો વીજલો મોચી મને બેઠી ત્રિશ્ણની વાત કહેવા માટે બોલાવે છે. જોઉં છું, એ શું કહે છે...”

“ બેઠી ત્રિશ્ણ ? ” કનૈયાલાલ બોલી ઉઠ્યો, “ મારે પણ એની વાત સાથે કેટલોક સંબંધ છે, તો મને સાથે આવવાની રજા આપશો ? ”

એ પ્રમાણે સાહેબે તેને સાથે લઈ લીધો, અને થોડી વારમાં બંને હોસ્પિટાલમાં આવી પહોંચ્યા. મનમોહનલાલ આનંદ પામતો ઘેર ગયો.

“ સાહેબ ! આપે મારી વિનંતિ સાંભળી, અને અહીં જઈને આત્મ, તેથી મને બહુ આનંદ...”

સાહેબે હસીને કહ્યું:—“ વાહ તારો આનંદ ! અમને પણ આનંદ

થાય છે. વીજલા ! તારું સ્વાગત કરવા માટે મધ્યે તું અમને ડોડીને-અમારી પરોણાગત તરછોડીને-જલદી આપ્યો મયો, તેથીજ આટલો વહેલો પાછો આવ્યો ખરું કની ? આ વખત તો અમને ખરાખર લાભ આપશેને ? તારી સેવાનો ? ”

વીજલાએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

“ બોલ. તારે એવી તે શું વાત કહેવાની છે ? ”

“ સાહેબ ! બેદી ત્રિશુળની નિશાનીવાળી સ્ત્રીને હું ઓળખું છું. ” વીજલાએ કહ્યું.

“ અમારી મહેરબાની મેળવવાના ઇરાદાથી કાઠનું ભગતુંજ નામ દઇ થાપ આપવાનો તારો વિચાર છે ખરું કની ? ” સાહેબે કહ્યું.

“ થાપ કેવી ? હવે મારે ક્યાં નાસવું છે ? પણ સાહેબ ! હું કહું છું તે એકવાર સાંભળી શ્યો. પછી તેને ‘ થાપ ’ કહો કે ‘ ડાપ ’ કહો; પરંતુ મારી વાત ખરી પડે તો મને બક્ષિસ તો આપશેને ? ”

“ બક્ષિસની આશા રાખતા પહેતાં તું સીધી રીતે જ કહેવાનો ઇરાદો તે કહી દે. ”

“ સાહેબ ! એ બેદી ત્રિશુળવાળી સ્ત્રી તે ખીજ કાંઈ નહિ પણ પેલી સરોજિનીજ છે...”

“ શું ? પેલી અહીં કેહી છોડતી વખતે આવતી હતી તે ! ? ” સાહેબે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ હા હા. સાહેબ, તેજ. ”

“ જા જા. નકામો કાઠનું નામ ગદનામ કરે છે, પણ તેને તું ઓળખે છે ? તે કેવી સફળશી અને સુશિક્ષિત છે ! મી. શ્રીફતલાલ તો તેનાં કેટલાં બધાં વખાણુ કરે છે...”

“ કાણુ ? મી. શ્રીફતલાલ ડિટક્ટિવની સાથે પેલી સ્ત્રી ફરે છે તેની એ વાત કરે છે કે ? ” કનૈયાલાલે અત્યંત ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ હા, તેનીજ. તે સરોજના હાથ ઉપર બેઠી ત્રિશુળ છે. ”
વીજલાએ કહ્યું.

“ સાહેબ ! જરાજર છે તે મને પણ એ બાધના ઉપરજ વહેમ છે. એનાજ હાથ ઉપર તે ભયંકર ચિન્હ હોવું જોઈએ. ” કનૈયાલાલે વીજલાને ટેકા આપ્યો.

“ પણ તમને એવો વહેમ આવવાનું કારણ શું ? ”

“ એ બાધ ઘણીજ ખટપટી છે, તેથી. ” કનૈયાલાલ પોતાને ત્યાં થયેલી ચોરીનું કારણ ન બતાવી શક્યો, કારણ કે તેણે એ વાત કૂપી રાખવાનું શ્રીપતલાલને વચન આપ્યું હતું.

“ તેં તે ક્યારે જોયું ? ”

“ સાહેબ ! મેં મારી નજરે એ સરોજિનીના હાથ પર બેઠી ત્રિશુળ જોયું છે. એટલુંજ નહિ, પણ એ જાતે નંદનબાની નહિ પણ દામા ચંબુની દીકરી છે એમ પણ કહી શકું છું. ”

“ એમ ? ”

“ હા હા. મેં તેની માશીના મોઢેજ એ વાત સાંભળી છે. અને તે ખોટી નથીજ...”

“ વાર્ડ ઠીક છે. ”

“ સાહેબ ! તમે હમણાં હમણાં એ સરોજને ઘેર જઈને જૂઓ કે તેના હાથ ઉપર કલંક છે કે નહિ, અને તમારી ખાત્રી કરી લ્યો. ”

કનૈયાલાલે વીજલાને મળખટા ટેકા આપ્યો, એટલે સાહેબ તરતજ કનૈયાલાલને સાથે લઈ સરોજના ખંભા તરફ ચાલ્યા. પોતે સરોજ ઉપર ઠીક વેર લીધું, એમ ધારી સતોષ પામતો વીજલા હસવા લાગ્યો. પરંતુ એથી કાંઈ પોતે શિક્ષામાંથી બચી જશે નહિ એ વિચાર તેને તરતજ આવ્યો. ‘મારે થોડાજ વખતમાં પોલિસને

માર ખાવો પડશે, ' એ વિચાર તેને ગમ્યો તો નહિ.

“ હું ગમે તેમ થાય તો પણ મૂંગા રહીને એક વાચકની જેમ તેમને સ્વાધીન થઇ જ નહિ...કાંઈ પણ ઉપાય કરવો જોઈએ. ” તેણે કહ્યું:-“ કાંઈ પણ પરાક્રમ તો કરવું જ જોઈએ...”

થોડા વખત વિચાર કરી તેણે આમ તેમ જોયું તો બારણામાં એકજ છુદ્દો સિપાઈ પહેરો બરતો હતો. આસપાસ બીજાં કાંઈ ન હતું; એટલે તેણે ધાર્યું કે આ ઠીક મામ છે. પેલા પેહોરેગીરને ધક્કારત કરી પોતાના પાસે બોલવો.

“ કાકા મારા ઉપર દયા કરીને મને એક તકીયો આપો તો ભગવાન તમારું કસ્યાણુ કરશે હું હવે વધારે વાર જીવવાનો નથી. (વીજળીને બીજામાં દયા ઉપવન કરવા માટે આ બહાનું ઠીક જડી ગયું હતું!) મારા ઉપર મહેરબાની કરો. આ એક તકીયાથી મારું માથું સજ્જડ થઇ ગયું, ને મારાથી સૂવાનું પણ નથી. દયા કરો, જમાદાર કાકા...”

“ પેલી ઝોરડીમાંથી મને એક વાઇએ આ તકીયો લાવી આપ્યો છે. એટલે બીજાં ઝોરીયાં પણ ત્યાં હશે. ” વીજળીએ કહ્યું.

ડાહ્યો ધીમે ધીમે તે ઝોરડીની અંદર ગયો કે તરતજ વીજળી તેની પાછળ દોડ્યો. છુદ્દને એક ધક્કો મારી અંદર પાડી નાંખ્યો, અને બહાર નીકળી સાંકળ ચઢાવી દીધી. પોતે આનંદ પામતો દર-વાજની બહાર નીકળ્યો; પરંતુ તેને થોડીજ વારમાં પસ્તાવું પડ્યું.

વીજળી દવાખાનામાં આવ્યો ત્યારે તે બેથુદ સ્થિતિમાં હતો તેથી તેને હાર્પિટાલની બૂઝાણનું જરા પણ જ્ઞાન ન હતું. બહાર ક્યાં છે તે તેને ખબર ન હતી, તેથી તે ઉતાવળે આમતેમ દોડવા લાગ્યો એટલામાં બે સિપાઈઓ બહાર ગયેલા તે તરફથી આવતા હતા તેમણે આ કેદીને આમ છટકેલો જોઈ ખૂબ પાડી. વીજળી મહારાજો. તે બીજી

તરફ દોડવા લાગ્યો. પરંતુ એ બાબુ પર ઘાટ ન હતો. માત્ર ખલેરીને નાકે એક બારી હતી.

વીજલો હવે જીવ પર આવી ગયો હતો. એટલે ગમે તેમ કરીને નસાય તો નાસવુંજ, એ તેનો ઉદ્દેશ હતો. તેણે બારીમાંથી જુસ્કો માર્યો—જમીનથી બારી ફેટલી ઉંચે છે તે જોયા પહેલાંજ જુસ્કો માર્યો.

વીજલાના પાપી જીવનનો અંત આવી રહેલોજ હતો અને તેણેજ એને એવી ‘વિપરીત શુદ્ધિ’ સુઝાડી હતી. તેનું બારે શરીર એ માળની ઉંચાઈ પરથી નીચે કાળા પથ્થરની ફ્રેસચી ઉપર આવી પછડાયું. માથામાંથી લોહીની ધારા વહી જવા લાગી અને મોંમાંથી રીજી નીકળ્યું. તેનો આત્મા ઉડી ગયો !

થોડીજ વારમાં વીજલાના શયની આસપાસ માણસોનું ટોળું ભેગું થઈ ગયું. તેમાં શ્રીપતલાલ પણ હતો. સરોજને ખંખેલી નીકળીને તે વીજલાના સમાચાર લેવા માટે હોસ્પિટાલ તરફ આવ્યો હતો. ત્યાં તો આ ભયંકર બનાવ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. તે આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ ગયો.

પરિચારિકા બાઇએ શ્રીપતલાલને સર્વ હકીકત કહી અને છેવટે બોલી:—“ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ આવ્યા અને આ વીજલાએ તેમને બેદી ત્રિશુળવાળી વાત કહી, એટલે...”

તે બાઇનું વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાંજ શ્રીપતલાલ ત્યાંથી સપાટાખંધ ચાલતો થયો. બેદી ત્રિશુળની ખરી વાત સાહેબને કાને મઠ એવું તેણે તરતજ અનુમાન કરી લીધું. એ વાતની સરોજને સૂચના કરી તેના રક્ષણની વ્યવસ્થા તુરતજ કરવી જોઈએ એમ ધારી તે સરોજના ખંખેલા તરફ લગભગ દોડતોજ ચાલી નીકળ્યો.

ભયંકર રવિન.

સરોજ અને માણેકગૌરી શાંત પક્ષમાં બાગમાં જઈ બેઠાં. હમ-
બુજી જની ગયેલા પ્રસંગને માટે શોક કરતી બાણેજને માણેકગૌરી
વીરજ અને આશ્વાસન આપવા લાગી. એટલામાં શહેરમાં ગયેલાં
નંદનના આવી પહોંચ્યાં. તેમને જોઈ સરોજ સાવધાન થઈ ગઈ.

નંદનનાએ સવારે જની ગયેલા જનાવની-વીજલા મોચીની-
વાત કહી. “ તે આપણા ઘરમાં આગ્રેજ કંઈ રીતે ?...વળી કાત-
રીયા મુઠ્ઠી પહોંચ્યા છતાં કાઢીને ખખર પણ ન પડી ! એ કેવું !
શ્રીપતલાલે પણ તે કંઈ રીતે જાણ્યું ! !” એવા અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા.
પરંતુ સરોજનો જવાબ કરવા માટે ચતુર માણેકગૌરીએ જાણે તે સર્વના
જેમ તેમ ઉત્તર આપી દીધા અને સરોજને બોલવાનો પ્રસંગ
આવવા દીધો નહિ.

તે વળુ જણાં આમ વાતચિત કરી રહ્યાં હતાં, એટલામાં ત્યાં
સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તથા પેપરમીસ્ટ્રાના લાલા કન્યાલજી આવી
પહોંચ્યા. પોતાના ઘરમાં સાહેબનો અને તે પણ પોલિસથાણના
ઉપરી સાહેબનો પ્રવેશ થતો જોઈ નંદનનાને ઘણુંજ આશ્ચર્ય લાગ્યું.
કંઈક ભય પણ ઉત્પન્ન થયો તો પણ હિંમત રાખી તેમને આવકાર
આપ્યો.

“ કેમ, આજે કાંઈ આ તરફ ? ” તેમણે પૂછ્યું.

“ હું આપનાં પુત્રી સરોજિનીને મળવા આગ્રે હતા. મારે
તેમની બાજમાં કંઈક ચોક્કસી કરવાની છે. ” સાહેબે નમ્રતાથી કહ્યું.

સાહેબને જોતાંજ સરોજના પેટમાં ફાળ પડી હતી. માણેકગૌ-
રીની તો કમરજ બાગી ગઈ ! જેમ તેમ આત્મસંયમન કરી તેઓ
ત્યાં ઉભાં રહ્યાં.

“ સરોજની બાબતમાં ? ” નંદનબાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ હાજી. મી. શ્રીપતલાલે પેલા વીજલાને પકડ્યો. તે જ્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે મને તેણે બોલાવ્યો. તેને બેઠી ત્રિશુળ વિષેની વાત બબ્બર હતી. તેણે મને તે વાતો કહી. આ મી. કનૈયાલાલ પણ ત્યાં હાજર હતા. તેમણે પણ એ વાતને ટેકા આપ્યો. એટલે તે હકીકત ખરી હોવી જોઈએ એમ મારી ખાત્રી થઈ...”

સાહેબનું આ ભાષણ સાંભળી નંદનબા ધોટાળામાંજ પડ્યાં. આ બધા ટકટકારા સાથે સાહેબને અહીં આવવાને શું સંબંધ છે તે તેને સમજાયું નહિ. માણેકગૌરી તો તરત બધું સમજી ગઈ. બચથી “ ઓ મારે ! ” કરતી તે નીચે બેસી ગઈ. સરોજ અત્યંત નિરાશ થઈ ગઈ હતી. તેનું મન અત્યંત પ્રત્યુબ્ધ થઈ ગયું હતું તેથી તેના હાથ પર બેઠી ત્રિશુળ સ્ફુરવા લાગ્યું. પરંતુ તેનું મન ઠેકાણે ન હોવાથી તે તરફ તેનું ધ્યાન ગયું નહિ.

કનૈયાલાલ તો આવ્યો ત્યારથીજ સરોજના હાથ તરફ તીક્ષ્ણ નજરે જોઈ રહેલો હતો અને કાળો ત્રિશુળાકાર નજરે પડતાંજ તે ઘોરથી બોલી ઉઠ્યો:—“ સાહેબ ! સાહેબ ! જૂઓ, જૂઓ; પેલું રથું.” એક હાથે સાહેબનો હાથ પકડી બીજે હાથે તે સરોજના કાળા હાથ તરફ અંગૂઠિનિર્દેશ કરવા લાગ્યો.

સાહેબની નજર તેના ઉપર પડતાંજ તે બોલી ઉઠ્યો:—“ ઓહો ત્યારે વીજલાની વાત ખરી પડી. સરોજિનીના હાથ ઉપર ત્રિશુળ છેજ...નંદનબા માફ કરજો. તમારી છોકરીને મારે પકડવી પડશે. તેના હાથ ઉપરજ બેઠી ત્રિશુળ છે ” એમ કહી સાહેબે સિસોટી વગાડી. સરોજને હાથકડી પહેરાવાય એમ ન હતું એટલે તેની આસપાસ પહેરો રાખવાને માટે તેમણે કોન્સ્ટેબલોને બોલાવ્યા.

નંદનબા તો ગભરાઈ ગયાં. અરેરે ! આ બધું શું છે ?... તેમણે પણ સરોજના હાથ ઉપરનું ત્રિશુળ જોયું અને જોતાં વારજ

રીકાં પડી ગયાં. “ સરોજ ! આ તારાજ હાથ પર બેઠી ત્રિશુળ ? હાથ હાથ ! ”

એટલામાંજ હૉસ્પિટાલ આગળથી વાયુવેગે દૂરેલો શ્રીપતલાલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પોતાના ઠરતાં સાહેબ પહેલાં આવી પહોંચ્યા અને આ પ્રસંગ ઉપરિચિત થયો તે જોઈ તે નિરાશ તો થયો, છતાં હિંમત રાખી સાહેબને કહ્યું:—“ સાહેબ ! તમે ચિંતા કરશો નહિ મને પણ હમણાંજ ખબર પડી છે કે સરોજિની નંદનયાની નહિ, પરંતુ દામુની-દામાયંતુની-પુત્રી છે. પણ તે...”

“ જોયું ? હું કહેતોજ હતોને, કે વીજલાની બધી વાત ખરી છે ! ” કનૈયાલાલે વચમાં કહ્યું.

સરોજની હિંમતનો અંત આવી ગયો. તેણે દીન દૃષ્ટિએ શ્રીપતલાલ તરફ જોયું. તેણે પણ અર્થપૂર્ણ દૃષ્ટિથી સરોજને આશ્વાસન આપ્યું.

“ પરંતુ હું એને માટે જામીન થાઉં છું. ” શ્રીપતલાલે સરોજની આગળ આવી ઉભા રહી કહ્યું.

“ મી० શ્રીપતલાલ ! તમે જામીન થાઓ છો. પરંતુ એ બાપ ઉપર કેટલા અપસંધોનું તહેામત આવે છે તેનો પહેલાં તમે વિચાર કરજો...”

“ મેં તે વિચાર કર્યો છે અને હું ખુશીથી મીસ સરોજિનીના જામીન તરીકે રહું છું. મારી કેડીટ ઉપર તમે એને છોડી શકો છો ? ”

“ તે કામ મારું નથી. પ્રથમ તો એ બાપને સીટી મેજિસ્ટ્રેટ પાસે લઈ જવી પડશે. અને એ કામ હું તમનેજ સોંપું છું. ” સા-
હેબે કહ્યું.

‘ સરોજ મારી છોકરી નથી, ’ એમ ખબર પડતાંજ નંદન-
યાના હૃદયને એક ધક્કો લાગ્યો તે દુઃખની હાથ નાંખી પાસેના બાંકે

ઉપર બેસી ગયાં. પોતાની સેકાણીને આટલું દુઃખ પામતી જોઈ મા-લેકઝૌરીથી રહેવાયું નહિ; તે રડી પડી. નંદનબાના પગમાં માથું મૂકી તેણે તેમના પગ બીજાવી નાંખ્યા; અને બધું કશું કરી દીધું.

માલેકઝૌરી વાત સાંભળીને નંદનબાના હોઝોઝો ઉડી ગયા. તે દુઃખથી, શોકથી, હૃદયના આવેગથી બળડવા લાગ્યાં:—“હાય ! સરોજ મારી છોકરી નહિ ?...અરેરે ! સરોજ મારી છોકરી નહિ ?...હરિ ! હરિ !...મારે ઘેર ઉછરી મોટી થઈ !...કેવું ભયંકર !...”

માલેકઝૌરીએ કહ્યું:—“બા ! મને માફ કરો. મારું પાપ તમને આટલું દુઃખ છે !...મને કોણ જાણે તે વખતે કેમ આવી જીવિ સુઝી !...બા મને માફ કરો. ”

માલેકઝૌરીને પણ મેજરટ્રેટ પાસે લઈ જવાની હતી. તેથી શ્રીપતલાલે તેને પોતાની પાસે બોલાવી. તે બિચારી ધણીજ મબરાહ. પરંતુ શ્રીપતલાલે તેને આશ્વાસન આપી કહ્યું:—તમે મબરાહો નહિ. હું તમને વારંવાર સહાય કરી તમારા તરફથીજ બોલવાનો છું. તમને કોઈ પણ રીતે ફસાવા દઈશ નહિ. માટે જરાપણ ડર રાખ્યા વિના મારી સાથે ચાલો. ” શ્રીપતલાલના શબ્દો સાંભળી માલેકઝૌરીને ધીરજ આવી. તે જવાને તૈયાર થઈ, સરોજ પાસે જઈ ઉભી. તેને પોતાની પાસેથી જતી જોઈ નંદનબાને વધારે દુઃખ થયું.

સાહેબે તથા કનૈયાલાલે પણ નંદનબાને આશ્વાસન આપ્યું. ધણીવારે તે શાંત થયા. જતાં જતાં સરોજે બાને કહ્યું:—“ બા ! હવે હું પાપણી વધારે વખત તમારા ઘરને અપવિત્ર નહિ કરું...માત્ર એકજ વાર મારા તરફ જૂઓ. બા ! હું જાઉં છું. ”

પરંતુ નંદનબાથી તેના તરફ જોઈ શકાયું નહિ. સરોજ અતે એક બદમાશ કેદીની છોકરી હશે તે એમના હૃદયમાં બહુજ સાલતું હતું તો પણ વીસ વર્ષ સુધીના તેની સાથેના ‘ મા-દીકરી ’ના સંબંધ કાંઈ જોવા તેણે ન હતો. નંદનબાને સરોજ અત્યાર સુ

દામુએ કહ્યું:—ખેરા મહેલ ! ગભરાઈશ નહિ, એ મારાં એવાં
 સરળ અને સુંદર છે કે મારે કે તારે જરા પણ ત્રાસ બોગવવા
 પડવાનો નથી. ઉતરું આનંદજ થશે...

વહાલામાં વહાલા પુત્ર પ્રમાણે હતી. તેનું હેતુ જટ પ્રમાણ જમ તેમ ન હતું. જૂનો પ્રેમ અને પૂર્વના સંબંધ તેમને તરત સાંભરી આવ્યો. તેમણે સરોજ તરફ જોવાને દષ્ટિ ઉઘી કરી. પણ—

તે તો મર્ધ હતી, અદસ્ય મર્ધ હતી !

નંદનબાએ માણેકગૌરીને શોધી, પરંતુ તે પણ ન હતી તેથી હતાશ મર્ધ તે મૂર્ચ્છા ખાધ પડ્યાં.

શ્રીપતલાલે મેજસ્ટ્રેટ પાસે જઈ પોતાની કાગવગ કમાડી ખટ-ખટ કરી સરોજ તથા માણેકગૌરીને તરત જામીન પર ઊડવ્યાં. પરંતુ એકદમ તેમને નંદનબાને બંધને પાછાં ન મોકલતાં પોતાના ધન આગળજ એક પાડોશનું ખાલી ઘર હતું તેમાં રાખ્યાં.

થોડાજ વખત ઉપર જે સરોજ નામાંકિત, આખરફાર ધરની, સુશિક્ષિત, સુચીત્ર અને રમણીય કુમારિકા કહેવાતી, જે સરોજ માડી, થોડા, મોટર અને અમાધ સંપત્તિની માલિક તરીકે ગણાતી, તે અત્યારે કલંકિત મર્ધને બધેથી તિરસ્કાર પામતી એક જૂના ધરમાં, એક અધારી ઓરડીમાં બેસી હતી !!

તે એકલીજ બેસી હતી; કારણ કે માણેકગૌરી થોડા વખત પરજ રાત્રે ખાવા માટે થોડું ખાવાનું લેવા શ્રીપતલાલ સાથે ગઈ હતી. સરોજ વિચાર કરતી બેસી હતી. દુઃખથી તેની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. ઓરડામાં—સાંજ પડી ગયેલી હોવાથી—અંધકાર આપી ગયો હતો. એજ વખતે પળવાર સરોજની આંખ મળી, અને તે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન દેખવા લાગી.

એક અધારા ખૂણામાંથી ભીંસણ કાળો આકાર પોતાની તરફ આવે છે, એમ સરોજને લાગ્યું. ધીમે ધીમે તે આકાર પાસે આવ્યો. સરોજે તેને ઓળખ્યો. તે દિસે જેઠના ઓટલા ઉપર જેને જોયો હતો તે—દામાયંતુ—પોતાનો ખાપ હતો !

સરોજનું શરીર ભમથી ધ્રૂજ ઉઠ્યું. ઘમ પાસે આવી અમ-

ડાવા લાગ્યો.

“બેટા સરોજ ! તું મને ઝોળખે છે કે ?...હું તારો બાપ; ‘દામાયંત્ર’ નામથી જે પાપીને આપું મુંબાઈ શહેર ઝોળખતું હતું તેજ...

હું મરણ પામ્યો છું એમ આખી દુનિયા જાણે છે, તો હું અહીં કેવી રીતે આવ્યો એમ તને આશ્ચર્ય લાગતું હશે; પણ સરોજ ! મરણ જડ દેહને છે, વાસનાત્મક લિંગને નથી. મારી એક ઉત્કટ વાસના અનુભવ રહી ગઈ છે, તેથીજ હું મારા સૂક્ષ્મ શરીરમાં આમ તેમ ભટક્યા કરું છું...

તે વાસના શું ? એમ તું તરત પૂછશેજ...તો સાંભળ. મારે મારા કુટુંબમાંથી-મારા વંશમાંથી-આ ત્રિશગનું કલંક દૂર કરવું છે, તે હજી થયું નથી. સરોજ ! એ પાપી કલંકને દૂર કરવા માટે મેં તારા આંતરે જીવ લીધો, અને અતે હું જાતે મરવા તૈયાર થયો; અને મૃત્યો...

પણ સરોજ ! તે વખતે મને ખબર ન હતી કે મારી એક પુત્રી હતી. જીવે છે ! તારી માણેકમાશીનું એ કામ મને મરણ પછી આપો-આપ માલમ પડી ગયું ! તારી માશી ઉપર મારે ક્રોધ કરવો કે તેનો ઉપકાર માનવો તે મને સમજ પડતી નથી. કારણ કે તેના આવા ખટપટી કૃત્યથી એક ઘણાજ મોટો ફાયદો થયો. તું સદગુણી થઈ. નવે સાડે શિક્ષણ મળ્યું, તું હુશીયાર બની. મારે હાથેજ ઉછરેલા તારા લાઈ ટાઈટીઆના જેવી ચાર કે સ્વાર્થી ન થઈ, તે ઘણુંજ સા-ડું થયું...

પણ મારા મરણ પછી મારું ‘બેટી ત્રિશગ’ તારા ડાબા હાથ પર આવ્યું અને તું પણ ભયંકર ક્રોધ કરવા લાગી. મારા વાસનાત્મક લિંગ-દેહને એ જોઈને ઘણું દુઃખ થવા લાગ્યું; પરંતુ શું કરું ? મારાથી જડ સૃષ્ટિને સ્પર્શ પણ કરી શકાનો નથી. જો મરણ પામતા પહેલાં ‘તું મારી દીકરી છે,’ એમ મને ખબર પડી

હોત તો ગમે તે ઉપાયે પણ હું તારી મળતી દાખ્યા પછીજ આપ-
ધાત કરતે. કારણ કે હું જાણતો હતો કે મારા મરણ પછી એ ત્રિશુળ
મારા વારસમાં ઉતરશેજ, તેથી હું તને મારી નાંખતેજ...

દામાયંત્રીના બચંકર શબ્દો સાંભળી સ્વપ્નાવસ્થા અનુભવતું
સરોજનું શરીર બચથી ચરચર ધ્રુજ ઉઠ્યું. તે જોઈ દામુએ પોતાનો
રંગ બદલ્યો.

પણ ગભરાઈ નહિ, ખેટા સરોજ ! અત્યારે કાંઈ હું તને
મારવા માટે નથી આવ્યો; પરંતુ તારી અને મારી બંનેની વાસના
એક સાથે તૃપ્ત થાય એવો અદ્વિતીય માર્ગ બતાવવા માટે આવ્યો
હું. એ માર્ગ એવો સરળ અને સુંદર છે કે મારે કે તારે જરા પણ
વાસ ભોગવવો પડવાનો નથી, ઉલટું આનંદજ થશે...

તે ઉપાય તે શું છે, એમ તું મને પૂછવાનો વિચાર કરે છે,
પણ ધીરજ રાખ...લે...સાંભળ...સરોજ ! તું એકદમ કોઈની સાથે
લમ કર. લમથી તું મારા વંશની મરી પારકા ગોત્રની થશે, એટલે
એ રાક્ષસી ત્રિશુળ તારા હાથ પરથી આપોઆપ ઉડી જશે..."

“ હૈં ! ” સ્વપ્નાવસ્થામાં સરોજ હર્ષના આવેશથી બોલી ઉઠી.

“ હા, નહીં. તું લમ કરશે એટલે તારા હાથ પરનું ત્રિશુળ
જશેજ, એમ ખાતરી માનજે. તું ડીટેક્ટિવ શ્રીપતલાલને સ્થાય છે,
તા તેનીજ સાથે લમ કર, તે પણ તારે માટે વળખાં મારે છે. તું
એકદમ તેનીજ સાથે લમ કર, અને મને આ પાપમાંથી છોડાવ.
સરોજ ! એક સાથે બે કામ કરી નાંખ; એક કાંકરે બે પદ્મી મારી
નાંખ. ”

“ બસ. હવે હું જાઉં છું. ” એમ બોલી દામાયંત્રીનો આકાર
ખુણા તરફ જવા લાગ્યો; પરંતુ એટલામાં કાંઈક સાંભળી આવતાં તે
પાછો ફર્યો અને હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો:—

“ સરોજ ! ખેટા ! એ કેવું સાઈ થયું ! તું આટલી ઉમ્મરે પહોંચી પછીજ મારો કાળ થયો. મારો કાળ થયા પછી મને ખબર પડી કે તું મારી પુત્રી છે, અને મારા મરણ પછીજ મારો ભયંકર વારસો તને મળ્યો; પરંતુ તું હવે ઉમ્મરે આવેલી હોવાથી તને એ સ્થિતિ વધારે વખત ભોગવવી પડશે નહિ. તું જન્મદી શ્રીપતલાલ સાથે લગ્ન કરી દે, એટલે ત્રિશુળના તીક્ષ્ણ દાંતમાંથી મુક્ત થશે...”

તે વધારે બોલે તે પહેલાં એરડાનું બારણું ખખડ્યું. માણેક-ગૌરી તથા શ્રીપતલાલ આવી પહોંચ્યાં હતાં. અવાજ સાંભળી દામુનો આકાર એકદમ લોપ થઈ ગયો, સ્વપ્ન જતું રહ્યું અને સરોજ ઝખઝીને જાગી ઉઠી.

બારણું ઉઘાડીને માણેકગૌરી અંદર આવતાંજ સરોજ તેને ખાઝી પડી.

“ ઓ માશી ! ઉપાય છે ! ઉપાય છે !! ”

અને આવનાર સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. તેમને લાગ્યું કે દુઃખથી સરોજ માંડી થઈ ગઈ છે કે શું ?

૩૬

ભેદ ફૂટેલો અને ફાટ્યો !

છેક રાત્રે સાડાનવ વાગે નંદનબા કાંઈક શુદ્ધિમાં આવ્યાં. અલ્પારે તેની સારવાર કરવા માણેકગૌરી ન હતી; સરોજ ન હતી. માત્ર વૃદ્ધ પાંડુ એક બીજા નોકરની મદદથી પોતાની અમ્મલ પ્રમાણે મુર્ચ્છિત ‘બા’ની સારવાર કરી રહ્યો હતો.

જગૃત થયેલાં બેતાંજ રસોયાએ નંદનબા માટે ખાવાનું લાવી મૂક્યું; પરંતુ તેમનાથી કાંઈ ખરાબ શકાયું નહિ. ‘સરોજ મારી છોકરી નથી’ એ વિચાર તેમના હૃદયમાં નિરંતર સાક્ષતો હતો. તે

સરોજને સંભારીને તથા તેની સાથેના સંબંધ અને તેની સાથે બનેલા પૂર્વના પ્રસંગો સંભરીને આંસુ પાડવા લાગ્યાં. પાંડુ તેમને જોતજોત આશ્વાસન આપવા લાગ્યો.

“ મારી છોકરી નથી ! એટલુંજ નહિ પણુ તે દોની છોકરી ? એક મહા ભયંકર ચોરની !...ઉઠાઉઠીરની !...અરેરે, એ કેમ સહન થાય.....”

“ બા સાહેબ ! બહુ શોક કરું નકા...થઈ ગેલા તે થઈ ગેલા, આતાં કાય કરણુર ?...”

નંદનબાને સરોજ માટે હૃદયમાં અત્યંત પ્રેમ હતો, પરંતુ આ રાક્ષસી વિદ્ન આવી પડ્યું ત્યારથી તેમને સરોજ માટે બહુજ વિચિત્ર વિચારો આવવા લાગ્યા. સરોજની દયા પણુ આવી. “ અરેરે, હવે એની શું રિયતિ થશે ? ”

કોઈક વાર કોષની લાગણી પણુ ઉત્પન્ન થતી. “ પોતાના હાથ ઉપર આવું ચિહ્ન છે, તેની પોતાને ખચર છતાં સરોજને મને વાત કેમ ન કરી ?...હું દવા કરીને કે બીજો ગમે તે ઉપાય કરીને તે દૂર કરાવતે...”

એમને એમ-વિચારમાંને વિચારમાંજ નંદનબાએ લગભગ આખી રાત વીતાડી. તેમને જરા પણુ નિદ્રા ન આવી. સારી નરસી ઝંખનામાં, ખરા ખોટા સંશયોમાં રાત્રિના ટુંકા કલાક પસાર થઈ ગયા.

બીજે દિવસે તેમને ખચર પડી કે શ્રીપતલાલે ઘણો પ્રયત્ન કરીને સરોજ તથા માણેકગૌરીને જામીન પર છોડ્યાં છે, ત્યારે તેમને કંઈક નિરાંત વળી.

+ + + + +

સવારે શ્રીપતલાલ સાહેબને મળવા ગયો. તેના મોં પર હર્ષનાં ચિહ્ન હતાં. સાહેબ તેને જોઈ વિચારમાં પડ્યા કે શ્રીપતલાલને બા-

નહનું એવું તે શું કારણ મળ્યું હશે !

“ આવો મહિ શ્રીપતલાલ. ”

શ્રીપત એક ખુરશી પર બેઠો.

“ પછી તમે કેદીઓને મેજસ્ટ્રેટ પાસે લઇ ગયા હતા કે ? ”

સાહેબે હિતસુક્તાથી પૂછ્યું.

“ હા. ” શ્રીપતલાલે ટુંકો જવાબ આપ્યો. તેના મનમાં ખળ-ખળ થઇ રહ્યું હતું કે ક્યારે હર્ષની વાત કાઢું !

“ પછી, મેં સાંભળ્યું છે કે તમે તેમને જામીન પર છોડ્યાં છે. ” સાહેબે પગલે પગલે વધવા માંડ્યું.

“ હા. ”

“ અને તેમને કયાં રાખ્યાં ? ”

“ મારા ઘર આગળ એક ઘરમાં. ”

“ બંને જણુ ધણુ રડ્યાં હશે ? ”

“ હાસ્તો. ”

“ તમે આશ્વાસન આપ્યું ને ? ”

“ મારી ફરજ હતી. ”

“ અત્યારે તેમની શું સ્થિતિ છે ? ”

“ બંને આનંદમાં છે...”

“ ના ના. ખરેખરા હર્ષમાં છે. ” શ્રીપતલાલે ઉમેર્યું.

“ એમ ? ” સાહેબે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, “ કે તમે તેમની મરકરી કરો છો ? ”

“ ખરી વાત એવી અજબ બની છે કે તે કાષ્ટને પણ મરકરી ફેપજ લાગે ! ”

“ એટલે ? ”

“ બેદી ત્રિશુળનો ક્લંક ફર કરવા માટે સરોજને એક અત્યંત સરળ ઉપાય જડી ગયો છે...”

એમ કહી પ્રથમ ધણે અંશે સાહેબની ઉત્સુકતાને ઉત્તેજિત કરી અને શ્રીપતલાલે બધી વાત વર્ણવી. સાંભળી રહ્યા પછી સાહેબે કહ્યું:—“ ઘેટ્સ ક્વાઇટ પોસીતલ ! બરોબર છે. લગ્નથી તે તમારી થશે એટલે એના હાથ ઉપરનું ત્રિશુળ જરૂંજ જોઇએ. બી. શ્રીપતલાલ ! હું તમને મુખ્યારક્ષાદી આપું છું ! ”

“ થેંક યુ. ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ આપનો ઉપકાર થયો, પરંતુ સાહેબ ! આ બની ગયેલા બનાવો માટે તમારે મેજસ્ટ્રેટ સાહેબ પાસે તમારી ભલામણ ચલાવીને મને મદદ કરવી પડશે હોં. ”

“ મારાથી બનતું કરીને હું તમને સહાય કરીશ આવી સુશિક્ષિત, સુંદર અને ગુણીયલ છોકરીનું રક્ષણ કરવામાં મારી લાગવગ વાપરતાં મને બહુજ આનંદ થશે, અને ખાસ કરીને તમારી ફેવરમાં તે કરવાનું છે એટલે તો પછી શંકાજ નહિ...”

“ હું આપનો ઉપકાર કદી બૂલીશ નહિ. ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ આપની સહાનુભૂતિ પણ ધણું કરી શકશે. હવે મહેરબાની કરી આપ મને જણાવો કે મારી સરોજ ઉપર ક્યા ક્યા ગુન્હાના આરોપો આવે છે ? ”

સાહેબે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપતાં એક ખાનામાંથી કાગળોનું બંડલ કાઢ્યું, અને શ્રીપતલાલ આગળ મૂક્યું.

“ આમાં એની ઉપર આવતા સઘળા તહોમતોની સવિસ્તર હકીકત છે. ”

શ્રીપતલાલે પોતાની ડાયરી કાઢી તેમાં ધણી હકીકતો ઉતારી લીધી અને બંડલ સાહેબને પાછું સોંપી તેણે રમ લીધી.

મનમોહન વકીલ પોતાની ઑફિસમાં સવારની ચહા પીતો હતો. એટલામાં ' હિંદુસ્તાન'નો અંક આવી ટેબલ પર પડ્યો. ન્યુસપેપરના રસીયા વકીલે રકાબીમાં ચહા કાઢીને છાપું હાથમાં લીધું. પાનાં ઉઘાલવા માંડ્યે! તો-“ બેદી ત્રિશુળ ”-એ મથાળાનો એક લેખ નજરે પડ્યો. કુદરતી રીતેજ તેનાથી તે વાંચ્યા વિના રહેવાયું નહિ:-

“ બેદી ત્રિશુળ તેનો ફૂટેલો ભેદ ! ”

વારંટ નીકળતાં નાશી છૂટેલો વીજલો મોચી અતે પકડાયો છે. ડિટેક્ટિવ મી. શ્રીપતલાલે તેને નંદનખા...ના ઘરને ત્રીજે માળેથી ખોળી કાઢ્યો છે ! વીજલા પાસેથી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબને બેદી ત્રિશુળ વિષેની ત્રણી માહિતી મળી. તે પરથી મી. શ્રીપતલાલે સાહેબની સૂચના પ્રમાણે એ બેદી ત્રિશુળવાળી સ્ત્રીને પકડી છે.

અમારા વાંચકા જાણીને અગ્નયજ ઘરે કે તે બેદી ત્રિશુળવાળી ખાધ તે બીલુંં ડાઘ નહિ. પણ ઉત્તમ સુશિક્ષિત, સુશીલ મનોહર અને અત્યંત શુદ્ધિશાલી એવી શ્રીમતી નંદનખાની કન્યા મીસ સરોજિની જાતેજ છે !! અને એથી પણ વધારે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે એ સરોજિની ખરી રીતે નંદનખાની કન્યા નથી, પરંતુ મરદુમ બદમાશ દામાચંબુની દીકરી છે. (તે નંદનખાના ઘરમાં કેવી રીતે આવી તે વિષે પૂરી ખબર મળેથી અમે આ વાત આવતા અંકમાં વર્ણવીશું.) કહેવાય છે કે એજ મી. શ્રીપતલાલે સરોજિનીને જામીન પર છોડવી છે. અને પોતાના ઘરની પાસેજ એક ઘરમાં રાખી છે. તેના ઉપર અનેક તહોમત મૂકવામાં આવ્યાં છે. ” વગેરે.

ઉપરની હકીકત વાંચી મનમોહનલાલને એટલું આશ્ચર્ય લાગ્યું કે તેને પ્રથમ તો પોતાની આંખનો પણ ભરોસો પડ્યો નહિ. ‘ આ હું શું વાંચું છું ! શું સરોજિનીના હાથ ઉપર ત્રિશુળ !! એ વાત કેમ મનાય ? દેવી સરખી સરોજ બહેનના હાથ ઉપર ત્રિશુળ સંભવેજ કેમ ?...મારે તરત તપાસ કરવી જોઈએ...”

તેણે હાથમાંથી જાણું નાંખી દીધું. ચહા પીવી પડતી મૂકી, દવાડાં પહેરી લીધાં અને તરત ચાલી નીકળ્યો. શ્રીપતલાલનું શીરનામું તેને ખચર હતુંજ એટલે સરોજવાળું મકાન શોધી કાઢવામાં તેને મુશ્કેલી નહીં નહિ.

એ વખતે સરોજ અને માણેકગૌરી બંને વાતો કરી રહ્યાં હતા. શ્રીપતલાલ સાહેબને મળવા ગયો હતો. મનમોહનલાલે પ્રવેશ કર્યો, અને ત્યાં ખરેખર સરોજને જોતાંજ બોલી ઉઠ્યો:-

“ અરેરે ! આ હું શું જોઉં છું ?...ત્યારે શું પેપરવાળાની દરીકત સાચીજ છે ?...મારે શું માનવું ? બહેન સરોજિની ! તમે ક્યાંથી ક્યાંથી ?...આ શું છે ? ”

હા બાઈ, ન્યુસપેપરની દરીકત સાચીજ છે. હુંજ એટી ત્રિશુ-ખતા ચિદ્વનવાળી સ્ત્રી અને હુંજ દામુની દીકરી છું. અત્યાર સુધી તમે તે જાણ્યું ન હતા, પામુ...”

“ શું ખરેખર, તમે દામાયંબુની પુત્રી છો ?...આ હું શું જોઉં છું ?...”

“ હા. હું તેજ બદમાશ બાપની દીકરી છું. બાપ ! તમને મારા કિન્નર તિરસ્કાર આવતો હશે; પરંતુ મારી દયા લાવવા જેવી સ્થિતિ છે...”

“ મને તમને તિરસ્કાર આવે એવો હું કૃત્ત્રી તો નથીજ. પરંતુ એ બન્યુંજ કેમ ? તમે દામુની પુત્રી હો તો નંદનબાને ઘેર ક્યાંથી ? ”

માણેકગૌરીએ નીચું જોયું.

“ એ વાત અમને પૂછશો નહિ. અમારે મોઢિ તેનું વર્ણન કરી શકીએ એમ નથી. કાલે પેપરમાં પ્રગટ થશે ત્યારે તેમાંજ વાંચજો. ”

મનમોહન આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયો. ધણી વખત સુધી તો તે

કિર્ત્તવ્ય સૂઝ બનીને બનેના તરફ જોતો હોયો રહ્યો. અંતે કહ્યું:-
 “ ત્યારે અતે તમને પેલા ક્રિસ્ટિયન મીં શ્રીપતલાલે પકડ્યાંને ?...
 તેણેજ ફસાવ્યાં કેની ? ”

“ તેમણે પકડ્યાં; પરંતુ ફસાવ્યાં નથી. મનમોહનલાલ ! તે બહુ બધા અણસ છે. તેમને માટે જોડું બોલશો નહિ. ”

“ ત્યારે તેણે તમને પકડ્યાં કેમ ? ”

“ સાહેબના હુકમને લીધેજ. પરંતુ અમને જામીન પર નેમણેજ છોડાવ્યાં છે. ”

“ તે મેં પેપરમાં વાંચ્યું છે. ” મનમોહનલાલે કહ્યું, “ વારં: પણ તમારા ઉપર ઘણા કેસનો આરોપ આવે છે, એ વાત ખરી છે કે ? ”

“ મને સેની વાત સંભળાવે. હું તમારા તરફથી વકીલ તરીકે લડીશ...”

“ હું અપરાધી છું. વકીલસાહેબ ! હું કલંકિત છું. મારા તરફથી લડવામાં તમને યશ નહિ મળે...”

“ તમે કલંકિત છો ? ખરેખર અપરાધી છો ? સરોજબહેન ! એ...”

“ પરંતુ હવે નવા આરોપ આવવાના નથી અને જૂના આરોપની સંખ્યા ઘટી જ છે ! ” શ્રીપતલાલ તેજ ક્ષણે સાહેબને મળીને આવી મહોંચ્છે તેણે એકદમ ઉત્તર આપ્યો.

“ કોણ, મીં શ્રીપતલાલ ? ”

“ હા. મીં વકીલ ! તમારા કેસની વાત મેં સાંભળી છે. કનૈયાલાલ સાથેની તમારી ખટપટનો અંત આવી મયો કે થું ? ”

“ હા. તેનો કેસ જોટો કર્યો. તેની પાસેથી મેં માફીપત્ર લખાવી લીધું છે તે તમે...”

“ પેપરમાં વાંચ્યું હતું. ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ મી. મનમોહનલાલ ! તમે મારી સરોજ તરફથી બોલવા તૈયાર થાઓ છો તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું. ”

શ્રીપતલાલના મોંમાંથી “ મારી સરોજ ” એ શબ્દો સાંભળી મનમોહનલાલ ચમક્યો. શ્રીપતલાલે તે જોયું. તેણે પાસેજ બેઠેલી માણેકગૌરી તરફ જોઈ હતીને ધસારત કરી. ચતુર માણેક સમજી મઠ. તેણે સરોજના સ્વપ્નની વાત મનમોહનલાલને કહી સંભળાવી.

મનમોહનલાલને તે સાંભળી અત્યંત આનંદ થયો. તે બોલ્યો :—
“ ત્યારે તો મી. શ્રીપતલાલ ! હું તમને ધન્યવાદ આપું છું. સરોજ બહેન જેની સુચિષ્ણિત, સુંદર...”

“ પણ કલકિત સ્ત્રી મેળવવા માટે કે ? ” સરોજ વચમાં બોલી ઉઠી.

“ એમ બેલીશ માં. સરોજ ! તું હવે કલકિત રહેવાની નથી. અત્યાર સુધીમાં તારાથી થયેલા ગુન્હાઓ સરકારના કાયદા પ્રમાણે બંધે અપરાધ લેખાતા હોય, પરંતુ તેથી પણ મહાન ઇશ્વરી કાયદાનુસાર તો સત્કર્મજ ગણાય. તારા પરોપકારી ઉદ્દેશમાં એ સર્વ ઠં-કાઈ જશે એમ મને આશ્ચ છે. ” એમ કહી શ્રીપતલાલે મનમોહન વકીલ સાથે વાત કરવા માંડી. તેને સરોજ ઉપર મૂકાયેલા તહેમતોનું ખર્ચ સ્વરૂપ બતાવ્યું, તે દરેકમાં સરોજનો શો શુભ ઉદ્દેશ હતો તે પણ દર્શાવ્યો, અને ત્રિશુળના પ્રભાવને લીધેજ થયા છે એમ પણ કહ્યું. ”

સર્વ સમજી રહ્યા પછી મનમોહનલાલે હર્ષ પામતાં કહ્યું :—
“ બસ એટલુંજ કે ? આ કેસમાં સરકારનું કાંઈ ચાલવાનું નથી. મને એક માર્ગ સૂઝે છે, તે વડે હું સરકારી વકીલને તરફ ખાંખો પાડી કહીશ એમ મને ખાતરી છે. ”

“ત્યારે તો તમારો અત્યંત ઉપકાર થશે...”

“એથી પણ વધારે મોટો ઉપકાર સરોજ બહેને મારા ઉપર કરેલા છે, એટલે મારી ફરજ તરીકેજ મારે આ કામ કરવાનું છે; પરંતુ તમારાં લમ ચાપ ત્યાં સુધીમાં એ ત્રિશુળ ફરી એકાદવાર પોતાનો પ્રભાવ ન બતાવે તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. મી. શ્રીપત્રાલા ! અત્યારેજ તમે લમ કરો તો ?”

“હું તો તૈયારજ છું, સરોજની ઇચ્છા હોય તો...”

“હું જગતની દૃષ્ટિએ નિર્દોષ ફરં નહિ ત્યાં મુઝી આવી કલંકિત સ્થિતિમાં, તમારી સાથે લમ કરી તમારી કીર્તિને લાંછન લગાડવા ઇચ્છતી નથી, માટે કોર્ટ મને નિર્દોષ ઠરાવી જોડી મંદ ત્યાં સુધી એ વાત કાઢશે નહિ...”

“પરંતુ એટલા વખતમાં તારા હાથે કાંઈ...”

“કાંઈ થવાનું નથી. મેં હવે મારા મન પર પુરબળ કાઠુ રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે. હું મારું ધ્યાન બીજા વિષયોમાં પરોવીશ બનતાં સુધી બહાર ઝાઝું ફરીશજ નહિ એટલે એ ત્રિશુળ મને કાંઈ અસર કરી શકશે નહિ.”

“હું પણ સરોજનું ચિત્ત બીજા ઉચ્ચ વિષયોમાં રોકાયવું રાખવાને પ્રયત્ન કરીશ.” માણેકગૌરીએ કહ્યું.

૩૭

“અન્યુતં કેશવમ્ !”

હેલા બનાવને એક અડવાડીયું વીતી ગયું. તે દરમ્યાન સરોજના બેદી ત્રિશુળની વાતો આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ હતી. ‘ઘમ્મની દીકરી’ નંદનબાને ઘેર ક્યાંથી આવી તે પણ થોડું બહું લોકોએ જાણ્યું સરોજનાં લમ થયા પછી ત્રિશુળનું ચિન્હ હજી જશે, એમ

જાણી નંદનજાને અત્યંત આનંદ થયો.

સરકાર તરફથી સરોજ ઉપર ત્રણ આરોપ મૂકાયા હતા. પહેલો સોમાજી મારવાડી વાળો, બીજો સદાનંદ પંડિતજીનો અને ત્રીજો માંકડવાળા મદારીનો. શ્રીપતલાલ અને મનમોહનલાલ બેગા બેસીને પુષ્કળ વિચાર કરવા લાગ્યા; અનેક મુતસદાઓ ધડવા લાગ્યા.

પાછાના ખેંડેસો ઉઘાડી દેવાનો તેમને એક રહેલો ઉપાય જડી આવ્યો. શ્રીપતલાલે મદારીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તેના વાંદરાની કંટકી ડીમત હતી તે પૃથ્વીને શ્રીપતલાલે તેને તેટલા રૂપિયા આપી દીધા. એક અચાચક પ્રાણીને પોતાના પેટને માટે દુઃખ દેવું એ કેવું નિર્દય છે, તે તેને સમજાવ્યું, અને તેને પોતાના એક બોળાખીતાની બીલમાં પચીસ રૂપિયાની નોકરી અપાવી, એટલે તેણે બધો આનંદ પામી પોતાનો કેસ પાછો ખેંચી લીધો.

સદાનંદ પંડિતે પણ પોતાના પેટને માટેજ પેટી વેચવા કાઢી હતી, એ સાંકુ ટાકા જાણતું હતું. શ્રીપતલાલે તેને વજીલ સાહેબને ઘેર મળવા બોલાવ્યો. મનમોહનલાલે તેને કહ્યું. કે 'તું તારો કેસ પાછો ખેંચી લે, નહિ તો જર્મન સાહેબને પેટી આપી આપણી સરકાર વિરુદ્ધ કાયદરૂ કરવાનો તારો ઇરાદો હતો એમ અમે તારા ઉપર આરોપ મૂકીને તને સહજમાં ફસાવી શકીશું.'

સદાનંદ ગભરાયો. જતાં તેની પાસે કાંઈ પણ દ્રવ્ય રહેલું ન હતું. કેસમાં જીતતાં પેટીની નુકસાની મળે તે પરજ નિર્વાહ ચલાવવાનો તેનો એકજ ઉપાય હતો, એટલે કેસ પાછો ખેંચતાં તે અચકાયો. મનમોહનલાલ તે સમજી ગયો, એટલે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. સદાનંદ પંડિતને અંગ્રેજી આવડતું હતું, અને પોતાને એક કલાર્કની જરૂર હતી એટલે તેને પોતે ત્યાં નોકરીએ રાખી લીધો. એ પ્રમાણે તેનો કેસ પણ પાછો ખેંચાયો.

રહ્યો માત્ર સોમાજી લખમીદત જયપુરવાળો !

આ એક કેસને માટે વકીલસાહેબને ઘણીજ ખટપટ કરવી પડી. અનેક કામળીયા ચીતરવા પડ્યા. તેમાં પેલા મૂંગા દરજીની વાત પણ ઉઠી. જે નામકને સરોજે હાસેલી પાડ્યો હતો તે પણ સોમાજીશેઠની નરફીયામાં ઉભો થયો હતો.

પરમ દિવસે સરોજના કેસની શરૂઆત છે. શ્રીપતલાલ અને મનમોહનલાલે જે દિવસ અત્યંત મહેનત કરી મુત્સદાઓ ધડી કાઢ્યા. તેમાં તેમને વારંવાર સરોજની સહાય અને બુદ્ધિનો ધણો ઉપયોગ કરવો પડતો.

+ + + + +

ભગભગ સાડા અગીઆર વાગે કોર્ટનું કામ ચાલુ થયું. સરોજને તહોમતદારના પિંજરામાં લાવીને ઉભી કરી. બેઠી ત્રિશળવાળી સ્ત્રીનો બેઠ જાણવા માટે લોકો એટલા બધા ઉત્સુક હતા કે પ્રેક્ષકોની ગલેરી આખી ચિકાર ભરાઈ મઠ હતી. ઉભા રહેવાની જગ્યા ન હતી.

સરોજનું સ્ટેટમેન્ટ લેવાવા માંડ્યું. (સોમાજીશેઠે પોતાનું પહે-આંધી આપી દીધું હતું.) પોલિસવાળા ધારતા હતા કે ‘ અમે સરોજ વિરૂદ્ધ પુષ્કળ ખાતમી મેળવી અને સરોજ જુદું બોલવા જશે એટલે તેને તરત ખરી વાત સિદ્ધ કરીને ફાંસામાં લઈ શકીશું.

પરંતુ અહીં તો કંઈક જુદુંજ બન્યું. સરોજે ફરિયાદ બધી વાતો કબુલ કરવા માંડી. પોતેજ કાળો છુરખો પહેરીને સોમાજી શેઠને ત્યાં ચોરી કરી હતી એમ સ્પષ્ટ સબ્બોમાં કબુલ કરી દીધું. એટલુંજ નહિ પણ જે જે વાતો પોલિસ પણ જાણતા ન હતા અને તેઓ ગમે તેટલી શોધ કરવા છતાં જાણી શકતે નહિ તેવી પણ બધી વાતો સરોજે ભર કોર્ટ વચ્ચે જાણવી દીધી. પોતે કરેલું એકએક કામ તેણે નિડરપણે ન્યાયાધીશ આગળ વર્ણવી દીધું, અને તે કામ કરવામાં પોતાનો શો ઉદ્દેશ હતો અને કેટલે અંશે પાર પડ્યો તે

પણ બતાવી દીધું. પોલિસો, સેનાલ સેક, બધા પ્રેક્ષકો, વડાશ્રી અને ન્યાયાધીશ પણ ચકિત થઇ ગેવા સાચા-રે સત્તેજના વાક-ચાતુર્ય અને છટાથી સદ્કારણ અને નીડરતાથી મ્હાત્ત થઇ ગયા !!

ફરીઆદી સોમાશ્રીકે તરફનો વકીલ જ્યારે સરોજે જાતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કણુલ કરવા માંડ્યું, ત્યારે મનમાં ધણાજ આનંદથી કુલાવા લાગ્યો. પરંતુ જેમ જેમ સરોજ બોલતી ગઇ, જેમ જેમ સોમાશ્રીકે કંટાળી દેરતા અને રાક્ષસી વ્યાજનો દર જાહેર થતો ગયો તેમ તેમ તે ઝાંખે પડવા લાગ્યો. સરોજે સાધારણ રીતે આરોપીઓને અપાય છે તે કરતાં વધુિય વધારે છૂટ લીધી હતી. ન્યાયાધીશના પૂછ્યા વગરજ તે પોતાનું રેટમેન્ટ-લગભગ એક બાપણના સ્વરૂપમાં બોલતી ગઇ. કારણ કે એક શબ્દ પણ છપાવવાનો તેનો ઇરાદો હતોજ નહિ; તેને બધું ખુલ્લું ખુલ્લું કહી દેવુંજ હતું. રિપોર્ટરો તેના શબ્દશબ્દ લખતાજ ગયા.

લગભગ પોણા કલાક સરોજે પોતાનું રેટમેન્ટ પુરું કર્યું. પ્રેક્ષકો નરકથી તાળીઓ પડી. સરોજનું ‘બાપણ’ પુરું થયા પછી ન્યાયાધીશ અને વકીલો હવે એને કયો પ્રશ્ન પૂછવો તેના વિચારમાં પડ્યા, કારણ કે સરોજે કાંઈ પૂછવાનું બાકી રાખ્યુંજ ન હતું.

અંતે સોમાશ્રીકેનો વકીલ ઉભો થયો. તેણે ન્યાયાધીશની રજા લઈને પોતાનું બાપણ શરૂ કર્યું. તેણે કહ્યું, ‘મારો અત્રીલ ગમે તેજો નિર્દય હોય, ગમે તેવા ભયંર વ્યાજના દર લેતો હોય. તો પણ આરોપીને તેને નુકશાન કરવાનો બીલકુલ હક નથી. દેવાદારો પોતાની ગરજે ખાતું પડાવી જતા, અને વ્યાજ ખુશીથી ભરતા હતા. તો તેમાં માત્ર એક ત્રિચળના ઝુનનના બહાના હેઠળ આરોપી એટલી કરવાનો આરોપ સખિત થયો છે છતાં તેમાંથી છૂટી જાય તે એટલો અન્યાયજ છે...” વગેરે

તેણે પોતાનું બાપણ પુરું કર્યું, એટલે થોડીવાર સુધી આખી

કાર્ટમાં શાંતિ પ્રસરી ગઇ. સર્વ વિચારમાં પડી ગયેલા લાગ્યા. ડેટલાક આપસઆપસમાં વાતો કરવા મંડી પડ્યા. એટલામાં મનમોહનલાલ ઉભો થયો !

સર્વનું ધ્યાન સરોજના વડીલ તરફ દોરાયું. તે હવે શું કહેશે તે જાણવાને એકએક પ્રેક્ષકને ઉતકટ ઇચ્છા થઈ. મનમોહનલાલ ન્યાયાધીશને નમન કરી પૂછ્યું:—“ માઈ લોર્ડ ! એક માણસ ગાંડપણમાં કોઈને નુકસાન કરે, અથવા અપરાધ કરે તો તેને માટે શું શિક્ષા છે ? ”

“ પૂરું ગાંડપણ સિદ્ધ થાય તો તેને માફ કરવામાં આવે છે. ” સરકારી વડીલે જવાબ દીધો.

એ ઉત્તર મગતાંજ મોહનલાલે બેઠી ત્રિશુળનું ધેન એ એક જાતનું ગાંડપણજ હતું, એમ સિદ્ધ કરવા માંડ્યું. અનેક પૂરાવા આપીને તેમજ ત્રિશુળના ધેનમાં ફેટલીક વાર સરોજે પોતાને પાત્ર નુકસાન કર્યું છે, તથા તે ધેનમાં પોતે શું કરે છે તેનું સરોજને ખીલકુલ જ્ઞાન ન હતું, વગેરે વાતોનો દષ્ટાંત સાથે ઉલ્લેખ કરી મનમોહનલાલે ન્યાયાધીશની ખાત્રી કરી આપી કે બેઠી ત્રિશુળ સરોજમાં માત્ર એક જાતનું ગાંડપણ ઉત્પન્ન કરતું હતું.

સોમાજીશેડનો વડીલ ઉભો થઈ કહેવા લાગ્યો કે “ માણસ ખરેખર ગાંડો કરે તો તેને મૅડ્ડાઉસમાં મોકલવામાં આવે છે ને પ્રમાણે થવું જોઈએ. ”

પરંતુ તરત શ્રીપતલાલ ઉભો થયો. તેણે કહ્યું:—“ આ કેસમાં તેમ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. કારણ કે ત્રિશુળનું ગાંડપણ થોડી વારજ રહેતું. ઉપરાંત હવે પછી તેવું કશું અપરાધનું કાર્ય થવાનું નથી એની કું કાર્ટને ખાત્રી આપું છું. અને થાય તો તેને માટે કું જોખમદાર છું. ” વગેરે.

સામા વડીલને જોલવાનો માર્ગ દેખાયો નહિ.

x

x

x

x

રાત્રિ પડી ગઈ હતી, ચર્નગિડ પર નંદનખાના અંગણમાં અત્યારે વમાલ થઈ રહી. ઉગ્ગણીની-રીફેશમેન્ટની સામગ્રી તૈયાર થતી હતી, ટેબલ ઉપર દાર તોરા પડ્યા હતા, આમ તેમ ખુરશી ઉપર શ્રીપત-લાલ, મનમોહનલાલ, મુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તથા ખીજા રનેલીઓ બેસા હતા. કેસ છતી આવ્યાના આનંદમાં તેઓ એક ખીજાને મુખ-ચક્રાદી આપતા હતા. શ્રીપતલાલે કોર્ટમાં મનમોહનલાલને દાર પહેરાવી દીધા હતા તેજ અત્યારે ટેબલ ઉપરથી પોતાની મધુર મુવાસ આળા દિવાનખાનામાં ફેંકી રહ્યા હતા.

નંદનખા અત્યારે પાર્ટીની તૈયારી કરાવવા માટે ઘરમાં ગયા હતાં. ત્યારે કોર્ટ સરોજની મુક્તતા સંબંધીનું જજમેન્ટ જાહેર કંબુ કે તરતજ પ્રેક્ષક વર્ગમાંથી નંદનખાએ ઉભા થઈ ક્યું:-“ મેં સરો-જિનીને એક ખાળક હતી ત્યારથી ઉછેરીને મોટી કરી છે. માફ એના ઉપર એક ખરી માતા સરખું હેત છે...અત્યારે એ નિરપરાધી ફરી કાય મુક્ત થઈ છે, એટલે હું એને મારી પુત્રી તરીકે દત્તક લઉં છું, અને કોર્ટ મને તેમ કરવાની પરવાનગી આપશે એવી આશા છે. ”

એ પરવાનગી મળી ગઈ. કોર્ટ બરખાસ્ત થતાં નંદનખા સરો-જને બેઠી પડ્યાં. તેમનું હેત એકદમ તરી આવ્યું. સરોજને તરત પોતાની સાથે ઘેર તેડી લાવ્યાં. પોતાનું કલંક દૂર થાય ત્યાં મુખી ખાના ઘરમાં ન આવવાની ઈચ્છવાળી સરોજે નંદનખાનું હેત હજુ તાળુંજ રહેલું જોઈ પોતાની ઇચ્છા છોડી દીધી. સરોજ, માણેકબૌરી સર્વ પાછાં ભેગાં થયાં !

સરોજ વિજય પામી હતી, કહો કે-પોતાની બહાદુરીથીજ વિ-જય પામી હતી. તેના ઉપરનો આરોપો નિષ્ફળ ગયા હતા. લોકો ફરી તેના તરફ માન અને સહાવથી જોવા લાગ્યા હતા, છતાં-છતાં હવે સરોજના એક એવો ફેરફાર થઈ ગયો હતો-એક એવો તેની

કૃતિમાં વિકાર ગદ્ય ગયો કે બહાર દિવાનખાનામાં આવતાં પણ તેને સરમ લાગી. થોડા દિવસ પરની ઉછૂંપણ, છટાવાળી, ગળ્ગલ્યમાન, લલક બરેલી સરોજ, આ બનાવ પછી માત્ર બે કલાકમાં સરમાળ નરમ, મંદસ્વરવાળી, સંદોચવાળી સરોજિની બની ગઈ ! કહો કે એક મુઝ્યા બની ગઈ ! ' અને ઘરમાંજ બેસી રહી.

આપણા જીવનમાં આપણે કેટલીકવાર એવા વિકારો થતા જોઈએ છીએ. અમુક બનાવ અન્યા પછી દોષ માણસના સ્વભાવમાં એકાએક મોટો ફેરફાર થઈ જાય છે; પરંતુ આપણે તેના ઉપર ઝાઝું લક્ષ આપતા નથી !

“ હું તમને મુઆરક્યાદી આપું છું. મી. શ્રીપતસાહ ! ” સાહેબે કહ્યું:—“ તમે અતે કાવ્યા ખરા ! ”

“ વકીલ સાહેબના પ્રતાપથીજ. ” શ્રીપતસાહે આડકતરી રીતે મનમોહનલાલનો ઉપકાર માન્યો.

“ એમાં મેં કંઈ કંઈ નથી. ખરી બહાદુરી તો સરોજ બહેનની પોતાનીજ છે. ” તેણે આભારનો ગોળો ત્રીજી દિશામાં ગમડાવ્યો.

એટલામાં નંદનયા આવી પહોંચ્યાં. તેમણે પણ આનંદમાં લાગેલેવા માંડ્યો. વકીલસાહેબે પૂછ્યું:—“ સરોજબહેન ! બહાર કેમ આવતાં નથી ? આજે તો તેમનીજ ચતુરાઈથી આ આનંદ મેળવાય છે...”

“ હું કંઈયે કહું છું, પરંતુ સરોજ બહાર આવવાની નાજ કંડે છે ! ”

સ્વાદિષ્ટ વાનીયોની રકાબીઓ આવવા લાગી. સર્વનાં મોં આશ્વસાબાં, સાથે વાતો પણ થતી હતી.

સરોજ દિવાનખાનામાં નજ આવી !

-અને આરતી !

વાંચક ! હવે આપણા સંબંધનો અંત આવે છે, એટલે તારી દૃષ્ટિને ચપ્પા કરી દે.

સરોજ શ્રીપતલાલનાં જન્મ થવાને થણા દિવસ થઇ ગયા છે. દંપતિ નંદનબાને બંગલેજ આનંદમાં રહે છે, શ્રીપતલાલ નંદનબાનો વરજમાઇ થઇ રહ્યો છે.

તે ત્રણ અને ચોથી માણેકગૌરી થણા દિવસ મુધી એવા 'સ્વર્ગીય' સુખમાં વસ્યાં !

પછી સમય જતાં નંદનબાની તબીયત બગડી. તેમની ઉંમર થઇ હતી, અને તેમાં મુંબાઇ સ્ટ્રેરની હવા સહન કરવાની ! તેમનું આયુષ્ય લાંબુ ન હતું. છેલ્લા કેલેરાના પ્લેગમાં તેમણે આ સૃષ્ટિની સર્વ વસ્તુઓનો સંબંધ છોડી દીધો.

મોટા બંગલામાં સરોજ, શ્રીપતલાલ અને માણેકગૌરી એકલાં રહેવા લાગ્યાં. 'બા'ની પાછળ તેમણે ધણો શોક કર્યો, માણેકગૌરીને પણ અત્યંત દુઃખ થયું; પરંતુ શું કરે ?

કાળ સર્વ દુઃખને બૂલાવે છે, તે પ્રમાણે વખત જતાં ત્રણેજ બાની બોટને બૂટ્યાં. સરોજ ધીમે ધીમે પાછી હસમુખી બની.

એક દિવસ શ્રીપતલાલ અને સરોજ એકાંતમાં બેઠાં હતાં. બૂત કાળમાં થઇ ગયેલા બનાવોને કકડે કકડે સંભારી મધુર ઉત્સુકતાનો આસ્વાદ લેતાં હતાં, એટલામાં શ્રીપતલાલ ઉઠ્યો. સરોજની પાસે આવ્યો, તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ બારીકીથી નેત્રા લાગ્યો. સરોજ આશ્ચર્ય પામી.

“ શું બુઝાછો ? ”

“ કદાચ પેલું બેદી ત્રિશળ પાછું...”

“ હં હં તેની વાત જવા છો. હવે તે કદી પાછું દેખાવાનું નથી. મારા પિતાના કુટુંબ સાથેનો મારો સંબંધ તૂટી ગયો છે તો હવે તે દોષમય લાંછનને ભૂલીજ જાઓ...”

“ તેને ભૂલી તો કેમજ શકાય? વહાલી સરોજ! ” શ્રીપતલાલે કહ્યું:—“ તેના પ્રતાપ વડેજ હું તને પામ્યો છું. આ અંગલો, આ વાડી, આ વૈભવ, સર્વ તે બેઠી ત્રિશૂળના પ્રતાપેજ મારાં થયાં...”

“ પણ મેં અદત્તાઅદલી કરી ન હોત તો ? ”

મારણા પાછળથી ઢાંકકેતો મંદ અવાજ આવ્યો, અને તે સાથેજ ત્રીજા અંકનો પડો પડ્યો !!!

સમાપ્ત.

તૈયાર છે !

સચિત્ર !

તૈયાર છે !

વીર થોદ્ધાઓનાં અપુર્વ પરાક્રમ વાંચવાં હોય તો

જરા નીચે નજર કરો !

રત્નગઢની રંભા

યાને

રણુધેલા રજપૂત.

જેમાં પ્રેમ વીર, સુંગાર, કરણા વગેરે રસનો સમાવેશ કરેલ છે. વિવિધ રાજનું રાજ્યતંત્ર, વીર રજપૂતોની રાજ્યભક્તિ અને સ્વદેશ પ્રતિ કુલીન કન્યાઓના અદ્ભુત પ્રેમનું દર્શન, ઉપરથી સ્વરૂપવાન અને અંદરથી રાક્ષસી કામ કરનારી એક ખૂબસુરત બહાના હૃદયદ્રાવક દૃશ્યો, તેમજ રાજ્યલોભથી પવિત્ર માણસમાં પણ થતો અદ્ભુત ફેરફાર વગેરે અનેક મનોવેશક પ્રકરણોનો તાદ્રશ્ય ચિતાર ચીતરવામાં આવ્યો છે. નીતિ, રીતિ અને સ્વદેશ પ્રીતિના યાનને માટે આ પુસ્તક અવશ્ય એકવાર વાંચવું જ નોંધ્યે. જાતે વખાણવું તે સોના પર દોળ કરવા સમાન છે. સારા ઝેલ કામળ પાકું સોનેરી પુઠું હોવા છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ ભુકું.

સોલ એજન્ડ:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનઝેર નામ-અમદાવાદ.

હરેક કુટુંબને લાભપ્રેમીમાં ખાસ રાખવા જેવી

અને

બાળ, યુવાન વેચણ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષોને

ખાસ વાંચવા લાયક.

સ્ત્રીઓની રંગભૂમિ.

લેખક:-મણિલાલ છબારામ ભટ.

આર્થ ધરસંસાર વ્યવહારના આદર્શ નમુનારૂપ કલ્પના પ્રદેશમાં સંસારિક વિષયોનાં પાત્રો કલ્પી નિર્દોષ અને ઉપદેશક વિષયોને એવી સારી રીતે વિસ્તારપૂર્વક મીઠી અને મોહક ભાષામાં આલેખવામાં આવ્યા છે કે એકવાર તને હાથમાં લીધા પછી અધુરું રાખવું અમશીય નહિ. સ્ત્રીઓએ વાંચી ખાસ ધરમાં રાખવા જોગ અને પોતાની પાછળનાં સંતાનોને ખાસ વંચાવવા જોગ ઉત્તમ પુસ્તક. પાકા સોનેરી પુઠા સાથે કૌમત રૂ. ૨-૮-૦ પોષ્ટેજ ભુદ્ધું રાખવામાં આવેલ છે માટે આજેજ તેને મંગાવી ગ્રાહક થાઓ.

સોલ આજ-૨.

હરમોવનદાસ હરજીવનદાસ છુલેસેહર.

૨૬૩૦, પાનકાર નામ-અમદાવાદ-

સચિત્ર ! **રતિસુંદરી.** સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયબેદક મરકીનો તાદ્રસ્ય હેતુલ, અલબેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિત્તાર્થક ચિતાર, કરણી તેવી ખાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તાવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે યાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુકું. કી. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ભુકું.

સચિત્ર ! **કુમુદકુમારી.** સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ચોથી.

ભુદ્ધી નરપિશાચ ઝરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાખી કુમુદે શીમળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દેવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, બૂલી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુકું જતાં કીમત રૂ. ૩-૦-૦. પોસ્ટેજ ભુકું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી

નવલકથાઓ.

ગુજરી-મુંબાઈની શેઠાણી સચિત્ર	૨-૦-૦
મિલન-મંદિર (સચિત્ર)	૨-૦-૦
કુસુમકુમારી (સચિત્ર)	૩-૦-૦
રતિમુંદરી (સચિત્ર)	૨-૦-૦
રતનગઢની રક્ષા (સચિત્ર)	૩-૦-૦
સરોજમુંદરી-મુધરેલો જમાનો	૨-૮-૦
જીઓની રમણિ	૨-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૧ લો	૧-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૨ જો	૧-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૩ જો	૨-૦-૦
કર્મ-ખન્યન યાને વિધવાની કર્મકથા	૧-૮-૦
વીર રાઠોડ (વિરરસથી ભરપૂર)	૨-૮-૦
વિધિનું વિધાન (સચિત્ર)	૨-૮-૦
કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૧ થી ૮	
દરેક ભાગની	૧-૪-૦
સરસ્વતી (સામાજિક નવલ)	૧-૪-૦
વનવાસિની (ઐતિહાસિક)	૨-૦-૦
કુસુમલતા	૧-૮-૦
કુલિનકાન્તા	૧-૦-૦
કુસુમકુમારો	૧-૮-૦
માનવ સંયતાન	૧-૮-૦
પ્રેમપિંજર કે પુની ખંજર	૧-૮-૦
સન્મિત્ર કે સંયતાન	૧-૦-૦

